מכילתא

דרבי שמעון בן יוחאי׃

מכילתא

דרבי שמעון בן יוחאי

על ספר שמות

מלוקטת מתוך מדרש הגדול כ"י בית עקד הספרים אשר למלך יר"ה בבערלין הבירה
ווער שם זעיר שם מתוך ספרים וכ"י אחרים

עם הערות ומראה מקומות ופתיחה קצרה

מאת

דוד צבי האפפמאנן.

Hoffmann Z. David

נדפסת על הוצאות החברה המכונה „יודיש ליטעראַרישע געזעלשאַפט"
בפראנקפורט על נהר מאין.

פראנקפורט א. מ.

י. קויפפמאנן.

תרס"ה.

MECHILTA

de-Rabbi Simon b. Jochai

ein halachischer und haggadischer Midrasch
zu EXODUS

nach handschriftlichen und gedruckten Quellen reconstruirt
und mit erklärenden Anmerkungen und einer Einleitung versehen

von

Dr. D. Hoffmann.

Auf Kosten der „Jüdisch-Literarischen Gesellschaft"
zu Frankfurt a. M. gedruckt.

Frankfurt a. M.

J. KAUFFMANN.

1905.

פתח דבר.

הספר אשר אני מוציא לאור היום ואשר קראתיו בשם מכילתא דר׳ שמעון בן יוחאי כולל רק רוב דברי הספר „מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי״, אשר השתמשו בו קדמונינו ז״ל והעתיקו ממנו הלכות ואגדות. אך באשר כי רובו ככולו, לא נמנעתי מלכנות ספרי בשם הנ״ל. ועתה אערוך כאן איזה הערות לברר כמה דברים מועילים להבנת ספר זה.

פרק א.

זכרון מכילתא דרשב״י בספרי קדמונינו ז״ל.

בהרבה מקומות של ספרי קדמונינו ז״ל נמצא זכר מכילתא דרשב״י ומאמרים ממנו, ויש מהן מעתיקים רק מאמריו בלי זכר שם הספר. ואלה הם הספרים:

א) במדרש תהלים מזמור ל״ו (הוצאת באבער צד 252) איתא מעשה בר׳ יהושע בן לוי שהיה אליהו ז״ל עוסק עמו בדברי תורה והיו עסוקין במדת רשב״י עכ״ל, ומדת היינו מכילתא בלשון ארמי. ואין להחליט דהכונה שם על מכילתא דרשב״י לספר שמות, דבגיטין ס״ז ע״א אמר ר״ש בני שנו מדותי, ומשם משמע שהרבה מדות יש ששנה ר׳ שמעון.

ב) בתשובות הגאונים (הוצ׳ הרכבי, ברלין תרמ״ז, סי׳ רכ״ט צד 107) מובא ברייתא מספרי דבי רב לס׳ שמות וז״ל: יביא עדידה לבית דין וכן הוא אומר כאשר יציל הרועה מפי האריה וג׳ ע״כ. וכ׳ הגאון שם דבתלמוד ב״ק י״א ע״א איכא חילופי גרסאות, אבל עיקר הא ברייתא מספרי דבי רב היא ושם הג׳ כנ״ל בלי חילופי, עיי״ש. — ואח״כ מובא עוד מאמר בשם מכילתא דארץ ישראל, והוא נמצא במכילתא דר׳ ישמעאל משפטים פט״ז (הוצ׳ מא״ש דף צ״ג ע״א). והנה המאמר מספרי דבי רב הביא הרמב״ן לשמות כ״ב, י״ב בשם מכילתא דרשב״י (ונדפס בספרנו צד 147). עוד איתא שם בתשובה ס״ו (צד 31) מאמר ששנו רבותינו בשאר ספרי דבי רב עשר שירות הן וכו׳, ונמצא במכילתא דרבי ישמעאל מס׳ שירת׳ פ״א; אכן גם במכ׳ דרשב״י כתובה אגדה זאת, יען כי האגדתא של פ׳ בשלח שוה בכ׳ המכילתות (ע׳ לקמן צד 56). ולפ״ז מכ׳ דרשב״י מכונה כאן בשם „שאר ספרי דבי רב״. ונ״ל דשאר ספרי דבי רב היינו ספרי דבי רב, דלעומת מדרש הלכה לת״כ שנקרא „ספרא״ קראו את מדרשי ההלכה לשאר ספרי התורה „ספרי דבי רב״ ולפעמים „שאר ספרי דבי רב״. אולם אף ששני מאמרים הנ״ל נמצאו במכ׳ דרשב״י

Druck von H. Itzkowski, Berlin, Gips-Str. 9.

שלפנינו אין להחליט בפשיטות דספרי דבי רב על שמות שהיה ביד הגאונים הוא הוא מכ׳ דרשב״י שלנו, כי אפשר שהגאונים היה להם ספרי דבי רב של הש״ס לשלש ספרים שמות במדבר ודברים, שהרבה מאמרים נעתקו משם למכדרשב״י שלפנינו. ע׳ פרק ג׳.

ג) ההלכות גדולות בה׳ פסח (דפוס ברלין צד 133) מביא ברייתא שלא נמצאת במקום אחר רק במכדרשב״י שלפנינו (לקמן צד 18 אות ס׳). אולם בה״ג לא הערה המקור אשר שאב ממנו. ודברי ה״ג אלה מובאים בריש ה׳ פסחים לרי״ץ גיאת.

ד) ר׳ יונה אבן גנאח בס׳ הרקמה שלו שער ל״ד צד 214 מביא מדרש בשם רבותינו ז״ל אשר כנראה לקחו ממכדרשב״י שלנו, (ע׳ לק׳ צד 124 אות צ׳). ובספר השרשים (הוצ׳ באכער צד 35) מביא מדרש הלכה מרבותינו ז״ל והוא משובש שם קצת וכן צ״ל: [ואם] מזבח אבנים יכול רשות ת״ל [אבנים שלמות תבנה את מזבח ה׳ אלהיך חובה ולא רשות ומה ת״ל] ואם מלמד שעתיד לפסוק ולחזור וכן הוא אומר ואם יהיה היובל לבני ישראל מלמד שעתיד לפסוק ולחזור עכ״ל. ואחרי העיון בספרא דבור׳ דנדבה פרש׳ י״ג ולפי מה שמבורר ע״י הערותי שהמכדרשב״י מתאים בהרבה מקומות עם הספרא קרוב לומר שר׳ יונה העתיק מאמרו ממכדרשב״י, וכמו ששיער המו״ל שם. אולם בהוצאה שלנו שהיא העתקה ממדרש הגדול חסר קצת ממאמר זה ורמזתי עליו לק׳ צד 116 אות ח׳. ולפ״ז נראה שר׳ יונה ידע המכדרשב״י אף שלא הזכירה בשם.

ה) הרמב״ם בספר המצות שלו מביא הרבה פעמים מאמרי מכילתא שאינם נמצאים במכילתא דר׳ ישמעאל כי אם במכדרשב״י שלפנינו. עיין לק׳ צד 12 (אות ו׳), 19 (ת׳) 28 (ז׳), 31 (ע׳), 35 (ו׳), 105 (ז׳), 112 (פ׳), 149 (ה׳), 152 (כ׳), 154 (ס׳ ע׳ פ׳ צ׳), 157 (א׳), 158 (מ׳ ס׳).

ובפי׳ המשנה לסנהדרין פ״ז מ״ד מביא מאמר חז״ל שכפי הנראה הוא ממכדרשב״י (ע׳ לקמן צד 111 אות ג׳). וכן בספר היד שלו פוסק כמה פעמים להלכה עפ״י המכדרשב״י. אכן תמוה, שבספר המצות מביא תכופים זה אחר זה מאמרים בשם מכילתא, וקצתן הן ממכילתא דר׳ ישמעאל וקצתן ממכדרשב״י, ואינו מחלק בשם בין מכילתא דרי״ש ובין מכ׳ דר״ש (ע׳ סה״מ ל״ת רע״ח, רפ״א, רפ״ב, רפ״ג, רפ״ה, ר״צ).— ואפשר שהרמב״ם היתה לו מכילתא אחת מורכבת משתי המכילתות; וסעד להשערה הזאת מצאתי במה שמביא בסה״מ מ״ע כ׳ מאמר בשם מכ׳ דר׳ ישמעאל, שנמצא בלשון זה רק במכילתא שלפנינו צד 115 (אות ת׳). גם שם מל״ת ט״ו איתא בהוצאת בלאָך (בלשון ערבי) מאמר בשם מכ׳ דר׳ ישמעאל למשפטים כ״ג י״ג ואינו נמצא במכ׳ דר׳ ישמעאל רק במכ׳ שלפנינו, אך עדיין הדבר צ״ע. עכ״פ השם מכילתא דרשב״י לא נמצא ברמב״ם. וזאת לדעת, שגם בעל מגדול עוז ובעל ספר החנוך מביאים מאמרי מכדרשב״י, אך כמדומה אלה המאמרים מסה״מ של הרמב״ם לוקחו.

ו) הרמב״ן בפירושו על התורה מביא כמה פעמים מכילתא שלפנינו וקורא אותה בשם „מכילתא דרשב״י" (בראשית מ״ט, ל״א; שמות י״ד, י״ט; כ״ב, י״ב) וכשהוא מביא מקודם מכילתא דרי״ש מכנה מכילתא שלפנינו בשם „מכילתא אחריתא דרשב״י" (ויקרא כ״ג כ״ד) או „מכילתא" אחריתא דר׳ שמעון" (שמות כ״א ג׳) או בקיצור „מכילתא אחרת" (שמות כ׳ ח׳) ופעם אחת קורא אותה „מכילתא" בלי שם לוי (במדבר ל״ה כ״ט). עיין צד 16 (אות מ׳), 40 (ז׳), 49 (ש׳), 107 (ר׳), 120 (נ׳), 126 (ק), 147 (ר׳).

ז) ר׳ טודרוס הלוי בן אחי הרמ״ה מביא הרבה פעמים המכילתא דרשב״י בשמה בספרו שער הרזים או ספר הרזים (והוא ביאור למזמור י״ט) ובספרו אוצר הכבוד (הוא

ביאור לאגדות התלמוד). שני ספרים אלו נמצאים בכ״י בבית עקד הספרים של מלכות בעיר מינכען, וכפי מה שמצאתי באוצר הספרים של הר״י בן יעקב ספר אוצר הכבוד על מס׳ ברכות וסדר מועד כבר נדפס ב׳ פעמים.— מעזבון כת״י החכם מ. ה. לאנדויער נדפסו מאמרי מכדרשב״י מספרי ר׳ טודרוס הלוי במ״ע ליטעראטורבלאטט דעז אָריענטז שנת 1845 צד 182 והלאה. ומשם העתיקם החכם ר׳ מאיר איש שלום בהוצאת מכילתא שלו צד LI והלאה, והם י״ט מאמרים. עיין לק׳ צד 1 (אות ט׳), 13 (ת׳), 40 (ל׳), 48 (פ), 60 (ב׳) 61 (ד׳, ה׳), 80 (מ׳), 81 (פ׳, צ׳), 83 (ב׳), 104 (ק׳, ש׳), 105 (כ׳), 114 (מ׳), 116 (כ), 161 (ב), 168 (ו׳ נ׳).

ח) ר׳ אברהם בן הרמב״ם בספרו מעשה נסים שיצא לאור בפארים שנת תרכ״ז מביא (בצד 89) מאמר בשם מכילתא שלא נמצא רק במכדרשב״י שלפנינו לק׳ צד 164 (ר׳) *).

ט) ר׳ אליה מזרחי בפירושו לרש״י שמות י״ב י״ח מביא מאמר בשם מכילתא דר״ש (ע׳ לקמן צד 18, אות ש׳), ולפסוק כ״ט שם מביא מאמר בשם בריתא אחרת בשמות רבה שנמצא במכדרשב״י שלפנינו (צד 22 אות ס׳).

י) הר״ר מאיר ן׳ גבאי בספרו תולעת יעקב (פי׳ התפלות) שנדפס בראשונה בקונשטנטינא שנת ש״כ מביא מאמר בשם מכילתא דרשב״י, עיין לקמן צד 13 אות ת׳ ואות א׳.

יא) במכילתא הנדפסת בווילנא שנת תר״ד עם פי׳ ברורי המדות ומצוי המדות להר״ר יצחק אליהו לנדא ניתוספו בסוף הספר מאמרי מכילתא על פ׳ שמות ופ׳ וארא הנמצאים בכתובים להר״ר אברהם ב״ר דוד הלחמי. והחכם רמא״ש ספח מאמרים אלו למכילתא שהו״ל בדף קי״ט ע״ב והלאה, ויפה שיער שם שהם מאמרים ממכילתא דרשב״י. ובמכדרשב״י שלפנינו הדפסתי מאמרים אלו עפ״י מה שמצאתי מהם במדרש הגדול וניתוספו להם כמה מאמרים, ובסוף ספרי הוספתי עוד ליקוטים הרבה שלפענ״ד הם מאמרי מכדרשב״י. עכ״פ מוכח מכל זאת שהמכ׳ דרשב״י התחילה בפסוק ומשה היה רועה ולא כמו מכילתא דרי״ש המתחלת בהחדש הזה לכם.

יב) עוד נמצאים ליקוטים ממכילתא דרשב״י בספר תלמוד תורה להר״ר יעקב בן חננאל סיקלי, עיין במ״ע Jewish Quarterly Review II 334 (ע״ז העירני חתני פראפ. אלכסנדר מארקס שליט״א).

---

*) החכם שטיינשניידער כתב במ״ע „העבראֵישע ביבליאגראפיע" שנה ששית צד 61, שמצא כתוב בעלה אחת כ״י כזה הלשון: כי תקנה עבד עברי והלא לא היה לו לסמוך לומר אלה המשפטים אלא כי יריבון כי ינצו וכי יכה איש שהן דינין, דורשי רשומות אומרין לפי שנצטוו במרה על הדינין, ונתן להם י׳ דברות אמר משה רבונו של עולם, שמה (צ״ל שמא) יתגבר יצה״ר על בניך ויעברו על המצוות ותגלה אותם מלפניך ותמכרם לעבדים, לכך פתח כי תקנה עבד עברי כשתקניאם למלכיות אל ישתעבדו בהם יותר משש מלכיות שנאמר שש שנים יעבד בבל ומדי ופרס ויון אשור ורומי ובשביעית יצא לחפשי חנם. אם בגפו יבא, הילה (צ״ל היה) למקרא לומר אם לבדו יבא לבדו יצא מהו בגפו, אמר חס ושלום אם גרמו העונות אויבים באים עליהם באגפיים כנשרים שעפים בשמים דכתיב היו קלים מנשרי שמים רבש״ע כנפים של בטחונות תן להם מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם. מדרש אגדה של ר׳ אברהם הנגיד בנו של הר״מ במז״ל.— עכ״ל הכ״י.—

והנך רואה שזאת היא האגדה שהביא ג״כ בעל מה״ג לפסוק כי תקנה עבד עברי, ונדפסת לקמן צד 117 והלאה, וע׳ מ״ש שם בצד 118 הערה ז׳. ונראה שהכותב כ״י זה לקח מאמר זה ממדרש הגדול, אשר לדעת אנשי תימן מחברו הוא ר׳ אברהם בן הרמב״ם כמ״ש בספרי לקוטי מכילתא לדברים בחלק האשכנזי צד 3 (ע׳ ספר שי למורה צד 85).

ויען שהוצאת מכדרשב״י שלפנינו עיקר יסודתה הליקוטים שליקטתי ממדרש הגדול אדבר ע״ד מדרש זה והעתקות מכדרשב״י שלו בפרק מיוחד.

פרק ב.

המדרש הגדול והעתקותיו מספר מכילתא דרשב״י.

המדרש הגדול אשר הובא מארץ תימן הוא חיבור על חמשה חומשי תורה ונמצא בכת״י ברוב בתי אוצרות הספרים המפורסמים, וחלק א׳ ממנו, הוא המדרש על ספר בראשית, יצא לאור בדפוס בשנת תרס״ב עם הערות והקדמה ע״י הרב החכם מוה׳ שניאור זלמן שעכטער, שהיה הראשון אשר העיר את החוקרים לשום עין על המדרש הזה בהוצאת אבות דר״נ שלו (מבוא צד XV). מחבר מדרש זה לא נודע מי הוא, וע״ד ההשערות בזה עיין מ״ש הרש״ז שעכטער שם, ומה שכתבתי בספר שי למורה (ברלין תר״ן) צד 85 (של חלק האשכנזי). אך זה ברור שהמחבר חי אחר זמן הרמב״ם, מפני שמעתיק פעמים אין מספר מלה במלה דברי הרמב״ם בספר הי״ד שלו. והנה המדרש הגדול הזה הוא ילקוט המלקט מאמרים מתלמוד בבלי וירושלמי וממדרשים עתיקים וחדשים וגם מספרי גדולי הרבנים, כמו רבנו חננאל והערוך, ובפרט מיד החזקה של הרמב״ם, מבלי הגד מבטן מי יצאו הדברים, ומבלי קרוא שם הספר אשר שאב ממנו.

והנה בשנת תרמ״ט יצא לאור מאמר נכבד: „איין ווארט איבער דיא מכילתא דעז רבי שמעון" מהרב מוה׳ ישראל הלוי (בהודעת שנתי של ביה״מ הרבנים אשר בברעסלויא), אשר שם הראה לדעת, כי בספר מדרש הגדול הנ״ל נשתקעו רוב מדרשים של המכילתא דרשב״י הנאבדת מאתנו. כפי הנראה בהשקפה הראשונה בעל מדרש הגדול לא היה לו מדרש אחר של תנאים לספר שמות רק המכילתא דרשב״י, כי ממאמרי המכילתא דרי״ש לא נמצאו בספרו רק אלה, שגם במכילתא דרשב״י מצאו מקום להם ואפשר שמשם לוקחו. אולם אחרי אשר באו לידי כמה עלים ממכילתא דרשב״י בעצמה ומצאתי כי במקום אחד נמצא במה״ג מאמר ממכילתא דרי״ש שאינו נמצא במכילתא דרשב״י, אמרתי דבר זה עדיין צע״ג, ואולי בעל מה״ג היתה לו ג״כ מכילתא דרי״ש ולא העתיק ממנה רק מעט מזער, או שבמכילתא דרשב״י שלו נכללו כמה וכמה מאמרים של מכילתא דר׳ ישמעאל. ע׳ מ״ש לעיל ע״ד מכילתא של הרמב״ם.

ואף גם זאת אחרי אשר השגתי העלים של מכילתא דרשב״י הנ״ל וזכיתי לראות חלק מספר העתיק הזה במהותו ובצורתו העיקרית, נודעתי כי אמת ונכון הדבר אשר דבר הרב מהרש״ז שעכטער בהקדמה למה״ג על בראשית, שבעל מה״ג עשה שנויים הרבה בליקוטיו אשר ליקט, קיטע וסרס אותם כרצונו ובלל בתוכם דברי מחברים אחרים, עד שקשה מאד לברור דברי ספר אחד עתיק מילקוט זה ולהוציא הישן מן החרש. — בכל זאת נתעוררתי ללקט מן המה״ג הזה (מן הכ״י של בית עקד הספרים אשר למלך יר״ה בבערלין. (Ms. Or. 1204—1208 fol. כל המאמרים אשר כפי הנראה לקלישות דעתי יסודתן בהררי קדש מדרשי התנאים. ובזה לקטתי ממה״ג מאמרי מכילתא דרשב״י לשמות, ספרי זוטא לבמדבר, ומכילתא לדברים, וכבר הוצאתי לאור בע״ה לקוטי מכילתא לדברים בשנת תר״ן (בספר שי למורה) ולקוטי בתר לקוטי לדברים בשנת תרנ״ז (בהודעת שנתי של ביהמ״ד הרבנים שלנו). בשנת תרס״א התחלתי להוציא לאור לקוטי מכילתא דרשב״י שלי במ״ע „הפלס" אשר נוסד ע״י הרב מוה׳ אליהו עקיבא ראבינאוויץ, ועשיתי

כל המלאכה בסירוגין במשך שלש שנים (הפלס תרס״א — תרס״ד), והדפסתי כל הליקוטים נפוצים על פני חוברות הפלס עד תומם.

ועתה כאשר באתי לקבץ הפזורים והיו לאחדים בידי אנה ה׳ לידי י״ב עלים כתבי יד מספר מכילתא דרשב״י בעצמו, אשר בטובו הגיע לי הרב מהרש״ז שעכטער, הוא האיש אשר כבר הוציא לאורה תעלומות מופלאות מאוצרות הגניזה אשר מצא בעיר צוען מצרים. ועתה אחרי אשר שמע כי מוכן אנכי להוציא לאור המכילתא דרשב״י הענק העניק לי י״ב עלים הנ״ל, וע״י הברכה הזאת אני מובטח שהספר מכילתא דרשב״י יוצא כהויתו וכצורתו העיקרית באותן מאמרים שישנם בעלים הנ״ל, דהיינו מצד 12 אות ה׳ עד צד 14 אות ס׳; ומצד 118 אות ו׳ עד צד 119 אות צ; ומצד 121 אות נ׳ עד צד 122 אות י׳; ומצד 137 אות ב׳ עד צד 145 אות ב׳. — גם במקומות אחרים נמצא בהערותי אבן בוחן לבחון העתקת בעל מה״ג אם היא כהויתו או לא, דהיינו באותן מקומות שהעירותי עליהן שישנם ג״כ ברמב״ן או בספרי ר׳ טודרוס הלוי או בשאר ספרים. וברוב הליקוטים אשר ליקטתי חיך אוכל יטעם לו, והקורא המבין יסכים עמי, שיפה שיערתי שזה מאמר מדרש הלכה עתיק, ואיזה זה המכילתא דרשב״י, אחרי אשר נודע לנו בבירור ע״י המאמרים אשר מפורשים בספרי קדמונינו בשם מכדרשב״י, שבעל מה״ג העתיק רוב מדרשי הלכה שלה, וילמוד סתום מן המפורש.

אך אודה ולא אבוש שבכמה מקומות טעיתי, כי סבור הייתי שבמכדרשב״י יסודתם, וזה אינו, כי אם ממקור אחר יצאו; ואעיר כאן דרך משל רק על דבר אחד. מלפנים שיערתי שהי״ג מדות בריש פ׳ משפטים, וכן שאר מאמרים השייכים למדרש י״ג מדות, שהדפסתי בספר ברכת אברהם (ע׳ צד 117 אות ד׳) הם שייכים לספר מכילתא דרשב״י, ועיקר יסוד שלי היה שחשבתי, שזאת המכילתא המקור היחידי שהיה לו לבעל מה״ג לשאוב ממנו מדרשי הלכה. אך עתה נודע לי ע״י עלי כ״י שהשגתי, כי מדרשי י״ג מדות לא היו כתובים במכדרשב״י וממקור אחר שאבם בעל מה״ג, עיין לקמן צד 118 אות ז׳ וצד 122 אות ז׳. ולפ״ז גם המאמר בצד 125 אות א׳ אולי אינו של מכדרשב״י. גם בשאר מקומות לקטתי ממה״ג מאמרים הנמצאים במשנה ותלמוד, בחשבי שגם במכדרשב״י היו כתובים ומשם העתיקם בעל מה״ג. אך עתה נבוך אני בזה, ומשום ספק נתתי מקום גם למאמרים כאלה בליקוטי, וע״י הערותי יבין הקורא היקר להבדיל בין מאמר אשר בודאי ממעין מכדרשב״י יצא ובין מאמר אשר מקורו עדיין בספק עומד.

אמנם כן במקומות אשר נקטעו או נשתנו שנויים הרבה ע״י בעל מה״ג אי אפשר לנו להכריע, איך היתה צורת המכדרשב״י העיקרית, ורק ע״י התגלות כ״י תהיה לנו אפשרות לתקן ולהחזיר המכילתא ליושנה, כמו שתקנתי ב״ה כל המקומות הנ״ל, אשר היו בכ״י לנגד עיני. והנה הרואה יראה שבמקום הראשון, דהיינו מצד 12 אות ה׳ עד צד 14 אות ס׳, התקונים הם רק קטני ערך. גם בשאר מקומות, אף שנמצאו שם שנויים גדולים בין הכ״י והמה״ג, מ״מ בכלל העומד מרובה על הפרוץ, ובצדק אמרתי בתחלת פתיחתי שעכ״פ חפץ ה׳ בידי הצליח, להשיב רובו של ספר מכילתא דרשב״י על מכונו.

אך יש לי להעיר, שדרכי הכתיבה משונים הרבה אף באותו כ״י מה״ג, ועוד יותר בין מה״ג וכ״י האחרים ובין כ״י לכ״י, דרך משל של מלת של מחובר ברוב פעמים עם המלה שלאחריו כמו „שללילה" תחת של לילה; מצינו כויכול תחת כביכול, כן תחת כאן, הרבה פעמים כתוב מלא תחת חסר כמו „יוֵדיע, שומיע, כוחי" תחת „יודע, שומע, כח"; ובכ״י שהיה לפני מן צד 137 עד צד 145 מצאתי כתוב: ייָאָמר, „שַׁני" (תחת שאני), קול

וחומר (תחת קל וחומר) ועוד שנויים עתיקים ימצאם הקורא שם. ומפני שחשבתי כי שנויי דרכי הכתיבה רק מרעיון ורגילות המעתיק יצאו ולא מהמסדר של מכדרשב״י, על כן לא שמרתים בכל מקום ולא ציינתי שנויים כאלה רק בקצת מקומות.

פרק ג.

מכילתא דרשב״י, ומכילתא דר׳ ישמעאל, וספרי דבי רב לשמות.

בספרי הקטן „למבוא אל מדרשי הלכה״ (אשר יצא לאור בשפה אשכנזית בהודעת שנתי של ביה״מ שלנו לשנת 1888) נתתי סימנים מובהקים להבחין בין משנתו של ר׳ ישמעאל ובין משנתו של ר״ע, ושם הראיתי כי הספרא שלנו וכן חלק ההלכה של ספרי לדברים נתיסדו בבית מדרשו של ר״ע, ולעומת אלה המכילתא לספר שמות (שנקראת מכילתא דר׳ ישמעאל) והספרי לספר במדבר יסודתם בבית מדרשו של ר׳ ישמעאל. והנה במאמרי שם ע״ד המכילתא דרשב״י שיערתי שמדרש הלכה הלזה הוא הספרי דבי רב לספר שמות דהיינו מדרש הלכה לספר זה אשר יסדו תלמידי ר״ע, והבאתי להשערה זו ראיה מכרחת מתשובת הגאונים שקוראה למכ׳ דרשב״י בשם ספרי דבי רב, ולעומת זה מכנה למכ׳ דרי״ש בשם מכילתא דארץ ישראל. ועיין לעיל פרק א׳ אות ב׳ שכעת נתרועעה השערה הזאת אצלי, ואני אומר שאין להחליט שספרי דבי רב של הגאונים הוא מכילתא דרשב״י שלפנינו. ולכל הפחות נתברר אצלי עכשיו שספרי דבי רב לספר שמות שנשתמשו בהן האמוראים בש״ס בבלי היה משונה ממכילתא דרשב״י שלפנינו, שמצאתי הרבה מדרשי הלכה בתלמוד, אשר בלתי ספק מספרי דבי רב לשמות לוקחו, שאינם נמצאים במכ׳ דרשב״י שלפנינו. ואביא כאן רק קצת דוגמאות וראיות לדעתי:

א) בגיטין ע״ז ע״א מובא מדרש הלכה לפסוק אם המצא תמצא וגו׳ (שמות כ״ב ג׳). ואין ספק שברייתא זאת היא מספרי דבי רב לשמות שהיא דומה בצורתה לברייתא דלעיל מינה: ונתן בידה אין לי אלא ידה וכו׳, שלוקחה מספרי דברים פי׳ קס״ט וגם אתיא כר״ע כדאיתא בירושלמי שם פ״ח ה״א ופליגא אמדרש דר׳ ישמעאל (מכילתא דרי״ש משפטים פי״ג). גם סגנון הדרשה הוא של ר״ע (ע׳ ספרי „למבוא אל מדרשי הלכה״ צד 9). והנה מדרש הלכה זה לא נמצא במכ׳ דרשב״י שלפנינו לפ׳ אם המצא תמצא עיי״ש.

ב) וכן המדרש על קרא אם גנב יגנב (שמות כ״ב י״ב) שהובא בש״ס ב״מ צ״ד ע״ב הוא של ספרי דבי רב לשמות דאתיא ג״כ כר״ע ור׳ ישמעאל חולק עליו כדאיתא בירושלמי שבועות פ״ח ה״א. וגם מדרש הלכה זה אינו במכילתא דרשב״י שלפנינו ואדרבה שם נדרש כר׳ ישמעאל דירושלמי עיי״ש.

ג) הברייתא דפסחים ס״א ע״ב מראה בסגנון לשונה (ודין הוא — או כלך לדרך זו) שהיא תנא דבי רב ובלתי ספק לקוחה מספרי דבי רב לשמות, ובמכילתא דרשב״י שלפנינו ליתא, וע׳ צד 30 אות ב׳.

ד) ב״ק מ״ב ע״ב תני׳ בעל השור נקי ר״ע אומר נקי מדמי עבד והלא דין הוא — ועוד ק״ו וכו׳ ע״כ. הלשון מורה שברייתא זו מדרש דבי ר״ע ומספרי דבי רב, ובמכ׳ דרשב״י שלפנינו ליתא. (ובמכ׳ דרי״ש היא דעת ר״ג). והמדרש דר״ע שם על והמית איש או אשה נמצא במכ׳ דרשב״י (לק׳ צד 132 אות ח׳) אך לא בשם ר״ע.

ה) בסנהדרין ט״ז ע״א מביא ב׳ ברייתות חלוקות בפי׳ כל דבר הגדול, אחת מסכמת עם המכילתא דרי״ש, והאחרת שנויה לפי סגנון תנא דבי רב, ועפ״י הסברא היא מספרי דבי רב, בשגם האמוראי דבבל פירשו מתני׳ עפ״י הברייתא זו. — ובמכדרשב״י פי׳ כמכ׳ דרי״ש.

ו) גם בהרבה ברייתות שבש״ס שדומים קצת לאותן שבמכדרשב״י נמצאים בהם הבדלים מרובים, עד שנראה בעליל שבש״ס ממעין אחר יצאו ולא ממכדרשב״י. עיין דרך משל סנהדרין ע״ב ע״ב הברייתא ת״ר מחתרת אין לי אלא מחתרת וכו׳ ותניא אידך וכו׳ ולק׳ צד 137. ובפסחים מ״א ע״א אין לי אלא במים שאר משקין מנין, וע׳ לק׳ צד 12, ועוד הרבה כדומה לאלו.

ז) בפסחים כ״ב ע״ב פריך מברייתא דשור הנסקל על חזקיה ור׳ אבהו, דמדלא יליף איסור הנאה מלא יֵאכל ש״מ דלא יאכל איסור אכילה משמע איסור הנאה לא משמע. והנה במכדרשב״י שלפנינו באמת יליף איסור הנאה לשור הנסקל מלא יאכל, וז״ל: לא יאכל בשרו אפילו לכלב הרי זה בא לאסרו בהנאה (לק׳ צד 132), וכמו כן איתא גבי חמץ (צד 32): ולא יאכל חמץ היום ואפילו לכלבים הרי זה בא לאסרו בהנאה (ומדרש זה מובא בירושלמי פסחים פ״ב ה״א). ואם מכילתא שלפנינו לספרי דבי רב תחשב, קשה ארפריך לחזקיה מברייתא אחרת ליסייעיה מספרי דבי רב שלפנינו. אלא ברור שמכדרשב״י שלנו איננה חלק מספרי דבי רב, כי אם תנא דבי חזקיה היא, וכמו שיבואר לקמן פרק ד׳ בס״ד.

ח) לדעת המכדרשב״י הפסוק כי תקנה עבד עברי מדבר בין במוכר עצמו ובין במכרוהו ב״ד, וכנראה לדעתו ואת היא שיטת ר׳ אליעזר (ע׳ לק׳ צד 118 הערה ל׳). אמנם הש״ס (קידושין י״ד ע״ב) סובר בפשיטות דלכ״ע כי תקנה ע״ע מיירי במכרוהו ב״ד, וכ״פ הרמב״ם ריש ה׳ עבדים, וגם המה״ג השמיט בכאן המכדרשב״י ותפס שי׳ הרמב״ם וכמו שהדפסתי בהפלס ש״ג צד 258. ואלו היתה מכדרשב״י חלק מספרי דבי רב בודאי שיטתה היתה נזכרת בש״ס דילן.

והשינויים והפלוגתות שבין מכילתא דרשב״י ובין מכילתא דרי״ש א״צ לפורטם כי נראים לעין כל לענין הלכה בכל דף ודף, ופעמים רמזתי עליהן בהערותי. אך באותן הפרשיות אשר ענינם דברי אגדה, דהיינו פרשת בשלח ופרשת יתרו עד סוף סי׳ י״ט, נמצאים רק הבדלים מעטים בין ב׳ המכילתות, כמו שהעירותי על זה לקמן צד 37 אות ע׳. וכיוצא בזה מצאתי בספרי במדבר (שהוא מדרש דבי ר׳ ישמעאל) שמשונה הרבה מספרי זוטא (שהוא מדרש דבי ר״ע), אך באגדה שבפ׳ בהעלתך כמעט שוין יחד הספרי עם הספרי זוטא (שהעתיק בעל מה״ג). ודבר זה צריך ביאור. ומה שנלע״ד בזה הוא שהאגדות כבר בימי התנאים נכתבו בספר, שלא נמנעו מלכתוב אגדות, ורק הלכות לא כתבו; ואין כאן מקום להאריך בזה הענין, כי כבר הלכו בו נמושות. וכאשר באו האמוראים לסדר מדרשי התנאים כבר מצאו האגדות כתובות לפניהם וספחו אותן בסגנון אחד לקובץ שלהם, אבל ההלכות היו שונים כל אחד לפי דרכו ולפי קבלתו מרבותיו, זה שונה ברייתא דבי ר׳ ישמעאל, וזה ברייתות דבי ר״ע, שהן ספרא וספרי דבי רב, וגם לרבות ברייתות ותוספתות הרבה עד אין קץ.

פרק ד.

מי הוא המסדר מכילתא דרשב״י שלפנינו.

כפי הנראה לענ״ד חזקיה בר ר׳ חייא הוא היה המסדר מכילתא דרשב״י שלנו, והיא היא הברייתא שנקראה בשם תנא דבי חזקיה בתלמוד בבלי, ותני חזקיה בירושלמי ובמדרשי אגדה. והנה הרב מוה׳ ישראל הלוי במאמרו הנ״ל (פרק ב׳) צד 21 והלאה כבר הראה בעליל, כי רוב ברייתות הנקראות תנא דבי חזקיה או תני חזקיה לספר שמות נמצאות במכילתא דרשב״י, וגם הרבה מאמרי חזקיה נכללות במדרש שלנו; ואשתומם כשעה חדא, שהרב הנ״ל תבריה לגזיזיה בשביל רחיה של מה בכך. הוא משים ליסוד מוסד שמכדרשב״י שלנו היא ספרי דבי רב של התלמוד, ומזה מוכיח שהמכילתא הזאת איננה תנא דבי חזקיה, משום שקשה להבין שברייתא דבית מדרשו של חזקיה היתה כל כך שגורה בבית מדרשו של רב עד שבכלל ספרי דבי רב תחשב; ועוד חזק דעתו בזה, שברייתא של חזקיה נקראת בש״ס בכל מקום תנא דבי חזקיה, ואילו היתה חלק מספרי דבי רב היה הש״ס מביאה כסתם ברייתא. אולם כל הרואה בעיון יראה שהוכחות אלה אינם מוכיחות רק, מה שכבר הוכחנו בפרק ג׳, שהמכילתא שלפנינו איננה ספרי דבי רב של התלמוד. ומה שמאמר אחד ממנה מובא בתשובת הגאונים, שכמדומה היא מרב האי גאון, בשם ספרי דבי רב, אינו מכריע כלל, כמו שכתבנו לעיל פרק א׳ אות ב׳. ואפילו אם תמצא לומר שהגאונים האחרונים קראו למכילתא שלפנינו ספרי דבי רב, אין הוכחה מזה שגם בימי האמוראים לספרי דבי רב נחשבה. הלא תראה שהספרי לבמדבר נקרא בשם ספרי דבי רב בפי׳ רבנו חננאל ובריי״ף ורש״י, ובכל זאת הוא ברייתא דבי ר׳ ישמעאל ולא נחשב לספרי דבי רב בימי האמוראים, כמו שהוכחתי בראיות ברורות שאין להשיב עליהן בספר „למבוא אל מדרשי הלכה" צד 51 והלאה. ומעתה אין תימה שהמדרש, שקראוהו האמוראים תנא דבי חזקיה, נחשב לספרי דבי רב בימי רב האי גאון, ובפרט שבמדרש הזה נכללו גם ברייתות אין מספר מספרי דבי רב של הש״ס, כמו שהראה בבירור מהר״י הלוי בספרו הנ״ל צד 16 והלאה.

על המדרשים של תנא דבי חזקיה ועל מאמרי חזקיה המתאימים עם המכילתא דרשב״י שלפנינו העירותי בספר זה פעמים הרבה; ע׳ צד 1 (אות ה׳), 12 (ז׳), 17 (ר׳), 32 (כ׳), 41 (ע׳), 64 (י׳), 75 (צ׳), 94 (ה׳), 95 (מ׳), 100 (ס׳). 113 (כ׳), 123 (כ׳), 126 (ה׳), 130 (ס׳), 132 (כ׳), 135 (ז, צ׳), 136 (ז׳), 137 (ס׳, ה׳). 139 (ו׳), 149 (ת׳), 149 (ח׳), 154 (נ׳), 169 (ש), 173 (כ׳). עוד יש לי להעיר כאן, שהמאמר י״ט י״א (צד 97): מיכאן שלא עמד דור וכו׳ הראויין לקבל את התורה וכו׳ מובא בשם חזקיה בר חייא במדרש תהל׳ קי״ט (הוצ׳ באבער צד 490). — ועי׳ במאמרי „למבוא אל מדרש הלכה" צד 80 ששם רשמתי ל״ד מקומות שהובאו בהן מדרשי תנא דבי חזקיה*), ועי׳ גם ספר מהר״י הלוי הנ״ל ששם תמצא עוד מאמרים אחדים שלא הזכרתי. והנה אם נשים עין

*) עוד תראה מאותה רשימה שברייתא דתנא דבי חזקיה לא לבד על ספר שמות כי אם גם על שאר ספרי התורה ערכה מדרשיה. ולפ״ז יכול להיות שמעט מאמרי תדב״ח הנעדרים במכדרשב״י היו נערכים בשאר ספרים, או אפשר שישנם במכדרשב״י לשמות במקומות אשר השמיט בעל מה״ג.

פקיחא על אותן מדרשים של תנא דבי חזקיה שנמצאים במכדרשב״י, נביט בקצתם סימנים מובהקים, שמראים לנו תוקף חריפות דרכי למוד של חזקיה, הוא האדם הגדול אשר נכבדות ונפלאות מדובר בו בהרבה מאמרי חז״ל (עי׳ סדר הדורות) ואשר נמנה בין האנשים המופלאים שגרמו שלא תשתכח תורה מישראל (עי׳ סוכה כ׳ ע״א). ויש לו לתנא דבי חזקיה גם בזה דרך למוד מיוחד, שבמקום שכתבה התורה הרבה פרטים ביחד, הוא דורש כל פרט ופרט בפני עצמו (עי׳ ב״ק ס״ג ע״ב וס״ד ע״א), ובמכילתא שלפנינו נמצא מדרש כזה לק׳ צד 138 וצד 144 (עי׳ גם צד 112). — וסימנים מובהקין כאלה הם ראיות מכריחות שמכילתא שלפנינו וברייתא דבי חזקיה דא ודא אחת היא.

אמת הדבר שגם הרבה ברייתות מספרא וספרי דבי רב נשתקעו במכילתא שלפנינו, וכן התוספתא נעתקה בה הרבה פעמים ככתבה וכלשונה. וכנראה חזקיה שנה ברייתות אלה מפי ר׳ חייא אביו וספחן אל המדרש שלו. ואפשר שמטעם זה קראו הגאונים האחרונים מדרשו של תנא דבי חזקיה בשם ספרי דבי רב, שהוא כולל ג״כ חלק גדול (ואולי הוא רובו) של ספרי דבי רב של הש״ס.

אולם שם מכילתא דרשב״י, אשר נקרא למכילתא שלנו בדורו של הרמב״ן ואחריו, כנראה יסודו במה שהמדרש מתחיל במלות „ר׳ שמעון בן יוחאי אומר" (כמו שכבר שיערו החכמים רמא״ש וריה״ל), או במה שהגאונים האחרונים כינוהו בשם ספרי דבי רב ועפ״י הש״ס סנהדרין דף פ״ו ע״א סתם ספרי ר׳ שמעון, וכבר הוכיח הר״י הלוי במאמרו הנ״ל צד 30 והלאה, שהמדרש שלפנינו איננו מדרשו של ר׳ שמעון בן יוחאי, ועיין בספרי הקטן „למבוא אל מדרשי הלכה" צד 48, שם תמצא רשומים ק״ב מקומות שנזכר בהם ברייתא של ר״ש בשם תני ר״ש. — ובזה אסיים פתיחה שלי כי אין לי כעת פנאי להאריך בזה הענין ובשאר דברים הנצרכים למבוא אל מדרש שלנו, בשגם שאני עוסק כעת בחבור אחר, אשר אליו נפנו כל עתותי ומחשבותי; ודי לי בזה להוציא לאור דברי התנאים הקדושים, למען ישוטטו בהם רבים ותרבה הדעת והחקירה, ובנפש חפצה אני שם ליקוטי לעיני ת״ח וחוקרי קדמוניות שלנו, למען יוגמר על ידם המלאכה אשר החילותי לעשות.

ועל הטוב יזכר שם החברה „יידיש־ליטערארישע געזעללשאפט" (מושבה בק״ק פפד״מ יע״א), אשר פקידיה הנדיבים נדיבות יעצו להדפיס ספרי זה על הוצאות החברה, ואברך אותם בזה ברגשי תודה ויקר. [ובספר שנתי (יאהרבוך) של חברה זו אדבר אי״ה עוד איזה דברים ע״ד מכילתא דרשב״י.] גם לפקידי בית עקד הספרים אשר למלך יר״ה, אשר הרשוני להשתמש בכ״י מה״ג למלאכתי הזאת, ולהרב רש״ז שעכטער, אשר הגיע לידי כ״י שלו, אביע פה תודתי מקרב לבי.

דוד צבי האפפמאנן.

זאת לדעת

כי מה שמחקתי הסגרתי בחצאי עגול כזה ( ) ומה שהוספתי הסגרתי בחצאי מרובע כזה [ ]; והסימן עגול כזה ∘ מורה, שההגהה נעשה עפ״י כ״י.

חלופי גרסאות ותקונים.

חתני כבן יקיר לי פראפ׳ אלכסנדר מארקס שליט״א היטיב עמדי לשלוח לי הרבה חילופי גירסאות ותקונים לספרי זה עפ״י כ״י מה״ג של החכם קאהוט והרש״ז שעכטער בנעוויארק. וע״י זה נתעוררתי לעיין עוד הפעם בכ״י שבידי ומצאתי שיש לתקן גירסת ספרי בהרבה מקומות. וע״כ אדפיס כאן התקונים היותר חשובים. והגירסאות אשר רק בכ״י שבאמעריקא נמצאות אציין בסימן עיגול כזה °. — מספר הקטן שאצל המספר הגדול מורה על השורה שבאותו צד.

צד	במקום	גר׳
1 8	בצרה	°שרויין בצרה
1 10	כביכול	כויכול
2 26	בזויי	באי
3 33	נתתי	נתתיך
5 18	על הנביאים	°עם הנביאים
6 14	יקדים	יקדום
7 13	לשנים	°ראש לשנים
10 10	במבוקרין	°המבוקרין
11 1	ליתן	°ליתן מדם
11 25	על גחלים	על גבי גחלים
12 12	ממנו	°ממנו נא
15 10	לדגים	°לים
15 16	משבית	משביתו
17 7	ידיו	°פניו ידיו
17 15	אירע	עירע
19 12	עליו	עליו כרת
20 6	יוצאים	°יוצא אדם
20 10	גדולים	°זקנים
24 29	מהליכות ומה לזו	°מה ליטול ומה לא
26 17	אתו	אתי
27 4	[וגם] צדה	צדה
28 3	בא	באה
29 12	כרסו	כרסו ממנו
29 25	פוסל	°פסול
30 1	בברוליא	°בבלוריא
30 4	המול	המול לו
31 6	קרובת	קריבה
33 5	כל שבעת	כל שבעה
33 20	אונקלוס	אונקלי
33 23	בו יהודה	בו ר׳ יהודה
35 28	חמורה	חמורו
35 29	גמלה	גמל
37 1	אקשה	°הנני מחזק
37 14	העלה	העלה עליו
38 20	במספין	°במספק
39 6	[השבועה]	°שעה
39 7	עכשיו שבועה	°עכשיו שכינה
44 27	שנאמר	כענין שנאמר
45 34	לחם	להם
46 9	אנחנו	אותנו
48 9	בגדו וינס	בגדה בידה וינס ויצא
48 25	המחוסי	°המחוזי
48 32	גזרים	גזרים כמנין שבטים
49 6	נטל	נטלו
49 24	אפילה	°באפילה
51 1	אינו	איני
51 14	מושקע	°משוקע
52 35	בתשעת	בתשעים
53 2	מפני בני ישראל	מפני ישראל
55 4	שיטלו	°שיטלו ישראל
57 10	יהודה	°ישראל
58 19	נפרע	נפרע ממנו
59 26	ולומדר	ולימד
60 15	אחד	אחד מהן
60 16	היא	היאך
63 27	אכלמו	°אכלו
64 22	מן	°מן אבשלום
״	בית דין	אב בית דין
66 1	שאירע	שעירע
66 9	באלים	°באלמים
69 6	אלו	אנו
70 13	ביד	ביד אחת
70 30	פסוקי	°פיסקי
71 7	ישראל מי כמכה	ישראל מי כמוך

צד	במקום	גר׳
71 15	ודרך	°ודרך ודרך
73 1	חכם	°חכמים
73 22	דברי	כך דברי
74 10	מקולל	°מקולקל
75 1	אלעזר	אלעזר המודעי
75 5	אלא לכם	לכם
76 25	לפני	°לפי
77 5	שנקרא	שנקראו
77 16	גברו	°מלמעלה גברו
80 30	ולהלן	°ולהלן הוא אומר
80 34	ביתו	°ביתא
81 11	ומטה	ומטה אהרן
81 14	ברכה	של ברכה
81 27	חסמא	°חסאמא
81 32	בן	°ביר׳
83 29	ר׳ יהודה	°ר׳ אלעזר המודעי
87 13	להכנים	°ליכנס
90 19	ומדינה	וממדינה
91 22	יפה	עצה יפה
91 23	עשה	יעשה
92 23	מבלי מצירה	°מבלי יצירה
93 21	בקשונו	בקשוני
93 30	להודיע	להודיעך
94 21	לישראל	לבני ישראל
94 30	כשגלה	כשנגלה
״	גלה	נגלה
94 35	עשת	עושה
״	עושה	עשה
95 20	וכשם	°או כשם
96 16	ענן	הענן
97 33	לומר	°לימד
97 36	וטמא עד ערב	°יטמא עד הערב
101 24	כדאי	°שהיא כדאי
101 36	מסתורין	מסתירין
102 1	בשעת	בשעה
102 11	ואביהו	ואביהוא
102 25	שהיה	°של משה שהיה
105 18	שיעבור	שיעבוד
107 8	ואמרו	אמרו
107 10	מצא	°למחר מצא
107 29	הקדש	ההקדש
108 19	מחשיכה	°משחשיכה
108 30	שאין	שאין כן
109 15	ים	°והלא ים
109 29	שנתקלקל	שנתקלל
110 27	צדקה	צדקה ברבים
111 3	תינאה	°תיהנה
111 28	בתוכן	בתוכו
112 13	וחמדה	ועל חמדה
112 17	אף כל	כך כל
114 6	סוברין	סבורין
115 2	בכללו	מכללו
115 26	מקום	חמקום
115 28	מקום	המקום
116 11	פורעניות	פורענות
118 23	מוכרת	מוכרה
120 1	אף	°אם
123 29	לאחרים צריך	לאחרים וצריך
124 9	נמצא	ונמצא
124 15	פרנסה	פרנסתה
126 8	למות.	למות. למות
129 26	נגפו	ונגפו
132 2	לרבות	את לרבות
139 6	כפל	כפול
139 12	קרעות	קרקעות
139 31	הגגבין	הגנבין
155 22	והוא	והיא
159 22	כן עד ששייר	כן עד שישייר
160 28	אתה מסורין	אתם מסורין

השמטות.

מה שסגור בחצאי מרובע כזה [ ] נשמט.

צד

2[27] ששת ימים °[שילך בשליחותו למצרים, ומנין שהיה המקום מכביש בו כל ששת הימים]°.

3[21] בעל הרחמים אני [בעל אמנה אני].

11[19] בלילה הזה °[שיכול יהא נאכל כקדשים ביום ת"ל בלילה הזה]°.

23[9] בכור השבי, [כאן הוא אומר בכור השבי].

23[18] לא עמד °[כדרך שהמלכים עומדין בזמר וישנין בזמר לא עמד]°.

24[33] ושמלות °[הראוי לשאל כלי כסף ישאל כלי כסף כלי זהב ישאל כלי זהב. ושמלות]°.

27[5] לדרך °[וגם צידה לא עשו להם מלמד שאף קליות ואגוזים לא נטלו בידם לתינוקות לדרך]°.

30[7] אף אז האמור °[כאן אז יאכל בו ומה אז האמור כאן אז יקרב לעשותו אף אז האמור]° להלן אז יקרב לעשותו.

36[13] הוא קודם °[את בנו: וכל הבכור בבניך תפדה מלמד שהבן חייב לפדות את עצמו: וכל בכור]° בני אפדה ואפלו.

39[33] יפקד על הים °[פקד על הים יפקד במדבר]°.

44[19] משלמי היו °[אם תאמר משל פרעה היו כבר נאמר הנה יד ה' הויה במקנך ואם תאמר משל מצרים היו]°.

45[8] אמונה אומן: [ד"א ביד רמה בראש גלוי].

47[30] נתרציתי לבניך °[כך אמר לו הקב"ה למשה כלום אתה מבקש אלא בשביל בני כבר נתרציתי לבני]°.

48[8] שני °[נקבת במטיו ראש פרזיו שמעון איש קטרון אומר בזכות עצמות יוסף אני קורע להם את הים שני]°.

48[17] מחיה לדרך [אלא יצאו על אמנה ועליהם מפורש בקבלה הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר] כה אמר.

49[16] ישראל °[חצץ בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל]° כענין שני'.

50[21] ראוך מים [אלהים ראוך מים].

50[22] חזרו [וישב הים אין כתיב כן אלא וישובו המים כל מים שבעולם חזרו].

51[17] ישראל °[שני' בצאת ישראל ממצרים היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו יהודה שקידש את שמי על הים הוא ימשול על ישראל]°.

51[31] תפלה: °[ד"א מימינם זו מזוזה ומשמאלם זו תפלה:]°.

51[22] שמחנפין לו °[אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן שירו לה' שהוא גבור שני' ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה]°.

60[6] ואומרת °[עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו ישראל אומרין כי תפארת עוזמו אתה ורוה"ק מבשרת על ידיהם ואומרת]°.

62[12] ירה בים °[הוא אמר ויקח שש מאות רכב בחור אף אתה באותה מדה מדדת להם מרכבות פרעה וחילו ירה בים]°.

יותר ההשמטות תמצא בצד האחרון.

פרשת שמות.

(א) ומשה היה רועה וגו' בלבת אש מתוך הסנה. רשב"י אומר (ב) מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה, מה הסנה הזה קשה מכל אילנות שבעולם וכל צפור שנכנס לתוכו אין יוצאת הימנו בשלום אלא נחתכת איברים איברים, כך שעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל שיעבודין שבעולם (ג). מעולם לא יצא עבד או שפחה בן חורין ממצרים אלא הגר בלבד שנאמר (בראשית י"ב ב') ויצו עליו פרעה אנשים (ד) וישלחו אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו: ד"א מתוך הסנה ר' יהושע אומר (ה) מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה שכל זמן שישראל בצרה כאלו צרה לפניו (ו) שנאמר (ישעיה ס"ג ט') בכל צרתם לו צר: ואומר (תהלים צ"א ט"ו) עמו אנכי בצרה (ז) ואומר (זכריה ב' י"ב) כי כל הנוגע בכם נוגע בבבת עינו: כינה (ח) הכתוב שכל המזיק את ישראל כביכול אין מזיק אלא במי שאמר והיה העולם. וכך היה ר' יהושע אומר בוא וראה כמה רחמיו וזכיותיו של הקב"ה על ישראל, ירדו למצרים שכינה עמהם שנאמר (בראשית מ"ו ד') אנכי ארד עמך מצרימה. עלו שכינה עמהם שנאמר (שם) ואנכי אעלך גם עלה (ט), ירדו לים שכינה

א) כ"ל דמכילתא שלזו שמה פניה לדרום ההלכה של ספר שמות, ובאמת לא היה לה להתחיל אלא מהחדש הזה לכם, שהיא המצוה הראשונה וכמו שמתחלת מכילתא שלנו. דר' ישמעאל, אלא משום דאותה מצוה ראשונה נסמכה לגאולת מצרים, לאתה המכילתא דרשב"י שראוי להתחיל בתחלת ספור גאולת מצרים ובגלוי השכינה הראשון שנתגלה למרע"ה שהוא התחלה לכל הדברות והצווים שנאמרו ע"י משה. ב) המאמר הזה הוא ג"כ בכ"י ר' אברהם הלחמי שהביא בעל ברורי המדות ומצוי המדות, ובצדק העיר החכם רמא"ש במכילתא שלו דף קי"ט ע"ב שהוא שייך למכילתא דרשב"י. ג) כדלקמן ריש פ' יתרו. ד) ולמה הוליך לאנשים, אע"כ דמצרים היתה סוגרת ומסוגרת ולא הניחו שפחה לצאת, ע"כ צוה עליו פרעה אנשים שיניחו את הגר לצאת. ובב"ר פמ"ה אמר רשב"י שהגר בתו של פרעה היתה. ה) גם זה שם בכ"י ר' אברהם הלחמי אולם בסדר אחר וקצת המאמר שם בשם ר' חייא ור' יהודה, ואולי צ"ל כאן ר' יהודה תחת ר' יהושע ונשתבש כאן ר' יהושע מהא דלקמן וכך היה ר' יהושע אומר. והאי ר' יהודה הוא בנו של ר' חייא אחיו של חזקיה. וכבר העיר החכם ר"י לעווי שכל תנא דבי חזקיה שבש"ס נמצאים במכילתא דרשב"י הלזו, וכנראה חזקיה סידר המכילתא דרשב"י. ו) עי' מכילתא דר' ישמעאל לשמות י"ב מ"א. ז) במכי' דרי"ש שם פי' מאי ואומר דאין לי אלא צרת צבור צרת יחיד מנין ת"ל עמו אנכי בצרה. ח) וזהו דרש קדם שכל המזיק את ישראל וכו' ובכ"י ר"א הלחמי כתוב וכן הוא אומר כי הנוגע בכם כו' ר' יהודה אומר אין ת"ל ו' אלא י' וכו' כינה הכתוב פי' דכתיב עינו תחת עיני. ובמכ' דרי"ש לפסוק וברוב גאונך תהרס קמיך ובספרי במדבר פסקא פ"ד הביא עוד הרבה פסוקים שכינו מפני הכבוד. ט) אגדה זאת הביא ר' טודרוס הלוי בספרו ספר הרזים כ"י (עי' מ"ש ע"ז בספרי מבוא אל מדרשי ההלכה צד 46) בשם מכילתא דרשב"י (ונדפסים מאמרי מכדרשב"י שהביא ר' טודרוס הלוי במכ"ע ליטעראטור בלאטט דעם אריענטס שנת 1845 מצד 182 והלאה ובמבוא למכי' הוצאת רמא"ש צד LI והלאה) ועי' מכילתא מס' דשירתא פ"ג.

עמהם שני' (שמות י"ד י"ט) ויסע מלאך האלהים, באו למדבר שכינה עמהם שנאמר (דברים א' ל"א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ד' אלהיך עד שבאו לבית המקדש. שרויין בצער כביכול שרוי עמהם בצער שנאמר מתוך הסנה, שרויין בריוח שרוי עמהם בריוח שני' (תהלים ק"ו ה') לראות בטובת בחיריך לשמוח בשמחת גויך להתהלל עם נחלתך: ד"א מתוך הסנה ר' יוסי (י) אומר מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה מפני שהוא טהור ואין אומות העולם עושין אותו ע"ז. ד"א מתוך הסנה גוי אחד שאל את רבן גמליאל (כ) א"ל מפני מה נגלה הקב"ה על משה מתוך הסנה. א"ל אלו נגלה על חרוב אחד או על תאנה אחת הייתי אומר שיש מקום בארץ פנוי (ל) מן השכינה עכשיו נגלה על הסנה ללמדך שאין מקום בארץ פנוי מן השכינה: ד"א מתוך הסנה א"ר יוסי ולמה מתוך הסנה אלא מה דרכו של סנה אדם מכניס ידו לתוכו אינו ניזוק מפני שקוציו כפופין למטה (מ) ואם בקש להוציא את ידו הקוצין תופשין אותה כך כשירדו ישראל למצרים קבלו אותן שנאמר (בראשית מ"ז ו') ארץ מצרים לפניך היא במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך וכיון שבקשו לצאת תפשו אותן שנאמר (שמות ה' ב') וגם את ישראל לא אשלח: ד"א מתוך הסנה נס גדול ראה משה שראה את הסנה והוא מלבלב (נ) ועולה מתוך האש ואם תמיה אתה על הדבר הזה בוא וראה ממקלו של אהרן שהוא של עץ יבש והוציא שקדים ופרחים: ד"א למה מתוך הסנה ר' אלעזר בן ערך (ס) אומר מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה לפי שיכול המקום שידבר מראש הרים ומראש הגבעות מגבהי עולם ומארזי לבנון אלא השפיל עצמו ודבר מתוך הסנה ועליו אמר שלמה (משלי כ"ט כ"ג) ושפל רוח יתמוך כבוד: אי אתה מוצא מן האילנות שפל מן הסנה וכן הוא אומר (תהלים קל"ח ו') כי רם ד' ושפל יראה.

ויאמר משה וגו'. אמר ר' אלעזר בן ערך (ע) שבעת ימים היה מכתיש (פ) הקב"ה למשה לילך בשליחותו דכתיב גם תמול גם מתמול שלשום גם משלשום מאז דברך גם מאז וזה יום השביעי.

ויחר אף ד' במשה. אמר ר' (אליעזר) [אלעזר] בן ערך לא דבר הקב"ה עם משה אלא בדרך ארץ (צ) שלא יהיו בוויי העולם אומרים מפני שהוא אלוה ובעל עולם עשה דבריו שלא כדין לכן היה הקב"ה (מכביש) [מכתיש] את משה כל ששת ימים דכתי' גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח: משלו משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו עבד והיה אוהבו אהבה גמורה בקש המלך לעשותו אפוטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך מה עשה המלך תפש עבדו בידו והכניסו לבית

י) בכ"י ר"א הלחמי הוא בשם ר"י הגלילי. כ) בשמות רבה כאן הגי' ר' יהושע בן קרחה, אולם בבמדבר רבה פי"ד סס"ד גרס ג"כ ר"ג. ל) המאמר כאן הוא מקוצר וצ"ל כבשמות רבה: א"ל אלו מתוך חרוב או מתוך השקמה כך היית שואלני אלא להוציאך חלק אי אפשר אלא למה מתוך הסנה ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה. מ) בש"ר בשם ר' פנחס הכהן מה הסנה הזה כשאדם מכניס ידו לתוכו אינו מרגיש וכשהוא מוציא מתקרעת כו', אולם בילקוט בשם מדרש אבכיר הלשון ממש כלפנינו. נ) מעלה פרחים, ויוצא פרח ת"א: ואפק לבלבין. ובש"ר: האש של מעלה מעלה לולבין. ס) דברי ר"א בן ערך הם ג"כ בכ"י ר"א הלחמי, והם יש ערבוב דברים וצריך תיקון. ע) גם מאמר זה נמצא שם בכ"י ר"א הלחמי. פ) בועט בו ומריב עמו, עי' ערוך ערך כתש וכן פתרונו בלשון סורי, ובמדרשים ובכ"י ר"א הלחמי הגי' מתושתש. צ) בכ"י ר"א הלחמי (לעיל ב') בשנויים.

גנזיו הראהו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל שיש לו בבית גנזיו הוציאו לשדה הראהו גנות ופרדסים וכל שיש לו בשדה פשט העבד את ידו ואמר איני יכול להיעשות אפוטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך כעס עליו המלך אמר לו אם אי אתה יכול להיעשות אפוטרופוס למה הטרחתני כל אותו טורח נשבע לו שלא יכנס לפתח פלטין שלו. כך היה המקום (מכביש) [מכתיש] את משה כל ששת הימים בשליחותו למצרים ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח א"ל הקב"ה משה אתה אומר לי שלח נא ביד תשלח יהושע תלמידך (ורך) [גידולי ידך] ורבוייך הוא יכנים את ישראל לארץ אתה אי אתה נכנס עמהן לארץ שנא' (במדבר כ' י"ב) לכן לא תביאו את הקהל הזה: משיב משה ואומר לפני הקב"ה רבש"ע אתה אומר לי רד למצרים והוצא את ב"י ממצרים בודאי אני שליח שתי שליחות באדם אחד בפעם אחת רבוני אין שליחות זו יפה אלא בשני בני אדם כאחד שני' (קהלת ד' ט') טובים השנים מן האחד ואומר (דברים י"ט ט"ו) על פי שנים עדים יקום דבר. משיב הקב"ה ואומר לו למשה משה יודֵיע אני בך על מי אתה עומד ומבקש רחמים שתלך אתה והוא בשליחותי למצרים כבר שרת עליו רוח הקדש והוא יוצא ומשמר לך בשבילי מצרים ובעת שרואה אותך הוא שמֵח כענין שני' (שמות ג' י"ד) והנה גם הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו: משיב הקב"ה ואומר לו למשה בתחילה כשנגליתי עליך בסנה היית מסתיר פניך ממני כענין שנאמר ויסתר משה פניו עכשיו אימתי ניתן לך פתחון פה לדבר בפני כעבד בשר ודם שיש לו רשות לדבר בפני רבו: משה דַברן את אין לי שלוחין אין לי גדודים אין לי שרפים אין לי אופנים אין לי מלאכי שרת ואין לי גלגלי מרכבה שאשלח ואוציא את בני ממצרים שאתה אומר לי שלח נא ביד תשלח [אני הוא שקראתי עולם ממזרח שמש עד מבואו] (ק) מן הדין ההוא אתה ראוי לשטיפה מיד אבל מה אעשה בעל הרחמים אני [לכך נאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה'] (ק) וחכמים אמרין (ר) אומר לו הקב"ה למשה משה זכות עמרם אביך עמדה לך שעשה דבר גדול בישראל שכשהכבידו מצרים עבודה קשה על ישראל והיו מטבעין אותן ביאר אמרו אנו נושאין נשים ומולידין בנים ומצרים מטבעין אותן ביאר למה אנו מיגעין את עצמנו לחנם. עמד עמרם ועשה דבר גדול בישראל והסכימה דעתו לדעת המקום גירש את אשתו כשהיא מעוברת שלשה חדשים, בסוף שלשה חדשים חזר ועשה בה קדושין שנאמר (שמות ב' א') וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי והיו מלאכי השרת מקלסין לפניה כחתנים וככלות שנאמר (תהלים קי"ג ט') אם הבנים שמחה. ומצרים מנו לה תשעה חדשים והיא ילדה בתוך ששה חדשים. וכי למה הוצרך הדבר אם לקח עמרם אשה אם לא לקח אלא להודיע לכל באי העולם זכותו של עמרם הצדיק: משיב משה ואומר לפני הקב"ה רבש"ע אני נביא בן נביא מספק ספיקות נכנסתי לדבריך פרעה רשע בן רשע ומצרים מרודים (ש) בני מרודים האיך יכנסו לדברי. א"ל אתה דבר בלשון קודש כמלאך ואהרן אחיך ידבר בלשון (עברי) [מצרי] שנא' (שמות ד' א') ראה נתתי אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך: משיב משה ואומר לפני הקב"ה רבש"ע אתה אומר לי רד למצרים והוציא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים מתירא אני מפני בני אדם (ת) שברחתי מפניהם. א"ל אל תירא משה כבר מתו שנא' (שם ד' י"ט) כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך: משיב הקב"ה ואומר לו למשה אתה אומר לי מתירא אני מפני בני אדם

ק) הוספתי ממה"ג דלקמן פ' וארא. ר) הכל בכ"י ר"א הלחמי בפי' וארא בשנויים. ש) כמו מורדים. ת) בכ"י ר"א הלחמי בשנויים כל הענין עד כי כבד פה וכבד לשון אנכי.

שברחתי מפניהם בני אדם ששגר עליך פרעה לתפשך מי עשאן אלמים מי עשאן חרשים מי עשאן סומים הלא אני ד׳: ר׳ אלעזר בן יהודא איש ברתותא אומר משיב משה ואומר לפני הקב״ה רבש״ע אתה אומר לי רד למצרים והוציא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים אלו על מאה בני אדם או על מאתים בני אדם אתה אומר לי עדיין הדבר קשה לי אלא שאתה אומר לי הוציא ששים רבוא מתחת סבלון פרעה ממצרים. ואלו התרית בהן שנה או שתים לפני דיבר [היו הדברים] כבר עשויין(א) אלא שנשתעבדו בהן מאתים ועשר שנים יאמר לי פרעה מי שעבדו עבד עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו או מי שעבד את הכרם עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו רבש״ע כבדים ומכובדים דברים הללו שאתה אומר לי כי כבד פה וכבד לשון אנכי.

פרשת וארא.

וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ד׳ ר׳ אליעזר(ב) אומר א״ל הקב״ה למשה אני שאמרתי והיה העולם שנא׳ (תהלים נ׳ א׳) אל אלהים דבר ויקרא ארץ אני שאמרתי לאברהם אביכם בין הבתרים (בראשית ט״ו י״ג) ידוע תדע כי גר יהיה זרעך עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ שאוציא את בני ממצרים ואתה אומר שלח נא ביד תשלח: ר׳ יהושע אומר וידבר אלהים אל משה [אני ד׳] אמר לו הקב״ה למשה נאמן אני לשלם שכר יצחק בן אברהם שנתן רביעית דם על גבי מזבח ואמרתי לו (עי׳ תהלים ע״ט י״א) בגודל זרועך הותר בני תמותה ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר׳ שמעון אומר וידבר אלהים אל משה אמר הקב״ה למשה נאמן אני לשלם מה שאמרתי ליעקב (בראשית כ״ח י״ד) והיה זרעך כעפר הארץ עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ שאוציא את בני ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר׳ יהודה אומר וידבר אלהים אל משה א״ל הקב״ה למשה אני אדון העולם אני מלא רחמים אני נאמן לשלם שכר בני משתעבדין ביד בשר ודם ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר׳ נחמיה אומר וידבר אלהים אל משה א״ל הקב״ה למשה גלוי וידוע לפני צער של בני במצרים שנאמר (שמות ב׳ כ״ה) וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. בני שרויין בצרה ואתה שרוי בריוח ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר שלח נא ביד תשלח: ר׳ יוסי הגלילי אומר וידבר אלהים אל משה א״ל הקב״ה למשה כלאה(ג) נתחייבו לי בני במצרים שנא׳ (יחזקאל כ׳ ז׳) ואמר להם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי הריני עושה עמהן בעבור שמי הגדול שלא יתחלל שנ׳ (שם כ׳ ט׳) ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר נודעתי עליהם לעיניהם והריני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר׳ טרפון אומר וידבר אלהים אל משה א״ל הקב״ה למשה ראויין הן ישראל להנתן ביד עמון ומואב ועמלק אבל גזרה היא מלפני

א) אולי צ״ל: כבד לעשותן. ב) הכל בכ״י ר״א הלחמי אלא שתחת ר׳ אליעזר איתא שם ר׳ ישמעאל. ג) כמו כליה ובכ״י ר״א הלחמי: אמר הקב״ה ראויים היו ישראל כלייה במדבר עד שגמר האחרון שבהם את פסחו שנאמר וכו׳. ועי׳ מכילתא דר׳ ישמעאל לקמן י״ב פסוק כ״ז.

שלא אמסרם בידם שנ׳ (שמות י״ז ט״ז) כי יד על כס יה וגו׳ ואומר (יחזקאל כ׳ ט׳) ואעש למען שמי וגו׳ והריני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר׳ יהושע בן קרחה אומר וידבר אלהים אל משה א״ל הקב״ה למשה לא היו ישראל ראויין לתת להן מן במדבר אלא רעב וצמא ערום ועריה אבל מה אעשה שמשלים אני להם שכר אברהם אוהבי שעשה לפני מלאכי השרת שנא׳ (בראשית י״ח ח׳) והוא עמד עליהם תחת העץ ויאכלו והריני מבקש להוציאם ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר׳ עקיבה אומר וידבר אלהים אל משה א״ל הקב״ה למשה באמירה ובגזירה ובשבועה מלפני שלא תכנס לארץ וכן הוא אומר (במדבר כ׳ י״ב) לכן לא תביא את הקהל הזה ואין לכן אלא שבועה שנא׳ (ש״א ג׳ י״ד) ולכן נשבעתי לבית עלי [(ד)וכל כעס זה למה בשביל שאמר ומאז באתי אל פרעה וגו׳ אר״א המודעי חלילה לאותו צדיק שיאמר בלשון הזה אלא כך אמר לפניו רבון העולמים לא מי שגואל הוא מציל רבון העולמים יודע אני שאתה עתיד להוציא את בניך ממצרים שמא ע״י אחר אתה עתיד להוציאם אני לא זכיתי שיצאו על ידי השיב לו הקב״ה ואמר למשה משה אתה זכית ועל ידך אני מוציאם תדע לך שכך שמתוך תשובה שאמר לו אתה למד שנאמר ויאמר ד׳ אל משה עתה תראה וגו׳].

פרשת בא.

[יב]. א׳. ויאמר ד׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים. מלמד(ה) שהיו כל הארצות כשרות לדבור עד שלא נתקדשה א״י אבל משנתקדשה א״י לא היה דבור על הנביאים בכל מקום אלא על המים שנאמר (יחזקאל א׳ ג׳) היה היה דבר ד׳ אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים על נהר כבר: ואומר (דניאל ח׳ ב׳) ואני הייתי על אובל אולי (דניאל י׳ ד׳) ואני הייתי על [יד] הנהר הגדול הוא חדקל: וכן יונה(ו) לא היה מדבר עמו אלא על המים, ר׳ יהודא אומר אף בתחלה(ז) לא היה מדבר עם הנביאים אלא על המים שנאמר היה היה(ח). ר׳ נחמיה אומר בתחלה היה דבר(ט) עם הנביאים בכל מקום מה ת״ל היה היה דבר ד׳ אל יחזקאל שלא היתה רוח הקודש תדירה עליו(י): בארץ מצרים. יכול בכרך ת״ל בארץ(כ) בשרה לא היה מידבר

ד) המוסגר הוספתי ע״פ ר״א הלחמי כמו שנדפס במכילתא הוצאת רמא״ש דף ק״כ. ה) מדכתיב בארץ מצרים שהוא מיותר דרש שרק קודם שנתקדשה א״י היה הדבור אף בחו״ל ולא לאחר שנתקדשה. ו) כלומר וכן ביונה ברח מא״י לחו״ל משום שידע שאין השכינה שורה בחו״ל כדאיתא במכילתא דר׳ ישמעאל, ולבסוף כשדבר הקב״ה עמו בחו״ל לא דבר עמו אלא על המים, ואע״פ שאין מפורש בקרא דהדבור עם יונה היה על המים, מ״מ מדכתיב (יונה ב׳ י״א) ויקא את יונה אל היבשה וסמיך ליה ויהי דבר ד׳ אל יונה משמע דיבשה הסמוכה לים דבר עמו. ז) אף קודם שנתקדשה א״י לא היתה השכינה שורה בחו״ל בכל מקום אלא על המים. ח) דרש הכפל היה שהיה דבר ד׳ כאן כמו שהיה בתחלה בחו״ל והרי זה בא ללמד ונמצא למד דמתחלה היה כמו כאן דהיינו על המים. ט) צריך לנקד דבר והוא שם דבר כמו דבור כדכתיב (ירמיה ה׳ י״ג) והדבר אין בהם. י) ר׳ נחמיה ס״ל דבחו״ל לא היתה שורה רוח הקדש אלא לפרקים וזהו פירושו של היה היה כמו שתירץ רב חסדא במו״ק כ״ה ע״א לפירוש א׳ של הפירוש המיוחס לרש״י שם. כ) כמו שאמרו ברבה פט״ו: בארץ מצרים למה אינו אומר במצרים אר״ח אמר הקב״ה כתיב בתורה בחוץ תעמוד אף אני אעשה כך בארץ מצרים ולא במצרים וכן אמר משה כצאתי את העיר, וכן איתא במדרש הגדול לפ׳ כצאתי את העיר: מגיד הכתוב שלא היה הדבר נגלה עליו בארץ מצרים מפני שהיא מלוכלכת בגילולי ע״ז אלא חוץ לכרך מדבר עמו.

עמו(ל) מדבר היה עמו חוץ לכרך וכן משה אומר לפרעה (שמות ט כ"ט) כצאתי את העיר ומה תפלה קלה לא נתפלל בתוך הכרך דבר חמור לא כ"ש ומפני מה לא דבר עמו בתוך הכרך מפני שהיא מליאה גלולים ועדיין אני אומר דיבר עם משה חוץ לכרך אבל כשהיה משה מדבר עם אהרן לא היה מדבר עמו חוץ לכרך ת"ל ויאמר ד' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים(מ) מקיש דברות אהרן לדברות משה מה משה חוץ לכרך אף אהרן חוץ לכרך מה משה בכה אמר אף אהרן בכה אמר(נ) מה משה אלהים לפרעה(ס) אמר דבר ולא ירא אף אהרן אלהים לפרעה אמר דבר ולא ירא. מה משה גזבר על הפרה(ע) ועל המאור(פ) ועל השמן המשחה(צ) ועל קטרת הסמים(ק) אף אהרן גזבר על הפרה ועל המאור ועל שמן המשחה ועל קטרת הסמים ת"ל ויאמר ד' אל משה ואל אהרן מקיש גדולתו של אהרן לגדולתו של משה: לאמר. ר' אליעזר אומר מנין שכסדר דברות שהיו במדבר(ר) כך היו בארץ מצרים אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר דבר במדבר (ויקרא י"א א') מה דבר האמור במדבר אהרן שמע תחלה ושנה תחלה אף דבר האמור כאן אהרן שמע תחלה ושנה תחלה, מה לי קדם אהרן את הבנים במדבר שכן נמשח בשמן המשחה יקדים אהרן את הבנים כאן שהרי לא נמשח בשמן המשחה ת"ל ויאמר ד' אל משה ואל אהרן [בארץ מצרים לאמר](ש) מלמד שאהרן קדם את הבנים: ומנין

ל) כלומר שאין לומר דמלת בארץ בא ללמדך שדבר עמו בשדה, דהא אין לנו שום טעם למה דבר עמו דוקא בשדה אלא ודאי דבא ללמד שדבר עמו חוץ לכרך כדחזינן גבי משה שאמר כצאתי את העיר. מ) ואמרו במכילתא וכן ברים ת"כ דלא היה דבור לאהרן מפי ד' אלא עם משה דבר שיאמר לאהרן וא"כ מה ת"ל אל משה ואל אהרן להקיש דברות אהרן לדברות משה. נ) לכאורה היה אפשר לפרש במה ששנינו בספרי ריש מטות כשם שנתנבא משה בכה אמר כך נתנבאו נביאים בכה אמר ומוסיף עליהם משה שנאמר בו זה הדבר ולפי זה אתקש כאן אהרן למשה לענין זה שגם אהרן נתנבא בכה אמר (אבל בזה הדבר לא נתנבא) אמנם מלשון הת"כ פ' אחרי מות בזה הדבר דשמוטי חוץ משמע דכה אמר וזה הדבר חדא הוא דז"ל שם: „זה הדבר אשר צוה ד' מלמד שהפרשה נאמרה בכה אמר". ולפ"ז יותר נכון לפרש כאן דמה משה בכה אמר שדבר הדברים כהוייתן כך אהרן כשהיה מדבר אל בני ישראל אמר כל הדברים כהוייתן כמו ששמען משה מפי הגבורה. וכן מוכח לקמן י"ט ג' דדרשינן כה בלשון הקדש כה כענין הזה וכו' (כה לא לפחות ולא להוסיף ועי' ספרי דברים פיסקא פ"ג. ס) כמ"ש במכילתא הקיש אהרן למשה מה משה היה דיין לפרעה כו' היה אומר דבריו ולא ירא וכו'. ע) דכתיב בה ויקחו אליך ועי' בספרי שם. וראיתי שם במדרש הגדול כ"י (לקוח מספרי זוטא) וז"ל ויקחו אליך יביאוה אליך ותהא גזבר עליה יכול שאין לי שהיה משה גזבר אלא על הפרה ומניין אף על השמן ת"ל ויקחו אליך שמן זית זך יכול שאין לי שהיה גזבר על הפרה אלא משה ומנין אף אהרן אמרת וידבר ד' אל משה ואל אהרן הקיש אהרן למשה מה משה גזבר על הפרה אף אהרן גזבר על הפרה ומניין שיהיו גזברים לדורות ת"ל ואתה תצוה את בני ישראל (וכ"מ שנאמר בו הוא לדורות) עכ"ל. פ) כדאיתא בספרי זוטא שהבאתי וכן אמרו בת"כ פ' אמור ויקחו אליך אתה גזבר לדבר. צ) דכתיב ואתה קח לך בשמים ראש ואיתא שם במדרש הגדול: ואתה קח לך שיהא משה גזבר עליו וכן אמרו בספרי חקת על ויקחו אליך. כיוצא בו אתה אומר בשמן המשחה. ק) דכתיב קח לך סמים נטף. ועי' יומא ג' ע"ב דהם דרש קח לך ויקחו אליך בפנים אחרות והוא לקוח מספרי במדבר פיסקא ע"ב ונראה דתנא דבי ר' ישמעאל ודבי ר"ע היו חלוקין בדבר ובריתא דיומא תנא דבי ר' ישמעאל מדפליגי שם ר' יאשיה ור' יונתן שהם תלמידי ר' ישמעאל כידוע. ר) כמ"ש בברייתא דעירובין נ"ד ע"ב: כיצד סדר משנה וכו' עיי"ש. ש) כמו שהגהתי כצ"ל דמלאמר קדים ופירוש דלאמר קאי על הבנים וכן שנינו בת"כ פ' שמיני הובא ברש"י לאמר אליהם לאמר להם לבנים או לאמר להם לישראל כשהוא אומר דברו אל כל עדת בני ישראל זו דיבור האמור לישראל הא מה אני מקיים לאמר אליהם לאמר לבנים ע"כ. מעתה

שהבנים קודמין את הזקנים אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר להלן דבר במדבר מה דבר האמור במדבר בנים קדמו את הזקנים(ת) אף דבר האמור כאן בנים קדמו את הזקנים מה לי בנים קדמו את הזקנים במדבר שכן קדמו להעלות בהר(א) יקדמו בנים את הזקנים כאן שהרי לא קדמו לעלות בהר ת"ל ואל בניו דבר(ב) מלמד שהבנים קודמים לזקנים. ומנין שהזקנים קודמין את ישראל אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר דבר במדבר מה דבר האמור במדבר זקנים קודמין את ישראל(ג) אף דבר האמור כאן זקנים קודמין את ישראל מה לי קדמו זקנים את ישראל במדבר שכן נתקדשו ברוח הקדש(ד) יקדמו זקנים את ישראל כאן שהרי לא נתקדשו ברוח הקדש ת"ל (שמות י"ב כ"א) ויקרא משה לכל זקני ישראל מלמד שהזקנים קודמין את ישראל.

ב. החדש הזה לכם לא מנו בו אבות הראשונים(ה) יכול לא מנו בו אבות הראשונים שהרי לא ניתנה תורה בימיהם אבל משניתנה תורה ואילך יהו באי בראשית(ו) מונין בו ת"ל לכם(ז) אתם מונין בו ואין באי בראשית מונין בו(ח): ראש [חדשים]. יכול לשנים ולשמטים וליובלות(ט) ת"ל ראש חדשים לחדשים הוא ראש(י) ואינו ראש לא לשנים ולא לשמטים ולא ליובלות: ראשון הוא לכם. ולא למעשר בהמה ולא לפירות(כ) למה הוא ראשון למלכים ולרגלים ולתרומת שקלים ולשכר בתים(ל): ראשון הוא. מכלל שנאמר (דברים ט"ז א') שמור את חדש האביב האיך אתה משמרו הוסיף לו ימים: יכול אם היתה שנה חסרה עשרה או עשרים יום יעבר כן ת"ל חדש אין פחות מחדש. יכול אם היתה שנה (יתירה) [חסרה] ארבעים יום או חמשים יום יעבר כן ת"ל חדש אין יתר על חדש(מ) יכול יעבר ניסן ת"ל ראשון הוא לכם ניסן אחד אתה עושה ואי אתה עושה שני ניסן(נ) יכול יעבר תשרי ת"ל שמור את חדש האביב שמור את החדש הסמוך לאביב ואיזה זה (אייר) [אדר](ס) יכול כשם שאם היתה שנה אפילה יוסיף לה ימים כך אם היתה שנה בכירה יבצור ממנה ימים ת"ל (שמות י"ג י') ושמרת את החקה

יובן למה הובא בת"כ שם הפסוק דברו אל כל עדת בני ישראל הא שם בפרשה כתיב דברו אל בני ישראל משום דהאי דרשה נאמרה מחז"ל כאן בפ' בא והועתקה לפרשת שמיני (וע"כ לא יפה עשו המדפיסים בת"כ עם פי' מהרמ"ל מלבים שהשלחו יד ומחקו מלת „כל עדת" שנמצאו בכל דפוסים ישנים) ומה שנמצא כל עדת בני ישראל תחת כל עדת ישראל יבואר לקמן דף 8 הערה פ'. ת) שנאמר (ויקרא י"ז א') דבר אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל. א) שנאמר (שמות כ"ד א') עלה אל ד' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. ב) נראה דקאי על הפסוק (ויקרא כ"א כ"ד) וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל דהוא מיותר דכבר שמענו במקום אחר דהבנים קדמו לכל ישראל אלא ע"כ דאתא לאשמעינן דבכל מקום הבנים קדמו לכל ישראל. ג) דכתיב (ויקרא ט' א') קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל, ועי' ספרי במדבר פיסקא ל"ב, ועוד כתיב (שמות י"ט ז') ויקרא לזקני העם ודרש לקמן מלמד שהזקנים קודמין לכל ישראל. ד) דכתיב (במדבר י"א כ"ה) ויאצל מן הרוח וגו' ול"ל דתנא דידן סובר דמעיקרא מעת מעמד הר סיני כבר היו מוכנים לכך מדאמר הקב"ה עלה אתה וגו' ושבעים מזקני ישראל. ה) כר' אליעזר בר"ה י"א ע"ב, וכן כתב הסופר יוסף הכהן בקדמוניות שלו (ספר א' ג', ג'). ו) אומות העולם. ז) ראשון הוא לכם. ח) במכילתא מפורש כמליכו למדין שישראל מונין ללבנה והגוים לחמה. ט) דלענין זה ראש השנה בא בתשרי, משנה ריש ר"ה. י) תוספתא ריש ר"ה והובאה בבבלי וירושלמי. כ) היינו לנטיעה דמתניתין ועי' ר"ה ט' ע"ב. ל) בתוספתא שם: וי"א אף לשכר בתים ועי' הפירוש שם ובבבלי וירושלמי. מ) ספרי דברים פיסקא קכ"ז. נ) עי' מכילתא וסנהדרין י"ב ע"ב. ס) במכילתא בשם ר' נתן.

הזאת למועדה מימים ימימה אין פחות משנים עשר חדש(ע): ראשון הוא לכם לחדשי השנה. שלא יעשה ניסן שני.

ג. **דברו אל כל עדת בני ישראל**(פ) מלמד שפרשה זו נאמרה בהקהל(צ) [לאמר].(ק) ר' יהודה אומר ליתן לא תעשה על כל עשה האמור בפרשה: בעשור לחדש הזה ויקחו להם. מלמד שפסח מצרים מקחו מבעשור יכול אף פסח דורות יהא מקחו מבעשור ת"ל הזה פסח מצרים מקחו מבעשור ואין פסח דורות מקחו מבעשור אוציא פסח ראשון ולא אוציא פסח שני ת"ל (שמות י"ב ו') והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר לחדש הזה פסח ראשון מקחו מבעשור ואין פסח שני מקחו מבעשור(ר): ויקחו. מלמד שכל אחד ואחד לוקח לעצמו(ש): ויקחו להם. מלמד שיחיד לוקח לכל בני חבורה מכאן אמרו שלוחו של אדם כמותו(ת): ויקחו להם איש. מיכאן אמרו אין מקח לקטן(א): שה לבית אבות. יכול לא יהא פסח מצרים נשחט אלא לבתי אבות ומנין אף למשפחות ת"ל (שמות י"ב כ"א) משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם מנין אף לבתים ת"ל שה לבית(ב) מכאן אמרו(ג) שוחט אדם על ידי בנו ובתו הקטנים וע"י עבדו ושפחתו הכנענים בין מדעתן בין שלא מדעתן.

ד. **ואם ימעט הבית** מלמד שמתמעטין והולכין ובלבד שישייר שם אחד מחבורה ראשונה דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר בין מחבורה ראשונה ובין מחבורה אחרונה ובלבד שלא יניחו את הפסח כמות שהוא(ד) ת"ל משה(ה) מכדי אכילה ולא מכדי מקח ר' אומר אף מכדי מקח שאם אין לו ממנה אחרים על חלקו (מעות) [ומעות] חולין שמתחלה (ולא) [לא] לקחו אלא על מנת כן: ולקח הוא. מלמד שכל חבורה וחבורה לוקחת לעצמה(ו) מיכאן אמרו אין שוחטין פסח לכתחילה על היחיד שנאמר (דברים ט"ז ה') לא תוכל לזבוח את הפסח באחד דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר פעמים שהוא אחד ושוחטין עליו פעמים שהן עשרה ואין שוחטין עליהם. הא כאיזה צד אחד ויכול לאוכלו שוחטין אותו עליו עשרה ואין יכולין לאכלו אין שוחטין אותו עליהן שלא יביאו את הפסח לידי

ע) עי' בלקוטי מכילתא לס' דברים (שהוצאתי לאור בשנת תרי"ן) צד 13 ושם הערה ל"א. פ) לפי המסורה צ"ל דברו אל כל עדת ישראל וצריך למחוק מלת „בני". אמנם ראיתי כי גם המכילתא שלנו (דר' ישמעאל) והתרגום יונתן גרסי מלת „בני". וכן ראיתי בתרגום יוני של השבעים ובתרגום הסורי ובהרבה כ"י המובאים בספרי קענניקאט ודע ראססי, ועי' לעיל דף 6 הערה ש' שכן מוכח מת"כ. ואף שאנו אין לנו אלא גירסת המסורה, מ"מ יראתי לשלוח יד ולהגיה, אולי הוא אחד מהמקומות שחז"ל פליגי עם המסורה, כמ"ש כבר ראשונים ואחרונים. עי' ר"ן לסנהדרין ד' ע"ב ד"ה קרנת קרנת, תשובות המיוחסות לרמב"ן סי' רל"ב, תשובת ריב"ש סי' רפ"ד, תשו' מהרי"י מינץ סי' ח', הגהות רע"א לשבת דף נ"ה ע"ב, יד מלאכי סי' רפ"ג, ח"ס או"ח סי' כ"ב. ואולי נפקא מינה גם לדינא כמ"ש ר"י ברלין זללה"ה בהפלאה שבערכין ערך מאה עיי"ש. צ) עי' ת"כ ריש קדושים. ק) כן הגהתי עפ"י פסחים מ"ב ע"א והוא מת"כ ועי' ילקוט בשלח רמז רמ"ו על אים כי השטה אמתו וז"ל: ומכיין בלא תעשה אמרת וידבר ד' אל משה לאמר, ע"כ. והוא מספרי זוטא כמו שהוכחתי במקום אחר. ר) עי' פסחים צ"ו ע"א ותוס' שם ד"ה למעוטי, ועיי מכילתא. ש) וכן דרשו בסוכה מ"א ע"ב ולקחתם שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד. ת) מכילתא, ירושלמי ריש פ"ב דקדושין. א) פסחים צ"א ע"ב, ירושלמי שם פ"ח הלכה א'. ב) עי' מכילתא. ג) פסחים פ"ח ע"א, ובילקוט כאן איתא: ד"א שה לבית מלמד שאדם מביא ושוחט ע"י בנו וכו' ע"כ נראה שלפניו היה כן הגירסא במכילתא דר' ישמעאל. ד) תוספתא פסחים פ"ז ה"ז, ועי' מכילתא. ה) חסרון הניכר יש כאן, ולפי הסוגיא דפסחים נ' ע"א צ"ל: מקיים משה שהייתו משה מכדי אכילה וכו' ועי"ש הפירוש. ו) עי' לעיל אות ש'.

פסול(ז): ושכנו. בן בג בג אומר שומע אני שכנו שבשדות(ח) שכנו שבגגות(ט) מניין ת"ל (הקרוב) הקרוב אל ביתו פתח אל פתח(י). רבי אומר שלשתן נאמרו שכנו זה שכנו שבשדות (שכנו) [ושכנו] זה שכנו שבגגות קרוב זה הקרוב לביתו סמוך לפתח. פסח מצרים שכנו קרוב לביתו ואין פסח דורות שכנו קרוב לביתו ר' שמעון אומר אף פסח דורות שכנו קרוב לביתו וכל כך לא דברה תורה אלא מפני דרכי שלום שלא יהא אדם מניח אוהביו ושכניו קרוביו ומכיריו ומיודעיו ואחד מבני עירו והולך ועושה פסחו אצל אחרים לקיים מה שנאמר (משלי כ"ז י') טוב שכן קרוב מאח רחוק(כ): במכסת. אין מכסת אלא מנין וכן הוא אומר (במדבר ל"א מ') ומכסם לה' שנים ושלשים נפש. יכול מצוה לשחטו למנויו ואם שחטו שלא למנויו עבר על מצוה ויהא כשר ת"ל מכסת תכסו שנה עליו הכתוב לפסול(ל). לתוך(מ) שנאמר איש אין לי אלא איש מנין לרבות את האשה ואת הקטן ת"ל נפשות אם כן למה נאמר איש מה איש שיכול לאכול כזית אף קטן שיכול לאכול כזית(נ). ר' יהודה אומר מה איש שיודע הפרש אכילה אף קטן שיודע הפרש אכילה איזו היא הפרשת אכילה כל שנותנין לו ביצה ונוטלה אבן וזורקה(ס): במכסת תכסו. מלמד שנמנין וממנין מכאן אמרו בני חבורה שהמנו אחרים על חלקם הרשות בידם רצו להמשך ולהמנות אחרים על חלקם הרשות בידם אחד מבני חבורה שהמנה אחר על חלקו הרשות בידו רצה להמשך ולהמנות אחרים על חלקו הרשות בידו(ע): לפי אכלו. פרט לחולה לערל ולטמא שאין יכולין לאכלו(פ): על השה. בן בג בג אומר שומע אני שה חי או שה שחוט הרי אתה דן נאמר כאן שה ונאמר להלן שה(צ) מה שה האמור להלן שה חי ולא שה שחוט אף שה האמור כאן שה חי ולא שה שחוט(ק) מיכאן אמרו לעולם נמנין על הפסח ומושכין ידיהן ממנו עד שישחוט(ר).

ה. **שה** מה ת"ל תמים ר' עקיבה אומר צריך לאמרו שלא נאמרה תמות אלא עכשיו שכל מקום שנאמר שה תופס תמימין ובעלי מומין יכול אף זה כן ת"ל תמים תם ולא בעל מום. בכל מקום שנאמר שה תופס גדולים וקטנים יכול אף זה כן ת"ל בן שנה. אין לי אלא בשעת שחיטתו שיהא [תם ו]בן שנה מנין לרבות קבול דמו וזריקת דמו ת"ל יהיה לכם כל זמן שהוא לכם (הוא) [יהא] תם ובן שנה(ש): מן הכבשים ומן העזים. פרט לכלאים(ת): כבשים ועזים. גזירת מלך(א): מן הכבשים ומן העזים. להוציא החלוק (שבן) [שמן] הבקר(ב). ולהוציא את הרובע ואת הנרבע אין לי אלא דברים האמורים כאן

ז) ספרי דברים פיסקא קל"ב ועי' מכילתא פ"ג ובמפרשים שם. ח) בר מצרא דידים. ט) היינו שאהלו סמוך לאהלו. י) היינו שפתחו סמוך לפתחו באותה חצר והוא קודם לשאר שכנים, וא"כ ה"ה שכנו שבגגות קודם לשכנו שבשדות והקרוב קרוב קודם ועי' מכילתא. כ) תוספתא פסחים פ"ח הי"ב וי"ג ושם בשם ר"ש בן אלעזר. ל) מכילתא. מ) כמו מתוך. נ) תוספתא פסחים פ"ז ה"ז. ס) תוספתא חגיגה פ"א ה"ב, סוכה מ"ב ע"ב, ועי' גיטין ס"ה ע"א וירושלמי שם פ"ה הלכה ט'. ע) תוספתא פסחים פ"ז ה"ז. פ) עי' מכילתא ופסחים ס"א א' ורש"י שם. צ) אים שה לבית אבות. ק) ירושלמי פסחים פ"ח ה"ג. ר) פסחים פ"ט ע"א. ש) עי' זבחים כ"ה ע"ב דלפי הש"ס צריך להגיה הברייתא ולמחוק תיבת תם. ת) כת"כ ויקרא דיבורא דנדבה פרשה ה' ה"ב. א) ולא בקר עי' מכילתא. ב) כ"ל לפרש עפ"י הירושלמי פסחים פ"ט ה"ח מן הכאן להוציא את החלקים שבהן א"י אבין להוציא מה שחלקה לך התורה רובע ונרבע ומוקצה ונעבד עכ"ל. ולפ"ז צ"ל דחלוק שבן הבקר היינו נעבד דמיעטה התורה ממין הבקר כדאיתא בריש ת"כ. וכמה פעמים מצינו דחילוק היינו מיעוט כמו אך חלק, בכם חלקתי ולא באומות (חולין ס') ובספרי זוטא המובא בילקוט בפ' נסכים רמז תשמ"ה ז"ל: לחלוק את הגנוב ואת הגזול ע"ש.

בלבד(ג): תקחו. להביא את יום ארבעה עשר שאין כשר למקח והלא דין הוא ומה עשירי שאין כשר לשחיטה כשר למקח ארבעה עשר שכשר בשחיטה אינו דין שיהא כשר במקח ת"ל תקחו להביא את יום ארבעה עשר שאין כשר למקח(ד).

ו׳. והיה לכם בן עזאי אומר שלא יצא וירעה בעדר(ה): ר׳ יוסי הגלילי אומר שיהיו קשורין בכרעי המטה(ו) ומצריים נכנסין ורואין אותן ונפשם יוצאה שהיו יראים(ז) לטלאים וכן הוא אומר (שמות ח׳ כ"ב) הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו: למשמרת. ר׳ עקיבא(ח) אומר נאמר כאן שמירה ונאמר להלן (במדבר כ"ח ב׳) שמירה מה שמירה שנאמרה כאן שיהיו מבוקרין ועומדין קודם שחיטה שלשה ימים(ט) אף שמירה האמור להלן שיהיו מבוקרין ועומדין קודם שחיטה שלשה ימים מיכאן אמרו(י) אין פוחתין משׁשה טלאים במבוקרין(כ) בלשכת הטלאים כדי לשבת ולשני ימים טובים של ראש השנה: עד ארבעה עשר יום לחדש הזה. זה שאמרו פסח שני אין מקחו מבעשור(ל): ושחטו אותו. שלא ישחט עמו חולין ושלא ישחט עמו חגיגה: ולדורות שוחטין עמו חגיגה אימתי בזמן שהוא בא בחול בטהרה ובמועט(מ): כל קהל עדת ישראל. מלמד שפסח מצרים נשחט בשלש כתות בקהל ועדה וישראל(נ): בין הערבים. יכול משתחשך ת"ל יום או יום יכול משתי שעות(ס) ת"ל בין הערבים הא כאיזה צד משש שעות ולמעלה שבית שמאי אומרין אין בערב אלא משפנה יום חנינא בן חכינאי(ע) אומר בין הערבים בין שני ערבים בין אור ארבעה עשר לאור חמשה עשר ויום ולילה באמצע כשהוא אומר יום כבר יצא לילה יכול שחרית ת"ל בין הערבים מה בין הערבים משפנה יום אף כשאמר יום משפנה יום משש שעות ולמעלה וכן הוא אומר (ירמיה ו׳ ד׳) אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב מיכאן אמרו שחטו קודם חצות פסול שנאמר בו בין הערבים: שחטו קודם לתמיד כשר ובלבד שיהא אחד ממרס בדמו עד שיזרק דם התמיד ואם נזרק כשר(פ):

ז׳. ולקחו מן הדם שיהא בדם כדי לקיחה(צ): מן הדם. מדם הנפש ולא מדם הבשר ולא מדם העור ולא מדם התמצית(ק): ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. יכול יתן על משקוף ומזוזות של חלונות ת"ל על הבתים. על משקוף ומזוזות של בתים הוא נותן ואינו נותן על משקוף ומזוזות של חלונות: יכול עשרה בתים זה לפנים מזה וחבורה אוכלת בפנימי יכול יהא צריך ליתן על כולם ת"ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם(ר).

ג) נ"ל דיש כאן חסרון וכן צ"ל: אי יכול שיביאו פסח דורות מצאן ובקר (כדכתיב וזבחת פסח וגו׳ צאן ובקר) ת"ל מן הכבשים ומן העזים תקחו אין לי אלא דברים האמורים כאן בלבד. ועי׳ מכילתא. ד) בפסח מצרים, ושאר ימים לא אצטריך למעוטי אלא יום ארבעה עשר שלא תאמר דכשר מק"ו, ע"כ שנה הכתוב תקחו. ה) עי׳ מגילת תענית פ"א שהם מאמר זה מחובר עם מאמר ר׳ עקיבא דלקמן. ו) עי׳ כלים פי"ט מ"ב וטור א"ח סי׳ ת"ל. ז) עובדים. ח) פסחים צ"ו ע"א בשם בן בג בג. ט) היינו שלשה ימים שלמים, ובש"ס איתא ד׳ ימים. י) משנה ערכין י"ג ע"א. כ) במשנה איתא המבוקרין. ל) עי׳ לעיל דף 8 הערה ר׳. מ) משנה פסחים ס"ט ע"ב. נ) משנה פסחים ס"ט ע"א, ומה שאמר פסח מצרים היינו אף פסח מצרים כמו ששנינו בתוספתא פ׳ ח׳, ועי׳ ירושלמי פ"ה ה"ה האיך שחטו במצרים בג׳ כתות. ס) ספרא אמור ריש פרק י"א. ע) עי׳ מה דתני בירושלמי פסחים רפ"ה בשם חנניה בן יהודה ועי׳ ילקוט רמז רמ"ב בשם ספרי זוטא. פ) משנה פסחים ס"א ע"א. צ) נ"ל דהוא שיעור טבילה, ע׳ זבחים ל"ג ע"ב. ק) ע׳ זבחים כ"ה ע"א. ר) ואינו נותן אלא בפנימי, ועי׳ מכילתא דפליגי תנאי אי נותן מבפנים או מבחוץ.

מניין אתה אומר חבורה אוכלת בבית אחד ולה חמשה פתחים צריך ליתן על כל משקוף ומשקוף מדם ודם על כל מזוזה ומזוזה ת"ל ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף(ש) מדם על כל משקוף ומשקוף ומדם על כל מזוזה ומזוזה: מנין אתה אומר חמש חבורות אוכלות בבית אחד ולה חמשה פתחים שיהיו צריכין ליתן מכל דם ודם על כל משקוף ומשקוף ומכל דם ודם על כל מזוזה ומזוזה ת"ל על שתי המזוזות ועל המשקוף מכל דם ודם על המשקוף ומכל דם ודם על המזוזה: על הבתים אשר יאכלו אותו בהם. [מתוך] שנאמר (שמות י"ב מ"ו) בבית אחד יאכל מלמד שאין הפסח נאכל אלא בבית אחד(ת) מנין אף בשני מקומות ת"ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם הא למדת שפסח מצרים(א) נאכל בשני מקומות(ב) אבל האוכלו אין אוכלו אלא במקום אחד(ג): יאכלו אותו. שלא יאכלו עמו חולין ושלא יאכלו עמו חגיגה(ד): בהם. בגופו של פסח הכתוב מדבר(ה).

ח׳. ואכלו אין אכילה פחותה מכזית(ו): את הבשר. ולא מן העצמות ולא מן הגידים ולא מן הקרנים ולא מן הטלפים אלא כל הנאכל בשור הגדול מה הנאכל בשור הגדול ראשי כנפים והסחוסין אף כן ראשי כנפים והסחוסין(ז) מיכאן אמרו הגידים הרכים הרי הן כבשר לכל דבר ואעפ"כ אין נמנין עליהן(ח): בלילה הזה. אמר ר׳ אלעזר בן עזריה נאמר כאן בלילה הזה ונאמר למטה (שמות י"ב י"ב) ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה לילה הזה הנאמר למטה עד חצות אף לילה הזה הנאמר כאן עד חצות: אמר לו ר׳ עקיבה מה אני צריך והלא כבר נאמר (שמות י"ב י"א) ואכלתם אותו בחפזון בשעת חפזון מה ת"ל בלילה הזה בלילה הוא נאכל ואין נאכל כקדשים ביום(ט): צלי אש ולא צלי שפוד ולא צלי אסכלה ולא צלי דבר אחר(י) מיכאן אמרו אין צולין את הפסח בשפוד של מתכת ואם צלאו קוליף את מקומו ואוכל את השאר: ר׳ יהודה אומר כשם של עץ אין נשרף כך של מתכת אין מרתיח: אמרו לו אין דומה של עץ חם מקצתו לא חם כולו ושל מתכת חם מקצתו חם כולו(כ). צלי אש מכלל שנאמר כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו מצוה לצלותו כולו כאחד מנין אם רצה מנתחו ומטילו אבר אבר על גחלים ת"ל צלי אש מכל מקום(ל): על מצות ומרורים. ריבה כאן מרורים הרבה החזרת והעלשין ותמכה וחרחבונה ומרור: ר׳ יהודה אומר אף חרוילין וחזרת גלים: ר׳ (אלעזר) [אלעאי] משום רבי אליעזר [אומר] אף הָעֲיַרְקְבִילִין וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי(מ): על מצות ומרורים

ש) נ"ל דהך דרשא ודרשא דבסמוך דריש מדכפל עוד ב׳ פעמים משקוף ושתי מזוזות דקראי בפסוק כ"ב וכ"ג. ואף דשם כתיב תחלה משקוף ואח"כ שתי מזוזות נקטא המכילתא דילן לישנא דהאי קרא דקאי עליה, עי׳ התורה והמצוה על ת"כ ממהרמ"ל מלבים אילת השחר כלל רמ"ג. ומה שאמר מדם על כל משקוף ומדם על כל מזוזה היינו על כל הגעה טבילה וכמו שכתב רש"י לקמן פסוק כ"ב ע"פ המכילתא. ת) עיין לקמן פסוק מ"ו. א) היינו דפסוק זה מיירי בפסח מצרים, אמנם לקמן פסוק מ"ג יליף דכן הדין גם בפסח דורות. ב) פסחים פ"ו ע"א. ג) כרש"י שם. ד) ע"ל דף 10 הערה מ׳. ה) ר"ל דהאי קרא מיירי בגופו של פסח ולא במצות שעל גופו כגון מצה ומרור עיין פסחים ל"ח ע"א, ואולי דריש מדכתיב אותו ול"ל אותו בהם דגופו של פסח. ו) יומא פ׳ ע"א ת"כ צו פרשה י׳ ה"י. וזה לשון לקוטי מכילתא שלי לדברים ט"ו כ"ג: רק ליתן שיעור כזית שאמרה תורה, פי׳ רק מיעוט הוא דאינו חייב אלא על כזית. ז) עי׳ פסחים פ"ד ע"א ורמב"ם פ"י מה׳ ק"פ ה"ט. ח) עי׳ ירושלמי פסחים פ"ז ה"א. ט) ברכות ט׳ ע"א. י) מכילתא. כ) פסחים ע"ד ע"א. ל) פסחים ע"ה ע"א. מ) פסחים ל"ט ע"א.

יאכלוהו (נ) מצוה לאוכלן כולן כאחד: הלל הזקן היה כורכן זה בזה ואוכלן: יכול יהו מעכבין זה את זה ת"ל יאכלוהו אפילו אחד מהם (ס).

ט'. אל תאכלו ממנו נא אין נא אלא שלא בשל כל צרכו: יכול יהא מותר לאכול ממנו חי (ע) ת"ל צלי אש צלי מותר לך ושאר הכל אסור לך: יאמר אל תאכלו ממנו נא כי אם צלי אש (פ) אילו כן הייתי אומר יכול יהא מותר לאכול ממנו נא ת"ל אל תאכלו ממנו נא (צ) הא אם אכל ממנו נא הרי זה לוקה את הארבעים יכול כשם שאסור לאכול ממנו נא כך אם בשל כל צרכו (ק) יהא אסור ת"ל במים במים אסור לך הא אם בשל כל צרכו אינו אסור לך: במים. אין לי אלא מים מניין לרבות יין ושמן ודבש ת"ל ובשל מבושל (ר) כל מקום שנאמר בשל סתם אתה תופס את הצלי עד שיפרוט לך הכתוב במים מיכאן היה ר' יאשיה אומר הנודר מן המבושל אסור בצלי (ש). בשלו ואחר כך צלאו צלאו ואחר כך בשלו אסור שנאמר ובשל מבושל (ת) יכול אם אכל ממנו עד שלא חשכה יהא חייב דין הוא ומה שבשעה שהוא בעמוד אכול צלי הרי הוא בבל תאכל נא (א) בשעה שאין בעמוד אכול צלי אינו דין שיהא בבל תאכל נא ת"ל כי אם צלי אש [בשעה] שהוא בעמוד אכול צלי חייבין עליו משום נא ובשל אבל בשעה שאינו בעמוד אכול צלי אין חייבין עליו משום נא ובשל: כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. היה מביא את ראשו ואת כרעיו ואת בני מעיו לתוכו דברי ר' יוסי הגלילי אמר לו ר' עקיבה אף הן נחמרין ומתבשלין מתוכו אלא תולין חוצה לו (ב). ר' ישמעאל קורא אותו גדי מקולס: ר' טרפון קורא אותו תוכבר (ג) מפני שתוכו כברו (ד).

י'. (ה) ולא תותירו ממנו עד בוקר יכול אם הותיר ממנו עד בקר יהא לוקה את הארבעים ת"ל והנותר ממנו עד בקר באש תשרופו בא הכתוב ליתן עשה על לא תעשה דברי ר' יהודה אמר לו ר' יעקב לא מפני כך אלא מפני שלא עשה זה כלום (ו): והנותר ממנו עד בקר באש תשרופו. יכול יהא שורפו ביום טוב ת"ל ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר שני בקרים כאן בקר חמשה עשר ובקר ששה עשר ללמדך שאין שריפת קדשים דוחה את יום טוב ואין צריך לומר את השבת (ז).

י"א. וככה תאכלו אותו ואכלתם אותו בחפזון בבהילות יוצאי דרכים (ח). אין לי אלא אכילתו שיהא בחפזון מנין לרבות קבול דמו וזריקת דמו ת"ל וככה:

נ) וכן הובא קרא דפי בהעלותך כאן במכילתא, וע' פסחים קט"ו ע"א ותוס סופר א"ח סי' ק"מ. ס) ורבנן דפליגין על הלל דרשי הם בפסחים יאכלוהו אפילו זה בפ"ע וזה בפ"ע ועי' תוספתא סוף פרק ב', ומכילתא כאן. ע) כשם שאין לוקין עליו, פסחים מ"א ע"א. פ) ומה ת"ל ובשל מבושל במים. צ) כלומר זה ולא הייתי יודע דלא אסור ולוקין עליו דהא כתיב אל תאכלו ממנו נא, אמנם הייתי אומר כשם שנא אסור כך בשל כל צורכו דהיינו בשל יותר מדאי אסור. ק) היינו צלאו כל צרכו דהויא חרוכה, פסחים מ"א ע"א. ר) עי' ת"י ומכילתא. ש) מכילתא ונדרים מ"ט ע"א. ת) פסחים מ"א ע"א. א) אף שהותר מכללו אבל לאו, ע' פסחים מ"א ע"ב. ב) פסחים ע"ד ע"א. ג) ירושלמי פסחים פ"ז ה"א. ד) ע' ערוך ערך תך ב', ונראה דתיבות מפני שתוכו כברו הן פי' נוסף על מכדרשב"י מבעל מדרש הגדול. ה) מכאן עד פסוק י"ד הביא לי אחד מתלמידי איזה חילופי גירסאות מפראגמענט אחד כ"י של מכילתא דרשב"י שנמצא באקספארד, ומה שמצאתי נכון להגיה עפ"י כ"י זה רשמתי בעגול כזה °. ו) פסחים פ"ד ע"א. ודברי מכילתא אנו הביא רמב"ם בס' המצות מ"ע ל"א. ז) שבת כ"ד ע"ב בשם תנא דבי חזקיה שכנראה היא המכילתא דרשב"י, וע' ירושלמי שבת פ"ב ה"א. ח) עיין מכילתא.

יכול שאני מרבה את (צליאותו) [צליָתו]° והדחת קרביו ת"ל ככה ככה (ט): אותו. אותו בחפזון ואין פסח דורות בחפזון (י). ד"א אותו בחפזון ואין מצות ומרורים בחפזון (כ): פסח. שיהוא כל מעשיו לשם פסח: הוא. פרט (לשחטו) [לששחטו]° שלא לשמו (ל): לה'. לשם המיוחד (מ).

י"ב. ועברתי בארץ מצרים כמלך שעובר ממקום למקום (נ). [ד"א]° נאמר כאן עברה ונאמר למטן (י"ב כ"ג) ועבר ה' לנגוף את מצרים מה עברה האמורה להלן מגפה אף עברה האמורה כאן מגפה (ס). וכן הוא אומר (עמוס ה' י"ז) ובכל כרמים מספד כי אעבור בקרבך אמר ה': בלילה הזה. זה הוא שאמר ר' אלעזר בן עזריי נאמר כאן בלילה הזה ונאמר למעלה בלילה הזה מה בלילה הזה האמור כאן עד חצות אף בלילה הזה האמור למעלה עד חצות (ע): והכתי כל בכור. אין לי אלא בכור מצרים שבמצרים בכורות אחרים שבמצרים מנין ת"ל כל בכור: בכורות מצרים שבמקומות אחרים מניין ת"ל כל בכור: בכורי חם וכוש ומצרים ופוט וכנען מניין ת"ל כל בכור וכן הוא אומר (תהלים ע"ח נ"א) ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם (פ): מאדם ועד בהמה. אין לי אלא בכורות בהמה [שלקו]° בכורות חיה מניין ת"ל מאדם ועד בהמה (צ). אין לך אדם לוקה שאין שמשיו לוקין עמו (ק): ובכל אלהי מצרים. אין לי אלא אלהי מצרים שבמצרים אלהי אחרים שבמצרים מניין ת"ל ובכל אלהי מצרים שבמקומות אחרים [מניין] ת"ל כל אלהי (ר). אלהי חם וכוש ומצרים ופוט וכנען מניין ת"ל כל אלהי: וכן הוא אומר (ישעי' מ"ג ג') נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך: אעשה שפטים. שפטים שונין זה מזה של עץ נמוק של אבן נשרף של מתכת הרקיבו (ש): אני ה'. אני שפרעתי מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום (ת). אני עתיד להפרע מגוג ומאגפיו ואם אין אתם מאמינים להבא האמינו לשעבר: ד"א אני ה' מלכות כל מקום שמזכיר גיאה (א) של ע"ז שם מזכיר שבחו של מקום וכן הוא אומר (ירמי' י' ט') כסף מרוקע מתרשיש יובא וזהב מאופיר (ב) מעשה חרש וידי צורף תכלת וארגמן לבושם מעשה חכמים כולם: מהוא אומר כדנה תאמרון להום אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה: ואומר ה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ ולא יכילו גוים זעמו: ואומר (שם שם י"ב) עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו ובתבונתו נטה שמים: ואומר (תהלים קט"ו ה') פה להם ולא ידברו: ואומר (שם ג') ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'. אין לך [כל]° אומה

ט) מדכתיב וככה דרים כאילו כתיב ב' פעמים ככה ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט, ואפשר נמי דדרים כפל הכ' דהו"ל למכתב כה, וע' ספרי דברים פיסקא קכ"ח. י) פסחים צ"ו ע"א. כ) האי תנא סבר דאינו אוכל ביחד פסח מצה ומרור, או י"ל כשיטת רמב"ם דרק מצה ומרור כורך כאחת. ע' פ"ח מה' חמץ ומצה ה"י. ל) וכן דרים גבי חטאת בת"כ, דיבורא דחובה סוף פרק א' וע' רים זבחים. מ) עי' ספרי במדבר פיסקא קמ"ג, דברים פיסק' קכ"ח ומנחות ק"י ע"א. ספרא דיבור נדבה פרק י' הל' ט'. נ) מכילתא. ס) ע' מכילתא: ד"א נותן אני עברתי במצרים. ע) לעיל פסוק ח'. פ) ע' מכילתא, והם דרים באופן אחר. צ) ועד מרבה גם חיה. ק) עי' מכילתא לפסוק כ"ט וכל בכור בהמה דפי' באופן אחר. ר) ע' לעיל אות פ'. ש) עי' מכילתא. ת) מאמר זה מובא מר' טודרוס הלוי שהעירותי עליו לעיל דף 1 אות ט', ועוד מובא בספר תולעת יעקב לר' מאיר אבן גבאי דפוס קראקא דף ס"ג ע"ב בשם מכדרשב"י, וע' ספרא אחרי פרשה ט' ב', ומשנה ב"מ פ"ד מ"ב. א) בס' תולעת יעקב גרי' גאות של ע"ז וע' שמות רבה פ' י"ו. ב) לפנינו כתוב מאופז, אבל גם בתרגום הסורי גרס מאופיר.

ואומה שלוקה שאין אלהי שלה לוקה עמה: וכן הוא אומר (ירמיה נ' ב') הוביש בל חת מרודך הובישו (עוביה) [עצביה] חתו גלוליה וכן הוא אומר (ישעי' כ"א ט') נפלה נפלה בבל וכל פסילי אלהיה שבר לארץ. וכן הוא אומר באבותינו (ויקרא כ"ו ל) ונתתי את פגריהם על פגרי גלוליהם(ג). ואף לעתיד לבוא כשיאבדו אומות העולם (מה נאמר בהם) [יאבדו אלהיהם עמהם לפי שנ']° (ישעיה ב' י"ח) והאלילים כליל יחלוף.

י"ג. **והיה הדם לכם** לכם ולא לגרים. לכם ולא לנשים לכם ולא לעבדים מלמד שלא עשאוהו חבורות במצרים(ד): **לאות על הבתים אשר אתם שם.** יכול יתן על מקום לינה ת"ל (י"ב ז') על הבתים אשר יאכלו אותו בהם יכול לא יתן אלא על מקום אכילה ת"ל על הבתים אשר אתם שם יכול יתן כאן וכאן ת"ל לאות ולא לאותות אמור מעתה מקום אכילה שם היתה לינה(ה): **וראיתי את הדם.** מה אני צריך והלא הכל גלוי לפניו אלא שלא יתן אלא על המקום הנראה [לכל העובר]°(ו): **ופסחתי עליכם.** אלמלא דבר כתוב (אי) [לא היה]° אפשר לאמרו [ופסחתי כאב שמביא לבן דבי ר' אליעזר וחכמים אומרים]° כמלך שדוחק פסיעותיו ברגליו (ז): **ולא יהיה בכם נגף.** מלמד שבמצרים היתה מגפה: **למשחית.** מלמד שבמצרים היתה השחתה: **בהכתי בארץ מצרים.** מלמד שבמצרים היתה מכה מלמד שלקו מצרים [באותה לילה]° בשלשה מיני פורעניות במגפה ובהשחתה ובמכה(ח).

י"ד. **והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם אותו** יום שהיה לכם לזכרון אתה חוגג (והיתה) [ואי זה]° זה מועד צאתך ממצרים ועדאן דבר תלי בדלא דלי(ט) ת"ל (במדבר ל"ג ג') ממחרת הפסח יצאו בני ישראל אימתי אכלו את הפסח בלילי יום טוב ואף כן לא יצאו אלא ביום טוב(י): **וחגתם אותו.** נאמר כאן חגיגה ונאמר חגיגה במדבר(כ) מה חגיגה האמורה במדבר טעונה עולה ושלמים(ל) אף חגיגה האמורה כאן טעונה עולה ושלמים(מ) מה לחגיגה האמורה במדבר טעונה עולה ושלמים שכן [היא]° טעונה פרים תיטען חגיגה האמורה כאן עולה ושלמים שכן (אין) [אינה]° טעונה פרים ת"ל לשם לשם(נ) לג"ש מה לשם האמור במדבר טעונה עולה ושלמים אף לשם האמור כאן טעונה עולה ושלמים(ס). יכול תיטען חגיגה כל שבעה ת"ל אותו יום אחד בלבד אם כן למה נאמר שבעת ימים תשלומין כל שבעה. מניין לא חג כל ששה יחוג כל שבעה ת"ל (ויקרא כ"ג מ"א) בחדש השביעי תחגו אותו. יכול [לא] חג ברגל יחוג אחר הרגל

ג) המדרש מכוון הפסוק (ע' ירושלמי מגילה פ"ד ה"י) דבקרא כתיב פגריכם — גלוליכם. ד) נ"ל דר"ל שלא עשו חבורות שכולם גרים או נשים או עבדים וכדאיתא בפסחים צ"א ע"א ועי"ב; וקרא אפשר דאסמכתא בעלמא וטעמא כמ"ש בגמרא שם. ומה שאמר כאן במצרים ה"ה לדורות כדלעיל דף 11 הערה א'. ה) בתוספתא פסחים פ"ח איתא דזה היה דוקא בפסח מצרים אבל בפסח דורות אוכלין במקום אחד ולנין במקום אחר. ו) עי' מכילתא לפסוק ז' ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. ז) דרש ופסחתי כמו ופסעתי כר' יאשי' במכילתא. ח) אפשר דר"ל דבכל מכה ומכה היו ג' מיני פורעניות וכעין שדרשו התנאים בהגדה שלנו. ט) עדיין הדבר תלוי בדבר שאינה גנוז, כלומר בדבר שלא נתברר, ובכ"י הנ"ל גרס: ועד אין דבר תלוי בדלא תלוי, ובמכילתא איתא עדיין הדבר שקול. י) מכילתא. כ) ויחגו לי במדבר (שמות ה' א'). ל) כדכתיב (שמות כ"ד ה') ויעלו עלת ויזבחו זבחים שלמים לד' פרים, ועולה הוא עולת ראיה ועי' חגיגה ו' ע"א. מ) במקום הזה כתוב בכ"י מה"ג על הגליון: „מה חגיגה שכאן טעונה פרים תיטען חגיגה האמורה כאן עולה ושלמים". ואין לו מובן. נ) כתיב כאן חג לד' וכתיב התם שלמים לד' פרים. ס) וליכא למיפרך כדלעיל דעל גז"ש אין משיבין.

ת"ל אותו אותו [אתה] חוגג ואי אתה חוגג חוץ הרגל(ע). יכול יהא מעוכב עד אכילת בשר(פ) ת"ל אותו ולהלן הוא אומר (ויקרא ט"ז, ט"ו) והזה אותו מה אותו האמור להלן דם אף אותו האמור כאן דם ולא בשר: **לדורותיכם חקת עולם.** שינהג הדבר לדורות(צ).

ט"ו. **שבעת ימים מצות תאכלו** מצה הנאכלת כל שבעה אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח יצאו חלות תודה ורקיקי נזיר שאין נאכלין כל שבעה(ק): **ביום הראשון תשביתו שאור.** מערב יום טוב [או אינו אלא ביום טוב] ת"ל כל מלאכה לא יעשה בהם והלא שריפה מעין מלאכה היה מה ת"ל ביום הראשון תשביתו שאור מערב יום טוב(ר): **תשביתו שאר מבתיכם.** מן התורה השבתה בלב ומדברי סופרים ביעור ובמה בשריפה הגיעה שעת הביעור ולא נתמנה לו האור שישרפנו מפרר וזורה לרוח או מטיל לדגים ר' יהודה אומר ממתין עד שיגיע לישוב וישרפנו(ש) שהיה ר' יהודה אומר אין מצות השבתתו אלא בשרפה והיה דן ומה נותר שאין כתוב עליו בל יראה ובל ימצא טעון שריפה חמץ שכתוב עליו בל יראה ובל ימצא אינו דין שיטעון שריפה אמרו לו לר' יהודה כל דינין שאתה דן תחלתה להחמיר וסופן להקל אינן דין הרי שלא נתמנה לו האור שישרפנו יהא יושב ומשמרו ויהיה חייב עליו משום בל יראה ובל ימצא התורה אמרה תשביתו שאר מבתיכם משבית אתה בכל דבר. היה ר' יהודה דנו דין אחר נותר אסור באכילה וחמץ אסור באכילה מה נותר טעון שריפה אף חמץ טעון שריפה אמרו לו נבלה תוכיח שאסורה באכילה ואינה טעונה שריפה אמר להן הפרש נותר אסור בהנאה וחמץ אסור בהנאה ואל תוכיח נבלה שמותרת בהנאה. אמרו לו שור הנסקל יוכיח שאסור בהנאה ואין טעון שריפה אמר להן הפרש. נותר חייבין עליו כרת וחמץ חייבין עליו כרת ואל יוכיח שור הנסקל שאין חייבין עליו כרת אמרו לו חלב שור הנסקל יוכיח שחייבין עליו כרת ואין טעין שריפה. אמר להן הפרש. נותר חייבין עליו משום בל תותר וחמץ חייבין עליו משום בל תותר ואל יוכיח חלב של שור הנסקל שאין חייבין עליו משום בל תותר. אמרו לו אשם תלוי כדבריך יוכיח שחייבין עליו משום בל תותר ואין טעון שריפה התורה אמרה תשביתו שאר מבתיכם משביתו אתה בכל דבר(ת): **כי כל אוכל חמץ.** מכלל שנאמר (י"ב י"ט) כי כל אוכל מחמצת אין לי אלא שנתחמץ מאליו שנתחמץ מידי אחרים מניין ת"ל כי כל אכל חמץ(א): **ונכרתה הנפש.** ולא הצבור: **ההוא.** לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה: **מישראל.** וישראל בשלום(ב): **מיום הראשון עד יום השביעי**(ג). יכול אין יום הראשון ויום השביעי בכלל כשם שנאמר במצורע (ויקרא י"ג י"ב) מראשו ועד רגליו ואין הראש והרגלים בכלל ת"ל (י"ב י"ח) עד יום האחד ועשרים לחדש בערב. רבי אומר מקומו מוכרע(ד) מיום הראשון עד יום השביעי.

ע) חגיגה ט' ע"א ות"כ אמור ריש פרק י"ז. פ) שלא יצא ידי חגיגה אם לא אכל הבשר כגון שנטמא. צ) עי' מכילתא. ק) ת"כ אמור פרק י"א, ד', ועי' פסחים ל"ח ע"ב. ר) פסחים ה' ע"א, ועי' מכילתא והאי ברייתא ר' יהודה היא דאין ביעור חמץ אלא שריפה. ש) ע' פסחים י"ב ע"ב דהא אר"י דבשעת ביעורו השבתתו בכל דבר (וע' יפה עינים שם) ובמכילתא זהו שיטת ר"י בן בתירה. ת) עי' מכילתא ופסחים כ"ז ע"ב וירושלמי פ"ב ה"א. א) ע' פסחים מ"ג ע"א ומכילתא בא פ"י. ב) וכן דרש בת"כ בכל מקום, עי' ד"מ לו פרק ע"ז ה"ז, וכן בספרי דברים פיסקא פ"ו קמ"ט וקכ"ה, אמנם במכילתא ובספרי במדבר (פיסקא ע' וקי"ב) שהם מדבי ר' ישמעאל הלשון משונה עיי"ש. ג) ערכין י"ח ע"א. ד) כלומר עד ועד בכלל.

ט"ז. וביום הראשון מקרא קודש קדשהו. במה אתה מקדשו קדשהו במאכל קדשהו במשתה וקדשהו בכסות נקייה(ה): ביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש. אין לי אלא יום טוב ראשון ואחרון שאסורין במלאכה חולו של מועד מניין, אמרת ומה יום טוב ראשון ואחרון שאין לפניהם ואחריהם מקודשין אסורין במלאכה חולו של מועד שלפניהם ואחריהם מקודשין אינו דין שיהו אסורין במלאכה: הרי ששת ימי בראשית יוכיחו שלפניהם ואחריהם מקודשין ואין אסורין במלאכה: לא אם אמרת בששת ימי בראשית שאין עמהן קרבן מוסף תאמר בחולו של מועד שיש עמהן קרבן מוסף: הרי ראשי חדשים יוכיחו שיש עמהן קרבן מוסף ואין אסורין במלאכה: לא אם אמרת בראשי חדשים שאין קרויין מקרא קדש תאמר באלו שקרויין מקרא קודש הואיל וקרויין מקרא קדש דין הוא שיהוא אסורין במלאכה(ו): כל מלאכה לא יעשה בהם. יכול(ז) לא יקנב את הירק(ח) ולא ידיח את הכלים(ט) ולא יציע את המטות(י) הרי אתה דן נאמר כאן מלאכה ונאמר מלאכה במשכן מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה(כ) אף מלאכה האמורה כאן מלאכה שיש עמה מחשבה, או מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה גמורה אף כאן אין לי אלא מלאכה גמורה שלא יכתוב כל הספר ושלא יארוג את כל הבגד ושלא יעשה את כל הנפה, מניין שלא יכתוב שתי אותיות ולא יארוג שני חוטין ולא יעשה שני בתי נירין בסלין ובסוגין(ל) בנפה ובכברה ת"ל מלאכה כל מלאכה, אין לי אלא ברשות במצוה מניין לא יכתוב שתי אותיות בספרים בתפילין ובמזוזות לא יארוג שני חוטין בכתנת ובמכנסים ובמעיל ת"ל מלאכה כל מלאכה, אין לי אלא מלאכה שחייבין עליה חטאת מלאכה שאין חייבין עליה חטאת מניין לא יכתוב אות אחת ולא יארוג חוט אחד ולא יעשה בית אחד בסלין ובסוגין בנפה ובכברה [ת"ל] מלאכה כל מלאכה: אין לי אלא ברשות במצוה מניין לא יכתוב אות אחת בספרים בתפלין ובמזוזות ולא יארוג חוט אחד בכתנת ובמכנסים ובמעיל ת"ל מלאכה כל מלאכה: אין לי(מ) אלא מלאכה שחייבין על מינה חטאת מלאכה שאין חייבין על מינה חטאת מניין לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ולא מספקין ולא מטפחין ולא מרקדין ת"ל מלאכה כל מלאכה(נ), אין לי אלא ברשות במצוה מניין אין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין ואין מגביהין תרומות ומעשרות ת"ל (ויקרא כ"ד כ"ג) שבתון שבות(ס): אילו אומר לא יעשה בהם אשר יאכל לכל נפש הייתי אומר את שהוא אוכל נפש לא יעשה בהם ואת שאינו אוכל נפש יעשה בהם ת"ל אך הפסיק הענין(ע) דברי ר' יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (מלכים א' ח' ט') אין בארון רק שני לוחות אבנים יכול שלא היו בו שני לוחות אבנים ת"ל רק הפסיק הענין(פ) דברי ר' יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (מלכים א' כ"ב ט"ז) אשר לא תדבר אלי רק אמת בשם ה' יכול שאמר לו אל תדבר לי אמת ת"ל רק הפסיק הענין(צ) דברי ר' יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (מלכים א' ט"ו ה') אשר עשה דוד הישר בעיני

ה) מכילתא ות"כ אמור פרשה י"ב, ד'. ו) סתמא כר' יונתן במכילתא. ז) עי' כל המאמר עד שבתון שבות בת"כ אחרי פרק ז' ה' עד ט'. ח) ע' שבת קי"ד ע"ב. ט) ע' שבת קי"ח ע"א. י) ע' שבת קי"ג ע"א. כ) שהיתה מלאכת חרש וחושב ורוקם. ל) ע' כלים פט"ז מ"ג. מ) מאמר זה הובא בפי' הרמב"ן לויקרא כ"ג כ"ד בשם מכילתא דרשב"י עיי"ש. נ) בת"כ אחרי דריש זה משבתון שבות. ס) ע' פי' הרמב"ן שם ותמצא נכון. ע) ריה"ג סובר דלא דרשינן אך למיעוטא דצריך להפסיק הענין, וע' לקמן דף 17 הערה ר'. פ) עי' ב"ב י"ד ע"א. צ) עי' ל"ב מדות דריה"ג מדה ב' דדריש האי רק.

ה' ולא סר מכל אשר צוהו כל ימי חייו רק בדבר אוריה החתי יכול בדבר אוריה החתי לא סר אבל סר בדברי אחרים ת"ל רק הפסיק הענין דברי ר' יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (יהושע י"א י"ב) לא נותר ענקים בארץ ישראל רק בעזה בגת ובאשדוד נשארו, יכול בעזה בגת ובאשדוד לא נותר אבל נותר בשאר מקומות ת"ל רק הפסיק הענין דברי ר' יוסי הגלילי: אמר לו ר' עקיבה ומה אני צריך והלא כבר נותרו(ק) אלא מלמד שנכנסה בהן מארה והיו מתמעטין והולכין: הוא לבדו(ר). מה ת"ל לבדו מלמד שאין בוררין(ש) ואין טוחנין ואין מרקדין: ומניין לעושה מדורה ומתחמם כנגדה(ת) מחימין לו חמין ורוחץ בהן ידיו ורגליו(א) ומרחיץ בהן תינוק(ב) ת"ל לכם לכל שצרככם(ג): יכול יעשה מן היום למחר ת"ל אשר יאכל לכל נפש יעשה בהם את שנאכל בהם יעשה(ד) ואת שאין נאכל בהם לא יעשה, או אשר יאכל לכל נפש שומע אני אף נפשות בהמה שהיא קרויה נפש כענין שנאמר (ויקרא כ"ד י"ח) ומכה נפש בהמה ישלמנה(ה) יכול יהוא מהלקטין מורסן לתורנגלים(ו) ועושין לימודין לכלבים(ז) ת"ל לכם לכם ולא לגוים לכם ולא לכלבים: מעשה בשמעון התימני(ח) שלא בא בלילי יום טוב לבית המדרש, לשחרית מצאו ר' יהודה בן באבא אמר לו מפני מה לא באתה אמש לבית המדרש אמר לו מצוה אחת אירע לי ועשיתיה, בלשת נכנסו לעיר והיינו מתיראין שלא יצהיבו את בני העיר שחטנו להם עגל אחד והאכלנום והשקינום וסכנום שלא יצהיבו את בני העיר אמר לו תמיה אני אם לא יצא שכרך בהפסידך שהרי אמרו אין עושין ביום טוב לא לאכילת גוים ולא לאכילת כלבים: לכם. לכם ולא לגבוה(ט) שהיה אבא שאול דנו דין אחר ומה אם בשעה שלא נפתחו כירי הדיוט נפתחו כירי שמים, בשעה שנפתחו כירי הדיוט דין הוא שיפתחו כירי שמים:

י"ז. ושמרתם את המצות ר' יהודה אומר שנו בדקדוקי מצוות(י). מלמד ששלש נשים לשות בשלש עריבות זו אחר זו(כ). וחכמים אומרין שלש נשים עסיקות בבצק, אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה. ר' עקיבה אומר לא כל הנשים ולא כל העצים ולא כל התנורים שוין זה הכלל תפח ותלטוש בצונן. ר' שמעון אומר ושמרתם את המצות מצה הראויה להשתמר יצא חלוט שאין ראוי להשתמר(ל). ר' אליעזר אומר

ק) דהא כתיב בעזה בגת ובאשדוד נשארו, וא"כ א"א לומר שלא נותרו שם ומה ת"ל רק אלא ע"כ למיעוטא אתא שנכנסה בהן מארה. ר) בירוש' ביצה פ"א ה"י תני חזקיה אך הוא לבדו הרי אלו מיעוטין. וצ"ל דל"ל גם כאן אך הוא לבדו מה ת"ל מלמד וכו' דהא מיעט ג' דברים וע"כ צריך ג' מיעוטין אלא דהמעתיק טעה ולא כתב אך משום דריה"ג אמר לעיל דצריך להפסיק הענין. אמנם זה אינו דתנא דבי חזקיה שהוא מכילתא דילן סבר כר"ע דדריש אך. ש) צ"ל דל"ל אין קוצרין כמו תנא דבי חזקיה דירושלמי שהבאתי. ת) ביצה כ"א ע"ב. א) אבל לא כל גופו משום דאינו שוה לכל נפש ע' ירושלמי ביצה פ"ב ה"ה. ב) ש"ע א"ח סי' תקי"א ס"ב. ג) עי' ביצה כ"ח ע"ב. ד) דבהם קאי גם אאשר יאכל ורק אשר יאכל בהם יעשה, וע' פסחים מ"ו ע"ב. ה) מכילתא וע' ביצה כ"א ע"א. ו) עי' שבת קנ"ה ע"ב. ז) ע' ירושלמי חלה פ"א ה"ה. ח) ביצה כ"א ע"א, וע' הלשון בתוספתא שם פ"ב ו'. ט) יש כאן חסרון ויוכל להשלים מה"ש ביצה כ' ע"ב ותוספתא חגיגה פ"ב עיי"ש. י) צ"ל דר"י דריש ג"כ מצות כמו מצות כמו ר' יאשיה במכילתא ודריש ושמרתם זו משנה כדאיתא בקידושין ל"ז ע"א אשר תשמרון זו משנה וע"כ אמר שנו בדקדוקי מצוות. ומה שאמר אח"כ מלמד וכו' הוא ודורש מצות כפשוטו, ואולי מיירי שנו בדקדוקי מצוות ג"כ במצה של מצוה. כ) אולי צ"ל ואופות זו אחר זו כר"ג דמתני' פסחים מ"ח ע"ב. או אפשר שרצה לפרש דברי ר"ג כדפיי' הש"ס שם, דלפ"ז לשות זו אחר זו. ל) ע' ירושלמי פסחים פ"ב ה"ד יכול יצא ידי חובתו בדבוקה וכו' ואין ראוי להשתמר הייתו שאין צריכה

לחם עוני כדרך שעני עושה בשאר ימים מה בשאר ימים אשתו לשה והוא מסיק את התנור אף כאן אשתו לשה והוא מסיק את התנור(מ): כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם. מלמד שצבאות מקום נקראו צבאות ישראל וצבאות ישראל נקראו צבאות מקום(נ): ושמרתם את היום הזה. שמריהו מלפניו(ס) מכאן אמרו אור ארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר ואין בודקין לא לאור חמה ולא לאור לבנה אלא לאור הנר לפי שבדיקת הנר יפה מאור החמה ומאור הלבנה אעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר (צפניה א׳ י״ב) בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות ואומר (משלי כ׳ כ״ז) נר ה׳ נשמת אדם חופש כל חדרי בטן(ע): לדורותיכם חקת עולם. שינהוג דבר לדורות(פ):

י״ח. **בראשון** יכול בכולו ת״ל בארבעה עשר או בארבעה עשר יכול(צ) בשחרית ת״ל יום או יום יכול משתי שעות ת״ל בערב מה בערב משפנה יום אף כשאמור יום משפנה יום משש שעות ולמעלה(ק). יכול את חייב מצה בארבעה עשר ת״ל (דברים ט״ז ג׳) עליו עליו(ר) אתה חייב מצה ואין אתה חייב מצה בארבעה עשר אם כן למה נאמר בארבעה עשר אם אינו ענין לאכילת מצה תנהו ענין לביעור חמץ: [עד יום האחד ועשרים. לחדש(ש). יכול אתה חייב במצה כל שבעה ת״ל עליו עליו אתה חייב מצה ואי אתה חייב מצה כל שבעה אין לי(ת) אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מניין ת״ל בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה(א) אין לי אלא בארץ בחוץ לארץ מניין ת״ל בכל מושבותיכם תאכלו מצות(ב) אם סופינו לרבות עליו תאכלו מצות בערב תאכלו מצות בכל מושבותיכם תאכלו מצות מה ת״ל עד יום האחד ועשרים לחדש אם אינו ענין לשל לפניו תנהו ענין לשל לאחריו]: שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם. אין לי אלא ימים ולילות מניין(ג) ת״ל עד יום האחד ועשרים לחדש בערב(ד) שאור לא ימצא בבתיכם:

י״ט. **שאור לא ימצא בבתיכם** מכלל שנאמר (י״ג ז׳) ולא יראה לך יכול אם היה (טעון) [טמון] או מופקד בעיר אחרת(ה) לא יהא חייב ת״ל שאור לא ימצא או לא ימצא אפילו (לאחרים) [של אחרים] ושל גבוה ת״ל (י״ג ז׳) לא יראה לך שלך אי אתה רואה אבל

שיעור, והנה הרמב״ן במלחמות פסק כהאי ברייתא דירושלמי דכל שאינו בא לידי חימוץ אינו יוצא בו, אמנם הרמב״ם לא הביא האי דינא וכבר נתקשה בו מו״ר בכ״מ א״ח סי׳ ל״ב. אמנם י״ל כיון דחזינן כאן דברייתא דירושלמי היא ר׳ שמעון דמכילתין, ס״ל לרמב״ם דשאר תנאי דכאן דדרשי לקרא דושמרתם למילתא אחריתא לא ס״ל כר״ש ולכך לא פסק כמותו. וע׳ פסחים ל׳ ע״ב וספרי ראה פיסקא ק״ל דדריש מלחם עוני פרט לחלוט. מ) פסחים קט״ז ע״א ועי׳ ליקוטי מכילתא שלי לדברים לד 15 ומכילתא סוף פ״י. נ) מדכתיב כאן צבאותיכם ולקמן בפ׳ מ״א כתיב צבאות ה׳, וע׳ מכילתא. ס) ברייתא זו מובאה בהלכות גדולות ריש הלכות פסח דפוס בערלין צד 133. ע) תוספתא ריש פסחים. פ) דרך הספרא לדרוש חקת עולם לבית העולמים לדורותיכם שינהוג הדבר לדורות, עיין ת״כ דיבורא דנדבה פרק כ׳, ו׳. ומכילתא וספרי במדבר דרשו בענין אחר. צ) דריש האי קרא לביעור חמץ כדלקמן להורות דביעור חמץ הוא בערב דהיינו משפנה יום בשש שעות ועי׳ ת״י ופסחים ה׳ ע״א. ק) כדלעיל לפסוק ו׳. ר) על הפסח. ש) המוסגר הוספתי עפ״י מה שהביא המזרחי לפסוק י״ח בשם מכילתא דרשב״י. ת) שחייב לאכול מצה בלילה הראשון. א) פסחים כ״ח ע״ב וכר״ש שם. ב) ע׳ קידושין ל״ז ע״ב, ובדברי מכילתין מיושב קושית התוס׳ שם ד״ה בזמן. ג) דחמץ אסור גם בלילה. וכן בסוכה מ״ג ע״א בעי קרא ללילות. ד) דעד יום וגו׳ קאי אקרא דבתריה שאור לא ימצא וממילא מוכח דחמץ אסור גם בלילה, ועיין מכילתא. ה) מכאן הוציא הרמב״ם פ״ד מה׳ חו״מ דינו שישראל שהפקיד חמצו אצל נכרי עובר עליו בב״י ובל ימצא, והנה תמיהת הר״ן פ״ק דפסחים דמנין לו זה.

אתה רואה של אחרים ושל גבוה(ו): ומניין ליתן את (של) האמור של זה בזה(ז) ואת האמור של זה בזה(ח) ת״ל שאור שאור לגזרה שוה (ט): רבן שמעון בן גמליאל אומר והלא בכלל לא יראה ולא ימצא היה(י), מה ת״ל לא ימצא את שמצוי לך אתה זקוק לבערו את שאינו מצוי לך אי אתה זקוק לבערו מיכאן אתה אומר חמץ שנפל לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטס(כ) אם יכולין כלבים וחזירים לחפש אחריו ולהוציאו אתה זקוק לבערו ואם לאו אי אתה זקוק לבערו(ל): נכרי שבא לביתו של ישראל וחמץ בידו(מ) אין זקוק לו הפקידו לו חייב לבערו שנאמר לא יראה לך(נ) ייחד לו בית ונתנו לתוכו אין זקוק לו: כי כל אוכל מחמצת. יכול תינין(ס) ותמרים שנתחמצו מאיליהן יהא חייב עליהן או מה אם זה שחימוצו מאחרים חייבין עליו אילו שחימוצן מאיליהן אינו דין שיהא חייב עליהן ת״ל (י״ב ט״ו) חמץ מה חמץ מיוחד שהוא מין דגן(ע) יצאו אלו שאינן מין דגן: ר׳ שמעון אומר לפי שלא למדנו לשאור שחייבין עליו כרת ת״ל (י״ג ז׳) לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור מה לא יראה לך חמץ חייבין עליו אף לא יראה לך שאור חייבין עליו כרת(פ): כי כל אוכל מחמצת. מכלל שנאמר (י״ב ט״ו) כי כל אוכל חמץ אין לי אלא שנתחמץ מאחרים שנתחמץ מאליו מניין ת״ל כי כל אוכל מחמצת(צ): ונכרתה הנפש. ולא הצבור: ההוא. לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה: מעדת ישראל. וישראל שלום(ק): בגר. זה הגר: ובאזרח. זה אזרח(ר): הארץ. לרבות שאר הפקיר (ש):

כ׳. **כל מחמצת לא תאכלו**(ת) לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתום המצרי: יכול יהא חייב עליהן ת״ל חמץ מה חמץ מיוחד שהוא מין גמור יצאו אלו שאינן מין גמור: למה באו ליתן עליהן לא תעשה(א): יכול יהא אדם יוצא ידי חובתו בעיסת אורז ת״ל (דברים ט״ז ג׳) לחם מה לחם האמור להלן (במדבר ט״ו י״ט) מחמשת מינין אף לחם האמור כאן מחמשת מינין(ב): ד״א עוגות מצות כי לא חמץ (י״ב ל״ט) מצה הבאה לידי מצה וחימוץ יצאת עיסת אורז שאינו בא לידי חימוץ(ג): יכול יוצא אדם ידי חובתו בבכורים ת״ל בכל מושבותיכם תאכלו מצות יצאו בכורים שאין נאכלין בכל מושבות דברי ר׳ יוסי הגלילי. ר׳ עקיבה אומר על מצות ומרורים יאכלוהו מה מרורים שאין במינן בכורים אף מצה שאין במינה בכורים או מה מרורים שאין באין בכורים אף מצה שאינה באה בכורים(ד): יכול יהא אדם יוצא ידי חובתו

ו) וקרא זה בגבולין כתיב. ז) חומרא דלא יטמין גם בגבולין. ח) קולא דלך גם בבתים. ט) ועי׳ פסחים ה׳ ע״ב. י) כלומר והלא אף לא ימצא הוא בכלל לא יראה, דהיינו לא יראה והיינו לא ימצא. כ) ע׳ ר״ה כ״ז ע״ב. ל) ע׳ פסחים ל״א ע״ב. מ) פסחים ו׳ ע״א. תוספתא שם פ״ב. נ) דכיון דקיבל עליו אחריות לך קרינן ביה. ס) תאנים. ע) פשיטא ליה דחמץ מין דגן כדאיתא במכילתא לעיל פ״ח בפ׳ כי כל אוכל חמץ וכדלקמן פסוק כ׳. פ) פי׳ כמו דלענין בל יראה איתקש שאור לחמץ כמו כן לענין כרת, אבל פשיטא דאין חייבין כרת בבל יראה. צ) עי׳ לעיל לפסוק ט״ו. ק) כדלעיל פי׳ ט״ו. ר) עי׳ ת״כ אחרי סוף פרק ז׳. ש) אפשר שפירושו הערב רב, שהם כבני אדם של הפקר, ע׳ ב״ר פי׳ פ׳. ואפשר שצ״ל שאור הפקר, דאף בשאור של הפקר האוכל חייב כרת ולא ילפינן שאור דאכילה משאור דראיה. ת) דברי מכילתין אלו עד לא תעשה מובאין בס׳ המצות לרמב״ם לא תעשה קנ״ח ובמגדל עוז ה׳ חמץ פ״ד ה״ח. א) פסחים מ״ג ע״א. ב) לכאורה קשה הא חלה גופא לא ידעינן אלא מג״ש דמלה כדאיתא בספרי שלח פי׳ ק״י. וי״ל דתנא דידן סבר לה כתנא דברייתא דירושלמי ריש חלה דמפיק לחלה מקראי אחריני, ואיתא שם דברייתא דספרי הנ״ל ר׳ ישמעאל היא. ג) כברייתא דפסחים ל״ה ע״א. ד) ברייתא זו קטועה ומשובשת וצריך להגיה עפ״י הברייתא דפסחים ל״ו ע״א וע״ב ע״ש.

בטבל שלא ניתקן ובמעשר ראשון שלא נתרם ובמעשר שני והקדש שלא נפדו ת"ל חמץ מה חמץ מיוחד שאיסורו מאיליו יצאו אלו שאיסורן מידי דבר אחר(ה): ומניין שהכהנים יוצאין ידי חובתן בתרומה בגבולין(ו) וישראל במעשר שני בירושלים ת"ל מצות מצות ריבה הכתוב(ז): ר' יוסי הגלילי אומר אין אדם יוצא ידי חובתו במעשר שני בירושלים שנאמר לחם עני יצא מעשר שני שאין נאכל אלא בשמחה(ח): וחכמים אומרין יוצאים ידי חובתו במעשר שני בירושלים שנאמר מצות מצות ריבה הכתוב אם (כל) [כן] למה נאמר לחם עני פרט למצה שלשה ביין בשמן ודבש(ט):

כ"א. ויקרא משה לכל זקני ישראל מלמד שנהג משה כבוד בזקנים(י): מלמד שהזקנים קודמין לכל ישראל(כ) מלמד שנשתמש משה בזקנים שבדורו: ר' יוסי הגלילי(ל) אומר גדולה זקנה אם גדולים הם גדולה זקנה שכך חיבבה הכתוב, אם ילדים הם גדולה זקנה שכך נִיטַפְּלָה ילדות(מ): ויאמר אליהם. מלמד שנתן עיניו בהם משעה שאמר להם(נ): משכו. ר' אליעזר אומר אמר להם משכו ידיכם מע"ז כענין שנאמר (יחזקאל כ' ז') ואמר (להם) [אלהם] איש שקוצי עיניו השליכו(ס): ר' עקיבה אומר: משכו. מי שיש לו: וקחו. מי שאין לו(ע): לכם. לרבות את הנותן מתנה(פ): צאן. בכל מקום שנאמר צאן תופש כבשים ועזים: ד"א משכו וקחו לכם צאן נמצינו למדים לבהמה דקה שנקנית במשיכה(צ): ושחטו הפסח. אין מצותו אלא בשחיטה(ק) שהיה בדין ומה עולה שלא קבע לה זמן שחיטה אין מצותה אלא בשחיטה פסח שקבע לו זמן שחיטה אינו דין שלא תהא מצותו אלא בשחיטה לא אם אמרת בעולה שקבע לו מקום שחיטה תאמר בפסח שלא קבע לו מקום שחיטה(ר) הואיל ולא קבע לו מקום שחיטה לא תְּהֵא(ש) מצותו בשחיטה ת"ל ושחטו הפסח אין מצותו אלא בשחיטה(ת):

כ"ב. ולקחתם ר' יהודה אומר נאמר כאן לקיחה ונאמרה לקיחה בפרה ונאמרה לקיחה בלולב ונאמרה לקיחה במצורע מה לקיחה האמורה כאן אגודה אף לקיחה האמורה להלן אגודה(א) וחכמים אומרים זה אם אין אגוד פסול הלז אעפ"י שאין אגוד כשר(ב): אזוב. לא אזוב יון ולא אזוב כחלית ולא אזוב מדברית ולא כל אזוב שיש לו שם לווי(ג):

ה) ע' פסחים ל"ה ע"א וע"ב. ו) פסחים ל"ה ע"ב. ז) ע' לקמן הערה ט'. ח) שאינו נאכל באנינות, פסחים ל"ו ע"א. ט) זה דעת ר' עקיבה בפסחים ל"ו ע"א, ועי' מכילתא סוף פי'. י) כר' יאשיה במכילתא וע' ספרי בהעלתך פי' צ"ב. כ) לעיל דף 7 הערה ג'. ל) עי' ויקרא רבה פי"א שהוא הגי' ר' יוסי בן חלפתא ועיי"ש ובשמות רבה פ"ה הפי' במפרשים. מ) עפ"י גי' שבכאן צ"ל לפרש כענין מאמר חז"ל ביבמות ס"ג ע"ב בא וראה כמה טובה אשה טובה וכו' עיי"ש, ואמר כאן אם גדולים הם בנים דזקנים ממש משמעי קרא הרי גדולה זקנה שחלק הכתוב כבוד לזקנים, ואם ילדים הם בנים דלא משמעי קרא בזקנים ממש אלא בילדים שהם קנקן חדש מלא ישן ולכך קראן הכתוב דרך כבוד בשם זקנים, א"כ אזינן דגדולה זקנה שכך ניטפלה ילדות שהילדות נתחברה וניטפלה בשם הכבוד זה שקראן דרך כבוד זקנים. כנ"ל לפרש אף שהמפרשים במ"ר לא פירשו כן. נ) שדבר אל כל ישראל רק שנתן עיניו בזקנים, ועי' הוריות י"ב ע"א. ס) עי' מכילתא ומ"ר ות"י. ע) ע' רש"י ומכילתא. פ) דדוקא גזול ושאול לא מיקרי לכם אבל מתנה לכם קרינן בה. צ) כר' יצחק במכילתא, ועי' ירושלמי קידושין פ"א ה"ד. וע"ע שו"ת שואל ומשיב מהד"ת ח"ב סי' ע"ו. ק) ואף דכבר כ' לעיל ושחטו אותו וגו' מ"מ הנה עליו הכתוב לעכב. ר) ע' ת"כ דיבורא דנדבה פרשה ה' ה"ו. ש) כן מנוקד בכ"י. ת) צריך קרא לר"ע דבמדבר הותר להם בשר נחירה (חולין י"ז). א) כרש"י סוכה י"א ע"ב ועי' מכילתא. ב) ע' סוכה י"ג ע"א תוס' ד"ה מצות וריטב"א לסוכה י"א ע"ב. ג) מכילתא וסוכה שם.

וטבלתם בדם. שיהא בדם כדי (טפילה) [טבילה](ד): אשר בסף. שומע אני בסף כלי או בסף מזוזה, מפני שהכלי קרוי סף ומזוזה קרוי סף, ומניין שהכלי קרוי סף שנאמר (מלכים א' ז' נ') והספות והמזמרות, ומניין שהמזוזה קרויה סף שנאמר (יחזקאל מ"ג ח') בתתם ספם את ספי ומזוזתם אצל מזוזתי, ת"ל והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות בסף שיכול ליגע: אמור מעתה בסף כלי ולא בסף מזוזה: ר' עקיבה אומר הואיל ושני כתובים קיימין יהא נותן בסף כלי ובסף מזוזה, שיירי הדם שופכו על האסקופה(ה): וְאַתֶּם אין לי אלא אתם גרים נשים ועבדים מניין ת"ל ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר(ו):

כ"ג. ועבר ה' לנגוף את מצרים נאמר כאן עברה ונאמר להלן עברה מה עברה האמור כאן מגפה אף עברה האמור להלן מגפה וכן הוא אומר (עמוס ה' י"ז) ובכל כרמים מספד כי אעבור בקרבך אמר ה'(ז): וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות. פרט לבית שאין לו משקוף ואין לו מזוזה(ח): ופסח ה' על הפתח. הרי זו אזהרה על הפתח(ט): ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף. מלמד שכיון שניתנה רשות לשלוחין לחבל סופן לעשות שליחותן(י) אבל אין חוזרין למקום הקדש(כ):

כ"ד. ושמרתם את הדבר הזה שמור מצוה האמורה בענין(ל): יכול אף אגודת אזוב ומשקוף ושתי המזוזות ת"ל הזה(מ): לחק לך ולבניך עד עולם. שינהוג הדבר לדורות:

כ"ה. והיה כי תבואו אל הארץ זו ארץ שבעה(נ): אשר יתן (לך ולבניך)(ס) וגו' זו ארץ שלשה(ע): ושמרתם את העבודה הזאת. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכשישראל נכנסין לארץ עתידין לעשות את הפסח(פ) וכן הוא אומר (יהושע ה' י') ויחנו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערבות יריחו:

כ"ו. והיה כי יאמרו אליכם בניכם עתידין לומר לכם(צ): מה העבודה הזאת לכם. זה בן רשע שהוציא את עצמו מן הכלל, אף אתה הוציאו מן הכלל ואמור לו (י"ג ח') בעבור זה עשה ה' לי לי עשה ולא לך עשה(ק):

כ"ז. ואמרתם זבח שיהיו כל מעשיו לשם זבח: פסח. שיהו כל מעשיו לשם פסח: הוא. פרט לששחטו שלא לשמו: לה'. לשם המיוחד(ר): אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים. שלש פסיחות נאמרו בפרשה אשר פסח, ופסח ה', ופסחתי עליכם, מנין אתה אומר חצר שכולה ישראל לא היתה פסיחה אלא על הבתים שנאמר אשר

ד) ע"ל דף 10 הערה ל'. ה) ע' דעת ר"ע במכילתא. ו) ע' לקמן סוף פ' כ"ז ופי' ל"א. ז) ע' לעיל פ' י"ב. ח) שאין עושין בו את הפסח שהמשקוף ומזוזות היו במקום מזבחות כדאיתא במכילתא. ט) פי' זה בא ללמד שהיתה פסיחה על הפתח כדלקמן פ' כ"ז. י) עי' מכילתא. כ) שמי שהשליחות על הרעה אינו מחזיר שליחותו, עי' מכילתא פתיחתא דפסקתא וילקוט יחזקאל רמז שמ"ט. ל) אף לדורות, ע' מכילתא. מ) מיעוטא שאינו נוהג לדורות, תוספתא פסחים פ"ח הט"ו. נ) שבעה עממין. ס) כן הוא מנוקד בכ"י, וצריך למחוק. ע) קני וקנזי וקדמוני שיכבשו ישראל לעתיד לבוא (רש"י לבראשית ט"ו י"ט), ועי' ספרי שופטים פי' קס"ה, ורש"י לדברים י"ח ב', ורמב"ן לשמות י"ג ה' וספר הישר לר"ת סי' תקל"ט. פ) דודאי א"צ קרא לנוי לדורות דהא כבר כתיב לעיל ושמרתם את הדבר הזה, אע"כ דכאן היא נבואה שיעשו את הפסח כשיכנסו לארץ מיד. צ) מדכתיב כי יאמרו ולא כתיב אם יאמרו דרים, ע' פי' מהרמ"ל מלבים למכילתא דכאן. ק) ע' מכילתא לקמן י"ג ח'. ר) ע' לעיל סוף פ' י"א.

פסח על בתי בני ישראל: מצריים וישראל שרויים בחצר לא היתה פסיחה אלא על הפתחים שנאמר (י"ב כ"ג) ופסח ה' על הפתח: מצרי וישראל נתונין במטה לא היתה פסיחה אלא על ישראל שנאמר (י"ב י"ג) ופסחתי עליכם(ש) וכן הוא אומר (ישעיה ל"א ה') כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלים גנון והציל פסוח והמליט: אלמלא דבר כתוב אי אפשר לאמר כחיה ששוחה על בנה ומניקתו(ת) וכן הוא אומר (דברים א' ל"א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך: ואומר (תהלים צ"א ז') יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש ואומר (שם קכ"א ה') ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך כול' עד מעתה ועד עולם: אשר פסח על בתי בני ישראל. אין לי אלא בתי ישראל בתי גרים נשים ועבדים מניין ת"ל ואת בתינו הציל(א): ויקוד העם וישתחוו. מלמד ששמחו על בשורה(ב) כמעשה:

כ"ח. וילכו ויעשו בני ישראל ליתן להם שכר הליכה כשכר עשייה(ג): כאשר צוה ה' את משה. לפי שמצינו שפרשה ראשונה אמר לו המקום למשה ושנייה אמר להן משה לישראל [מניין] שאף שתיהן שמע מפי הקודש וחזר ושנאן להן לישראל(ד) ת"ל כאשר צוה ה' את משה אין לי אלא משה שהפרשה תלויה בו מניין שאף אהרן היה עמו(ה) ת"ל כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן. יכול משה ואהרן שהיו עסוקין במצוה(ו) לא היה להם פסח ת"ל כן עשו(ז): ומניין שאעפ"י שלא נאמר להן(ח) עתידין היו ומעותדין היו זריזין היו ומזורזין היו ת"ל כן עשו. כן עשו וכן היה בלבם לעשות(ט):

כ"ט. ויהי בחצי הלילה ר' שמעון בן יוחאי אומר משה שאינו יודע זמניו ורגעיו ועתותיו שלילה(י) אמר (י"א ד') כחצות והקב"ה שיודע זמניו ורגעיו ועתותיו של לילה אמר ויהי בחצי הלילה(כ): ד"א משה אמר להן לישראל (י"ב י"ב) ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה ולא קבע להן זמן שלא יהו יושבין ומהרהרין הרהורין רעים ואומרין כבר הגיעה שעה ולא נגאלנו אבל כשאמר לו משה לפרעה מהוא אומר כה אמר ה' כחצות הלילה אמר לו הדבר שקול לכשיחצה הלילה אם כחוט השערה ולמעלה ואם כחוט השערה ולמטה אבל הקב"ה אמר ויהי בחצי הלילה שהוא יושב על אבן שעות ומכוין את השעה כחוט השערה שאין מלכות נוגעת בחברתה אפלו כמלוא נימה(ל), אלא הגיעה זמנה של מלכות ליפול ביום נופלת ביום, בלילה נופלת בלילה וכן הוא אומר (יחזקאל ל' ט"ז) ונוף צרי יומם, ואומר (שם י"ח) ובתחפנחס חשך היום, ואומר (דניאל ה' ל') ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשדאה(מ): ואף כשהגיע זמנן של אבותינו ליפול מה נאמר בהן (ירמיה ו' ד') אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב: וה' הכה כל בכור בארץ מצרים. ולא על ידי שליח(נ): מבכור פרעה. שומע אני(ס) זה

ש) עי' מכילתא פי"ז ד"ה ופסחתי עליכם. ת) עליכם קדרים. א) לעיל סוף פ' כ"ג. ב) שהיו להם בנים ע' מכילתא ד"ה והיה כי יאמרו. ג) מכילתא. ד) כלל זה נכלל במדה י"ט מל"ב מדות דר"א בנו של ריה"ג מדבר שנאמר בזה וה"ה לחבירו. ה) דהיינו אהרן שמע תחלה ושנה תחלה כדלעיל פ' א'. ו) להוציא את בני ישראל. ז) שאף משה ואהרן כן עשו, וע' הפי' של מהרמ"ל מלבים פ' אחרי סי' י"א. ח) שהיו עתידין ומזורזין מקודם לכן. ט) דקשה דהא עדיין לא עשו, אע"כ שהיה בלבם לעשות ונחשב להם כאילו כבר עשו כמ"ש במכילתא. י) של לילה. כ) עי' ברכות ד' ע"א, וע' מכילתא. ל) ברכות מ"ח ע"ב. מ) כן הגירסא בכ"י ועי' בקרא בפנים. נ) מכילתא. ס) מובא ברא"ש בשם גירסא אחרת בשמות רבה ולא נמצא בשמות רבה וצ"ל: במכדרשב"י.

בנו כשהוא אומר: היושב על כסאו כבר בנו אמור(ע) מה ת"ל מבכור פרעה מלמד שפרעה הרשע בכור היה (והלא לא) [ולא](פ) נגעה בו פורענות, וכל כך למה כדי לפתות לבם של מצרים שיהיו אומרין קשה(צ) פרעה שלא נגעה בו פורענות ועליו הוא אומר (איוב י"ב כ"ג) משגיא לגוים ויאבדם, וכן הוא אומר (י"ב י"ב) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' והלא בעל צפון בכלל אלהי מצרים היה מפני מה לא נגעה בו פורענות כדי לפתות לבם של מצריים שיהיו אומרין קשה פרעה שלא נגעה בו פורענות קשה בעל צפון שלא נגעה בו פורענות ועליו הוא אומר משגיא לגוים ויאבדם(ק) אבל באחרונה מהוא אומר (תהלים ק"ו י"א) ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר, מלמד שאף בעל צפון נכתת: עד בכור השבי. ולהלן הוא אומר (י"א ה') עד בכור השפחה מלמד שבמדה הזאת נשתעבדו בהן בישראל(ר): בכור השבי. זה שנתון באדיוט(ש): אשר בבית. זה שחבוש בבית האסורים: הבור זה שנתון בדייפנטא(ת): מפני מה לקו עמהן מפני שהיו אומרין אלהינו יפרע לנו מן המצריים המשעבדין אותנו(א): ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מפני מה לקו עמהם מפני שהיו אומרין רצוננו נהיה בשעבודנו וישראל יהיו בשעבודן(ב): עד בכור השבי מלמד ששבו אותן: עד בכור השפחה מלמד שכבשו אותן לעבדים ולשפחות: אשר אחר הרחים. מלמד שהיו מפריכין בהן(ג): וכל בכור בהמה. אם אדם חטא מה חטאת בהמה אלא אוי לרשעים ואוי לטיפוליהן:

ל'. ויקם פרעה לילה לא עמד כדרך שהמלכים עומדין בשלש שעות וישינין בשתי שעות(ד): הוא וכל עבדיו וכל מצרים. מה הוא שלא העמידו אדם(ה) אף עבדיו שלא העמידן אדם אף מצריים שלא העמידו זה את זה: ותהי צעקה גדולה במצרים. מלמד שהיו רואין את אלהיהם כשהן מתבקעין ונופלין לפניהן ואע"פ שהדברים סתומין כאן מפורשין להלן (שמואל ב' כ"ב ח') ותגעש ותרעש הארץ מוסדות השמים (ירעשו) [ירגזו] ויתגעשו כי חרה לו: עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל: כי אין בית אשר אין שם מת. ר' יעקב אומר וכי לא היה בית שלא היה בו בכור אלא כך מנהגן של ראשונים מי שלא היה לו בן בכור היה קורא הגדול שבבניו בכור כענין שנאמר (דברי הימים א' כ"ו י') מן בני מררי [בנים] שמרי הראש כי לא היה(לו) בכור(ו): בית שיש בו אנשים הרבה ולא היה לאחד מהן בנים הגדול שבבית מת ומניין לגדול שבבית שנקרא בכור שכן הוא אומר בדויד (תהלים פ"ט כ"ח) אף אני בכור אתנהו(ז): ר' שמעון אומר אין פחות משש מאות אלף בכורות שמתו באותו הלילה שנאמר (ישעיה מ"ג ג') נתתי כפרך מצרים והכפר אחד תחת אחד: ד"א כי אין בית אשר אין שם מת ר' נתן אומר וכי לא היה שם בית שלא היה בו בכור אלא כיון שנולד בן בכור לאחד מהן היה עושה לו דיוקני והיתה אותו היום נדוקת ונשחקת ונזרית לפניהם והיה קשה להן כאלו

ע) עי' הפירוש במזרחי. פ) כן הגי' במזרחי. צ) המזרחי גורס: קשה יציאתו של פרעה. ק) ע' מכילתא. ר) כדלקמן ששבו אותן וכבשו אותן לעבדים ולשפחות. ש) בל"י δίαιτα, עיין ריש אסתר רבה: זה שהוא נתון בדיטי של קיסרין; והוא בית אסר השבויים נתונים שם במשמר. ע"ז העירני הח' ד"ר פערלעס. ת) נ"ל שצ"ל בדייפנטא, והיא מלה יונית מורכבת מן φάτνη (פערטיעפונג) ומן διά שנוסף לחזק המלה, והוראתו בור עמוק (אונטערירדישעם געפענגניס). א) במכילתא. ב) שמות רבה. ג) שהיו מעבידין בהן בפרך ומטריחין אותן ברחים. ד) מכילתא. ה) שאין דרכו של אדם להעמיד את המלך בחצי הלילה. ו) ע' פסיקתא דר"כ ופסיקתא רבתי ויהי בחצי הלילה. ז) ע' רש"י.

אותו היום קברום: ד״א לפי שהמצרים היו קבורים בבתיהם וכלבים נכנסין דרך ביבין ומחטטין ומוציאין בכורות מקבריהן ומתעתעין בהן והיה קשה להן כאלו אותו היום קברום(ח):

ל״א. ויקרא למשה ולאהרן לילה יכול באו אצלו והלא כבר נאמר (י״ב כ״ב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר אלא מלמד שהציצו עליו מתוך גזוטרא ואמרו לו בלילה אין אנו יוצאין אנו יוצאין בחצי היום(ט): צאו מתוך עמי. יכול שהות ת״ל קומו(י): אתם. אין לי אלא אתם, גרים ועבדים מניין ת״ל: גם אתם: גם בני ישראל. לרבות נשים וטפלים(כ): ולכו עבדו את ה׳ כדברכם. עמדה שלכם (י׳ ט׳) ויאמר משה בנעורינו ובזקנינו נלך:

ל״ב. צאנכם: גם צאנכם. משלי: בקרכם: גם בקרכם. משל שרים: קחו כאשר דברתם ולכו. עמדה שלכם (י׳ כ״ה) ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות(ל): וברכתם גם אתי. אף לנשים ולטפלים: ד״א וברכתם גם אתי מיכאן אתה אומר שהיה פרעה יודע שמחוסר תפלה ואין המקום מוחל לו לאדם עד שיפייס את חברו(מ) מה שכר נטל על כך ביום ההוא יהיה מזבח לה׳ בתוך ארץ מצרים (ישעיה י״ט י״ט). הפה שאמר (ה׳ ב׳) מי ה׳ אשר אשמע בקולו הוא הפה שאמר (ט׳ כ״ז) ה׳ הצדיק מה שכר נטל על כך לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (דברים כ״ג ח׳): הפה שאמר (ט״ו ט׳) ארדוף אשיג אחלק שלל הוא הפה שאמר (י״ד כ״ה) אנוסה מפני ישראל מה שכר נטל על כך נטית ימינך תבלעמו ארץ (ט״ו, י״ב) זכו ליקבר שלא יאכלו אותן חייה ועופות(נ).

ל״ג. ותחזק מצרים על העם מלמד שנפלה לו ותרא(ס) לפרעה והיו מניחין את מיתיהן ואת חלליהן והיו משקעין אותן(ע) בקרנות ובעגלות: למהר לשלחם מן הארץ. ולא לארץ כנען כן הוא אומר (ח׳ כ״ג) דרך שלשת ימים נלך במדבר: כי אמרו כלנו מתים. אמרו משה אמר לנו בכורות מתים ואנו רואין בכורות ושאינן בכורות, והן אינן יודעין שכולן שטופין בזמה בא אחד על עשר נשים וילדו לו עשרה בנים נמצאו כולן בכורי נשים, עשרה באו על אשה אחת ונולדו להן עשרה בנים נמצאו כולן בכורי אנשים לכך אמרו כלנו מתים(פ):

לד. וישא העם את בצקו טרם יחמץ מלמד שקרב להחמיץ: משארותם צרורות בשמלותם על שכמם. מה ששיירו מן המצה ומה ששיירו מן המרור(צ): ד״א משארותם צרורות בשמלותם על שכמם לא היה בידם מהליכות(ק) ומה לזו ליטול והלא לסוף הענין הכתוב משבחן שהיו בני אדם עשירים אלא מלמד שלא נטלו בידם אלא דבר מועט ונכנסה בו ברכה ואכלו ממנו אחד ושלשים יום(ר) שהיה יפה להן כמן:

ל״ה. ובני ישראל עשו כדבר משה אמר להן לא תהיו מהלכין משכונה לשכונה(ש) שלא תהו נראין כבני אדם הרמאין: כלי כסף וכלי זהב ושמלות. מניין שהשמלות חביבות מן הכל ת״ל כלי כסף וכלי זהב ושמלות חביב האחרון(ת):

ח) כל זה במכילתא ועיי״ש הגירסא. ט) ע׳ המכילתא שהביא הרמב״ן. י) כלומר לשון קומו לאו משמע לאו מיד בלי שהות. כ) עי׳ לעיל דף 21 הערה ו׳. ל) מכילתא. מ) ב״ק צ״ב ע״א, יומא פ״ה ע״ב. נ) ע׳ מכילתא פתיחתא דבשלח. ס) לשון פחד ובאלה מלשון ערבי فخ, ערשרעקקען בל״א. ע) את ישראל. פ) עי׳ מכילתא. צ) כמכילתא ות״י. ק) בהמות שמוליכות המשאות. ר) עי׳ לקמן פ׳ בשלח ט״ז א׳ ובמכילתא לפסוק ל״ט. ש) כדכתיב (ג׳ כ״ד) ושאלה אשה משכנתה. ת) עי׳ מכילתא וסגי׳ בילקוט.

ל״ו. וה׳ נתן את חן העם בעיני מצרים מהוא החן הזה וה׳ נתן את חן העם מלמד ששלשה ימים היו מצרים באפילה וישראל מקרקרין בבתיהן ולא נחשד אחד מהן אפלו על הצנורה(א) והיו מצרים דנין קל וחומר בעצמן ואומרין אימתי ראויין אלו ליטול כשאנו שרויין באורה או כשאנו שרויין באפילה(ב) כשנטלו לעצמן או כשאנו נותנין להן(ג): ד״א את חן העם הזה מלמד ששרת עליהן רוח הקדש וכן הוא אומר (זכרי׳ י״ב י׳) ושפכתי על בית דוד ועל (כל יושבי) [יושב] ירושלים רוח חן ותחנונים: אין דומה האומר לו השאילני נוניא(ד) והוא אומר אין לי השאילני צקוטלא(ה) והוא אומר אין לי לאומר לו השאילני נוניא שבמקום פלוני השאילני צקוטלא שבמקום פלוני(ו): וישאילום רבי אומר כשהיו ישראל במצרים מה נאמר בהן (ג׳ כ״ב) ושאלה אשה (משאלתה) [משכנתה] ומגרת ביתה מלמד שהיו גרים עמהן, כשבטלו מן השעבוד מה נאמר בהן (י״א ב׳) וישאלו איש מאת רעהו מלמד שהיו רעים להן, כשנגאלו מן השעבוד מה נאמר בהן וישאילום מה שהשאילום לא הגיעום(ז) והיו משאילין אותן בעל כרחן(ח) מלמד שהיו יראים מהם כבני אדם שיראים מן קוניהם: ומפני שהיו אומרין(ט) למחר (והיו) [יהיו] אומות העולם רואין אותן במדבר ואומרין ראו כמה עשירים עבדיהן של מצרים(י): ומניין אתה אומר שלא היה כל אחד ואחד מישראל שלא היה יכול להעמיד אהל מועד וכל כליו קרסיו קרשיו בריחיו עמודיו ואדניו ת״ל (כ״ה ב׳) מאת כל איש אשר ידבנו לבו אין לך כל אחד ואחד מישראל שאין יכול לעשות כל מה שאמרתי לך: יכול היה בהם אחד שלא נטל ת״ל (תהלים ק״ה ל״ז) ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל(כ): ואיזה הוא כושל כדויד שנאמר (זכרי׳ י״ב ח׳) והיה הנכשל [בהם] ביום ההוא כדויד: יכול משה ואהרן שהיו עסוקים במצוה לא נטלו מביזת מצרים ת״ל (ג׳ כ״א) והיה כי תלכון לא תלכו ריקם אפשר משה ואהרן שהיו עוברין על מצות עשה ועל מצות לא תעשה(ל) ת״ל (י״א ג׳) גם האיש משה גדול מאד [מלמד שהיו מפקידין אצלו פקדונות]: למה משבח הכתוב את בזת הים יותר מבזת מצרים אלא מה שבבתים נטלוה במצרים ומה שהיה בתסווראות(מ) נטלוה על הים שכך הוא דרכם של מלכים בשעה שיוצאין למלחמה מוציאין כל כספם וזהב עמהן כדי להעמיד [נ״א שלא להמריד] אחרים תחתיהן(נ) וכן הוא אומר (תהלים ס״ח י״ד) כנפי יונה נחפה בכסף

א) ע׳ ב״ר פע״ד: אפילו מקט אפילו ציפורא לא מצאת. ב) ואם באפילה לא נטלו כש״כ שאין נחשדין עכשו. ג) ואם לא נטלו לעצמן בלא ידיעתנו כש״כ שלא יעכבו לעצמן מה שאנו נותנין להם בשאלה. ד) בגליון כ״י כתוב: פי׳ כסה, ואין לפי׳ זה טעם וריח, ולפי הענין הוא כלי כסף או כלי זהב, כמו צקוטלא שהוא אסקוטלא דמתני׳ מ״ק כ״ז ע״א, ונאמר כי הם במתני׳ איתא קנון סמוך לאסקוטלא. נראה לי כי נוניא הוא ג״כ קטיעה מתת קנוניא, והוא קנון קטן של כסף (זילבערנעז קארבכען) κανούνιον בלשון יוני. ה) scutella קערה של כסף, עי׳ מ״ק שם. ו) עי׳ מכילתא. ז) לא הגיע להם כלומר לא רצו ליטול הכל. ח) כן הוא בכ״י בכל מקום בה׳ ולא בח׳, וכבר כ׳ ידידי החכם פראפ. בארטה בספרו עטימאלאגישע שטודיען שכן הוא בל״ע בה׳. ט) המצריים היו אומרין כן. י) ואם עבדיהן כן כש״כ המצריים עצמן, לכך השאילום בעל כרחן. כ) עי׳ מדרש תהלים שם. ל) ז״ל מדרש הגדול כ״י לשמות ג׳ כ״א: והיה כי תלכון לא תלכו ריקם זו מצות לא תעשה, ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה זו מצות עשה וז״ל מש״ג לי״א ג׳ יכול משה ואהרן לא נטלו מן הבזה אפשר שיעברו על עשה ועל לא תעשה ת״ל גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים שהיו מפקידין אצלו פקדונות. מ) באוצרות. נ) שאם יחזרו ממלחמה יקבלו אוצרות אחרים כי יאמרו שהכל הוציאו במלחמה. ולנ״א הפי׳ שאין מניחין האוצרות בביתם שלא להמריד אחרים, כי אחרים יחמדו האוצרות וימרדו במלך.

ואברותיה בירקרק חרוץ כנפי יונה נחפה בכסף זו בזת מצרים ואברותיה בירקרק חרוץ זו בזת הים: תורי זהב נעשה לך (שה"ש א' י"א) זו בזת מצרים עם נקודת הכסף זו בזת הים: ותרבי ותגדלי (יחזקאל ט"ז ז') זו בזת מצרים ותבאי בעדי עדיים זו בזת הים כפולה ומכופלת(ס) בזה שבזזו על הים(ע):

ל"ז. ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה מרעמסס לסכות מאה וששים מיל(פ) והיה קולו של משה הולך מהלך ארבעים יום(צ) ואל תתמה שהרי כבר נאמר (ט' ח') ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן והלא דברים קל וחמר ומה אבק שאין דרכו להלך הרי הוא הולך מהלך ארבעים יום(ק) קול שדרכו להלך על אחת כמה וכמה(ר). סכתה ר' עקיבה אומר סכות ממש עשו להן בסכות: ר' אליעזר אומר סכות ענני כבוד באו וחנו על גבי רעמסס(ש): מושלו משל למה הדבר דומה לחתן שהביא אפריון(ת) לפתח ביתה של כלה כדי שתכנס לו מיד: ר' נחמיה אומר סכתה כל מקום שצריך ליתן לו למ"ד בתחלתו תן לו ה"י בסופו(א): כשש מאות אלף. אומר הין חסר הין יתר אבל בפרט מהוא אומר (ל"ח כ"ו) שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים: רבי אומר(ב) הרי הוא אומר (יהושע ז' ח') ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש שמא מה היו אם שלשים ושבעה היה להן ליאמר אם שלשים וחמשה היה להן ליאמר מה ת"ל כשלשים וששה מלמד שהיו שקולין כנגד כל ישראל(ג). כיוצא בו אתה אומר (יחזקאל ח' ט"ז) ויבא אתו אל חצר בית ה' הפנימית (אל) [והנה] פתח היכל ה' (והנה) בין האולם (ולמזבח) [ובין המזבח] כעשרים וחמשה איש שמא מה היו אם עשרים וארבעה היה להן ליאמר אם עשרים וששה היה להן ליאמר מה ת"ל כעשרים וחמשה מלמד שהיו שקולין כנגד כל ישראל: רגלי. עושה מלחמה: גברים. חוץ מנשים: לבר מטף. מלמד שעלו עמהם פחות מבן עשרים שנה [כיוצא בהן](ד):

ל"ח. ערב עלה אתם: ערב רב עלה אתם: וגם ערב רב עלה אתם. מלמד שעלו עמהן גרים ועבדים שלשה כיוצא בהן(ה): צאן ובקר. אין לי אלא צאן ובקר מניין לרבות גמלים וחמורים וסוסים ת"ל מקנה כבד מאד: כיוצא בו אתה אומר (י"ב ל"ד) משארותם צרורות בשמלותם על שכמם וכי לא היה בידם מה ליטול ומה לא ליטול(ו) אלא מלמד שהיו מחבבין את המצוה(ז): כיוצא בו אתה אומר (במדבר י"א י"ח) כי בכיתם באזני ה' לאמר מי יאכילנו בשר וכי לא היה בידם מה לאכול ומה לא לאכול אלא מלמד שבקשו לאכול אכילה של חנם(ח): כיוצא בו אתה אומר (שם ל"ב א') ומקנה רב היה לבני (גד) [ראובן] ולבני (ראובן) [גד] יכול לבני ראובן ולבני גד היה לשאר שבטים לא היה(ט) אלא מלמד שאלו פשטו ידיהם בו(י):

ס) עדי עדיים קדרים. ע) עי' מכילתא. פ) ובתנחומא ובילקוט איתא ארבעים פרסה והיא היא דפרסה ד' מילין. צ) עי' ירושלמי פסחים פ"ה ה"ה. ק) דמצרים היה ת' פרסה על ת' פרסה עי' תנחומא שם. ר) עי' מכילתא ומפרשיה. ש) סוכה י"א ע"ב ועי' מכילתא. ת) (זעכפעט) ע' סוטה מ"ט ע"א. א) יבמות י"ג ע"ב. ב) איידי דדריש כשם דריש נמי כ' בשאר מספרים שבתנ"ך. ג) עי' סנהדרין מ"ד ע"א, ירוש' סוטה פ"ז ה"ה, ויי"ר פ"א. ד) כן נ"ל להגיה. וא"כ הרי ישראל ק"כ רבוא. ה) דהיינו ס"ם רבוא כדעת ר' נתן במכילתא. ו) כלומר הלא היה להם מקנה כבד מאד והיה להם לבהמות ליטול והם לא היו צריכין ליטול. ז) עי' לעיל פ' ל"ד. ח) אולי ר"ל חנם מן המצות כר"ש בספרי בהעלתך פי' פ"ז. ט) והרי כתיב כאן מקנה כבד מאד משמע שלכולם היה. י) נתעסקו במקנה והיו אנשי מקנה.

ל"ט. ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות אין עוגה אלא הררה(כ) כענין שנאמר (בראשית י"ח ו') לושי ועשי עוגות: עוגות מצות כי לא חמץ. מלמד שממין חמץ הביא מצה(ל): כי גורשו ממצרים. מה שגורשו ממצרים נעשה להן בו נס שלא להחמיץ(מ): ולא יכלו להתמהמה. מלמד שלא יכלו להשתהות: [וגם] צדה לא עשו להם. מלמד שלא נטלו בידם זוודין לדרך:

מ'. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה וכי שלשים שנה וארבע מאות שנה היו ישראל במצרים והלא לא היו במצרים אלא מאתים ועשר שנים ומה ת"ל ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, ישיבות הרבה ישבו, ישיבת אברהם בארץ פלשתים(נ) ישיבת יצחק בארץ כנען(ס) ישיבת יעקב בארץ מגורי אביו(ע) הרי אתה מלקטן ועושה אותן ארבע מאות שנה(פ): ומניין שארבע מאות שנה היו: נאמר לאברהם אבינו בין הבתרים (בראשית ט"ו י"ג) ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו' וענו אותם ארבע מאות שנה ביצחק מה הוא אומר (שם כ"ה כ"ו) ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם, וכן יעקב הוא אומר (שם מ"ז ט') ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה הרי מאה ותשעים נשתיירו שם מאתים ועשר שנים וסימן לדבר שנותיו של איוב כשירדו ישראל למצרים נולד איוב וכשעלו מת שנאמר (איוב מ"ב י') ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה ואומר (שם ט"ז) ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה(צ):

מ"א. בחצי הלילה נדבר עם אבינו אברהם בין הבתרים, בחצי הלילה נולד יצחק ובחצי הלילה לקו בכורות שנאמר ויהי מקץ. קץ אחד לכולן(ק): שלשים שנה וארבע מאות שנה. שלשים שנה אלו מה טיבן משנידבר עם אבינו אברהם בין הבתרים ועד שנולד יצחק שלשים שנה ומשנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה(ר): ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים. מלמד שאף צבאות מקום היו עם ישראל בצער שנאמר (ישעי' ס"ג ט') בכל צרתם לא צר: ואומר (תהלים צ"א ט"ו) עמו אנכי בצרה ואומר (שמואל ב' ז' כ"ג) מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גויים ואלהיו(ש):

מ"ב. ליל שמורים הוא לה' מלמד שנשתמרה להן גאולה ראשונה לדורות וליובלות ולשמטים ולשנים ולחדשים ולשבחות ולימים ולשעות(ת) לעתים ולעונות(א): הוא הלילה הזה לה' שמרים. גאולה זו נגאלין בפרק זה שנייה נגאלין בפרק אחר וכן הוא אומר (ישעי' כ"א י"א) שומר מה מלילה שומר מה מליל אמר שומר (אתה) [אתא] בקר וגם לילה: מה משמר שלא תכנס אומה באומה ומלכות במלכות אפלו כחוט השערה: ומהוא שומר זה הקב"ה שנקרא שומר שנאמר (תהלים קכ"א ד') הנה לא ינום ולא יישן

כ) כ"ה בכ"י בה', ועי' ערוך ערך חר ג'. ל) שאין מביאין מנה אלא מחמשת המינין. מ) כי מאת ה' היתה נסבה שגורשו כדי שלא יחמיץ עיסתם שעדיין לא נצטוו באיסור חמץ עד לקמן י"ג ג'. נ) בראשית כ' א'. ס) שם כ"ה י"א. ע) שם ל"ז א'. פ) עי' רש"י בראשית ט"ו י"ג. צ) ב"ב ט"ו ע"א, סדר עולם פ"ג, ב"ר פנ"ז, ירוש' סוטה ספ"ה. ק) עי' מכילתא. ר) סדר עולם פ"א. ש) מכילתא. ת) כלומר שהקב"ה חשב את הקץ מצומצם לדורות דהיינו שאמר ודור רביעי ישובו הנה (ע' עדיות פ"ב מ"ט) וכן גזר כמה יובלות וכמה שמטין וכו' וכמה שעות וכמה רגעים שיהיו במצרים וכיון שהגיעה הגאולה לא עכבם אפילו רגע, ועי' מכילתא. א) העונה אחת מכ"ד בשעה והעת אחת מכ"ד בעונה (תוספתא ברכות פ"א) ולפ"ז צ"ל ולעונות ולעתים.

שומר ישראל, דברי ר׳ אליעזר(ב): ר׳ יהושע אומר בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל שנאמר שמרים לכל בני ישראל לדרתם שאין ת״ל הוא מה ת״ל הוא, הוא ידע בו ולא ידעו בו אבות הראשונות(ג) שנאמר (ישעי׳ ס״ג ד׳) כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה: ד״א ליל שמורים הוא לה׳ ליל שמור ובא מן המזיקים(ד):

מ״ג. **זאת חקת הפסח** פסח [מצרים](ה) כל ערל לא יאכל בו וכל בן נכר לא יאכל בו מה ת״ל חקה ליתן את האמור בפסח מצרים בפסח דורות ואת האמור בפסח דורות בפסח מצרים חוץ מדברים שמיעט בו הכתוב: יכול אף אגודת אזוב ומשקוף ושתי מזוזות ת״ל זאת(ו): כל בן נכר לא יאכל בו. מה אני צריך והלא כבר נאמר (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מה ת״ל כל בן נכר לא יאכל בו זה משומד ישראל שעבר ע״ז(ז): אין לי אלא איש אשה מניין [ת״ל] כל בן נכר לא יאכל בו: ד״א כל בן נכר לא יאכל בו מיכאן אתה למד שאם משך ידו הימנו וחזר ונמנה עליו(ח) שעובר בלא תעשה: יכול יפסול את החבורה הבאה עמו(ט) ת״ל זאת אין פוסל את החבורה הבאה עמו: לא יאכל בו. בו אינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור(י):

מ״ד. **וכל עבד איש . . . ומלתה אותו** מלמד שאדם מוהל עבדי איש על כרהו(כ) יכול יהא אדם מוהל בני איש על כרהו ת״ל עבד איש עבדי איש מוהל על כרהו ואין מוהל בני איש על כרהו(ל): אין לי אלא עבדים שפחות מנין ת״ל כל עבד איש: ומלתה אותו אז יאכל בו. אם בו הכתוב מדבר הרי כבר נאמר (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מה ת״ל ומלתה אותו אז יאכל בו זה רבו שאם היו לו עבדים שלא מלו ושפחות שלא טבלו מעכבין אותו לאכול פסח(מ): וכל עבד. מיכאן אתה אומר גר שמת והיו לו עבדים גדולים וקטנים (וקראו) [קנאו] עצמן בני חורין מניין ת״ל וכל עבד עבד שרשות רבו עליו יצא זה שאין רשות רבו עליו(נ): עבד איש. אין לי אלא עבדי איש עבדי אשה מניין ת״ל: מקנת כסף(ס). אין לי אלא שלקח ירש וניתן לו במתנה מניין ת״ל וכל עבד אם כן למה נאמר מקנת כסף מלמד שעבדים נקנין בכסף(ע): יכול אף עבדי קטן יהוא מעכבין אותו לאכול פסח ת״ל עבד איש עבדי איש מעכבין אותו לאכול פסח ואין עבדי קטן מעכבים אותו לאכול פסח(פ): יכול יהא אסור לאכול אבל יהא מותר לשחוט ולזרוק(צ) ת״ל אז יאכל בו ולהלן נאמר (י״ב מ״ח) ואז יקרב לעשותו אז אז לגזרה שוה מה אז האמור כאן אסור באכילה אף אז האמור להלן אסור באכילה, מה אז האמור להלן אסור במלאכה(ק) אף אז האמור כאן אסור במלאכה(ר): אין לי אלא פסח מצרים פסח דורות מניין ת״ל חקה(ש):

ב) עי׳ פלוגתא דר״א ור״י בר״ה י״ז ע״א ובמכילתא. ג) דלאשונים מנו מתסרי ע׳ לעיל דף 7 הע׳ ה׳. ד) פסחים ק״ט ע״ב. ה) כל׳ יונתן במכילתא. ו) פסחים נ״ו ע״א ועי׳ לעיל לפסוק כ״ד. ז) כתב הרמב״ם בסה״מ ל״ת קכ״ח ולשון מכילתא כל בן נכר זה ישראל משומד שעבד ע״ז עכ״ל וכוונתו על המכדרשב״י שלפנינו. ח) לאחר שחיטה כפסחים פ״ט ע״א. ט) עם המשומד, ועי׳ פסחים פ״א ע״ב. י) עי׳ פסחים ק״כ ע״א ותוס׳ שם ד״ה כל בן נכר. כ) עי׳ לעיל דף 25 הערה ח׳. ל) יבמות מ״ח ע״א, ועי׳ ירוש׳ שם פ״ח ה״א. מ) יבמות ע׳ ע״א ומכילתא, ולענין טבילת שפחות ע׳ רמב״ם פ״ה מה׳ ק״פ ה״ה. נ) גיטין ל״ט ע״א, ועי׳ יבמות מ״ח ע״א וירושלמי גיטין פ״ד ה״ד. ס) עי׳ מכילתא. ע) עי׳ קידושין כ״ב ע״ב. פ) מכאן הוציא הרמב״ם דינו בפ״ה מה׳ ק״פ ה״ו ועי׳ כ״מ שם. צ) אם לא מל עבדיו. ק) דאז יקרב לעשותו היינו מלאכת שחיטה וזריקה. ר) ושמעינן מינה דבין זכריו בין עבדיו מילתן מעכבת בין בשעת אכילה בין בשעת עשייה, וע׳ יבמות ע״א ע״א. ועי׳ ירושלמי פסחים פ״ג ה״ז ובמס״פ ד״ה מילת בנו. ש) עי׳ תוספתא פסחים פ״ו ה״ח.

מ״ה. **תושב** זה קנוי קנין עולם(ת): ושכיר. זה קנוי קנין שנים(א). יאמר תושב מה אני צריך לומר שכיר אם קנוי קנין עולם אסור לאכול פסח קנוי קנין שנים אינו דין שיהא אסור לאכול פסח: אלו כן הייתי אומר תושב זה קנוי קנין שנים כשהוא אומר ושכיר בא שכיר ולימד על התושב שקנוי קנין עולם: ר׳ ישמעאל(ב) אומר מניין לערל שאסור לאכול בתרומה דין הוא ומה פסח שמותר לזרים ערל אסור לאכול ממנו, תרומה שאסורה לזרים אינו דין שיהא ערל אסור לאכול ממנה: לא אם אמרת בפסח שחייבין עליו [משום] פגול ונותר וטמא תאמר בתרומה שאין חייבין עליה משום פגול ונותר וטמא ת״ל תושב ושכיר תושב ושכיר (ויקרא כ״ב י׳) לגזרה שוה מה תושב ושכיר האמור בפסח ערל אסור לאכול ממנו אף תושב ושכיר האמור בתרומה ערל אסור לאכול ממנה: לא יאכל בו. [בו] אינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור(ג):

מ״ו. **בבית אחד יאכל** השמש שאכל כזית אצל תנור אם היה פקח ממלא כרסו רצו בני חבורה לעשות עמו טובה באין ואוכלין עמו(ד): בבית אחד. אין לי אלא בית מניין לרבות חצר גגה וסוכה ת״ל באחד יאכל(ה) אם כן למה נאמר בבית אחד יאכל בחבורה אחת(ו): לא תוציא מן הבית. אין לי [אלא מבית] לבית מחבורה לחבורה מניין ת״ל חוצה חוץ למקום אכילתו(ז): יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר. בשעת אכילה חייב ואינו חייב שלא בשעת אכילה(ח): יאכל לא תוציא מן הבית. על כדי אכילה הוא חייב ואינו חייב על פחות מכזית(ח): יאכל לא תוציא מן הבית. על הכשר הוא חייב ואינו חייב על הפסול: אין לי אלא פסח מצרים פסח דורות מניין ת״ל חקה: יאכל ועצם לא תשברו בו. על כדי אכילה הוא חייב ואינו חייב על פחות מכזית: ועצם לא תשברו בו. בטהור ולא בטמא(ט): ועצם לא תשברו בו. בו אי אתה שובר שובר אתה בחגיגה הבאה עמו(י): הא מפני שיש בו מה שאין בקדשים ובקדשים מה שאין בו אי אתה יכול לדונן זה מזה(כ):

מ״ז. **כל עדת ישראל יעשו אותו** מכלל שנאמר (י״ב ו׳) ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל מלמד שפסח נשחט בשלש כתות בקהל ועדה וישראל יכול אם שחטו בבת אחת יהא פוסל ת״ל כל עדת ישראל [יעשו] אותו(ל): אותו. ואפילו בשבת: אותו ואפילו בטומאה(מ) שאם היו רוב הקהל או הכהנים או כלי שרת טמאים יעשו אותו בטמאה(נ):

מ״ח. **וכי יגור אתך גר** ישראל שהטביל את הגוי לשם גר הרי זה גר, לשם עבד הרי זה עבד, לשם בן חורין הרי זה בן חורין, גר שקדמו עבדיו ושפחותיו וטבלו

ת) עי׳ כל מאמר זה לענין תרומה בת״כ אמור פרק ד׳ ה״ז וי״ח, וביבמות ע׳ ע״א. א) עד שלא יאכלו בפסח בהמכאלת רבם כעבד כנעני וכמו שפי׳ הראב״ד פ״ט מה׳ ק״פ ה״ז, ומה שהקשה הלח״מ שם על הראב״ד כבר מתורץ במהרש״א ליבמות ע׳ ע״ב תוס׳ ד״ה אלמא. ב) במכילתא ובש״ס יבמות שם בשם ר׳ אליעזר, אבל בת״כ שם ובירושלמי יבמות ג״כ בשם ר׳ ישמעאל. ג) פסחים נ״ו ע״א. ד) פסחים פ״ו ע״א, דברי ר״י וכדלעיל פסוק ז׳. ה) דהאי אחד מיותר ודרשינן באחד יאכל ובית לאו דוקא. ועי׳ תוספתא פסחים פ״ו ה״ט. ו) עי׳ רש״י ומכילתא. ז) פסחים פ״ה ע״ב ומובא בסה״מ לרמב״ם ל״ת קכ״ג, ועי׳ פ״ט מה׳ ק״פ ה״ג. ח) תוספתא פ״ו ה״ט, ירושלמי פ״ז הי״ג וכן פ׳ הרמב״ם פ״ט מה׳ ק״פ ה״א דאינו חייב אלא בכזית ובליל ט״ו. ט) פסחים פ״ד ע״א. י) פסחים דף ע׳ ע״א. כ) ובשאר קדשים מותר שבירת עצם, ועי׳ מכילתא. ל) מכאן הוציא הרמב״ם פסקו פ״א מה׳ ק״פ הי״א וע׳ פסחים ס״ד ע״ב. מ) עי׳ ת״כ אחרי פרשה ד׳ ה״ח ופרק י׳ ה״י, ועי׳ פסחים ס״ו ע״א. נ) פסחים ע״ט ע״א.

בפניו(ס) קנו עצמן בני חורין: מעשה בברוליא(ע) שקדמו עבדיה ושפחותיה וטבלו בפניה ובא מעשה לפני חכמים ואמרו קנו עצמן בני חורין לא זזו והיו משמשין אותה עד שעה שמתה: המול לו כל זכר. אין לי אלא ערל גמור מניין מל ולא טבל טבל ולא מל(פ) או שהיו בו ציצין המעכבין אותו לאכול בפסח מעכבין אותו לאכול בתרומה ת״ל המול כל זכר הציצין המעכבין אותו לאכול בפסח ומעכבין אותו לאכול בתרומה(צ): ואז יקרב לעשותו. הרי זה מפורש יפה נאמר כאן אז ונאמר להלן אז מה אז האמור להלן אז יאכל בו אף אז האמור (להלן) [כאן] אז יקרב לעשותו(ק): והיה כאזרח הארץ. מה אזרח אינו נכנס לברית אלא בשלשה דברים במילה ובטבילה ובהרצאת קרבן אף גר אינו נכנס לברית אלא בשלשה דברים במילה ובטבילה ובהרצאת קרבן(ר): וכל ערל לא יאכל בו. אין לי אלא ערל גמור מניין מל ולא פרע את המילה או שהיו בו ציצין מעכבין אותו לאכול בפסח מעכבין אותו לאכול בתרומה ת״ל וכל ערל לא יאכל בו הציצין מעכבין אותו לאכול בפסח ומעכבין אותו לאכול בתרומה(ש): וכל ערל לא יאכל בו. לפי שמצינו שהצבור עושין פסח בטומאה בזמן שרובן טמאים(ת) יכול יהא יחיד מכריע את הערלה(א) ת״ל וכל ערל לא יאכל בו(ב): לא יאכל בו. בו אינו אוכל אוכל הוא במצה ובמרור(ג):

מ״ט. **תורה אחת יהיה לאזרח** מה אורח שקבל עליו כל דברי תורה אף הגר שקבל עליו כל דברי תורה מיכאן אמרו גר שקבל עליו כל דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו ר׳ יוסי ב״ר יהודה אומר אפילו דבר אחד מדקדוקי סופרים(ד): לגר. זה הגר: הגר. לרבות נשי גרים: בתוככם. לרבות את הנשים ואת העבדים המשוהררין(ה):

נ׳. **ויעשו כל בני ישראל** ליתן להן שכר הליכה כשכר עשייה (כי דכתיב לעיל וילכו ויעשו בני ישראל כול׳ עד וכן היה בלבם לעשות)(ו):

נ״א. **ויהי בעצם היום הזה** אין עצם אלא תקפו של יום(ז): הוציא ה׳ את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם. מלמד שלא יצאו מהומה אלא מטורקסין(ח):

[י״ג]. א׳—ב׳. **וידבר ה׳ אל משה לאמר קדש לי** אין קדש לי אלא הפריש יכול אם מפרישו אתה הרי הוא מקודש ואם לאו אינו מקודש ת״ל הוא בין שאתה מפרישו בין שאין אתה מפרישו(ט): פטר רחם. פרט ליוצא דופן(י): בבני ישראל. אין לי אלא ישראל מנין לרבות גרים ועבדים משוחררין ת״ל בכור כל בכור מיכן אתה אומר הגיורת

ס) יבמות מ״ו ע״א ועי״ש גי׳ הרי״ף וברמב״ם פ״ח מה׳ עבדים הי״ט. ע) עי׳ מכילתא ומס׳ גרים פ״ב. פ) יבמות מ״ו ע״א. צ) שבת קל״ז ע״א. ק) מפורש לעיל בפסוק מ״ד. ר) כריתות ט׳ ע״א, ועי׳ רמב״ם ר״פ י״ג מהל׳ איסורי ביאה. ש) לעיל איירי בגר וכאן אשמעינן בישראל שמתו אחיו מחמת מילה. ת) וא״כ טומאה הותרה מכללה ואין למדין ערלה מטומאה. א) דאף דפסח לטמאים ולטהורים כשר מ״מ לענין ערלה נאמר דיחיד שהוא ערל יכריע לפסול את הפסח שנשחט בשבילו ובשביל מולים. ב) כל ערל היינו כולה ערלה פסלה אבל מקצת ערלה לא פסלה, ועי׳ פסחים ס״א ע״ב. עוד אפשר לפרש יכול יהא יחיד מכריע את הערלה שאם היו מקצה ערלים ומקצה מולים יהא יחיד ערל מכריע דיקריבו פסח משום דרובן ערלים ת״ל וכל ערל וגו׳ דמלמד אפילו אם האי ערל מכריע שיהא רוב, אסור לאכול. והא דנקט יחיד מכריע משום דקרא נאמר בלשון יחיד. ג) פסחים כ״ח ע״ב. ד) בכורות ל׳ ע״ב. ה) עי׳ ת״כ אחרי סוף פרק ז׳, ולענין עבדים משוחררין עי׳ מ״ס הע״ז בי״ד סי׳ א׳ ס״ק ב׳ ונקה״כ שם. ו) לעיל פסוק כ״ח. ז) עי׳ ספרי האזינו פי׳ של״ז. ח) כמו מטוקסין, בטקסים ובסדר יצאו. ט) מכילתא וע׳ נדרים י״ג ע״א. י) בכורות י״ט ע״א.

שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה בכור לנחלה ואין בכור לכהן ר׳ יוסי הגלילי אומר בכור לנחלה ולכהן שנאמר פטר כל רחם בבני ישראל עד שיפטרו רחם מישראל(כ): באדם ובבהמה. את שיש לך בו באדם יש לך בו בבהמה יצאו לויים שאין לך בהם באדם לא יהא לך בהם בבהמה(ל): לי הוא. ודאי ולא הספק(מ): לי הוא. בין שאתה מפרישו בין שאי אתה מפרישו: לי הוא. אין בכור לנחלה אלא אחד(נ): לי הוא. הוא קרב ואין תמורתו קרובה(ס):

ג׳. **ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה** משום שנאמר(ע) (י״ג י״ד) והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר יכול אם שאלך(פ) אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו ת״ל (י״ג ח׳) והגדת לבנך אעפ״י שלא שאלך: אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו, בינו לבין אחרים מנין(צ) ת״ל ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים: מבית עבדים. ר׳ יהודה אומר יכול שהיינו עבדים לעבדים ת״ל מבית עבדים להם היינו לעבדים ולא היינו עבדים לעבדים(ק): ר׳ נחמיה אומר וכי גנאי הוא לנו שהיינו עבדים לעבדיהם של מצרים והלא מעלה גדולה היא(ר) אלא מלמד שהיו עושין מלאכת בית ומלאכת שדה מלאכת אנשים ומלאכת נשים(ש): כי בחזק יד

כ) בכורות מ״ו ע״א *). ל) מכילתא. מ) נ״ל דאסמכתא בעלמא הוא דבספק בכורות לענין ממון אמרינן המע״ה אבל לא לענין איסור ע׳ ב״מ ו׳ ע״ב. ואפשר דמיירי לענין בכור לנחלה כבסמוך וכמ״ש בב״ב קכ״ז ע״א. נ) ואם ילדה שני זכרים אף לריה״ג דס״ל אפשר לצמצם אין נוטלין חלק בכורה ביחד, ולמ״ד א״א לצמצם (בכריתות י״ז ע״א) אין אחד מהן נוטל חלק בכורה משום דכל אחד הוי ספק, וכב״ב קכ״ז ע״א. ואף דקרא איירי בבכור לכהן מ״מ דרשינן מיני נמי לענין בכור לנחלה. ס) ע׳ תמורה ה׳ ע״ב. ע) מאמר זה מובא מלה במלה בפס״ז לרמב״ם מ״ע קכ״ז ושם הגי׳ מכלל שנאמר ועי׳ מגדל עוז ה׳ חו״מ פ״ז ה״א. פ) גי׳ רמב״ם ישאלך. צ) עי׳ תוספתא סוף פסחים. ק) עי׳ רש״י ומכילתא לקמן כ׳ ב׳. ר) שהיינו במעמד שפל כל כך והקב״ה הוליאנו. ש) דלעיל בפי׳ שמות שמענו שהיו עושין מלאכת בנין ומלאכת שדה, וע״כ אמר כאן מבית עבדים לאשמעינן שהיו עושין גם בבית מלאכת נשים, וע׳ שמות רבה פ״א שדרש בפרך שהיו מחליפין מלאכת נשים לאנשים.

---

*) כתב לי הרב מו״ה זאב וואלף ראדונסקי בעה״מ פי׳ דבר הצבא על ס׳ הצבא לרז״ה וז״ל: מה שנדפס: בבני ישראל כו׳ מכאן אתה אומר הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה בכור לנחלה ואין בכור לכהן ריה״ג אומר לנחלה ולכהן וכו׳ דבר זה א״א בשום אופן כי אחרי שהורתו היתה שלא בקדושה אינו מתיחס אחר אביו ומה נחלה שייך גביה ובנכסי האם אין הבכור נוטל פי שנים (ב״ב קכ״ב) וגם אם יורש את אמו לא נמצא בהדיא, עכ״פ נחלת האב ודאי ל״ש גביה ולעשות ט״ס לכהן ולא לנחלה עדיין אין בו די דעל מה יחלוק ריה״ג, עכ״נ להגיה כן: „לכהן ולא לנחלה ילדה עודה נכרית ונתגיירה בכור לנחלה ולא לכהן״ וע״ז פליג ריה״ג וס״ל לנחלה ולכהן וכגמ׳ דבכורות מ״ו ע״א. עכ״ל הרב הנ״ל.

והנה צדקו דברי הרב נ״י שהגיר׳ שלפנינו לכאורה אין לה שחר. אמנם נ״ל לתקן בהגהה קטנה שתחת „הורתה״ צ״ל „לידתה״ וכצ״ל „הגיורת שהיתה לידתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה״ פי׳ שילדה קודם שנתגיירה וילדה לאחר שנתגיירה. והכותב טעה וכתב הורתה במקום לידתה מפני שלשון הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה היה שגור בפיו מכמה מקומות בש״ס. — עוד אפשר לפרש בלי הגהה כלל, דה״ק הגיורת שהיתה כבר הורתה של״ב ולידתה בקדושה בכור הנולד אחר אותו ולד הוא לנחלה ולא לכהן, ואשמעינן רבותא דאף דולד הראשון לידתו בקדושה מ״מ אינו נוחל מאביו כיון דהורתו שלא בקדושה היתה, והבא אחריו בכור לנחלה, וגם לריה״ג אשמעינן רבותא. דאף דלידתו בקדושה מ״מ לא מקרי פטר רחם מישראל, כיון דהורתו שלא בקדושה אינו מתייחס אחר אביו אלא בתר אמו שדינן ליה, והבא אחריו מקרי פטר רחם מישראל והוי בכור גם לכהן. והבוחר יבחר.

הוציא ה' אתכם. אלו עשר מכות(ת): מזה. מלמד שמכת בכורות שקולה כנגד כולן(א): ולא יאכל חמץ (במצרים) [היום]. ואפילו לכלבים הרי זה בא לאסרו בהנאה(ב): ר' יוסי הגלילי אומר מנין לחמץ במצרים שלא נאסר אלא יום אחד ת"ל ולא יאכל חמץ היום(ג):

ד'. **היום (הזה) אתם יוצאים בחדש האביב** בחדש שהוא כשר לא חם ולא צונן וכן הוא אומר (תהלים ס"ח ז') אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות(ד): בכושרות במעשה כשרים(ה): אלו אברהם יצחק ויעקב: ד"א זה משה ואהרן ומרים: ד"א בכושרות בכו שירות אלו בוכים ואלו משוררים: וכן הוא אומר (תהלים קכ"ז ב') שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שינה:

ה'. **והיה** אין והיה אלא מיד(ו): כי יביאך. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תכנס לארץ(ז): אשר נשבע לאבתיך. הכל בזכות אבותיך(ח): לתת לך. שלא תהא בעיניך כאלו הוא ירושת אבותיך אלא כאלו עכשיו ניתנה לך במתנה: ארץ זבת חלב ודבש. ר' אליעזר אומר חלב זה חלב הפירות דבש זה דבש תמרים(ט): ר' עקיבה אומר חלב זה חלב ודאי(י) וכן הוא אומר (יואל ד' י"ח) והיה ביום ההוא (יטיפו) [יטפו] ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב: דבש זה דבש היערות(כ) וכן הוא אומר (שמואל א' י"ד כ"ו) ויבא העם אל היער והנה הלך דבש: ד"א נאמר כאן זבת חלב ודבש ונאמר להלן (דברים כ"ו ט') זבת חלב ודבש מה זבת חלב ודבש האמור להלן ארץ חמשת עממים אף זבת חלב ודבש האמור כאן ארץ חמשת עממים: ר' יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן שאינו ארץ זבת חלב ודבש(ל): ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה. מכלל שנאמר (דברים ט"ז ב') וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר יכול יהא פסח דורות בא מן הצאן ומן הבקר ת"ל ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה מה פסח מצרים לא בא אלא מן הכבשים ומן העזים אף פסח דורות אינו בא אלא מן הכבשים ומן העזים(מ): ר' אליעזר אומר נאמר הביא פסח במצרים ונאמר הביא פסח דורות מה פסח מצרים אינו בא מן המעשר אף פסח דורות אינו בא מן המעשר(נ): אמר לו ר' עקיבה רבי דנין אפשר משאי אפשר וכי מעשר היה להן במצרים אמר לו ר' אליעזר אף שאי אפשר ראיה גדולה היא: חזר ר' עקיבה והחליף את הדין(ס) נאמר הביא פסח במצרים ונאמר הביא פסח דורות מה פסח מצרים אינו בא אלא מן החולין אף פסח דורות אינו בא אלא מן החולין: (והוא הדין לכל הקדשים שלא יהו באין אלא מן החולין הינו דתנן ומנין לאומר הרי עלי תודה לא יביא אלא מן החולין שנאמר (דברים ט"ז ב') וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר והלא אין הפסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים אם כן למה נאמר צאן ובקר אלא להקיש את כל הבא מן הצאן ומן הבקר לפסח מה פסח שהוא בא חובה אינו בא אלא מן החולין אף כל דבר שהוא בא

ת) וכן בספרי ואתחנן דרש ואת ידך החזקה אלו עשר מכות. א) דרש מזה כמו ע"י זה דהיינו מכת בכורות, ועי' רמ"י ס' י"ד. ב) פסחים כ"א ע"ב, ועי' ירוש' שם פ"ב ה"א. ג) עי' מכילתא ופסחים כ"ח ע"ב. ד) ספרי ראה פי' קכ"ה, ועי' מכילתא. ה) עד סוף הפסוק עי' מכילתא. ו) ספרי דברים פי' כ"ה, ופי' רל"ז. ז) ספרי שם, קידושין ל"ז ע"ב ועי' לקמן פי' י"א. ח) ספרי שם פי' ל"ו וקפ"ד. ט) עי' ספרי שם סוף פי' ל"ז, כתובות קי"ב ע"א וירושלמי בכורים פ"א ה"ג. י) חלב ממש. כ) עי' בכורות ז' ע"ב ותוספתא שבת פ"ע. ל) כל זה בספרי דברים פי' ש"א (ולקוח משם ונאמר כאן קאי על פ' כי תבא) ומפורש יפה ברמב"ן לפסוק י"ג כאן. מ) ככ' יונתן במכילתא פ"ד. נ) מנחות פ"ב ע"א. ס) עי' מכילתא משפטים פע"ז.

חובה לא יבוא אלא מן החולין)(ע): לתוך שנאמר בפסח דורות (דברים ט"ז ז') ובשלת ואכלת יכול יהא מבשלו ואוכלו ת"ל ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה מה פסח מצרים אין נאכל אלא צלי אף פסח דורות אין נאכל אלא צלי(פ):

ו'. **שבעת ימים תאכל מצות** מנין אתה אומר שאם עובר ששת ימי החג ולא חג שטעון חגיגה כל שבעת ת"ל שבעת ימים תאכל מצות וביום השביעי חג לה'(צ):

ז'. **מצות יאכל את שבעת הימים** כשהוא אומר את להביא את יום ארבעה עשר שחייב במצה(ק): לא יראה לך חמץ. רואה אתה לאחרים(ר): ולא יראה לך חמץ. רואה אתה לגבוה: ולא יראה לך חמץ. רואה אתה לפלטיר(ש): ד"א ולא יראה לך חמץ בטל בלבך(ת): מיכאן אתה אומר ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ואם לאו יבטל בלבו ודיו(א): ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור. זה הוא חילוק שבין בית שמאי ובין בית הלל שבית שמאי אומרין שאר כזית וחמץ ככותבת ובית הלל אומרין זה וזה כזית(ב):

ח'. **והגדת לבנך** אעפ"י שלא שאלך: אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו ובינו לבין אחרים מנין ת"ל והגדת(ג): בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. כל זמן שגופו של פסח קיים(ד): עשה לי. יכול עד שנצטרפה זכות כולן אילו כן לא היה כדאי בדבר ת"ל בעבור זה(ה) מלמד שכל אחד מישראל היה כדאי שיעשו נסין על ידו:

ט'. **והיה לך** ולא לאחרים: מכלל שנאמר על ידך ובין עיניך יכול יתן על בית יד אונקלוס(ו) שלו מבחוץ ת"ל והיה לך ולא לאחרים(ז): על ידך ובין עיניך. [יכול] מה בין עיניך ארבע אף על ידך ארבע ת"ל לאות ולא ארבע לאות ולא שלוש לאות ולא שתים(ח): ר' יהודה אומר כשם שאות אחת מבפנים כך אות אחת מבחוץ: אמר ר' יוסי חזר בו יהודה(ט): ומודה ר' יהודה במי שיש לו שתי תפילין של ראש ואין לו של יד שמביא את העור וחופה את אחת מהן ועושה אותה של יד(י): יכול יתן על פס ידו ת"ל על ידך ובין עיניך מה בין עיניך בגבוה שבראש אף על ידך בגבוה שביד(כ) אבל אי אתה יודע באיזה מקום הוא נותן אם בימין אם בשמאל ת"ל (דברים ו' ח'—ט') וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין ומכלל שקשירה בימין ניתנה

ע) משנה מנחות פ"ב ע"א. וחסר כאן הפירכא דשם והתשובה מועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה והמוסגר כ"ל שהוא תוס' מבעל מה"ג. פ) ובשלת ואכלת היינו בחם כמ"ש במכילתא פ"ו. צ) עי' מכילתא. ק) עי' פי' זה ינחמנו על המכילתא. ר) אפי' בשל ישראל אחר אינו עובר בבל יראה ועי' בסמוך. ש) פלטור נכרי, ועי' ספרי פי' קל"א ופסחים ה' ע"ב וכ"ג ע"א. ואפשר דגרסינן הכא וכן בספרי שם בפלטיא והיינו של הפקר כמ"ש בירושלמי פסחים פ"ב ה"ב, וא"כ של אחרים דלעיל היינו של נכרים. ת) מדאורייתא בבטול סגי, פסחים ד' ע"ב וספרי שם. א) פסחים מ"ט ע"א. ב) ספרי שם וביצה ז' ע"ב. ג) עי' לעיל פי' ג'. ד) במכילתא דרש זה אמצה ומרור בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. וכאן דרש אפשר שיאמר הגדה בזמן שגופו של פסח קיים, קודם אכילת הפסח, עי' פסחים קי"ד ע"א. ה) צריך להוסיף עשה לי, דלי קדרים. ו) עי' מגילה כ"ד ע"ב. ז) מנחות ל"ז ע"ב ומכילתא. ח) דארבע פעמים כתיב לאות חד לגופיי ושלש לדרשה. ט) ע' מנחות ל"ד ע"ב דשם אמר רבא מדבריו של ר' יוסי חזר בו ר"י. י) מנחות שם ומס' תפלין פ"א. כ) מנחות ל"ז ומכילתא וספרי דברים פי' ל"ה.

בשמאל(ל) וכן הוא אומר (תהלים קל״ט י׳) גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך: ואומר (שופטים ה׳ כ״ו) ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים ואומר (תהלים ע״ט י״א) למה תשיב ידך וימינך הא כל מקום שנאמר יד אתה תופש את השמאל עד שיפרוט לך הכתוב ימין(מ): מכלל שנאמר על ידך ובין עיניך מה על ידך אות אחת אף בין עיניך אות אחת ת״ל טוטפת טטפת טוטפות(נ) הרי ארבע טוטפות אמורות: יכול יתן בארבע מקומות(ס) ת״ל ולזכרון בין עיניך מלמד שנותנם במקום אחד(ע): רבי אומר בשני מקומות כתיב טטפות ובמקום אחד כתיב טטפת מלמד שנותנם במקום אחד(פ): יכול יתנם על גבי מצחו ת״ל על ידך ובין עיניך מה על ידך בגבוה שביד אף על הראש בגבוה שבראש(צ): ר׳ אליעזר בן יעקב אומר מופנה להקיש ולדון גזרה שוה נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן (דברים י״ד א׳) לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת מה בין עיניך האמור להלן מקום שיער אף בין עיניך האמור כאן מקום שיער(ק): למען תהיה תורת ה׳ בפיך. לרבות גרים ועבדים משוחררים(ר): ד״א למען תהיה תורת ה׳ בפיך להוציא את הנשים מה תפילין מיוחדות מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות כך כל מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות(ש): תורת ה׳ בפיך. ממה שאתה אוכל בפיך מיכאן אמרו אין כותבין תפילין אלא על עור בהמה טהורה(ת):

י׳. **ושמרת את החקה הזאת למועדה** מכלל שנאמר והיה לך לאות על ידך שומע אני אף קטנים במשמע ת״ל ושמרת לא אמרתי אלא למי שיש בו דעת לשמר מיכאן אמרו תינוק שיודע לשמר את תפליו חייב בתפלין(א): ד״א ושמרת את החקה הזאת למועדה ר׳ אליעזר אומר זו חוקת הפסח: ר׳ עקיבה אומר זו חוקת תפלין(ב): יכול יהו תפלין נוהגות בלילות כימים: דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בלילות כימים תפלין שנוהגות בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהוא נוהגות בלילות כימים ת״ל מימים. פרט לילות: יכול יהו תפלין נוהגות בימים טובים ובשבתות דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בימים טובים ובשבתות תפלין שנוהגות בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהו נוהגות בימים טובים ובשבתות ת״ל מימים ולא כל ימים (ג): ר׳ עקיבה אומר [יכול] יהוא תפלין נוהגות בימים טובים ובשבתות דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בימים טובים ובשבתות תפלין שנוהגות בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהו נוהגות בימים טובים ובשבתות ת״ל לאות על ידך יצאו שבתות וימים טובים שכולן אות (ד): יכול לא יבדוק את התפלין ת״ל מימים ימימה מיכאן אמרו צריך אדם לבדוק את התפלין אחת לשנים עשר חדש נאמר כאן מימים ונאמר להלן

ל) דעת ר׳ נתן במנחות ל״ז ע״א. מ) ע׳ מנחות שם, ומכילתא וספרי שם. נ) ע׳ סנהדרין ד׳ ע״ב ותוס׳ שם ד״ה לטטפת, ומכילתא וספרי שם. ס) בארבעה בתים. ע) בית אחד, מכילתא וספרי שם. פ) פי׳ דב׳ פעמים טטפות מלמד ארבע טוטפות ופעם אחת טטפת מלמד שנותנם בבית אחד. ולענין שנוי מסורה מהדפסות ע׳ המפרשים שהבאתי לעיל דף 8 הערה פ׳. צ) וקשה דלעיל יליף יד מראש וצ״ל דברייתא דכאן אתיא כתנאי דילפי יד מגופה ע׳ מנחות ל״ז ע״ב. ק) מנחות מכילתא וספרי שם, וע׳ לקוטי בתר לקוטי שלי דף 5. ר) ע׳ לעיל דף 30 הערה ה׳. ש) מכילתא, וע׳ קידושין ל״ד ע״א. ת) שבת כ״ח ע״ב. א) מכילתא, סוכה מ״ב ע״א. ב) ע׳ מנחות ל״ו ע״ב. ג) מכילתא. ד) מנחות ל״ו ע״ב וע׳ מכילתא.

(ויקרא כ״ה כ״ט) ימים תהיה גאולתו מה להלן שנים עשר חדש אף כאן שנים עשר חדש דברי בית הלל בית שמאי אומרין אינו צריך לבדקן עולמית וכן היה שמאי אומר אלו תפלין של בית אימא (ה): למועדה. מלמד שאין מעברין את השנה אלא בפרק הסמוך למועד (ו): ומנין שאין מעברין את החדש אלא ביום ואין מקדשין את החדש אלא ביום ת״ל מימים ימימה: ומנין שאין קובעין חדשים ואין מעברין שנים אלא בארץ ישראל ת״ל ושמרת את החקה הזאת למועדה וסמיך ליה והיה כי יביאך מיכאן שאין מעברין שנים ואין קובעין חדשים בחוצה לארץ אלא בארץ ישראל ובערי יהודה שהשכינה בתוכה שנאמר (דברים י״ב ה׳) לשכנו תדרשו (ז). (ואם יצא בית דין סמוך לחוצה לארץ ולא הניח כמותו בארץ ישראל הרי זה מותר לקבוע חדשים ולעבר שנים בחוצה לארץ, ואם נודע לו שעלה חכם כמותו בארץ ישראל ואין צריך לומר גדול ממנו הרי זה אסור לעבר ולקבוע בחוצה לארץ) (ח):

י״א. **והיה** אין והיה אלא מיד (ט): כי יביאך. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תיכנס לארץ: אל ארץ הכנעני. וכי ארץ כנעני היתה והלא היא ארץ חמשת עממים אלא מלמד שכנען היה אביהן של כולם וכן הוא אומר (בראשית י׳ ט״ו) וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת: אשר נשבע לך ולאבותיך הכל בזכותך (י) ובזכות אבותיך: ונתנה לך. לא תהא בעיניך כירושת אבותיך אלא כאלו עכשיו נתנה לך במתנה (כ):

י״ב. **והעברת כל פטר רחם לה׳** בשלשה מקומות נתקדשו בכורות בארץ מצרים ובמדבר ובכניסתן לארץ: בארץ מצרים קדש לי כל בכור (י״ג ב׳): במדבר כי לי כל בכור (במדבר ג׳ י״ג): ובכניסתן לארץ והעברת כל פטר רחם לה׳ (ל): יכול אין לי פטר בבהמה אלא ולד גמור, מנין סימן לולד בהמה דקה טינוף ובגסה שליא ובאשה שפיר ושליה ת״ל שגר בהמה. כל שהבהמה שוגרת (מ): והעברת כל פטר רחם לה׳. פרט ליוצא דופן (נ): זכר. פרט לטומטום ואנדרגינס (ס): יהיה לך. פרט לנקיבה (ע): בן עזאי אומר נאמר כאן העברה ונאמר העברה במעשר (פ) מה העברה האמורה במעשר קדושה חלה עליו ועל בעל מום קבוע (צ) אף העברה האמורה כאן קדושה חלה עליו ועל בעל מום קבוע (ק): ר׳ יהושע בן קרחה אומר כל פטר רחם לי (ל״ד י״ט) הרי זה כלל, יכול אף של אחרים ת״ל מקנך יכול אף של נקבה ת״ל תזכר, יכול של חייה ת״ל פטר שור, זה הוא כלל שצריך לפרטו (ר):

י״ג. **ופטר חמור** ולא פטר גמל ולא פטר סוס מיכאן (אומר) [אמרו] חמורה שלא ביכרה וילדה כמין גמל או כמין סוס וכן גמלה שלא ביכרה וילדה כמין גמל או חמור פטור מן הבכורה שנאמר פטר חמור פטר חמור שני פעמים עד שיהא היולד והנולד חמור (ש): ר׳ מאיר (ת) אומר הרי הוא אומר (במדבר י״ח י״ז) אך בכור שור כלל:

ה) במכילתא גרס אבי אימא, וע׳ ירושלמי עירובין פ״י ה״א. ו) מאמר זה ושלאחריו מובאים בסה״מ לרמב״ם מ״ע קנ״ג. ז) סנהדרין י״א ע״ב. ח) ע׳ ברכות ס״ג ע״א וע״ב וירושלמי נדרים פ״ו ה״ח, וסנהדרין פ״א ה״ב, וצ״ל שהוא תוס׳ מה״ג. ט) לעיל פסוק ה׳. י) ע׳ ספרי דברים פי׳ כ״ז. כ) מכילתא. ל) בכורות ד׳ ע״ב. מ) שם כ׳ ע״א. נ) לעיל דף 30 הערה י׳. ס) ע׳ בכורות מ״א ע״ב. ע) דיהיה לשון זכר הוא. פ) כל אשר יעבור תחת השבט. צ) דכתיב לא יבקר בין טוב לרע, ע׳ בכורות ל״ז ע״א. ק) ובמכילתא דריש ב״ע מגז״ש זו דיתום אין נכנס לדיר. ר) ע׳ מכילתא ריש פט״ז ובכורות י״ט ע״א. ש) בכורות ה׳ ע״ב. ת) בכורות שם בשם ר׳ יוסי הגלילי.

בכור שור הנולד שור, בכור כשב הנולד כשב, בכור עז הנולד עז: יכול אעפ"י שיש בו מקצת סימנים דומה לאמו ת"ל אך: תפדה. מיד, תפדה בכל שהוא: ר' יוסי ביר' יהודה אומר אין פחות משקל (א): בשה, שומע אני שה חי או שה שחוט הרי אתה דן נאמר כאן שה ונאמר להלן שה מה שה האמור להלן שה חי ולא שה שחוט אף שה האמור כאן שה חי ולא שה שחוט (ב): בשה. ולא בחיה ולא בשחוטה ולא בטרפה ולא בכלאים ולא בכוי (ג): יכול אם פדאו ממעי אמו יהא פדוי ת"ל ואם לא תפדה וערפתו. את שבא לכלל עריפה בא לכלל פדייה את שלא בא לכלל עריפה לא בא לכלל פדייה(ד): יכול פדאו לאחר מיתה יהא פדוי ת"ל ואם לא תפדה וערפתו את שבא לכלל פדייה בא לכלל עריפה ואת שלא בא לכלל פדייה לא בא לכלל עריפה (ה): וערפתו נאמר כן עריפה ונאמר להלן (דברים כ"א ד') עריפה מה עריפה האמורה להלן עורפה בקופי"ץ מאחוריה וקוברה ואסורה בהנאה אף עריפה האמורה כאן עורפו בקופי"ץ מאחוריו וקוברו ואסור בהנאה (ו): וכל בכור אדם בבניך תפדה. מה אני צריך והלא כבר נאמר (י"ג ט"ו) וכל בכור בני אפדה הוא לפדות ובנו לפדות הוא קודם (ז): בני אפדה ואפילו לאחר מיתה (ח):

י"ד. והיה כי ישאלך בנך משאלתו ומדבורו אתה יודיע מה דעתו: ואמרת אליו. שלא תתבייש מלומר לו אלא מלתא דאת בהית מנה הקדם אומרה (ט):

ט"ו. ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו מנין אתה אומר כשמצרים מתרככין פרעה מתקשה ת"ל (ז' ג') ואני אקשה את לב פרעה: כשפרעה מתרכך מצרים מתקשין

א) בכורות י' ע"ב. ב) שם י"ב ע"א גז"ש דכן שה שה. ג) מכילתא בכורות שם. ד) וכ"פ הרמב"ם פי"ב מה' בכורים הי"ב לפדותו משיולד משמע דממעי אמו לא. ה) כן יש להוסיף כמו ממתני' דבכורות י"ב ע"ב. ו) מכילתא ובכורות י' ע"ב. ז) קידושין כ"ט ע"א. ח) שאם מת אביו ולא פדאו שהוא יפדה את עצמו כדאיתא במכילתא*). ט) ב"ק נ"ב ע"ש. פי' דבר שאתה בוש ממנו הקדם ואמור אתה עד שלא יאמרנו אחר.

*) כתב לי ע"ז הרב מו"ה אברהם אבא שיף בעה"מ ספר תועפות ראם על ספר יראים וז"ל: ואני אומר לא כן אבי אין זה כלל במשמעות הפסוק „בני אפדה" ועל הראשונים אנו מצטערים להבין דברי המכילתא אלא שהוא מגלגל עלינו את החדשים והברור בפי' ואפילו „לאחר מיתה" שאם מת הבן לאחר שלשים יום עכ"ז צריך האב לפדותו וכדברי המשנה בכורות מ"ט א' לאחר שלשים יום אע"פ שלא נתן יתן עכ"ל הרב הנ"ל. — אמת הדבר שפירושי בדברי המכדרשב"י הוא דוחק קצת, אולם אמרתי ילמד סתום מן המפורש במכילתא שלנו. אמנם עתה רואה אני שדין דמכילתא שלנו כתוב במכדרשב"י בפ' כי תשא וז"ל שם: כל בכור בניך תפדה מגיד שאם היו לו חמשה בנים מחמש נשים וכולן בכורים שחייב לפדות את כולן, ד"א כל בכור בניך תפדה שאם עבר האב ולא פדהו כשיגדיל חייב לפדות את עצמו עכ"ל. וע"כ הדרנא בי מפירושי. אך אין דעתי נוחה גם מפי' הרב הנ"ל, כי העיקר חסר מן הספר, דהיה לו לפרש דהיינו אם מת לאחר שלשים. וז"ל הספרי זוטא בפ' קרח (מכ"י מדרש הגדול). ופדויו מאמתי, אמרת מבן חדש, מיכן אמרו הרי מי שמת בנו ביום שלשים ואחד אע"פ שלא נתן לכהן יתן לו, מת בעשרים ותשעה ואפילו מת ביום שלשים אם נתן לו יטול ממנו עכ"ל, הרי דיליף מקרא אחרינא ומפרש היטב דיש חילוק בין מת לאחר שלשים ובין מת קודם שלשים. וע"כ נ"ל לפרש בענין אחר דהמכילתא באה ללמד דאפילו לאחר מיתה נכסי האב משועבדים לכהן, וס"ל כר"י דמלוה הכתובה בתורה ככתובה בשטר (עי' קידושין כ"ט ע"ב) וקאי אדלעיל הוא לפדות ובנו לפדות הוא קודם, וע"ז אמר בני אפדה ואפילו לאחר מיתה, דאם יש כאן משועבדים מן האב הרי הן משועבדים בעד בנו אפילו לאחר מיתה. והדרש הוא מדשני קרא בדיבורי' דכתב אני זובח בלשון בינוני פועל ואח"כ כתב בני אפדה בלשון עתיד ולא כתב אני פודה למימרא דהחיוב הוא על נכסי אב אף לעתיד דהיינו לאחר מיתה.

ת"ל ואני אקשה את לב מצרים (י): כשאלו ואלו מתרככין המקום מחזק לבם ת"ל (י' א') כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו (כ): על כן אני זובח לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה. מה ת"ל מנין אתה אומר שאם נושא חמש נשים בתולות וילדו לו חמשה בנים שחייב לפדות את כולן ת"ל וכל בכור בני אפדה (ל):

ט"ז. והיה לאות על ידכה מיכאן אמרו תפלין של יד ושל ראש אין מעכבות זו את זו ואם אין לו אלא אחת יתן (מ) ומנין כשנותן את התפלין לא יהא נותן אלא של יד תחלה ת"ל והיה לאות על ידך: ומנין כשחולץ אין חולץ אלא של ראש תחלה ת"ל ולטוטפות בין עיניך כל זמן שהן בין עיניך יהו שתים (נ): כי בחוק יד הוציאנו ה' ממצרים מלמד שנאמרו תפלין זכר ליציאת מצרים (ס):

פרשת בשלח(ע).

י"ז. ויהי בשלח פרעה אין שילוח אלא לווי כמה דאת אמר (בראשית י"ח ט"ז) ואברהם הולך עמם לשלחם ואומר (שם כ"ו ל"א) וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום הפה שאמר וכו' (כדלעיל [י"ב ל"ב]) מה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי (דברים כ"ג ח'). * ד"א ויהי בשלח פרעה ר' נהוראי אומר רתיון (פ) היה לפרעה שאילו לא רדף אחריהם העלה הכתוב כאלו שלחם אלא מתוך שרדף אחריהם גלגל עלין המקום ראשונות ואחרונות כענין שנאמר (דברים כ"ט י"ח) למען ספות הרוה את הצמאה: ולא נחם אלהים. אין ניחום אלא ניהוג כמה דאת אמר (תהלים ע"ז כ"א) נחית כצאן עמך: דרך ארץ פלשתים כי קרוב. קרוב יום מתן תורה שיעמדו בו ישראל לפני הר סיני: ד"א כי קרוב הוא קרובה שבועה שנשבע אבינו אברהם לאבימלך שנאמר (בראשית כ"א כ"ג) ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי: * ד"א כי קרוב הוא קרובה מלחמת פלשתים עם בני אפרים שנאמר (דברי הימים א' ז' כ') ובני אפרים שותלח (וכדד) [וברד] בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו וזבד בנו ושותלח בנו ועזר ואלעד והרגום אנשי גת הנולדים בארץ כי ירדו לקחת את מקניהם ויתאבל (עליהם) אפרים אביהם ימים רבים ויבואו אחיו לנחמו: ועליהם אמר דוד (תהלים ע"ח ט') בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב ולמה שטעו בחשבון ויצאו קודם לקץ (צ) בשלשים שנה וברחו ממצרים

י) אין זה פסוק, ואולי מרבה מאת גם את לב מצרים. כ) ז"ל המדרש הגדול ר"פ בא: כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו מכאן אתה למד כשהיה פרעה מתרכך היו המצרים מתקשין וכשהיו המצרים מתרככין היה פרעה מתקשה כשהיו אלו ואלו מתרככין היה הקב"ה מחזק את לבם. ל) קידושין כ"ט ע"ב, ומכילתא. מ) מנחות ל"ח ע"א וע' תוספתא מנחות פ"ו ושם ע"ש. נ) מכילתא לפ' ט', ספרי ואתחנן פי' ל"ה, ועי' מנחות ל"ו ע"א. ס) ע' ספרי סוף שלח ד"ה אני ד' אלקיכם. ע) מפ' בשלח עד עשרת הדברות (ולא עד בכלל) רוב מאמרים של מכדרשב"י דומין לאגדות של מכילתא שלנו (דר' ישמעאל). ועל כן ציינתי אצל כל מאמר שלא נמצא במכילתא שלנו כוכב * כזה לומר: ראה זה חדש! אמנם למען תהיה כל המכדרשב"י לפניכם בשלימות הדפסתי גם המאמרים הנמצאים במכילתא שלנו, בשגם שיש בהם במכדרשב"י כמה שנויים וחלופי גירסאות ממכילתא שלנו. אולם לא אכתוב הערות רבות למאמרים האלה, כי בקל יכול כל קורא למצוא מבוקשו במפרשי מכילתא. פ) חסד ותחינה, ע' תוספתא נגעים פ"ו ה"ו בהוצאת צוקערמאנדל. צ) סנהדרין צ"ב ע"ב, שמות רבה פ"כ.

ונפלו והלא דברים קל וחומר מה אם קץ שעבוד אבותינו שהוא מפורש טעו בחשבונו ויצאו קודם ונכשלו קצינו שכתוב בו (דניאל י"ב ט') כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ על אחת כמה וכמה שטועין המחשבין מיכאן אמרו תפוח דעתן של מחשבי קצים (ק) אלא יחכה ויאמין וסוף הטובה לבוא: * ד"א כי קרוב הוא קרובה היא פורענותן של מצרים ושל פרעה לבא עליהן (ר): ד"א כי קרוב הוא שירצו הכנענים את עונם דכתיב (בראשית ט"ו ט"ז) ודור רביעי ישובו הנה ועדיין אין בידם אלא שלשה דורות: ד"א כי קרוב הוא והלא דברים קל וחומר אם כשהקיפן דרך רחוקה אמרו (במדבר י"ד ד') נתנה ראש ונשובה (מצרים) [מצרימה] כל שכן אם הביאן בפשוטה:

כי אמר אלהים פן ינחם העם אמר הקב"ה אם אני מכניסן דרך פשוטה עכשו הן מחזיקין בשדות ובכרמים ובטילין מן התורה אלא הריני מקיפן למדבר ארבעים שנה ויאכלו את המן וישתו מי באר והתורה מתישבת בגופן: מיכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי מן שניים להם לאוכלי תרומה: ד"א כיון ששמעו כנעניים שישראל נכנסין לארץ עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות וסתרו הבנינות וסיתמו המעיינות אמר הקב"ה אני הבטחתים לאבותיהם שאני מכניסן לארץ חריבה אלא כך הן מובטחין ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת (דברים ו' י"א) הריני מעכבן במדבר עד שיעמדו כנעניים ויתקנו מה שקלקלו: בראתם מלחמה. זו מלחמת עמלק שנאמר (במדבר י"ד מ"ה) וירד העמלקי [והכנעני] הישב בהר ההוא: ד"א זו מלחמת בני אפרים שיצאו קודם לקץ: ושבו מצרימה. שלא יראו עצמות אחיהם בני אפרים ויחזרו:

י"ח. * **ויסב אלהים את העם** הניחם במספין (ש) ולא היו יכולין לחזור לפניהם ולא לאחריהם: דרך המדבר ים סוף. ר' אליעזר אומר דרך כדי ליגען שנאמר (תהלים ק"א כ"ד) ענה בדרך כחי, במדבר כדי לצרפן שנאמר (דברים ח' ט"ו) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים: ים סוף כדי לנסותן שנאמר (תהלים ק"ו ז') וימרו על הים בים סוף: ר' יהושע אומר דרך כדי ליתן להם תורה שנאמר (דברים ה' ל') בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם [אתכם] תלכו ואומר (משלי ו' כ"ג) ודרך חיים תוכחת מוסר, המדבר כדי להאכילן מן שנאמר (דברים ח' ט"ז) המאכילך מן במדבר: ים סוף לעשות להן נסים וגבורות שנאמר (תהלים ק"ו כ"ב) נוראות על ים סוף ואומר (שם ק"ו ט') ויגער בים סוף ויחרב: וחמושים. אין חמושים אלא מזויינין שנאמר (יהושע ד' י"ב) ויעברו בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה חמושים עברו לפני אחיהם (ת) מלמד שעלו מטוקסין בחמשה מיני זיין קשת ואלה ותרים ורומח וחרב (א): * ד"א וחמושים יש מהן שעלה בארבעה דורות ויש מהן שעלה בחמשה דורות: * ד"א וחמושים עלו מלמד שעלו עמהן גרים ועבדים חמשה כיוצא בהן (ב): ד"א וחמושים עלו שלא עלו עמהן אחד מחמשה: ויש אומרין אחד מחמשים: ויש אומרין אחד מחמש מאות: ר' נוהראי אומר העבודה ולא אחד מחמשת אלפים וכן הוא אומר (יחזקאל ט"ז ז') רבבה כצמח השדה נתתיך ואימתי מתו בימי האפלה שהיו מצרים שרויין בחשך וישראל קוברין מיתיהם והודו ושבחו לשם שלא ראו שונאיהן ושמחו בפורענותן:

ק) סנהדרין צ"ז ע"ב. ר) בים סוף לפיכך דרך ים סוף. ש) נ"ל במספסין, עי' ילקוט פקודי רמז תכ"ב. ת) ע' הקרא בפנים, ויש כאן ט"ס. א) כמתני' שבת פ"ו מ"ד וע' ירוש' שם. ב) עי' לעיל י"ב ל"ח ומכילתא שם.

י"ט. **ויקח משה את עצמות יוסף עמו** בא וראה כמה חביבות מצוות על משה רבינו שכל ישראל עסוקין בבזה של מצרים ומשה עסוק במצוה ועליו הוא אומר (משלי י' ח') חכם לב יקח מצוות: ומניין היה יודע משה רבינו היכן יוסף קבור: אמרו שרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור הלך משה אצלה ואמר לה היכן יוסף קבור ואמרה לו ארון של מתכת עשו לו מצריים וקבעוהו בנילוס נהר כדי שיתברכו מימיו: הלך משה ועמד על שפת נילוס אמר יוסף יוסף הגיעה [השבועה] שנשבע הקב"ה לישראל לגאלן והגיעה שבועה שהשבעת את ישראל עכשיו שבועה וישראל מעוכבין לך אם אתה מגלה עצמך הרי מוטב ואם לאו נקיים אנחנו משבועתך מיד צף ארונו של יוסף: ר' נתן אומר יוסף בקברניטן (ג) של מלכים היה קבור הלך משה ועמד על קברניטן של מלכים ואמר יוסף יוסף: מיד נזדעזע ארונו של יוסף הלך משה ונטלו והביאו עמו לכך נאמר ויקח משה את עצמות [יוסף] עמו. * מהוא עמו במחנה לויה מיכאן אמרו טמא מת מותר להכנס להר הבית ואפלו המת עצמו שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו עמו במחנה לויה (ד): כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל מהלכין במדבר היה ארון השכינה וארונו של יוסף מהלכין זה בצד זה והיו העוברין והשבין אומרין מה טיבן של שני ארונות הללו (אמר) [אמרו] להן אחד של שכינה ואחד של מת וכי אפשר למת להלך עם השכינה: אמרו קיים זה מה שבתוך זה: בלוחות כתיב (כ' ב') אנכי ה' אלהיך וביוסף כתיב (בראשית נ' י"ט) התחת אלהים אני בזה כתיב (כ' ג') לא יהיה לך וביוסף כתיב (בראשית מ"ב י"ח) את האלהים אני ירא בזה כתיב (כ' ז') לא תשא וביוסף כתיב (בראשית מ"ב ט"ו) חי פרעה אם תצאו מזה בזה כתיב (כ' ח') זכור את יום השבת וביוסף כתיב (בראשית מ"ג ט"ז) וטבוח טבח והכן ואין והכן אלא לצורך השבת: בזה כתיב (כ' י"ב) כבד וביוסף כתיב (בראשית מ"ז י"ב) ויכלכל יוסף את אביו בזה כתיב (כ' י"ג) לא תרצח וביוסף כתיב (בראשית ל"ט ט') ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים אמר לה לא דיי שאמנה עם המנאפים אלא עם הרצחנין: בזה כתיב (כ' י"ג) לא תנאף וביוסף כתיב (בראשית ל"ט י') ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה: בזה כתיב (כ' י"ד) לא תגנוב וביוסף כתיב (בראשית מ"ז י"ד) וילקט יוסף את כל הכסף ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה: בזה כתיב (כ' י"ד) לא תענה וביוסף כתיב (בראשית ל"ז ב') ויבא יוסף את דבתם ויוציא יוסף אין כתיב אלא ויבא: בזה כתיב (כ' ט"ז) לא תחמוד וביוסף כתיב (בראשית ל"ט ח') וימאן ויאמר אל אשת אדוניו: כי השבע השביע את בני ישראל. ר' נתן אומר מפני מה השביע אחיו ולא השביע את בניו אמר אם אני משביע בני אין מצרים מניחין אותן להעלות אותי, הן אומרין אבינו העלה את אביו ואומרין להן אביכם מלך היה לפיכך לא השביע בניו: * השביע השביע. השביען לבניהן ובניהן לבניהן (ה): * פקד יפקד. שתי פקידות אחת בתשרי ואחת בניסן (ו) בתשרי בטלו מן העבודה ובניסן נגאלו: ד"א פקד יפקד פקד במצרים יפקד על הים, פקד במדבר יפקד בנחלי ארנון, פקד בעולם הזה יפקד בעולם הבא: * והעליתם את עצמותי. אמר להם אני שאני מלך העליתי את אבא כשהוא שלם אבל אתם העלו אותי ואפלו עצמות [וכשאתם מעלין אותי קברו אותי בכל מקום שתרצו מקובל אני שאיני נכנס לקבורת אבותי שאין נכנם לקבר אבות

ג) עי' סוטה י"ג ע"א ויפה העיר הרב ר"י"נ זאכס בספרו בייטרעגע ח"א צד 54 שמלת קברניט צ"ל לברניט והוא הבנין המפואר ששמו Labyrinth. ד) פסחים ס"ז ע"א. ה) דרש כפל לשון. ו) פסיקתא דר"כ סוף ויהי בשלח.

אלא שלשה אבות ושלש אמהות שנאמר (בראשית מ"ט ל"א) שמה קברו את אברהם וגו' ואומר (שם נ' ה') בקברי אשר כריתי לי] (ז): והעליתם את עצמותי. שומיע אני מיד ת"ל אתכם: ר' שמעון בן אלעזר אומר מנין שכל עצמות השבטים עלו עמו ת"ל והעליתם את עצמותי מזה אתכם: * יכול אלו לא היה משה מתעסק בו לא היו ישראל מתעסקין בו ת"ל (יהושע כ"ד ל"ב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם מלמד שהיה בלבם להעלותו אלא כיון שראו ישראל שהיה משה מתעסק בו אמרו הניחו לו כבודו בגדולים יותר מן הקטנים: יכול אלו לא היה משה וישראל מתעסקין בו לא היו בניו מתעסקין בו ת"ל (שם) ויהיו לבני יוסף לנחלה אלא כיון שראו בניו שהיה משה וישראל מתעסקין בו אמרו [הניחו] לו כבודו במרובין יותר ממועטין (ח):

כ'. ויסעו מסכות ר' עקיבה אומר אין סכות אלא ענני כבוד שנאמר (ישעיה ד' ה') כי על כל כבוד חפה, וכן לעתיד לבוא וסוכה תהיה לצל יומם מחורב (שם ד' ו'): * ד"א ויסעו מסכות כו' שלש מסעות נסעו ישראל עד שלא הגיעו לים (ט):

כ"א. וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן מלמד ששבעה ענני כבוד היו עם ישראל, יומם בעמוד ענן הרי אחד, ועננך עומד עליהם (במדבר י"ד י"ד) הרי שנים, ובעמוד ענן אתה הוליך לפניהם יומם (שם) הרי שלוש, ובהאריך הענן (שם ט' י"ט) הרי ארבע, ובהעלות הענן (שמות מ' ל"ו) הרי חמש, ואם לא יעלה הענן (שם מ' ל"ז) הרי ששה, כי ענן ה' על המשכן יומם (שם מ' ל"ח) הרי שבעה: ארבעה מארבע רוחות ואחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד שמקדים לפניהם מתקן להם את הדרכים מגביה להם את השפל ומשפיל את הגבוה ועושה להם דרך סרטו (י) מישור כענין שנאמר (ישעיה מ' ד') כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה, * ואומר (שם י"א ט"ז) והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל כיום עלותו מארץ מצרים הרי זה בא כמלמד ונמצא למד מה לעתיד לבוא כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו כך היה להן בעלייתן מארץ מצרים: * ד"א וה' הוליך לפניהם. ר' יוסי הגלילי אומר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כאב שנוטל פונס (כ) לפני בנו וכרב שנוטל פונס לפני עבדו (ל): ד"א וה' הולך לפניהם. במדה שאדם מודד בה מודדין לו אברהם לוה מלאכי השרת דכתיב (בראשית י"ח ט"ז) ואברהם הולך עמם לשלחם לפיכך ליוה הקב"ה את בניו ארבעים שנה במדבר: * ללכת יומם ולילה. מקיש נסיעתן בימים לנסיעתן בלילות מה נסיעתן בימים לא היו מחוסרין אורה אף נסיעתן בלילות לא היו מחוסרין אורה, מה נסיעתן בלילות לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש (מ) אף נסיעתן בימים לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש:

כ"ב. לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה מגיד הכתוב שכשעמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח כשעמוד האש קיים עמוד הענן זוריח: * ד"א לא ימוש עמוד הענן יומם. אין אור החמה מבטלו: ועמוד האש לילה. אין אור הלבנה מבטלו: * ד"א לא ימיש אעפ"י ממרים ואעפ"י מכעיסין ואעפ"י מנאצין (נ): * ד"א לא ימיש

ז) המוסגר הוספתי עפ"י מה שהביא הרמב"ן בפי' לבראשית מ"ט ל"א בשם מכילתא דרשב"י. ח) סוטה י"ג ע"ב תוספתא שם פ"ד. ט) מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפי החירות ולפ"ז סכות שם מקום כדעת מכילתא. י) עקום, דרך שיש בו סרטים. כ) פנס לאטערנע בל"א. ל) מאמר זה הובא מר' טודרוס הלוי בשם מכדרשב"י, עי' לעיל לד 1 הערה ע'. מ) ישעיה מ"ט י'. נ) כמ"ש בנחמי' ט' י"ט.

אעפ"י שנרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל (ס): * ר"א לא ימיש וכי מי נצרך לעמוד ענן וכי מי נצרך לעמוד אש אלא ליתן הפרש לזבים ולזבות לנדות וליולדות שהיו ביניהן (ע): * ר' מאיר אומר הרי הוא אומר באברהם (בראשית י"ח ה') והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו לפיכך הקדים להן הקב"ה שבעה ענני כבוד (פ):

[יד]. א'. וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל רבי שמעון בן יוחאי אומר כל מקום שנאמר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות וכל מקום שלא נאמר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לשעה: רבי אומר אף במקום שאין נאמר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות חוץ משלשה מקומות:

ב'. וישובו ויחנו לפני פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן של מצרים מקום עטלין (צ) שלהן מקום ע"ז שלהן לשעבר היתה נקראת פיתום כענין שנאמר (א' י"א) את פיתום ואת רעמסס הזרה להיות נקראת פי החירות שהיו מאחרין את עובדיהן: אמרו חיראות הללו לא היו תרוטות אלא מוקפות ולא היו משופעות אלא גרודיות, ולא היו עגולות אלא מרובעות עינים היו להם והיו מפותחות לא היו מעשה בשר ודם אלא מעשה שמים, כמין זכר ונקבה היו דברי ר' אליעזר, ר' יהושע אומר חירות מצד אחד ומגדל מצד אחד וים מלפניהם ומצרים מאחריהם: ד"א וישובו ויחנו לפני פי החירות אמר להן משה חזרו לאחוריכם. כיון שתקעו קרן לחזור התחילו מחוסרי אמנה שבהן מתלישין בשערן ומקרעין בכסותן אמר להם משה מפי הקדש נאמר לי שאתם בני חורין: בין מגדול ובין הים. שם היתה גדולתן של מצרים ושם היתה תפארת שלהן ולשם כינס יוסף את כל הכסף כענין שנאמר (בראשית מ"ז י"ד) ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה: לפני בעל צפון. בעל צפון נשתייר להם מחיראות (ק) כדי לפתות את ליבן של מצרים ועליו הוא אומר (איוב י"ב כ"ג) משגיא לגוים ויאבדם: * נכחו תחנו על הים. מגיד הכתוב במגדול אכלוסין כנגד כל יוצאי מצרים (ר) ד"א נכחו תחנו על הים. כדי לפתות לבם של מצרים:

ג'. ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ אין נבוכים אלא מטורפין כענין שנאמר (יואל א' י"ח) מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר: ד"א אין נבוכים, אלא מעורבבים כענין שנאמר (אסתר ג' ט"ו) והעיר שושן נבוכה: ד"א נבוכים אמר פרעה משה הטען ואינו יודע לאיכן מוליכן אין נבו אלא משה כענין שנאמר (דברים ל"ב מ"ט) עלה אל הר העברים הזה הר נבו: ד"א נבוכים אמר פרעה ולא ידע מה אמר שעתידין ישראל לבכות במדבר כענין שנאמר (במדבר י"ד א') ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא: סגר עליהם המדבר. אמר פרעה ולא ידע מה אמר שעתידין ישראל ליפול במדבר כענין שנאמר (במדבר י"ד כ"ט) במדבר הזה יפלו פגריכם: ד"א סגר עליהם המדבר אמר פרעה בעל צפון כינס עליהן חיות רעות ואין מניחות אותן לעבור: וכן היה: כיון שראו ישראל ים סוגר ושונא רודף נשאו עיניהם למדבר כינס

ס) ע' לקמן כ' י"ח ד"ה ויעמדו מרחוק. ע) ע' מדרש תהלים ק"ה פרש ענן למסך וכו' חזקי' אמר למה היה מסככה להם מפני הזבין והמצורעין כדי שיהיו יודעין איתתי ערב ואימתי בקר ע"כ וחזקי' הוא המסדר של מכדרשב"י כמו שהערנו לעיל לד 1 הערה ס'. פ) תוספתא סוטה פ"ד. צ) נ"ל עטליז והוא כמו אטלים, שוק ויריד. ק) מע"ז, ומכנה להם שם גנאי, קרא הוא טינוף. ר) מדכתיב נכחו תחנו דרש דשם היו אוכלוסין כנגד כל ישראל.

עליהן הקב״ה חיות רעות ולא היו מניחות אותן לעבור שנאמר סגר עליהן המדבר אין סגירה אלא חיה רעה כענין שנאמר (דניאל ו׳ כ״ג) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא:

ד׳. וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף: ואכבדה בפרעה ובכל חילו. פרעה התחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: כיוצא בו אתה אומר (בראשית ז׳ כ״ג) וימח את כל היקום מאדם ועד בהמה מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: כיוצא בו (שם י״ט י״א) ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: * כיוצא בו אתה אומר (שם י״ט י״ג) כי משחיתים אנחנו את המקום הזה (ש) מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: כיוצא בו אתה אומר (במדבר ה׳ כ״ז) וצבתה בטנה ונפלה ירכה ושאר הגוף לא פלט אלא מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: אף כאן הוא אומר ואכבדה בפרעה ובכל חילו פרעה התחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: והלא דברים [קל וחומר] וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות הוי אומר מדת הטוב מרובה ומה אם מדת הפורענות שהיא מועטת מי שהתחיל בעבירה ממנו התחילה פורעניות קל וחומר למדת הטוב שהיא מרובה שכל המתחיל במצוה תחלה נוטל שכרו בראש: ד״א ואכבדה בפרעה כשהקב״ה נפ״ע מן הרשעים שמו מתגדל בעולם וכן הוא אומר (ישעיה ס״ו י״ט) ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים אל הגוים תרשיש פול ולוד משכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי, מהוא אומר (שם) והגידו את כבודי בגוים: כיוצא בו אתה אומר (יחזקאל ל״ח כ״ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם ובגשם שוטף מהוא אומר (שם) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים: כיוצא בו אתה אומר (ירמיה ט״ז י״ט) ה׳ עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה מהוא אומר (שם) אליך גוים יבואו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל: כיוצא בו אתה אומר (ישעיה מ״ה י״ד) כה אמר ה׳ יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יַעבורו ולך יהיו אחריך ילכו (ובזיקים) [בזקים] יעבורו ואליך ישתחוו אליך יתפללו מהוא אומר (שם) אך בך אל ואין עוד אפס אלהים: כיוצא בו אתה אומר (עובדיה א׳ כ״א) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו מהוא אומר (שם) והיתה לה׳ המלוכה: ואומר (תהלים י׳ ט״ז) ה׳ מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו: ואומר (תהלים ק״ד ל״ה) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה׳ הללויה: ואומר (שם קמ״ו ט׳) ה׳ שומר את גרים יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות מהוא אומר ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה: וידעו מצרים כי אני ה׳. לשעבר לא היו יודעין את ה׳ עכשיו וידעו מצרים כי אני ה׳: ויעשו כן. להודיע שבחן של ישראל שלא אמרו לו למשה היאך נחזור לאחורינו שלא נשבור לב טף שעמנו אלא האמינו והלכו אחרי משה: ד״א ויעשו כן אמרו רוצין ולא רוצין אין לנו אלא דברי בן עמרם:

ה׳. ויגד למלך מצרים נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפי החירות ערב שבת ושבת ואחד בשבת שהן חמשה עשר וששה עשר ושבעה עשר: בשני בשבת [שהוא רביעי] לנסיעתן (ת) הוא יום שמונה עשר היו ישראל מציעין בהמתן ומתקנין כליהן לצאת אמרו להן קטרין (א) הגיע פְּרַתַּזִמְיָא (ב) שלכם

ש) אולי צ״ל הכה תכה את יושבי העיר ההיא (דברים י״ג ט״ז) כמכילתא דא פי״ז וכן בב״ר פ״נ. ת) כגי׳ הילקוט. א) במכילתא גרס אקטורין. ב) במכ׳ פרתוזימיא, והוא (προθεσμία בל״י) יום המיועד.

לחזור למצרים כענין שנאמר (ח׳ כ״ג) דרך שלשת ימים נלך במדבר אמרו להן כיון שיצאנו ממצרים יצאנו מרשות פרעה (ג) אמרו להם רוצים ולא רוצים סופכם לחזור ולקיים דברי מלכות עמדו עליהן ישראל והכו מהם ופצעו מהם והרגו מהן והלכו והגידו לפרעה לכך נאמר ויגד למלך מצרים מי הגיד לו קטרין שהיו עמהן: ויש אומרין די־רבאות (ד) היו לו ויש אומרין עמלק הגיד לו: כי ברח העם. וכי בורחים היו והלא כבר נאמר (י״ד ח) ובני ישראל יצאים ביד רמה אלא מתוך שהרגו את הקטרין הלכו ואמרו לפרעה הכו ממנו ופצעו ממנו ואין להם לא מושל ולא שר כענין שנאמר (משלי ל׳ כ״ז) מלך אין לארבה ויצא חוצץ כולו: ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם. אתמול ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את האנשים (י׳ ז׳), והיום ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם: ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו. אמרו אלו שלחנו ולא לקינו כדאי היה אלא שלחנו ולקינו. אלו לקינו ולא שלחנו כדאי היה אלא לקינו ושלחנו, אלו שלחנו ולקינו ולא ניטל ממונינו כדאי היה אלא שלחנו ולקינו וניטל ממונינו: מושלו משל להד למלך בשר ודם שאמר לעבד הבא לי דג מן השוק הלך והביא לו דג מבאיש אמר גזרה או אכול אתה את הדג או לוקה מאה מכות או נותן מאה מנה אמר הריני אוכל את הדג לא הספיק לגמור נפשו מניטה (ה) עליו אמר הריני לוקה מאה מכות לקה ששים או שבעים נתקלקל (ו) אמר הריני נותן מאה מנה כך נעשה להן למצרים לקו ושלחו ונטל ממונם לכך נאמר מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל: ד״א ויאמרו מה זאת עשינו מגיד שכיון שיצאו ישראל ממצרים בטלה מלאכתן של מצרים: מעבדינו. מי עובדינו עכשיו יהיו כל אומות העולם מקישין עלינו כזוג ואומרין ומה אלו שהיו ברשותן הגיחום והלכו להם עכשו האיך אנו יכולין לשלח לארם נהרים ולארם צובה להעלות לנו מסים ולשלח לנו עבדים ושפחות: ללמדך שהיה פרעה שוליט מסוף העולם ועד סופו ושלטונות היו לו מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל ועליו הוא אומר (תהלים כ״ה כ׳) שלח מלך ויתירהו מושל עמים ויפתחהו: אין לך כל אומה ומלכות שנשתעבדה בהן בישראל ולא שלטה מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל: במלך אשור הוא אומר (ישעיה י׳ י״ד) ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסוף בצים עזובות כל הארץ אני אספתי: במלכות בבל הוא אומר (ירמיה כ״ז ח׳) והיה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנאצר מלך בבל ואת אשר לא יתן את צוארו בעול מלך בבל בחרב וברעב ובדבר אפקד על הגוי ההוא נאם ה׳ עד תמי אותם בידו: במלכות מדי הוא אומר (דניאל ו׳ כ״ו) באדין דריוש מלכא כתב לכל עממיא (ואומיא) [אמיא] ולשנא די דירין בכל ארעא שלמכון (יסגי) [ישגא] ואומר (אסתר י׳ א׳) וישם המלך אחשורוש מס על הארץ ואיי הים: במלכות יון הוא אומר (דניאל ז׳ ו׳) וארבעה רישין לחיותא ושלטן (יהב) [יהיב] לה: במלכות רביעית הוא אומר (שם ז׳ כ״ג) ותיכול כל ארעא ותדושינה ותדוקנה הא אין לך כל אומה ומלכות ששלטה בהן ולא שלטה מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל לכך נאמר ויאמרו מה זאת עשינו: ד״א ויאמרו מה זאת עשינו אמרו והלא בשבילן טובה באה עלינו היה ר׳ יוסי מושלו משל להד לאחד שהיה לו בית כור בר (ז) ומכרו בדבר מועט והלך אותו לוקיח ופתח בו מעינות ונטע בו גנות ופרדסים התחיל המוכר נחנק, כך מצרים שילחו ולא ידעו מה שילחו וכן הוא אומר (שה״ש ד׳ י״ג) שלחיך

ג) ואין אנו צריכין לשמוע בקולו, ובמכילתא משובש. ד) צ״ל דידכאות (διάδοχοι) צירים משולחים, שכל אחד מוסר השליחות לחבירו, וחבירו לחבירו עד שמגעת למקומה. ה) צ״ל קניטה ונפשו קצה ת״י ונפשנא קנטת. ו) ע׳ משנה מכות פ״ג מי״ד. ז) שדה בור.

פרדס רמונים עם פרי מגדים כפרים עם נרדים: היה ר' שמעון מושלו משל להד"ד לאחד שנפלה לו פלטורא בירושה במדינת הים ומכרה בדבר מועט הלך אותו לוקיח ומצא בה אוצרות של כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות התחיל המוכר נחנק כך נעשה להן למצרים לקו ושילחו ונטל ממונם (ח) לכך נאמר ויאמרו מה זאת עשינו:

ו'. ויאסור את רכבו הוא בידו אסרו: דרך מלכים להיות עומדין ואחרים מציעין להן אבל כאן הוא בידו אסרו כיון שראו גדולי מלכות שהציע הוא לעצמו עמד כל אחד ואחד והציע לעצמו: ארבעה אסרו בשמחה אברהם ויוסף ופרעה ובלעם ר' שמעון בן יוהאי אומר תבוא חבישה תעמוד על חבישה: תבא חבישה שחבש אברהם לילך ולעשות רצון אביו שבשמים ותעמוד על חבישה שחבש בלעם לילך לקלל את ישראל: תבוא אסירה ותעמוד על אסירה, תבוא אסירה שאסר יוסף לקראת ישראל אביו ותעמוד על אסירה שאסר פרעה (למחר) [למהר] לרדוף אחרי ישראל: תבוא חרב יד וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (בראשית כ"ב י') ותעמוד על חרב יד של פרעה שנאמר (ט"ו ט') אריק חרבי תורישמו ידי: ואת עמו לקח עמו. לקחן עמו בדברים אמר להם דרך מלכים להיות מהלכין בסוף וחיילותם תחלה אבל אני הריני הולך לפניכם תחלה: דרך מלכים להיות בוזזין לעצמן ונוטלין חלק בראש אבל אני אשוה לכם בבזה ולא עוד אלא שאני פותח לכם תסוראות (ט) ומחלק אני לכם כסף וזהב וכל אבנים טובות ומרגליות כענין שנאמר (שם) אחלק שלל לכך נאמר ואת עמו לקח עמו בדברים:

ז'. ויקח שש מאות רכב בחור משלמי היו כבר נאמר (ט' ו') וימת כל מקנה מצרים: ואם תאמר משל ישראל היו כבר נאמר (י' כ"ו) וגם מקנינו ילך עמנו: משלמי היו הרי הוא אומר (ט' כ') הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הנים את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים הן היו תקלה לישראל מיכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר הכשר שבגוים הרוג (י): היפה שבנחשים רוץ מוחו: כשרה שבנשים בעלת כשפים: אשרי מי שעשה רצון המקום (כ): שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים. רבן שמעון בן גמליאל אומר בא וראה עשרה וגדלה של מלכות זו שאין לה נמרין אחת בטילה אלא כולן רצות ביום ובלילה וכן הוא אומר שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים כנגדן של מצרים כולן עומדות בטילות: ושלישים. אין שלישים אלא גבורים שנאמר (יחזקאל כ"ג כ"ג) שלישים וקרואים רוכבי סוסים כולם: ד"א ושלישים שהיו משולשין בזיין: ד"א ושלישים רבן שמעון בן גמליאל אומר זו שלישית של מרכבה שמתחלתה לא היו אלא שנים בא פרעה והוסיף עוד אחת למהר ולרדוף אחרי ישראל: ויש אומרין אנטנינום הוסיפה (ל): ד"א ושלישים שלשה לכל אחד ואחד ויש אומרין שלשים לכל אחד ואחד ויש אומרין שלוש מאות לכל אחד ואחד: ד"א ושלישים על כלו לפי מרכבות הוציא עליהן חיילים: כיוצא בדבר דרש ר' ירמיה (דה"י ב' י"ד ח') ויצא אליהם זרח הכושי בחיל אלף אלפים ומרכבות שלוש מאות לפי מרכבות הוציא עליהן חיילות: על כלו. על מנת לכלות לשעבר אני אמרתי (א' כ"ב) כל הבן הילוד היארה תשליכוהו וכל הבת תחיון עכשיו ושלישים על כלו על מנת לכלות אריק חרבי תורישמו ידי (ט"ו ט'):

ח) כנראה שצ"ל ששלחו ולא ידעו מה שלחו, ע' מכילתא. ט) אוצרות. י) בשעת מלחמה, ע' תוס' ע"ז כ"ו ע"ב. כ) מס' סופרים ס"פ ט"ו. ל) עי' ירושל' כלאים פ"ח סוף ה"ג.

ח'. ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדוף שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף: וירדף אחרי בני ישראל. מגיד הכתוב שאם היתה אומה אחרת לא היה רודף אחריה: ובני ישראל יוצאים ביד רמה. מגיד הכתוב שכשהיו מצריים רודפין אחרי בני ישראל היו מנאצין ומחרפין ומגדפין וישראל מפארין ומרוממין ומשבחין ומקלסין ומהללין ונותנין שיר שבח גדולה ותפארת ונצח והוד למי שהמלחמה שלו כענין שנאמר (תהלים קמ"ט ו') רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם ואומר (תהלים נ"ז ו') רומה על השמים אלהים על כל הארץ כבודך: ואומר (ישעיה כ"ה א') ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן: ד"א ביד רמה שהיתה ידו רמה על המצרים:

ט'. וירדפו מצרים אחריהם מגיד הכתוב שלא נכשל אחד מהן כדי שלא ינחשו ויחזרו לאחוריהן וכן מצינו שהגוים מנחשין שנאמר (דברים י"ח י"ד) כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואומר (במדבר כ"ב ז') וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם אבל כאן לא נכשל אחד מהן כדי שלא ינחשו ויחזרו לאחוריהן: וישיגו אותם חונים על הים לפני בעל צפון. כיון שראה פרעה את בעל צפון שמח ואמר הסכים בעל צפון לגזירתי אני אמרתי לטבען במים הסכים בעל צפון לגזירתי לטבעם במים התחיל מזבח ומקטר לפני ע"ז שלו שנאמר לפני בעל צפון ופרעה הקריב:

י'. ד"א ופרעה הקריב שהקריב את הפורענות לבא עליו: * ד"א ופרעה הקריב מה שהלכו ישראל בשלשת ימים הלכו קטרין ביום ומחצה ומה שהלכו קטרין ביום ומחצה הילכו פרעה ביום אחד הרי שני בשבת שלישי ורביעי: בסוף יום רביעי שהוא עשרים הקריב פרעה מחנותיו והיה הענן והחשך כל ליל אחד ועשרים שהוא ליל חמישי והוא ליל שביעי של פסח ובאשמורות הבקר טבעו המצרים שנאמר (י"ד כ"ד) ויהי באשמורות הבקר וישקף ה' על מחנה מצרים (מ): ד"א ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם. מתוך שהכו מן הקטרין היו יודעין שסופן לרדוף אחריהם: והנה מצרים נוסעים אחריהם. אין כתיב כאן אלא נוסע אחריהם. מגיד הכתוב שנעשו כולן טורמאות טורמאות כאיש אחד ומהן למדה מלכות להיות נוהגות טורמאות טורמאות: ויצעקו בני ישראל אל ה'. תפסו בידם אומנות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב באברהם הוא אומר (בראשית י"ב ח') בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה': ביצחק הוא אומר (שם כ"ד ס"ג) ויצא יצחק לשוח בשדה, ואין שיחה אלא תפלה שנאמר (תהלים ק"ד ל"ד) יערב עליו שיחי ואומר (שם נ"ה י"ח) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואומר (שם ק"ב א') תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו: ביעקב הוא אומר (בראשית כ"ח י"א) ויפגע במקום ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר (ירמי' ז' ט"ז) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי: ואומר (ישעי' מ"א י"ד) אל תראי תולעת יעקב מתי ישראל מה תולעת זו אין מכה ארזים אלא בפה כך אין להם לישראל אלא תפלה ואומר (בראשית מ"ח כ"ב) אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי וכי בחרבו ובקשתו לקח והלא כבר נאמר (תהלים מ"ד ז') כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני, הא מה ת"ל בחרבי ובקשתי זו תפלה וכן הוא אומר (ירמי' י"ז ז') ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו זו תפלה ואומר (שם ה') ארור הגבר אשר יבטח

מ) ע' סדר עולם רבה פ"ה.

באדם ושם בשר זרועו ומן ה' יסור לבו זו תפלה: ביהודה נאמר (דברים ל"ג ז') שמע ה' קול יהודה, בדוד אומר (שמואל א' י"ז מ"ה) אתה בא אלי בחרב (בחנית) [ובחנית] ובכידון ואני בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חירפת, ואומר (תהלים כ' ח') אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר: המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד: באסה הוא אומר (דה"ב י"ד י') ויקרא (אסה) [אסא] אל ה' אלהיו ויאמר ה' אין עמך לעזור בין רב לאין כח עזרינו ה' אלהינו כי עליך נשענו ובשמך באנו על ההמון הזה ה' אלהינו אתה אל יעצור עמך אנוש: במשה הוא אומר (במדבר כ' י"ד) וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום אמר לו אתם מתגאים במה שהוריש אתכם אביכם הקל קל יעקב (בראשית כ"ז כ"ב) וישמע קלינו ואנו מתגאים במה שהוריש אנחנו אבינו והידים ידי עשיו ועל חרבך תחיה (שם מ') מהוא אומר (במדבר כ' י"ח) ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך: אף כאן אתה אומר ויצעקו בני ישראל אל ה' תפסו אומנות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב:

י"א. **ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר** (משנתינו) [משנתנו] שאור בעיסה הלכו להן אצל משה אמרו לו הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר מה אמרו לו למשה במצרים הרי הוא אומר (ה' כ') ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם אמרו לו היינו מצטערין על שעבודנו במצרים, מיתתינו במדבר קשה לנו משיעבודינו במצרים, היינו מצטערין על מיתת אחינו באפילה מיתתינו במדבר קשה לנו יתר ממיתת אחינו באפילה, שאחינו נספדו ונקברו אבל אנו תהא נבלת שונאינו משלכת לחורב ביום ולקרח בלילה:

י"ג. **ויאמר משה אל העם אל תיראו** להודיע חכמתו של משה שהיה עומד ומפייס כל אותן אלפים וכל אותן רבבות ועליו מפורש בקבלה (קהלת ז' י"ט) החכמה תעז לחכם: התיצבו וראו. אין יציבה בכל מקום אלא רוח הקדש כענין שנאמר (דברים ל"א י"ד) קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואומר (שמואל א' ג' י') ויבא ה' ויתיצב ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל ואומר (במדבר י"א ט"ז) ולקחת אותם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך ואומר (בראשית כ"ח י"ג) והנה ה' נצב עליו ואומר (עמוס ט' א') ראיתי את ה' נצב על המזבח: למה ישראל דומין באותה שעה ליונה שברחה מפני בן ניץ נכנסה לה לנקיק הסלע ונחש מכונן(נ) לפנים ממנה, ליכנס לפנים אינה יכולה מפני נחש לצאת לחוץ אינה יכולה מפני בן ניץ, היתה צווחת ומטפחת בגפיה כדי שישמע בעל השובך ויבוא, כך כיון שראו ישראל ים סוגר ושונא רודף נשאו עיניהם בתפלה ועליהם מפורש בקבלה (שה"ש ב' י"ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעיני את קולך כי קולך ערב בתפלה ומראך נאוה במעשים טובים: ד"א התיצבו וראו את ישועת ה'. אמרו לו אימתי אמר להן היום. אמרו לו אין בנו כח לסבול התפלל משה באותה שעה והראן המקום טורמאות טורמאות של מלאכי השרת עוברים לפניהם כענין שנאמר (מלכים ב' ו' ט"ו) וישכם משרת איש האלהים לקום ויצא והנה חיל סובב את העיר וסוס ורכב ויאמר נערו אליו אהה אדוני איכה נעשה ויאמר אל תירא כי רבים אשר אתנו מאשר אתם: ויתפלל אלישע ויאמר ה' פקח נא את עיניו ויראה ויפקח אלהים את עיני הנער וירא והנה ההר מלא סוסים ורכב אש

נ) כמו המכנן את הסבל פרה פ"ז מ"ז, וכן צריך לפרש מלת כוכניות חולין נ"ו ע"ב דלא כרש"י.

סביבות אלישע: ואף כך התפלל משה והראן המקום טורמאות טורמאות של מלאכי השרת עוברין לפניהם וכן הוא אומר (תהלים י"ח י"ג) מנגה נגדו עביו עברו עביו כנגד טורמאות שלהן, ברד כנגד אבני בלוסטא, וגחלי (אש) כנגד טורמנטא, אש כנגד נפט שלהן: ירעם מן השמים כנגד הגפת תריסין שלהן, ועליון יתן קולו כנגד צווחות שלהן, וישלח חציו ויפיצם כנגד חצים שלהן, וברקים רב ויהם כנגד צחצוח זין שלהן: ד"א וישלח חציו ויפיצם וברקים רב ויהם שהיו חצים מפזרין אותם וברקים מכנסין אותן, ויהם הממם עירבבם נטל סגנין(ס) שבהם ולא היו יודעין מה הן עושין: ד"א אין מהומה אלא מגפה כענין שנאמר (דברים ז' כ"ג) והמם מהומה גדולה עד השמדם: כי (כאשר) [אשר] ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. בשלשה מקומות הזהיר הקב"ה את ישראל שלא לחזור למצרים כאן, ואומר (דברים י"ז ט"ז) וה' אמר לכם לא (תוסיפו) [תספון] לשוב בדרך הזה עוד, ואומר (שם כ"ח ס"ח) בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה: בשלשתן חזרו ובשלשתן נכשלו:

י"ד. **ה' ילחם לכם** בארבע כתות עמדו ישראל על הים, אחת אומרת נפול לים, ואחת אומרת נחזור למצרים, ואחת אומרת נעשה מלחמה, ואחת אומרת נצוח כנגדן: זו שאמרה נפול לים אמר להן התיצבו וראו את ישועת ה', וזו שאמרה נחזור למצרים אמר להם לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, וזו שאמרה נעשה מלחמה אמר להם ה' ילחם לכם, וזו שאמרה נצוח כנגדן אמר להם ואתם תחרישון: ד"א ה' ילחם לכם ולא לשעה אלא לעולם ה' ילחם לכם: ר' מאיר אומר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון אם כשאתם עומדין ושותקין המקום עושה לכם נסים וגבורות קל וחומר כשאתם אומרין לפניו שיר ושבח: רבי אומר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון המקום עושה לכם נסים וגבורות ואתם עומדין ושותקין אמרו לו מה עלינו לעשות אמר להם היו מפארין ומרוממין משבחין ומקלסין ומהדרין ונותנין שיר ושבח גדולה תהלה ותפארת והנצח וההוד למי שהמלחמה שלו באותה שעה פתחו ישראל פיהם ואמרו שירה אשירה לה' כי גאה גאה (ט"ו א'):

ט"ו. **ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי**(ע) ר' (ישמעאל) [יהושע] אומר אין להן לישראל אלא נסיעה: ר' אליעזר אומר אמר לו הקב"ה למשה בני שרויין בצרה ים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו: ר' אבטולס הזקן מושלו משל להד"ד למלך בשר ודם שכעס על בנו והיה אפטרופוס ההוא מבקש מלפניו אמר לו כלום אתה מבקש מלפני אלא בשביל בני כבר נתרציתי לבני דבר אל בני ישראל ויסעו: רבי אומר אמר לו אמש היו אומרין המבלי אין קברים במצרים עכשיו אתה מרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו הסיע דברים מלבם: רבי מאיר אומר אמר לו אם לאדם יחידי עשיתי ים יבשה דכתיב (בראשית א' ט') ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותיראה היבשה לקהל קדושים אלו שנאמר בהם (תהלים ט"ז ג') לקדושים אשר בארץ המה איני עושה להן ים יבשה: ר' ישמעאל אומר אמר לו בזכות ירושלים אני קוריע להם את הים שני (ישעי' נ"ב א') עורי עורי לבשי עזך ציון ואומר (שם נ"א ט') עורי עורי

ס) דגלים. ע) הסדר במכילתא זו משונה הרבה מסדר שבמכילתא דר' ישמעאל, ויש כאן הרבה חילופי גירסאות עיי"ש.

לבשי עז זרוע ה' עורי כימי קדם דורות עולמים הלא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים: ר' בניה אומר בזכות שעשה אברהם לפני אני קוריע להם את הים ויבקע עצי עולה (בראשית כ״ב ג') מהו אומר (י״ד כ״א) ויבקעו המים: ר' יוסי הגלילי אומר כבר יצחק כאלו עקוד לפני על גבי מזבח ואברהם כאלו שלח ידו ויקח את המאכלת ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו: ר' עקיבה אומר בזכות יעקב אני קוריע להם את הים שנ' (בראשית כ״ח י״ד) והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה: ר' אליעזר בן יהודה איש ברתותא אומר בזכות שבטים אני קוריע להם את הים שנ' (שם ל״ט י״ב) ויעזב בגדו וינס החוצה מהוא אומר (תהלים קי״ד ג') הים ראה וינס: שמעון התימני אומר בזכות מילה אני קורע להם את הים שנ' (ירמי' ל״ג כ״ה) אם לא בריתי יומם ולילה איזו הוא ברית שהיא נוהגת ביום ובלילה אי אתה מוצא אלא מילה מהוא אומר (תהלים קל״ו י״ג) לגוזר ים סוף לגזרים אל תקרא לגזרים אלא לגוזרים: שמעיה אומר כדאי אמנה שהאמין בי אברהם אני קוריע להם את הים שנ' (בראשית ט״ו ו') והאמין בה' ויחשביה לו צדקה: אבטליון אומר כדאי אמנה שהאמינו בי ישראל במצרים אני קוריע להם את הים שנ' (ד' ל״א) ויאמן העם: אחרים אומרין כדאי אמנה שהאמינו בי ישראל במצרים אני קוריע להם את הים שלא אמרו לו למשה לאין אנו יוצאין למדבר תוהו הזה שאין בו כלום ואין בידינו מחיה לדרך כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמי' ב' ב') מה שכר נטלו על כך קדש ישראל לה' ראשית תבואתה (שם ג'): ר' אלעזר המודעי אומר אמר לו הקב״ה למשה על בני אתה מצויני על בני ועל פועל ידי אני צריך צווי כבר מוכנין הן לפני מששת ימי בראשית שנ' (ירמי' ל״א ל״ו) כה אמר ה' אם ימדו השמים ממעל ויחקרו מוסדי ארץ גם אני אמאס בזרע בית ישראל: ר' אחא אומר אמר לו הקב״ה למשה אלולי צעקתך כבר איבדתים מן העולם ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תהלים ק״ו כ״ג): ר' שמעון בן יהודה איש כפר עיכוס אומר כבר קדמה צעקתם לצעקתך ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה': ר' נתן אומר משום ר' יוסי המחוסי אמר לו הקב״ה למשה כבר הכתבתי עליך בתורה (במדבר י״ב ז') בכל ביתי נאמן הוא אתה ברשותי והים ברשותי כבר עשיתיך גוזבר עליו: [ר' חנינא בן דוסא אומר אמר לו הקב״ה כבר כתבתי (משלי י״ז י״ז) אח לצרה יולד אח אני לישראל בשעת צרתן אין אחים אלא ישראל שנ' (תהלים קכ״ב ח') למען אחי ורעי וגו'] (פ):

ט״ז. ואתה הרם את מטך עשרה נסים נעשו להן לישראל על הים נבקע הים שנ' (י״ד כ״א) ויבקעו המים, ונעשה כמין כיפה שנ' (חבקוק ג' י״ד) נקבת במטיו ראש פרזיו, נעשה גזרים שנ' (תהלי' קל״ו י״ג) לגוזר ים [סוף] לגזרים, נעשה יבשה שנ' (י״ד כ״ט) ובני ישראל הלכו ביבשה, נעשה חומר למצרים שנ' (חבקוק ג' ט״ו) דרכת בים סוסיך חומר מים רבים, נעשה כסלעים שנ' (תהלי' ע״ד י״ג) שברת ראשי תנינים על המים, נעשה פירורין שנ' (שם) אתה פוררת בעזך ים, נעשה להן כמין בולס של זכוכית והיו רואין זה את זה שנ' (שמואל ב' כ״ב י״ב) חשרת מים עבי שחקים (צ),

---

פ) המוסגר הוספתי עפ״י מה שהביא ר' טודרוס הלוי בספר הרזים הלו בשם מכדרשב״י, ע' לעיל צד 1 הערה ט', וע' מכילתא. צ) בעל מה״ג מוסיף כאן: כלומר מקילות היו זכים כשחקים.

(וצא) [יצא] להן זכרון (ק) מים מתוקים מתוך מים מלוחין שנ' (ט״ו ח') נצבו כמו נד נזלים ואותן המים כיון שמסתפקין מהן קופאין שנ' (שם) קפאו תהומות בלב ים:

י״ז. ואני הנני מחזק את לב מצרים כענין שנאמר למעלה (ר):

י״ט. ויסע מלאך האלהים ר' יהודה אומר הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה: מושלו משל להד בשר ודם שהיה מהלך בדרך ובנו עמו במדבר, באו לסטים לשבותו מלפניו נטלו ונתנו לאחריו, בא זאב ליטלו מאחריו נטל ונתנו לפניו, לסטים מלפניו וזאב מאחריו נטלו הרכיבו על כתפיו כענין שנ' (דברים א' ל״א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך, התחיל מצטער לקחו על זרועותיו כענין שנ' (הושע י״א ג') ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים, התחיל מצטער מפני חמה פרש עליו בגדו שנ' (תהלי' ק״ה ל״ט) פרש ענן למסך, רעב האכילהו לחם כענין שנ' (ט״ז ד') הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, צמא השקהו מים שנ' (תהלים ע״ח ט״ז) ויוצא נוזלים מסלע ואין נוזלים אלא מים חיים שנ' (שה״ש ד' ט״ו) מעיין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון: שאל (ש) ר' נתן (ת) את ר' שמעון בן יוחאי מפני מה בכל מקום כתיב מלאך ה' וכאן כתיב מלאך האלהים אמר לו אין אלהים בכל מקום אלא דין שהיו ישראל [נתונים בדין] באותה שעה אם להנצל ואם לאבד עם המצריים:

כ'. ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל כענין שנאמר (במדבר י״ז י״ג) ויעמד בין החיים והמתים (א): ויהי הענן והחשך. הענן לישראל והחשך למצרים את מוצא שכל מי שנתון באפילה רואה מי ששרוי באורה, והיו המצרים שרויין באפילה ורואין את ישראל שהן שרויין באורה ואוכלין ושותין ושמחים והיו זורקין בהן חצין ואבני בלוסטא והיה מלאך וענן מקבלן כענין שנ' (בראשית ט״ו א') אל תירא אברהם אנכי מגן לך, ואומר (ש״ב כ״ב ג') אלהי צורי אחסה בו מגני וקרן ישעי משגבי ומנוסי, ואומר (שם ל״א) (כל) אמרת אלה צרופה מגן הוא לכל החוסים בו: ולא קרב זה אל זה כל הלילה. היה המצרי עומד אינו יכול לישב, יושב אין יכול לעמוד, טעון אין יכול לפרוק, פרוק אין יכול לטעון, והיה ממשש אפילה שנ' (י' כ״א) וימש חשך: ד״א ולא קרב זה אל זה שלא קרב מחנה מצרים לתוך מחנה ישראל ולא מחנה ישראל לתוך מחנה מצרים:

כ״א. ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים התחיל הים עומד כנגד משה, מושלו משל להד למלך בשר ודם שהיו לו שתי גנות זו לפנים מזו מכר את הפנימית ולא מכר את החיצונה בא לוקח להכנים ולא הניחו שומר, אמר לו בשם המלך ולא קבל עליו הראהו טבעתו ולא קבל עליו, נהג המלך ובא, כיון שראה שומר את המלך התחיל בוריח, אמר לו בכל יום הייתי אומר לך בשם המלך ולא קבלת עליך עכשיו מפני מה אתה בוריח אמר לו לא מלפניך אני בוריח אלא מלפני המלך אני בוריח * כך כשבא משה ועמד על הים אמר לו דבר ה' עליך שים נא דרך ויעברו גאולים, משיב הים ואומר למשה בן עמרם והלא אדם הראשון לא נברא בתחלה [אלא]

ק) אולי צ״ל זכרון והוא כמו זרבובית (צנורית), קאנאל בל״א. אך באשר שגם לקמן ט״ו ח' גרס ג״כ זכרון, אפשר לומר שמלת זכרון יש לו ג״כ אותה הוראה כי שרש זכר עיקר הוראתו נקב, שטעכען בל״א. ר) בפסוק ח'. ש) מאמר זה הובא ברמב״ן לפסוק זה בשם מכדרשב״י. ת) גי' רמב״ן ר' יונתן בן יוחאי. א) בקרא כתיב בין המתים ובין החיים.

בסוף ששת ימי בראשית ואני נבראתי קודם שיברא הריני גדול ממך אין אני נבקע מלפניך(ב), משיב משה לפני הקב"ה כך וכך אמר הים רבונו של עולם כדאי הוא אין הים נבקע מלפני אלא אמור לו אתה במאמרך ויבקע אמר לו הקב"ה למשה אם אני אומר לים ויבקע שוב אין לו רפואה לעולם ולעולמי עולמים אלא אמור לו אתה ויבקע כדי שתהא לו רפואה על ידך אלא הרי מעין גבורה עמך, מיד בא משה וגבורה לימינו מהלכת שנ' (ישעי' ס"ג י"ב) מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם, כשראה הים את הגבורה שהיא עומדת לימין משה אמר לה לארץ עשה לי מחילות ואכנס בחליליך מפני אדון המעשים ברוך הוא: וכשראה משה את הים שהוא נס מפניו אמר לו משה בכל יום הייתי אומר לך בשם הקדש ולא היית מקבל עליך הראיתיך מטה ולא קבלת עליך עכשיו מה לך הים כי תנוס משיב הים ואומר למשה בן עמרם בן עמרם אל תתן רבות לעצמך לא מפניך אני נס אלא מלפני אדון כל המעשים שיתקדש שמו בעולמו שנ' (תהלי' קי"ד ז') מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב: ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה. עזה שברוחות והי זו זו רוח הקדים וכן הוא אומר (ישעי' כ"ז ה') הגה ברוחו הקשה ביום קדים ואומר (הושע י"ג ט"ו) כי הוא בין אחים יפריא יבוא קדים רוח ה' ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעינו הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה: וכן אין הקב"ה נפרע מן הרשעים אלא ברוח הקדים שנ' (ירמי' י"ח י"ז) ברוח קדים אפיצם: וישם את הים לחרבה. עשאו כחרבה: ויבקעו המים. כל מים שבעולם נחלקו מניין אתה אומר מים שבבאר ושבשיח ושבמערה ושבכד ושבחבית ושבכוס ושבצלוחית ת"ל ויבקע הים אין כתיב כאן אלא ויבקעו המים כל מים שבעולם נחלקו(ג) ר' נתן אומר מניין שהמים העליונים והתחתונים נחלקו שנ' (תהלים ע"ז י"ז) ראוך מים יחילו אלו מים העליונים אף ירגזו תהומות אלו מים התחתונים ואומר (חבקוק ג' י') נתן תהום קולו רום ידיהו נשא: וכשחזר הים כל מים שבעולם חזרו: *ויבקעו המים. יבש להם הקב"ה את המים תחלה ואת הטיט לא יבש, התחילו ישראל אומרין מים יכול ליבש וטיט אינו יכול ליבש אמר להם הקב"ה נסיתי אתכם ולא עמדתם אלא כדרך שאבדו מצרים בים כך אתם ראויין לאבד מן העולם אבל מה אעשה הריני עושה בעבור שמי הגדול שנקרא עליכם הדא הוא דכתיב (תהלי' ק"ו ז') וימרו על ים בים סוף(ד) מיד יבש להם הקב"ה את הטיט:

כ"ב. **ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה** ר' מאיר ור' יהודה ר' מאיר אומר כשבאו שבטים ועמדו על הים זה [אומר] אני ארד וזה אומר אני ארד מתוך שצוהבין(ה) זה את זה קפץ שבטו של בנימין ונפל לו לתוך גלי הים שנא' (תהלים ס"ח כ"ח) שם בנימין צעיר רודם אל תקרא רודם אלא רד ים, התחילו שרי יהודה לרגום אותם באבנים שנ' (שם) שרי יהודה רגמתם: מושלו משל להד"ד למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן אמר לגדול הנראה שתעמידיני לשלוש שעות, אמר לקטן הנראה שתעמידיני עם הנץ החמה בא הקטן והעמידו עם הנץ החמה ולא הניחו גדול אמר לו אני לא אמר לי אלא לשלוש שעות, אמר לו אני לא אמר לי אלא עם הנץ החמה, מתוך שצוהבין זה עם זה ניעור אביהן אמר להן יודיע אני ששניכם לא

ב) שמות רבה פכ"א. ג) ע"ז הוסיף בעל מדרש הגדול וז"ל: כלומר זה סיפור טבעו להיות כמים וכיזול אותה השעה עמד ונעשה כאלו הוא גוף יבש. ד) עי' מדרש תהלים לפסוק זה ושמות רבה פ' כ"ד. ה) ענינו מתקוטטים, ועיין לעיל דף 17: שלא ינהיגו.

נתכוונתם אלא לכבודי אף אני אינו מקפח שכרכם: מה שכר נטל שבטו של בנימין שרת שכינה בחלקו כענין שנאמר (דברים ל"ג י"ב) ובין כתפיו שכן, מה שכר נטל שבטו של יהודה נטל מלכות שנ' שרי יהודה רגמתם אין רגימה אלא מלכות כענין שנ' (דניאל ה' כ"ט) באדין אמר בלשצר והלבישו לדניאל ארגונא: שרי זבולון שרי נפתלי (תהלים שם) מגיד הכתוב שכשם שנעשו נסים לישראל על ידי שבט יהודה ובנימין על הים כך נעשו נסים לישראל על ידי שבט זבולון ושבט נפתלי בימי דבורה וברק וכן הוא אומר (שופטים ד' י') ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי, ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון, ואומר (שם ה' י"ח) זבולון עם חרף [נפשו] למות ונפתלי על מרומי שדה: ר' יהודה אומר כשבאו שבטים ועמדו על הים זה אומר אני ארד וזה אומר אני ארד שנ' (הושע י"ב א') סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל קפץ נחשון בן עמינדב ונפל לו לתוך גללי הים שנאמר (שם) ויהודה עוד רד עם אל, אל תקרא רד עם אלא רד ים ועליו מפורש בקבלה (תהלים ס"ט א') הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש, טבעתי ביון מצולה ואין מעמד, אל תשטפני שבולת מים (שם ט"ז) באותה שעה אמר לו הקב"ה למשה ידידי מושקע בים ואתה עומד ומרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו: מה אמרו שבטים על הים (ט"ו י"ז) מקדש ה' כוננו ידיך באותה שעה אמר לו הקב"ה מי שקידש שמי על הים הוא ימשול על ישראל: וכבר היה ר' טרפון ותלמידים יושבין בכרם ביבנה אמר להם ר' טרפון לתלמידים השותה מים לצמאו מהו מברך אמרו לו ילמדינו רבינו אמר להן בורא נפשות רבות וחסרונן אמרו לו למדתנו רבינו: אמר להן הרי הוא אומר (בראשית ל"ז כ"ה) וישבו לאכל לחם וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת ישמעאלים להודיע זכותו של צדיק עד איכן היא מקדמת שאלו ירד יוסף למצרים עם הערביים לא היו הורגין אותו בריח רע שלהן אלא זימן לו הקב"ה שקים מלאים בשמים והרוח מנשבת בהן מפני ריח רע של ערביים: אמר להן באיזו זכות נטל יהודה את המלכות אם משום שאמר (שם ל"ח כ"ו) צדקה ממני דייה להודאה שתכפר על הביאה, אם מפני שאמר (שם ל"ז כ"ו) מה בצע כי נהרג את אחינו דייה להצלה שתכפר על המכירה, אם משום שאמר (שם מ"ד ל"ב) כי עבדך ערב את הנער והלא ערב הוא ובכל מקום ערב משלם, אמרו לו ילמדינו רבינו אמר להן כשבאו שבטים ועמדו על הים זה אומר אני ארד וזה אומר אני ארד קפץ נחשון בן עמינדב וכו' (כי היכי דכתיבא לעילא): והמים להם חומה. עשאן כמין חומה: מימינם ומשמאלם. *מימינם בזכות התורה שעתידין לקבל בימין שנ' (דברים ל"ג ב') מימינו אש דת למו: ומשמאלם זו תפלה(ו):

כ"ג. ***וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס (רכב) פרעה** זה ש"ה (שה"ש א' ט') לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי ר' מאיר אומר לפי שיצא פרעה הרשע בסוסיא נקבה לפיכך נגלה עליו הקב"ה בכסא הכבוד דמות סוסיא נקבה(ז), ומניין שיצא פרעה הרשע בסוסיא נקבה אלא כך אמר להן לחיילותיו מי בכל בהמה קל אעמוד וארכוב עליה וארדוף אחרי ישראל אמרו לו חיילותיו אין בכל בהמה קל אלא סוסיא נקבה שלך שכולה צבעונין ולא היה כיוצא בה מעולם לפיכך סוסים זכרים רואין אותה

ו) תפלה של יד שמניחין בשמאל, ולקמן סוף פכ"ט גרסינן זו תפלין וכן במכילתא. ז) עי' לקמן פ' כ"ט.

ורצין אחריה עמד ורכב עליה וירד בים שנ' כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים: וכשם שאמר פרעה הרשע לחיילותיו מי בכל בהמה כולה קל כך אמר להן מלך מלכי המלכים ברוך הוא למלאכי השרת מי בכל הבריות המשמשות לפני קל אמרו לפניו רבונו של עולם הכל שלך והכל מעשי ידיך גלוי וידוע לפניך שאין בכל הבריות כולן קל אלא רוח שיוצאת מתחת כסא הכבוד לפיכך רכב על כרוב שנ' (תהלים י"ח י"א) וירכב על כרוב ויעף [וידא על כנפי רוח]:

כ"ד. **ויהי באשמורת הבקר** כבר הקדים להם בוקרו של אברהם שנא' (בראשית כ"ב ג') וישכם אברהם בבקר, בוקרו של יצחק שנ' (שם ו') וילכו שניהם יחדו, בוקרו של יעקב שנ' (שם כ"ח י"ח) וישכם יעקב בבקר, בוקרו של משה שנ' (שמות ל"ד ד') וישכם משה בבקר, בוקרו של יהושע שנ' (יהושע ג' א') וישכם יהושע בבקר, בוקרו של שמואל שנ' (ש"א ט"ו י"ב) וישכם שמואל בבקר, בוקרן של נביאים שעתידין לעמוד עליהן שנא' (איכה ג' כ"ג) חדשים לבקרים רבה אמונתיך, בוקרו של עולם הבא שנ' (תהלים ה' ד') ה' בקר תשמע קולי: וכן את מוצא כשהקב"ה נפרע מן הרשעים אין נפרע מהן אלא בבקרים שנ' (תהלים ק"א ח') לבקרים אצמית כל רשעי ארץ: וישקף ה' על מחנה מצרים. שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם במה שמכה בו אין מרפא בו אלא מכה באזמיל ומרפא ברטייה, אבל הקב"ה במה שמכה בו מרפא כשבירך הקב"ה את ישראל לא בירכן אלא בהשקפה השקיפה ממעון קדשך וברך את עמך את ישראל (דברים כ"ו ט"ו) וכשנפרע מן הרשעים לא נפרע מהן אלא בהשקפה שנא' וישקף ה' אל מחנה מצרים: בעמוד אש וענן. היה עמוד הענן עושה את הים טיט ועמוד האש מרתיחו כזפת והיו טלפי סוסין נשמטין זכר מלמעלה ונקבה מלמטה(ח) וכן הוא אומר (שופטים ה' כ"ב) אז הלמו עקבי סוס מדהרות דהרות אביריו: ויהם את מחנה מצרים. הממן ערבבן נטל סגנין(ט) שבהם ולא היו יודעין מה הן עושין: ד"א ויהם אין מהומה אלא מגפה שנ' (דברים ז' כ"ג) והמם מהומה גדולה:

כ"ה. **ויסר את אופן מרכבותיו** רבי יהודה אומר מחמת אש שלמעלה נשרפו גלגלים שלמטה והיו מוטות מרכבות רצות ונכנסות על כרחן שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו ישראל את הבזה: ר' נחמיה אומר מחמת רעם שלמעלה ניתזו צינורות מלמטה שנ' (תהלים ע"ז י"ט) קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל (ראמה ותחל) [רגזה ותרעש] הארץ, והיו מוטות מרכבות רצות ונכנסות על כרחן שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו ישראל את הבזה: וינהגהו בכבדות. במדה שמדדו בה מדדת להן הם אמרו (ה' ט') תכבד העבודה אף אתה באותה מדה מדדת להן וינהגיהו בכבדות: לשעבר פרדות מושכות את המרכבות עכשיו מרכבה מושכת את הפרדות: *וינהגיהו בכבדות ר' יהודה ביר' שמעון אומר לפי שיצאו מצרים כולם בסוסים לפיכך העמיד להן הקב"ה סוסים של אש בים והיו מכין את הפרדות כולן ומחזירין אותן ליבשה והגלגלים משיבין אותן לים לכך נאמר וינהגהו בכבדות: ר' מאיר אומר כשנגלה הקב"ה על המצרים בים נגלה עליהן בתשעת אלפים רבוא ממלאכי חבלה מהן מלאכי זייע ומהן מלאכי רתת ומהן מלאכי ברד ומהן מלאכי שלהבת וחלחלה אוחזת למי שרואה אותן אמרו לפניו רבונו של עולם הנה לנו ונעשה רצונך במצרים אמר להן

ח) מפרשי מכילתא מתקנו ד' מלות אלו, ונ"ל שפי' זכרות ונקבות של סטלפיס, כמו שמצינו זכרות ונקבות גבי קרן, ר"ה כ"ז ע"ב. ט) דגלים.

אין דעתי מתקוררת עד שאני בעצמי נפרע משונאיהן של ישראל לכך נאמר וינהגהו בכבדות: ויאמר מצרים אנוסה מפני בני ישראל. טפשין שבהן אמרו מפני דווים וסכופים(י) אלו אנו בורחין, פקחין שבהן אומרין מי שנלחם להן במצרים הוא יעשה להם נסים בכל זמן: ר' יוסי אומר מניין שהמכות שלקו על הים היו מעין מכות שבמצרים שנ' כי ה' נלחם להם במצרים מעין מכות שבמצרים ואומר (ש"א ד' ח') אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר, ולא במצרים לבד אלא בכל המצירין להן עד סוף כל הדורות וכן הוא אומר (תהלים ע"ח ס"ו) ויך צריו אחור חרפת עולם נתן למו, ואומר (תהלים כ"ז ב') צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו: כמעט איביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי (תהלים פ"א ט"ו), ואומר (ישעי' י"א י"ג) וסרה קנאת אפרים וצררי יהודה יכרתו ואומר (שם י"ד כ"ה) לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וסר מעליהם עולו וסבלו מעל שכמו יסור: מדה זו נוהגת על פני הארץ שנא' (שם כ"ו) זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים, מפני מה (שם כ"ז) כי ה' צבאות יעץ ומי יפר וידו הנטויה ומי ישיבנה: הא לא במצרים בלבד אלא בכל המצירין להם עד סוף כל הדורות לכך נאמר כי ה' נלחם להם במצרים:

כ"ו. **ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים** אין הים עומד כנגדך: וישובו המים על מצרים על רכבו ועל פרשיו. החזיר עליהן את הגלגל שיחזור עליהם זדונם שבמחשבה שחישבו בה אני דנם: הם חשבו לאבד בני במים אף אני איני מאבדן אלא במים, וכן הוא אומר (תהלים ז' ט"ז) בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל, כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב (משלי כ"ו כ"ז) חופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש, מסיע אבנים יעצב בהם ובוקע עצים יסכן בהם (קהלת י' ח'—ט') ואומר (תהלים ז' י"ז) ישוב (חמסו) [עמלו] בראשו ועל קדקדו חמסו ירד, וכן שלמה אומר (משלי י"ב י"ד) מפרי פי איש (תשבע בטני) [ישבע טוב] וגמול ידי אדם ישיב לו, וכן ישעיה אומר (נ"ט י"ח) כעל גמולות כעל ישלם חמה לצריו גמול לאויביו לאיים גמול ישלם, וכן ירמיה אומר (ל"ב י"ט) גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני (האדם) [אדם] לתת לאיש כדרכיו (כפרי) [וכפרי] מעלליו, וכן אליהוא אומר (איוב ל"ד י') חלילה לאל מרשע ושדי מעול, וכן יתרו אומר (י"ח י"א) עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם מכירו הייתי לשעבר (שביותר) [ועכשיו ביותר] שבמחשבה שחישבו מצרים לאבד את ישראל בה דנם המקום, כי בדבר אשר זדו עליהם: לעולם אמרו במדה שאדם מורד בה מודדין לו:

כ"ז. **ויט משה את ידו על הים** * אין הים עומד כנגד משה: וישב הים לפנות בקר לאיתנו. אין איתנו אלא תקפו כענין שנ' (במדבר כ"ד כ"א) איתן מושביך ושים בסלע קניך: ר' נתן אומר אין איתן אלא לשון קשה שנ' (ירמיה ה' ט"ו) גוי איתן הוא גוי מעולם הוא: * ד"א לאיתנו ר' יונתן אומר(כ) אל תקרא לאיתנו אלא לתנאי תנאים התנה הקב"ה עם הים שיהא נקרע לישראל הדא דכתיב וישב הים לפנות בקר לאיתנו לתנאו: ומצרים נסים לקראתו. מניין אתה אומר בכל מקום שהיה המצרי רץ היה הים מקדמו ת"ל ומצרים נסים לקראתו: משלו משל למה הדבר דומה ליונה שברחה מפני בן נץ ונכנסה לה לטרקלין של מלך פתח המלך חלונית מזרחית ויצאת והלכה לה נכנס בן נץ אחריה נעל המלך כל אותן חלונות התחיל מורה בו חצים, כך כיון שעלה האהרון

י) עי' ב"ר ס' פ"ח. כ) בב"ר פ' ה' בשם ר' יוחנן.

שבישראל מן הים ירדו מצרים סתם עליהם ים מארבע רוחותיו כדי לאבדן והיו מלאכי השרת מזורקין בהן אבני ברד ואבני אלגביש כענין שנ' (יחזקאל ל"ח כ"ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש: וינער ה' את מצרים בתוך הים. לאדם שמנער את הקדרה שהתחתון עולה למעלה והעליון יורד למטה: ד"א וינער ה' את מצרים נתן בהם כח נערות כדי שיהיו יכולין לקבל רוב פורענות: ד"א וינער מסרם למלאכים נערים למלאכים אכזראים כדי שישמטו את נשמתן כענין שנ' (משלי י"ז י"א) ומלאך אכזרי ישלח בו, ואומר (איוב ל"ו י"ד) תמות בנוער נפשם וחיתם בקדשים:

כ"ח. וישובו המים * כל מים שבעולם חזרו(ל): ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה. אפלו פרעה שנ' (ט"ו ד') מרכבות פרעה וחילו ירה בים, דברי ר' יהודה: ר' נחמיה אומר חוץ מפרעה שנ' (ט' ט"ז) ואולם בעבור זאת העמדתיך, ויש אומרין באחרונה בא וטבע שנאמר (ט"ו י"ט) כי בא סוס פרעה:

כ"ט. ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה חמה כתיב היו מלאכי השרת מתמיהין לומר בני אדם שעבדו ע"ז יעברו ביבשה בתוך הים אף הים נתמלא עליהם חמה ובקש לאבדן שלמעלה הוא אומר חומה וכאן הוא אומר חמה מי גרם להם להנצל: מימינם ומשמאלם. מימינם בזכות תורה שעתידין לקבל בימין שנ' (דברים ל"ג ב') מימינו אש דת למו, ומשמאלם בזכות תפלה: ד"א והמים להם חמה דרש ר' פפיוס(מ) והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כ"ג י"ג) הוא דן יחידי את כל באי העולם ואין להשיב לדברו אמר לו ר' עקיבה דייך פפיוס הא מה אתה מקיים והוא באחד ומי ישיבנו שלא להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם שהכל בדין והכל באומד: דרש ר' פפיוס הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית ג' כ"ב) כאחד ממלאכי השרת אמר לו ר' עקיבה דייך פפיוס מה אתה מקיים הן האדם היה כאחד מלמד שנתן הקב"ה לפניו שני דרכים דרך חיים ודרך מות ובחר לו הוא דרך המות: דרש ר' פפיוס וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ו כ') שומיע אני שור שלמעלה ת"ל אוכל עשב אמר לו ר' עקיבה דייך פפיוס מה אתה [מקיים] וימירו את כבודם שומיע אני בשור שבשאר ימות השנה ת"ל אוכל עשב אין לך מגוול ומשוקץ משור משעה שהוא אוכל עשב: דרש ר' פפיוס לסוסתי ברכבי פרעה (שה"ש א' ט') רכב פרעה על סוס זכר כביכול נגלה לו הקב"ה על סוס זכר שנ' (תהלים י"ח י"א) וירכב על כרוב ויעף, חזר ורכב על סוס נקבה כביכול נגלה לו הקב"ה על סוס נקבה שנ' לסוסתי ברכבי פרעה אמר לו ר' עקיבה דייך פפיוס מה אתה מקיים לסוסתי לססתי כתיב כשם שששתי על מצרים לאבדם כך ששתי על ישראל לאבדם מי גרם להם להנצל מימינם ומשמאלם בזכות התורה שעתידין לקבל בימין ובזכות תפלין שהיא בשמאל:

ל'. ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים כצפור שהיא נתונה בידי אדם שאם מכביש ידו עליה קמעה הרי הוא הורגה וכן הוא אומר (שם קכ"ד ז') נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים הפח נשבר ואנחנו נמלטנו ברוך ה' שלא נתננו טרף לשניהם, ויש אומרין כאדם ששומט עובר ממעי הפרה וכן הוא אומר (דברים ד' כ') ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים: וירא ישראל את מצרים. מתים על שפת הים אין כתיב כאן אלא מת על שפת הים מתים ואינן מתים: כיוצא בו אתה אומר (בראשית ל"ה י"ח) ויהי בצאת נפשה כי מתה וכי מתה היתה אלא מה להלן מתה ואינה

ל) עי' שמות רבה. מ) במכילתא הגי' פפוס, והנכון כגי' דכאן.

מתה אף כאן מתים ואינן מתים: ד"א וירא ישראל את מצרים מת מפני ארבעה דברים שלא יהיו ישראל אומרין כשם שעלינו מצד זה כך הן עלו מצד (אחד) [אחר]: ד"א שלא יהיו מצרים אומרין כשם שאבדנו במים כך הן אבדו במים: ד"א בשביל מוטות ומרכבות שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו את הבוה: ד"א כדי שיהיו נותנין עיניהן בהן ומוכיחין אותן וכן הוא אומר (תהלים נ' כ"א) אוכיחך (ואערך לפניך) [ואערכה לעיניך] ואומר (מיכה ז' י') ותרא אויבתי ותכסיה בושה האומרה לי (איה) [איו] ה' אלהיך עיני תראינה בה עתה תהיה למרמס כטיט חוצות, * ועליהם הוא אומר (תהלים י"ח ל"ד) ועל במותי יעמידני(נ) אלו המצרים שהיו במותיהן של ישראל בשעה ששיקען הקב"ה בים רמז לו הקב"ה לים והשליכן ליבשה והיו ישראל רואין אותן מושלכין מתים ביבשה שנ' וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים וכל אחד ואחד היה נוטל כלבו והוליך ונותן רגלו על צוארו של מצרי לקיים מה שנ' (דברים ל"ג כ"ט) ואתה על במותימו תדרוך(ס) והיה ישראל אומר לכלבו אכול מן היד הזו המשעבדת בי. אכול מן המעים הללו שהן שמחין בשעבודי ודויד מפרשה (תהלים ס"ח כ"ד) למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך לכך כנסת ישראל אומרת (חבקוק ג' י"ט) ועל במותי ידריכני למנצח בנגינותי בשביל שעשית לנו כל הנסים הללו שהצלתנו מן המצרים ושקעת אותן בים והשליכן ליבשה כדי שנראה היאך נעשה הדין בהן לפיכך נתנו לך נצחון ואמרנו לפניך שירה אז ישיר משה:

ל"א. וירא ישראל את היד הגדולה מכות חמורות ומכות משונות זו מזו ומיתות משונות ומיתות חמורות זו מזו(ע): ר' יוסי הגלילי אומר מניין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות שבמצרים הוא אומר (ח' ט"ו) ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא ועל הים הוא אומר וירא ישראל את היד הגדולה כמה לקו באצבע עשר, אמור מעתה במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות: ר' אליעזר אומר מניין שכל מכה ומכה שהביא המקום ב"ה על המצרים היתה של ארבע מכות שנ' (תהלים ע"ח מ"ט) ישלח בם חרון אפו עברה אחת וזעם שתים וצרה שלוש ומשלחת מלאכי רעים ארבע אמור מעתה במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתים מכות: ר' עקיבה אומר מנין שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה ב"ה על המצרים היתה של חמש מכות שנ' ישלח בם חרון אפו הרי אחת עברה שתים זעם שלוש צרה ארבע משלחת מלאכי רעים חמש, אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות ועל הים לקו מאתים וחמשים מכות: וייראו העם את ה'. לשעבר לא היו יראים את ה' עכשיו וייראו את ה': ויאמינו בה' ובמשה עבדו. אם במשה האמינו קל וחומר במקום אלא ללמדך שכל המאמין ברועה ישראל כאלו האמין במי שאמר והיה העולם: כיוצא בו אתה אומר (במדבר כ"א ה') וידבר העם באלהים ובמשה אם באלהים דברו קל וחומר במשה אלא ללמדך שכל המדבר ברועה ישראל כאלו מדבר במי שאמר והיה העולם: ד"א ויאמינו בה' ובמשה עבדו גדולה אמנה לפני מי שאמר והיה העולם שבשכר אמנה שהאמינו זכו ששרת עליהן רוח הקודש ואמרו שירה שנ' ויאמינו בה' אז ישיר משה ובני ישראל: ר' נחמיה אומר מניין שכל העושה מצוה אחת באמונה לפני מי שאמר והיה העולם כדאי הוא שתשרה רוח הקדש עליו ויאמר שירה שכן מצינו באבותינו

נ) עי' מאמר זה במדרש תהלים ריש סי' כ"ב. ס) עיי"ש ברש"י וספרי. ע) עי' פי' ריטב"א להגדה של פסח בשם מכילתא דר' עקיבא.

שבשכר אמונה שהאמינו זכו ששרת עליהם רוח הקדש ואמרו שירה שנ' אז ישיר משה ובני ישראל: וכן את מוצא באברהם שלא ירש העולם הזה והעולם הבא אלא בשכר אמנה שנ' (בראשית ט"ו ו') והאמין בה' ויחשביה לו צדקה ואומר (ישעי' כ"ו ב') פתחו שערים ויבא גוי [צדיק] שומר אמונים (בשכר) [בשער] זה בעלי אמונה נכנסין וכן הוא אומר (תהלים צ"ב ב') טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות [וגו'] כי שמחתני ה' בפעליך מי גרם לנו לשמוח בשמחה הזאת אמנה שהאמינו בעולם הזה שכולה לילות: וכן יהושפט אומר (דה"י ב' כ' כ') האמינו בה' אלהיכם ותיאמנו האמינו בנביאיו והצליחו: וכן את מוצא שאין גליות מתכנסות אלא באמנה שנ' (שה"ש ד' ח') אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה ואומר (הושע ב' כ"א) ואירשתיך לי באמונה, ואומר (חבקוק ב' ד') וצדיק באמונתו יחיה, ואומר (ירמיה ה' ג') עיניך הלא לאמונה הא גדולה אמנה לפני מי שאמר והיה העולם שבשכר אמונה שהאמינו ישראל שרת עליהן רוח הקדש ואמרו שירה שנ' ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר משה ובני ישראל ולהלן הוא אומר (תהלים ק"ו י"ב) ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו:

[טו]. א'. אז ישיר משה ובני ישראל יש אז לשעבר ויש אז לעתיד לבא אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד' כ"ו), אז אמרה חתן דמים למולות (ד' כ"ו), אז יבנה יהושע מזבח (יהושע ח' ל') אז אמר דויד (דה"י א' ט"ז ב') אז אמר שלמה (מ"א ח' י"ב) לשעבר: אז תיראי ונהרת (ישעי' ס' ה'), אז יבקע כשחר (שם נ"ח ח'), אז ידלג כאיל פסח (שם ל"ה ו'), אז תפקחנה (שם ה') אז תשמח בתולה (ירמי' ל"א י"ב), אז ימלא שחוק פינו ולשונינו רנה (תהלים קכ"ו ב') אז יאמרו בגוים הגדיל [ה'] לעשות עם אלה (שם ג') לעתיד לבוא: רבי אומר אז שר משה ובני ישראל אין כתיב כאן אלא אז ישיר משה ובני ישראל נמצאנו למדים לתחית המתים מן התורה: ד"א משה ובני ישראל מגיד הכתוב שהיה משה שקול כנגד כל ישראל וישראל שקולין כנגד משה (בשירה) [בשעה] שאמרו שירה: ד"א משה ובני ישראל מלמד שאמר [משה] שירה כנגד כל ישראל: את השירה הזאת. וכי שירה אחת היא והלא עשר שירות הן(פ) ראשונה שנאמרה במצרים השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעי' ל' כ"ט), שנייה שאמרו על הים זה אלי ואנוהו, שלישית שנאמרה על הבאר אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כ"א י"ז), רביעית שירת האזינו וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת (דברים ל"א ל'), חמישית שאמר יהושע אז ידבר יהושע (את השירה הזאת) [לה'] ביום תת ה' את האמורי (יהושע י' י"ב), שישית שאמרו דבורה וברק ותשר דבורה וברק בן אבינועם (שופטי' ה' א'), שביעית שאמר דויד וידבר דויד את דברי השירה הזאת (ש"ב כ"ב א'), שמינית שאמר שלמה מזמר שיר חנכת הבית לדוד (תהלים ל' א') וכי דויד בנאו והלא שלמה בנאו שנ' (מ"א ו' ט') ויבן את הבית ויכלהו אלא שנתן דויד נפשו עליו נקרא על שמו והיכן נתן נפשו עליו שנ' (תהלים קל"ב א') זכור ה' לדויד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב, מה נאמר לו (מ"א י"ב ט"ז) עתה ראה ביתך דויד הא כל דבר ודבר שאדם נותן נפשו עליו נקרא על

פ) הובא בתשובות הגאונים הוצאת הרכבי סי' ס"ו בשם שאר ספרי דבי רב, ועיי"ש סי' רכ"ט, דשם נקרא מכילתא דרשב"י בשם ספרי דבי רב ומכילתא דר' ישמעאל מכונה בשם מכילתא דארץ ישראל. ונזכר בזה עוד תוי"ט בפ' משפטים כ"ג י"ב.

שמו: ד"א שירת שלמה דכתיב שיר השירים אשר לשלמה (שה"ש א' א'), תשיעית שאמר יהושפט שנ' (דה"ב כ' כ"א) ויועץ אל העם ויעמוד משוררים לה' ומהללים להדרת קדש בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. עשירית לעתיד לבוא שירו לה' שיר חדש תהלתו מקצה הארץ (ישעי' מ"ב י') ואומר (תהלים קמ"ט א') שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים: כל תשועות שעברו נקראו על שם נקבה כשם שנקבה יולדת כך תשועות שעברו יש אחריהן שעבוד, אבל תשועה העתידה לבוא נקראת על שם זכר בשם שאין הזכר יולד כענין שנ' (ירמי' ל' ו') שאלו נא וראו אם ילד זכר כך תשועה העתידה לבא אין אחריה שעבוד שנ' (ישעי' מ"ה י"ז) ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד: לה'. לה' אמרוה ולא לבשר ודם לא כענין שנ' (ש"א י"ח ו') ותצאנה הנשים המשחקות מכל ערי יהודה לשיר והמחולות לקראת שאול המלך בתפים בשמחה ובשלישים ותענינה הנשים המשחקות ותאמרנה הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו אבל כאן לה' ולא לבשר ודם: ויאמרו לאמר. ר' נחמיה אומר רוח הקודש שרת על ישראל ואמרו שירה כבני אדם שקורין את שמע: אלעזר בן (הדאי) [תדאי] אומר משה פותח ואומר אשירה לה' וישראל עונין אחריו וגומרין עמו סוס ורוכבו רמה בים, משה פותח ואומר עזי וזמרת יה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו זה אלי ואנוהו, משה פותח ואומר ה' איש מלחמה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו ה' שמו:

(ד"א) **[אשירה לה']** לה' נאה גדולה לה' נאה גבורה לו תפארת והנצח וההוד וכן דויד אומר (דה"א כ"ט י"א) לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד: מושלו משל לה"ד למלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו מקלסין לפניו שהוא גבור ואינו אלא חלש: שהוא חכם ואינו אלא טפש: שהוא עשיר ואינו אלא עני: שהוא רחמן ואינו אלא אכזרי: שהוא דיין שהוא נאמן ואין בו אחת מכל המדות הללו אלא שמחנפין לו: שירו לה' שהוא חכם ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג' י"ט): ואומר עמו חכמה וגבורה לו עצה ותבונה (איוב י"ב י"ג): שהוא עשיר שנ' הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה (דברי' י' י"ד): ואומר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות (חגי ב' ח'): שהוא רחמן שנ' ה' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו'): ואומר כי אל רחום ה' אלהיך (דברי' ד' ל"א): שירו לה' שהוא דיין שנ' כי אלהי (ה)משפט ה' (ישעי' ל' י"ח): ואומר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (תה' פ"ב א'): שירו לה' שהוא נאמן שנ' האל הנאמן שומר הברית והחסד (דב' ז' ט') אל אמונה ואין עול (שם ל"ב ד'): שירו לה' שהוא נאה שהוא הדור שהוא משבח שנ' כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים (תה' פ"ט ז') ואומר ה' אלהים צבאות מי כמוך חסין יה (שם פ"ט ט') ואומר אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך (שם פ"ו ח') ואומר דודי צח ואדום דגול מרבבה ראשו כתם פז קווצותיו תלתלים כולי' עד זה דודי וזה רעי בנות ירושלים (שה"ש ה' י'—י"ו): הא לה' נאה גבורה לו תפארת נצח והוד: וכן דוד אמר לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד (דהי"א כ"ט י"א): כי גאה גאה. הגאני והגיאתיו הגאני במצרים כה אמר ה' בני בכרי ישראל (ד' כ"ב) ואף אני הגאיתיו ואמרתי לפניו שירה השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעי' ל' כ"ט): הגאני על הים ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל כולי' (י"ד י"ט) ואף אני הגאיתיו ואמרתי לפניו שירה זה אלי ואנוהו: ד"א כי גאה גאה גיאה הוא ועתיד להתגאות שנ' כי יום לה' על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים

ועל כל הגבעות הנשאות ועל כל מגדל גבוה ועל כל חומה בצורה ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא (ישעי' ב' י"ב—י"ז): ד"א כי גאה גאה מתגאה הוא על כל הגאים במה שאומות העולם מתגאין לפניו בו נפרע מהן: וכן את מוצא באנשי מבול שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהן: וכן את מוצא באנשי מגדל ובאנשי סדום: וכן את מוצא במצרים שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהן שנ' ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו (א' כ"ב): מה נאמר בהן מרכבות פרעה וחילו ירה בים (ט"ו ד'): וכן את מוצא בסיסרא שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ' ויזעק סיסרא את כל רכבו תשע מאות רכב ברזל ואת כל העם אשר אתו מחרושת הגוים אל נחל קישון (שופטי' ד' י"ג) ומהוא אומר מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שם ה' כ'): וכן את מוצא בסנחריב שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ' ביד מלאכיך חרפת ותאמר ברב רכבי [וגו'] אני קרתי ושתיתי מים ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור (מ"ב י"ט כ"ג—כ"ד): מהוא אומר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים (שם י"ט כ"ה) אלו ראשי גייסות שלו(צ): אמרו גדול שבהן הוא ממונה על מאה ושמונים וחמשה אלף: קטן שבהן אין פחות משני אלפים שנ' ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדני הקטנים ותבטח לך על מצרים לרכב ולפרשים ועתה התערב נא את אדני המלך ואתנה לך אלפים סוסים (שם י"ח כ"ג—כ"ד): מהוא אומר זה הדבר אשר דבר ה' עליו בזה לך לעגה לך בתולות בת ציון אחריך הניעה ראש(ק) בת ירושלים (שם י"ט כ"א): וכן את מוצא בנבוכדנצר שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע שנ' (ותאמר) [ואתה אמרת] בלבבך אל השמים אעלה בין כוכבי אל ארים כסאי (ישעי' י"ד י"ג) מהוא אומר אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (שם י"ד ט"ו): וכן את מוצא בנגיד צור שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ' בן אדם אמור לנגיד צור כה אמר ה' אלהים יען גבה לבך ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי בלב ימים ואתה אדם ולא אל ותתן לבך כלב אלהים (יחזק' כ"ח ב'): מהוא אומר עליו מותי ערלים תמות ביד אדם כי אני דברתי נאם ה' אלהים(ר) הא במה שהאומות מתגאין לפניו בו נפרע מהן לכך נאמר כי גאה גאה: סוס ורוכבו. וכי סוס אחד ורכב אחד והלא כבר נאמר (י"ד ז') ויקח שש מאות רכב בחור אלא מלמד שלא היה לפני המקום אלא בסוס אחד ורכב אחד בלבד: כיוצא בו אתה אמור כי תצא למלחמה על איביך וראית סוס ורכב (דב' כ' א') וכי בסוס אחד ורכב אחד אומות העולם יוצאין אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום אין אויביהם לפניהם אלא כסוס ורכבו בלבד: ד"א סוס ורוכבו מלמד שהיה סוס קשור ברכבו ורכבו קשור בסוס: רמה בים. כתוב אחד אומר רמה בים וכתוב אחד אומר (ט"ו ד') ירה כאיזה צד יתקיימו שני כתובים הללו: רמה שהיו עולין למרום: ירה שהיו יורדין לתהום ולא היו נפרדין זה מזה: בנוהג שבעולם אדם זורק שני כלים לאויר לא סוף אחד מהן ליפרד מחברו אבל כאן רמה ירה רמה שהיו עולין למרום: ירה שהיו יורדים לתהום ולא היו נפרדין זה מזה: ד"א רמה בים כיון שראו ישראל שָׂרָהּ של מצרים שנפל התחילו נותנין לפניו את השבח לכך נאמר רמה בים: וכן את מוצא שאין המקום נפרע מן המלכיות עד שמפיל את שריהן תחלה שנ' ביום ההוא יפקד ה' על צבא המרום במרום ואחר כך ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעי' כ"ד כ"א): ואומר איך

צ) עי' תוספתא סוטה פ"ג. ק) במקרא כתיב ראש הניעה. ר) עי' יחזקאל כ"ח י'.

נפלת משמים הילל בן שחר ואחר כך נגדעת לארץ חולש על גוים (שם י"ד י"ב): ואומר כי רותה בשמים חרבי ואחר כך הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט (שם ל"ד ה'): ד"א סוס ורוכבו רמה בים היה הקב"ה מביא סוס ורוכבו ומעמידין בדין אומר לסוס מפני מה רצת אחר בני אומר לו מצרי מריצני בעל כרחי שנ' (י"ד כ"ג) וירדפו מצרים אחריהם כל סוס פרעה: אומר למצרי מפני מה רצת אחר בני והוא אומר סוס היה מריציני בעל כרחי שנ' (ט"ו י"ט) כי בא סוס פרעה והיה הקב"ה מביא סוס ורוכבו ודנם כאחד: זו שאל אנטנינוס את רבי אמר לו ומאחר שאדם זה מת וגוף (כולה) [כלה] כלום הקב"ה מביא לדין אמר לו על שאתה משאליני על גוף טמא שאליני על נשמה שהיא טהורה * מושלו משל לה"ד למלך בשר ודם שהיה לו פרדס והיו בו בכורות נאות והשיב בו שני עבדים חגר וסומא לשמרו אמר לו חגר לסומא בכורות נאות אני רואה אומר לו סומא וכי אני רואה אמר לו חגר וכי אני יכול להלך: מה עשו רכב חגר על גבי סומה והלכו נטלו את הבכורות וישבו במקומן: לימים בא המלך וישב עליהן בדין אמר להן היכן הן בכורות אמר לו סומה וכי רואה אני אמר לו חגר וכי יכול אני להלך: המלך פקח היה הרכיב חגר על גבי סומה והיו מהלכין אמר להן כך עשיתם ואכלתם את הבכורות: כך הקב"ה מביא גוף ונשמה ומעמידין בדין אומר לגוף מפני מה חטאת לפני אומר לפניו רבונו של עולם אני שחטאתי נשמה שחטאת מיום שיצאת ממני לא מושלך אני לפניך כאבן: אומר לנשמה מפני מה חטאת לפני אומרת לפניו רבונו של עולם אני שחטאתי גוף שחטא מיום שיצאתי ממנו לא טהורה אני לפניך: הקב"ה מביא נשמה ומכניסה לגוף ודנם כאחד שנ' (תה' נ' ד') יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו יקרא אל השמים מעל להביא נשמה ואל הארץ להביא הגוף ואחר כך לדון עמו מידיין עמו(ש): ד"א סוס ורוכבו איסי בן שמאי אומר נאמר כאן סוס סתם ונאמר להלן (זכרי' י"ב ד') ביום ההוא נאם ה' אכה כל סוס בתמהון ורוכבו בשגעון ועל בית יהודה אפקח את עיני וכל סוס העמים אכה בעורון ואומר (שם י"ד י"ב) וזאת תהיה מגפה אשר יגף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלים המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם וכן תהיה מגפת הסוס הפרד הגמל והחמור וכל הבהמה אשר יהיה במחנות ההמה כמגפה הזאת: בא מפורש ולומד על הסתום מה מפורש בחמש מכות אף סתום בחמש מכות:

ב'. עזי אין עזי אלא תקפי שנ' (ירמי' י"ו י"ט) ה' עזי ומעזי ואומר (תה' כ"ח ז') ה' עזי ומגני בו בטח לבי ונעזרתי: ד"א עזי אין עזי אלא תורה שנ' (שם כ"ט י"א) ה' עז לעמו יתן ה' וגו' ואומר (שם צ"ט ד') ועז מלך משפט אהב: ד"א עזי אין עזי אלא מלכות שנ' (שם כ"א ב') בעזך ישמח מלך: ואומר (שם כ"ח ח) ה' עוז ומעוז ישועות משיחו הוא: ד"א עזי עוזר וסומך אתה לכל באי העולם ולי ביותר: וזמרת יה. זמרה את לכל באי העולם ולי ביותר שהרי אומות העולם אומרין נֵיאוּתוֹ ושבחו של מי שאמר והיה העולם אבל שלי נעים לפניו שנ' (ש"ב כ"ג א') ונעים זמירות ישראל: הוא עשאני אימרא(ת) ואף אני עשיתיו אימרה: הוא עשאני אימרה וה' האמירך היום (דב' כ"ו י"ז) ואף אני עשיתיו אימרה את ה' האמרת היום (שם כ"ו י"ח) ישראל אומרין מי

ש) סנהדרין צ"א ע"א, ובמכילתא היא קטועה. ת) בילקוט גר' אמירה והוא בלע"ז שר ומושל, ויש לפרש גם לשון אימרא כדאיתא בוי"ר פ"ו בלע"ז אמרתו בזע פורפירא, שהיא בגד של מלכים וסימן שררה ומלכות.

כמוך באלים ה׳ (ט״ו י״א) ורוח הקודש מבשרת על ידיהן ואומרת אשריך ישראל מי כמוך (דב׳ ל״ג כ״ט): ישראל אומרין שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד (שם ו׳ ד׳): ורוח הקודש מבשרת על ידיהם ואומרת ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דהי״א י״ז כ״א): ישראל אומרין כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים (שה״ש ב׳ ג׳) ורוח הקודש מבשרת על ידיהם ואומרת כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (שם ב׳ ב׳): ישראל אומרין זה אלי ואנוהו (ט״ו ב׳) ורוח הקודש מבשרת על ידם ואומרת ישראל אשר בך אתפאר (ישעי׳ מ״ט ג׳): ויהי לי לישועה. ישועה אתה לכל באי העולם ולי ביותר: ד״א ויהי לי לישועה היה לי והווה לי: היה לי לשעבר והווה לי לעתיד לבוא שנ׳ (שם מ״ה י״ז) ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים: זה אלי ואנוהו. רבי אלעזר אומר מנין שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל שנ׳ (הושע י״ב י״א) וביד הנביאים ארמה: ואומר (יחזק׳ א׳ א׳) נפתחו השמים ואראה מראות אלהים מושלו משל להד למלך בשר ודם שנכנס למדינה ואילת צפירה(א) מקיפתו וחיילות מלפניו ומאחוריו וגבורים מימינו ומשמאלו הכל צריכין לשאל עליו ולידע איזה הוא מפני שהוא בשר ודם כיוצא בהן אבל כשנגלה הקב״ה על הים לא נצרך אחד לשאל אלא הכירו כולם ופתחו כולם פיהם ואמרו זה אלי: ואנוהו. ר׳ ישמעאל אומר וכי היא אפשר לו לאדם לנאות את קונו אלא היה נאה לפניו במצוה עשה לו סוכה נאה לולב נאה תפילין נאה ציצית נאה: אבא שאול אומר הִדַּמֶה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום: ר׳ יוסי בן דורמסקית אומר עשה לו בית המקדש שנ׳ (ישעי׳ ל״ג כ׳) חזה ציון קרית מועדינו עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן ואומר (תה׳ צ״ג ה׳) לביתך נאוה קודש ואומר (ירמי׳ י׳ כ״ה) ואת נוהו השמו: ד״א ואנוהו ר׳ יוסי הגלילי אומר אדבר בניאותו ובשבחו שלמי שאמר והיה העולם ב״ה: ר׳ עקיבה אומר אומר ניאותו ושבחו של מי שאמר והיה העולם לפני אומות העולם שהרי אומות העולם משאלין את ישראל ואומרין להן מה דודך מדוד היפה בנשים (שה״ש ה׳ ט׳) שכך אתם מומתים עליו וכך אתם נהרגים עליו כענין שנ׳ על כן עלמות אהבוך (שם א׳ ב׳) אל תקרא עלמות אלא אפלו על מָוֶת אהבוך ואומר כי עליך הורגנו כל היום (תה׳ מ״ד כ״ג): כולכם נאים כלכם גבורים בואו והתערבו בנו: וישראל אומרין להם נאמר לכם מקצת שבחו אי אתם מכירים אותו דודי צח ואדום דגול מרבבה ראשו כתם פז (שה״ש ה׳ י׳): זה דודי וזה רעי בנות ירושלים (שם ה׳ ט״ז) כיון ששמעו אומות העולם ניאותו ושבחו של מי שאמר והיה העולם אמרו להן לישראל נבוא עמכם שנ׳ (שם ו׳ א׳) אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו עמך וישראל אומרין להן אין לכם חלק בו אלא אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שם ו׳ ג׳) אני לדודי ועלי תשוקתו (שם ז׳ י״א): ד״א ואנוהו וחכמים אומרים גלונו עד שנבוא עמו לבית מקדשו מושלו משל להד למלך בשר ודם שנכנס למדינה ואמרו לו הרי בנך במדינה פלונית יצא אחריו ועמד עליו: נכנס למדינה אחרת אמרו לו הרי בנך במדינה פלונית יצא אחריו ועמד עליו: כך ירדו ישראל למצרים שכינה עמהם שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה: עלו שכינה עמהם שנ׳ ואנכי אעלך גם עלה: ירדו לים שכינה עמהם שנ׳ ויסע מלאך האלהים: באו למדבר שכינה עמהם שנ׳ ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה׳ אלהיך עד שבאו עמו לבית מקדשו(ב) שנ׳ (שה״ש ג׳ ד׳) כמעט שעברתי מהם עד

א) נ״ל כי אילת צפירה נקראת עטרת המלך מפני שהוגה לה וקרנים, כאילת השחר (שטראהלענדע קראנע בל״א). ב) מאמר זה איתא לעיל לד 1 וע״ש הערה ס׳.

שמצאתי את שאהבה נפשי אחזתיו ולא ארפנו עד שהביאתיו אל בית אמי זה אהל מועד ואל חדר הורתי שמשם נתחייבו ישראל בהוראה(ג): אלהי אבי. עמי נוהג במדת רחמים ועם אבותי נוהג במדת הדין(ד): אלי אין אלי אלא מדת רחמים שנ׳ (תה׳ כ״ב ב׳) אלי אלי למה עזבתני ואומר (במ׳ י״ב י״ג) אל נא רפא נא לה ואומר (תה׳ קי״ח כ״ד) אל ה׳ ויאר לנו: ד״א אלהי אבי אני אהובה בת אהובים [מלכה] בת מלכים טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים: מושלו משל להד למלך בשר ודם שנשא אשה פעמים בוש בה פעמים בוש במשפחתה פעמים בוש בקרובותיה אבל אני אהובה בת אהובים מלכה בת מלכים טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים: וארוממנהו. ר׳ שמעון בן אלעזר אומר כשישראל עושין רצונו של מקום שמו מתגדל בעולם שנ׳ (יהושע ב׳ י׳) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים ואשר עשיתם לשני מלכי האמורי וגו׳ ונשְמע וימס לבבינו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם כי ה׳ אלהיכם הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת: וכשאין עושין רצונו של מקום מהוא אומר (יחזק׳ ל״ו כ׳) ויבוא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמר להם עם ה׳ אלה ומארצו יצאו: ד״א אלהי אבי וארוממנהו לא על נסים שעשה עמי בלבד אני נותנת לפניו את השבח אלא על נסים שעשה עם אבותי ועתיד הוא לעשות עמי לכך נאמר אלהי אבי וארוממנהו:

ג׳. **ה׳ איש מלחמה ה׳** שמו הרי זה מקרא [עשיר] במקומות הרבה מגיד שנגלה להן בכל כלי זיין: נראה להם כפרש כענין שנ׳ (תה׳ י״ח י״א) וירכב על כרוב ויעף נראה להם בשריון ובכובע שנ׳ (ישע׳ נ״ט י״ז) וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה בראשו: נראה להם כגבור חגור חרב כענין שנ׳ (תה׳ מ״ה ד׳) חגור חרבך על ירך גבור: נראה להם בקשת כענין שנ׳ (חבק׳ ג׳ ט׳) עריה תעור קשתך: נראה בצנה ומגן שנ׳ (תה׳ ל״ה ב׳) החזק מגן וצנה: נראה להם בחנית כענין שנ׳ (חבק׳ ג׳ י״א) לנגה ברק חניתיך: שומיע אני שצריך כל המדות הללו ת״ל ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו בשמו הוא נלחם ואין צריך לכל מדות הללו: אם כן למה צריך הכתוב לפרט כל המקראות הללו: לומר שאם יצטרכו ישראל לאחד מהן הרי הוא עושה להם אוי להם לאומות העולם ממה ששומעת אזניהם שמי שאמר והיה העולם עתיד להלחם בהם: ד״א ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו לפי שכשנגלה הקב״ה על הים נראה להם כבחור עושה מלחמה שנ׳ ה׳ איש מלחמה ונגלה עליהם בסיני כזקן עטוף כענין שנ׳ (דניא׳ ז׳ כ״א) חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב לבושיה כתלג חיור ושעיר רישיה כעמר נקי יכול שהן שתי רשויות ת״ל ה׳ שמו(ה) ד״א ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו הוא נלחם במצרים והוא על הים והוא על הירדן והוא על נחלי ארנון והוא בעולם הזה והוא לעולם הבא הוא לשעבר והוא לעתיד לבוא שנ׳ (דב׳ ל״ב ל״ט) ראו עתה כי אני אני הוא ואומר (ישעי׳ מ״א ד׳) אני ה׳ ראשון ואת אחרונים אני הוא: ד״א ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו יש גבור עומד במלחמה וכוחו עליו כבן ארבעים שנה אבל אין דומה לבן ששים או לבן שבעים שכל זמן שהוא הוליך כוחו מתמעט אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא ה׳ איש מלחמה הנלחם במצרים ה׳ שמו הוא לשעבר והוא לעתיד וכן הוא אומר (מלאכי ג׳ י׳) כי אני ה׳ לא שניתי: ד״א ה׳ איש

ג) מבואר עפ״י מדרש ויק״ר פ״א א״ר אלעזר אעפ״י שנתנה תורה סייג לישראל מסיני לא נענשו עליה עד שנשנית באהל מועד וכו׳ הדא הוא דכתיב וכו׳ אל חדר הורתי זה אוהל מועד עיי״ש. ד) מאמר זה הביא ר׳ טודרוס הלוי בשם מכדרשב״י. ה) גם אגדה זו הובאה מרי טודרוס הנ״ל בשם מכילתא דרשב״י, ושם הלשון כבמכילתא שלנו.

מלחמה יש גבור עומד במלחמה ומשֶהֵץ יוצא מידו אין יכול להחזירו אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כשאין ישראל עושין רצונו של מקום גזרה יוצאה מלפניו שנ׳ (דב׳ ל״ב מ״א) אם שנותי ברק חרבי עשו תשובה הרי הוא מחזירה שנ׳ (שם) ותאחז במשפט ידי שומיע אני שמחזירה ריקם ת״ל (שם) אשיב נקם לצרי אני מחזירה על אומות העולם: ד״א ה׳ איש מלחמה יש גבור עומד ומשקנאה וגבורה לובשתו ואפלו אביו ואפלו אחיו ואפלו קרובין אינו מבחין אלא מכה והוליך בחמה: אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא ה׳ איש מלחמה הוא עושה מלחמה ואעפ״י כן ה׳ שמו רחמן הוא על כל בריותיו מה שמו ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת (ל״ד ו):

ד׳. **מרכבות פרעה וחילו ירה בים** במדה שמדד בה מדדת לו הוא אמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו (ה׳ ב) אף אתה הראית להן יראתך ואימתך על הים מרכבות פרעה וחילו ירה בים: הוא אמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו (א׳ כ״ד) ואף אתה באותה מדה מדדת להן מרכבות פרעה וחילו ירה בים: הוא אמר ושלישים על כלו (י״ד ז׳) אף אתה באותה מדה מדדת להן ומבחר שלישיו טובעו בים סוף: לפי שנ׳ וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבינים (א׳ י״ד) אף אתה הקשית עליהן מים (בטיט) [כטיט] והיו משתקעין בתוכו אין טביעה אלא בטיט כענין שנ׳ (ירמי׳ ל״ח ו׳) ויטבע ירמיהו בטיט ואומר (תה׳ ס״ט ג׳) טבעתי ביון מצולה ואין מעמד:

ה׳. **תהומות יכסיומו** וכי יש תהומות שם אלא מלמד שעלה תהום התחתון וחיפה עליהן את הרקיע והקדיר עליהן את המאורות וכן הוא אומר (יחזק׳ ל״ב ה׳—ט׳) כל מאורי אור בשמים אקדירם עליך ונתתי חשך על ארצך נאם ה׳ אלהים והכעסתי לב עמים רבים בהביאי שברך בגוים על ארצות אשר לא ידעתם: ואומר (ישעי׳ י״ג י׳) כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם השך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו מפני מה כי (פקדתי) [ופקדתי] על תבל רעה ועל רשעים עונם: ואומר (יחז׳ ל׳ י״ח) ובתחפנחס חשך היום בשברי שם את מוטות מצרים ונשבת בה גאון עזה מפני מה כי היא ענן יכסנה ובנותיה בשבי תלכנה: ד״א תהומות יכסימו וכי יש תהומות שם והלא שונית היא(ו) אלא מלמד שעלה תהום התחתון והעליון והיו נלחמים במצרים בכל מיני פורעניות יונה ירד לתהום אחד שנ׳ (יונה ב׳ ו׳) תהום יסובבני והם ירדו לשתי תהומות שנ׳ תהומות יכסימו: ירדו במצולות. וכי יש מצולות שם והלא שונית היא אלא מלמד שנפרץ ים הגדול לתוכו והיה נלחם בהם בכל מיני פורעניות: יונה ירד למצולה אחת שנ׳ (יונה ב׳ ד׳) ותשליכני מצולה והם ירדו לשתי מצולות שנ׳ ירדו במצולות: כמו אבן. זו כת בינונית שבהן: כשרים שבהן מטרפין כקש: בינונים כאבן: רשעים צללו כעופרת במים אדירים: ד״א כמו אבן הוא אמר וראיתן על האבנים (א׳ ט״ו) אף אתה הקשית עליהן מים כאבנים והיו מכין אותן על מקום האבנים שלהן: ד״א כמו אבן לפי שהקשו את לבם כאבנים: אבל את בחסדך ובטובך וברחמיך הרבים ובימינך שפשוטה לכל באי העולם שנ׳ (תה׳ מ״ד ד׳) כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם:

ו׳. **ימינך ה׳ נאדרי בכח** נאה אתה ואדיר בכוח שנתת ארכה לדור המבול כדי שיעשו תשובה ולא עשו ולא גמרת עליהן כלאה עד שהשלימו ברשען: וכן באנשי מגדל וכן בסדום וכן המצריים עשר מכות הבאת עליהן ולא גמרת עליהן כלאה עד

ו) עי׳ אהלות פי״ח מ״ו שסונית הוא מקום שהים עולה בזעפו. ונ״ל שגירסא הנכונה היא כמ״ש במכילתא עשונית והוא מקום שעשן הים (Fluth) עולה, שזעף הים נקרא ג״כ עשן כמו aestus בלשון רומי. ובגליון כ״י כתוב: זהו אלפי״ף (בל״ע, Gestade בל״א).

שהשלימו ברשען לפניך: **ימינך ה׳ תרעץ אויב.** בא וראה כשישראל עושין רצונו של מקום עושין את השמאל ימין שנ׳ ימינך ה׳ ימינך ה׳: וכשאין עושין רצונו עושין את הימין שמאל שנ׳ (איכ׳ ב׳ ג׳) השיב אחור ימינו מפני אויב: כשישראל עושין רצונו של מקום אין חמה לפניו חמה אין לי (ישעי׳ כ״ז ד׳): וכשאין עושין רצונו מתמלא חמה על שונאיהם שנ׳ (דב׳ י״א י״ז) וחרה אף ה׳ בכם: כשישראל עושין רצונו של מקום הוא נלחם להם ה׳ ילחם לכם (י״ד י״ד): וכשאין עושין רצונו כויכול הוא נלחם בם שנ׳ (ישע׳ ס״ג י׳) ויהפך להם לאויב הוא נלחם בם: ולא עוד אלא שעושין את הרחמן אכזרי כענין שנ׳ (איכ׳ ב׳ ה׳) היה ה׳ כאויב: כשישראל עושין רצונו של מקום אין שינה לפניו שנ׳ (תה׳ קכ״א ד׳) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל וכשאין עושין רצונו כויכול שינה לפניו שנ׳ (שם ע״ח ס״ה) וייקץ כישן ה׳: וכן הוא אומר (איוב י״ז ב׳) ובהמרותם תלן עיני: כויכול כאילו שינה לפניו בשעה שישראל בצרה ואומות העולם ברווחה: **תרעץ אויב.** זה פרעה שנ׳ (ט״ו ט׳) אמר אויב ארדוף אשיג ויש אומרין זה עֵשָׂו (ז) שנ׳ (יחז׳ ל״ז ב׳) יען כי אמר (אויב) [האויב] עליכם האח: רעצת אויב אין כתיב כן אלא תרעץ לעתיד לבוא וכן הוא אומר (חבק׳ ג׳ י״ב) בזעם תצער ארץ באף תדוש גוים:

ז׳. **וברב גאונך תהרוס קמיך** הרבית להתגאות כנגד מי שקמו כנגדך ומי הן שקמו כנגדך מי שקמו כנגד ידידיך: אמרפל וחביריו שקמו על אברהם מהוא [אומר] (ברא׳ י״ד ט״ו) ויחלק עליהם לילה: וכן פרעה הרשע שקם על בניך ורדף אחריהם בשש מאות רכב בחור מהוא אומר (ט״ו ד׳) מרכבות פרעה וחילו ירה בים: וכן בסיסרא וכן בסנחריב וכן בנבוכדנצר וכן בחירם מלך צור: הרסת קמיך אין כתיב כאן אלא תהרוס קמיך לעתיד לבוא וכן הוא אומר (תה׳ ע״ד כ״ג) אל תשכח קול צורריך שאון קמיך עולה תמיד: כי הנה אויביך יאבדו (שם צ״ב י׳) כי הנה רחיקיך יאבדו הצמת כל זונה ממך (שם ע״ג כ״ז): ד״א הרסת קמיך אין כתיב כאן אלא תהרס קמיך וכן הוא אומר (שם נ״ח ז׳) אלהים הרס שינימו בפימו מלתעות כפירים נתץ ה׳ כי לא יבינו אל פעולות ה׳ ואל מעשה ידיהם יהרסם ולא יבינם: שלחת חרונך אין כתיב כאן אלא תשלח חרונך וכן הוא אומר (שם ס״ט כ״ה) שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך (שם ע״ט ו׳): אכלמו כקש אין כתיב כאן אלא יאכלמו כקש וכן הוא אומר (עבד׳ א׳ י״ח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשיו לקש ודלקו בהם ואכלום ואומר (זכ׳ י״ב ו׳) והיה ביום ההוא אשים את אלופי יהודה ככיור אש בעצים וכלפיד אש בעמיר (ואכלה) [ואכלו] על ימין ועל שמאל את העמים סביב וישבה ירושלים עוד תחתיה בטח: **כקש.** כל העצים כשהן דולקין אין להן קול אבל קש כשהוא דוליק קולו הולך: כך היו המצריים קולן הוליך מפני פורעניות שהיו באות עליהן: כל עצים כשהן דולקין יש בהן ממש אבל קש כשהוא דולק אין בו ממש כך מצרים לא היה בהן ממש מפני פורעניות שבאו עליהן וכן הוא אומר (ישעי׳ מ״ג י״ז) יחדו ישכבו בל יקומו דעכו כפשתה כבו: ד״א כקש אין כך מלכות ירודה יתר מן המצריים אלא שנטלה מלכות לשעה מפני כבודן של ישראל: כשהוא מושל מלכיות מושלן בכסף וזהב דכתיב (דניא׳ ב׳ ל״ב) הוא צלמא רישיה די דהב טב חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי וירכתיה די נחש שקוהי די פרזל: כשהוא מושל מצרים מושלן בעופרת שנ׳ (ט״ו י׳) צללו כעופרת במים אדירים: כשהוא מושל מלכויות מושלן

ז) כן הוא מנוקד בכ״י.

[ב]חיות ארבע חיון רברבן סלקן מן ימא (דני' ז' ג'): וכשהוא מושל מצרים מושלן בשועלים שני' (שה"ש ב' ט"ו) אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים: כשהוא מושל מלכויות מושלן בארזים שני' (יחז' ל"א ג') הנה אשור ארז בלבנון: ואומר (דני' ד' י"ז) אילנא די חזית די רבא ותקיף ואומר (עמוס ב' ט') ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסן הוא כאלונים: וכשהוא מושל מצרים מושלן בקש שני' יאכלמו כקש: זו שאל אנטנינוס את רבינו הקדוש מי שמבקש לירד (לאכסניא) [לאלכסנדריא] של מצרים כלום יעמוד מלך וינצחנו אמר לו איני יודיע מכל מקום כתוב שאין מצרים עתידה להעמיד לא מלך ולא שורה שני' (יחז' כ"ט ט"ו) מן הממלכות תהיה שפלה ולא תתנשא עוד על הגוים והמעטתים לבלתי רדות בגוים:

ח'. וברוח אפיך נערמו מים במדה שמדדו בה מדדת להן הם אמרו הבה נתחכמה לו (א' י') אף אתה נתת ערמימות במים וברוח אפיך נערמו מים: נצבו כמו נד נוזלים. מה נוד צרור ועומד כך מצרים צרורין ועומדין והיו מתעלפין מריח המים כענין שני' (איו' מ"א כ"ג) ירתיח כסיר מצולה אבל ישראל נעשה להן לכל מיני בשמים שני' (שם) ים ישים כמרקחה: ד"א נצבו כמו נד מה נוד צרור ועומד כך היתה נפשם של מצריים צרורה ועומדת ואינן לא מכניסין ולא מוציאין וישראל אוכלין ושותין ושמחים ויצא להם זכרון(ח) מים מתוקים מתוך מים מלוחין כענין שני' (תה' ע"ח י"ז) (מוציא) [ויוצא] נוזלים מסלע: קפאו תהומות בלב ים. היכן לבו של אדם נתון על שני חלקיו כך קפאו עליהם ים משני חלקים ולמעלה כדי לאבדם: בלב ים. לא היה לו לב וניתן לו לב שנ' קפאו תהומות בלב ים: אלה לא היה לה לב וניתן לה לב שני' (ש"ב י"ח י"ד) בלב האלה: שמים לא היה להן לב וניתן להן לב שני' (דב' ד' י"א) עד לב השמים: יבא ים שלא היה לו לב וניתן לו לב ויפרע מן הרשעים שכיברו את לבם תבא אלה שלא היה לה לב וניתן לה לב ותיפרע מן שגנב שלש לבבות לב אביו ולב בית דין ולב אנשי ישראל: יבאו שמים שלא היה להן לב וניתן להן לב ויורידו מן לישראל שקבלו את התורה שניתנה על לב שני' (שם ו' ו') והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך:

ט'. אמר אויב זה הוא תחלת הפרשה אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה(ט): כיוצא בו אתה אומר (ויק' ט' א') ויהי ביום השמיני קרא משה זה הוא תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה(י): כיוצא בו אתה אומר (ישע' ו' א') בשנת מות המלך עזיהו זה הוא תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו אתה אומר (ירמ' ב' ב') הלוך וקראת באזני ירושלים זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו אתה אומר (יחז' ב' א') בן אדם עמוד על רגליך ואדבר אותך ויש אומרין (שם י"ז ב') בן אדם חוד חידה ומשול משל על אדמת ישראל זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו (הוש' י' א') גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה כיוצא בו אתה אומר (קהל' א' י"ב) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים זה היה תחלת הספר אלא

ח) עיין לעיל צד 49 הע' ק'. ט) עיין מכילתא וילקוט ומדרש קהלת א' י"ב. י) בל"ב מדות של ר"א בן ריה"ג במדרש הגדול (הוצאת שעכטער) ריש בראשית במדה ל"ב מוקדם ומאוחר איתא וז"ל תני חזקיה וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית זה היה ראוי להיות תחלת הספר וידבר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה עכ"ל וכן איתא במה"ג (כ"י) פ' בהעלתך, ובלתי ספק היה כתוב כאן במכילתא דרשב"י אלא שבעל מה"ג השמיטו.

שאין מוקדם ומאוחר בתורה: ד"א אמר אויב וכי מאין היו ישראל יודעין מה פרעה מחשב עליהן במצרים רוח הקודש שרת עליהן והיו יודעין מה פרעה מחשב עליהן במצרים: מה אמר פרעה לחיילותיו אמר להם אפלו אם אינכם רודפין אחרי ישראל אלא בשביל כסף וזהב שאבדו ממנו כראי הוא לנו: כיון ששמעו מקצת העם אמרו הא ותרא(כ) לא נרדוף אחרי ישראל עד שאמר להן הרי כולנו שווין בבזה: ד"א אמר פרעה ולא ידע מה אמר לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (משלי ט"ז א') נרדף נשיג לא אמר כן אלא ארדוף אשיג נרדף הוא להם ונתפס הוא בידם אחלק שללם אין כתיב כן אלא אחלק שלל מתחלק הוא שלל להם: תמלאם נפשי אין כתיב כן אלא תמלאמו נפשי ממלאים הם נפשם ממנו: תורישם ידי אין כתיב כאן אלא תורישמו ידי מוריש אני עשרי וכבודי להם: ד"א אמר להם פרעה לשעבר הייתם בוזזים נכסים והייתי ממחה בידכם מפני נימוס מלכות עכשו אחלק שלל: לשעבר הייתם הורגין בהן והייתי ממחה בידכם מפני נימוס מלכות עכשו תמלאמו נפשי: לשעבר הייתם מבקשין לאנוס בניהם ובנותיהן והייתי ממחה בידכם מפני נימוס מלכות עכשו אריק חרבי תורישמו ידי: בשלש כתות באו מצרים על ישראל אחת אומרת נטול ממונם ולא נהרגם ואחת אומרת נהרגם ולא נטול ממונם: ואחת אומרת נהרגם ונטול ממונם: זו שאמרה נטול ממונם ולא נהרגם אחלק שלל: וזו שאמרה נהרגם ולא נטול ממונם תמלאמו נפשי: וזו שאמרה נהרגם ונטול ממונם אריק חרבי תורישמו ידי: חמשה דברים פרעה הרשע היה עומד ומנאץ במצרים אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי: וכנגדן היתה רוח הקודש מלעגת עליו

י'. נשפת ברוחך כסמו ים [וגו'] מושלו משל להד"ד לערבי לסטים שהיה עומד אחר פלטין של מלך אמר אם אני מוצא בנו של מלך הורגו אני צולבו אני שורפו אני מיתות רעות אני ממיתו שמע המלך נתמלא עליו חמה אמר לו תשתלם בפיך: כך היה פרעה הרשע עומד ומנאץ במצרים ארדף אשיג: ונגדן היתה רוח הקודש מלעגת עליו נשפת ברוחך כסמו ים [וגו']: וכן אתה מוצא לעתיד לבוא (תה' ב' א') למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק: יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו: ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו: יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו: ואומר (שם נ"ט ח') הנה יביעון בפיהם חרבות בשפתותיהם כי מי שומיע וסמיך [ליה] ואתה ה' תשחק למו תלעג לכל גוים: וכן הוא אומר (יחז' ל"ז י"ג) שבא ודדן וסוחרי תרשיש וכל כפיריה יאמרו לה הלשלל שלל אתה בא הלבז בז הקהלת קהליך וסמיך ליה (שם י"ח—י"ט) ביום בוא גוג על אדמת ישראל תעלה חמתי באפי ובקנאתי באש עברתי דברתי אם לא ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל: צללו כעופרת במים אדירים. הקב"ה נקרא אדיר אדיר במרום ה' (תה' צ"ג ד'): ישראל נקראו אדירים שני' (שם ט"ז ג') ואדירי כל חפצי בם: מצרים נקראו אדירים שני' צללו כעופרת במים אדירים: מים נקראו אדירים שני' (שם צ"ג ד') מקולות מים רבים אדירים: נגלה הקב"ה שנקרא אדיר על ידי ישראל שנקראו אדירים ונפרע מן המצרים שנקראו אדירים במים שנקראו אדירים:

י"א. מי כמוך באלים ה' כיון שראו שאבד פרעה וחילו בים ואבדה מלכות מצרים ושפטים שנעשו בע"ז שלהם פתחו כולם והודו למקום ואמרו מי כמכה באלים

כ) הוא דבר קטן שראוי לוותר עליו וכן צריך לפרש הא ותירא בלקוטי במכילתא שלי צד 4 אות י"א, ולא כמו שפירשתי שם.

ה׳: ולא ישראל בלבד אלא אף אומות העולם כיון שראו מה שאירע למצרים וע״ז שלהן כפרו כלן בע״ז שלהן והודו למקום ואמרו מי כמכה באלים ה׳: וכן רחב אומרת (יהוש׳ ב׳ י׳) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף מפניכם ונשמע ונמס לבבינו וגו׳ וכן את מוצא לעתיד לבוא שעתידין אומות העולם לכפור בע״ז שלהן שנ׳ (ישע׳ ב׳ כ׳) ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחוות לחפור פירות ולעטלפים לבוא בנקרות הצורים ובסעפי הסלעים מפני מה מפני פחד ה׳ ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ מהוא אומר (שם י״ח) והאלילים כליל יחלף: ד״א מי כמכה באלים ה׳ מי כמוך בנסים ובגבורות שעשית לנו על הים וכן הוא אומר (תה׳ ק״ו כ״ב) נוראות על ים סוף: ד״א מי כמכה באלים ה׳ מי כמוך שרואה בעלבון בניו ושותק(ל) וכן הוא אומר (ישע׳ מ״ב י״ד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק שתקתי לשעבר מכאן ואילך כיולדה אפעה אשם ואשאף יחד אחריב הרים וגבעות וגו׳ והולכתי עורים בדרך לא ידעו: ד״א מי כמכה באלו שעומדין לפניך במרום וכן הוא אומר (תה׳ פ״ט ז׳) כי מי בשחק יערוך לה׳ ידמה לה׳ בבני אלים: ד״א מי כמכה באלו שקראו עצמן אלהות: פרעה קרא עצמו אלוה שנ׳ (יחז׳ כ״ט ג׳) לי יארי ואני עשיתיני מה כתיב בו הנני אליך ואל יאריך: סנחריב קרא עצמו אלוה שנ׳ (מ״ב י״ח ל״ה) מי בכל אלהי הארצות אשר הציל את ארצו מידי כי יציל ה׳ את ירושלים מידי מה כתיב בו (שם י״ט ל״ז) ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב: וכן נבוכדנצר וכן חירם מלך צר: ד״א מי כמכה באלים באלו שאחרים קורין אותן אלהות מה טיבן פה להם ולא ידברו (תה׳ קט״ו ה׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר עשר הדברות בדיבור אחד(מ) שנ׳ (כ׳ א׳) וידבר אלהים את כל הדברים [האלה] לאמר: ואומר (ירמ׳ כ״ג כ״ט) הלא כה דברי כאש נאם ה׳: * עינים להם ולא יראו (תה׳ קט״ו ה׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ (זכר׳ ד׳ י׳): ואומר בכל מקום עיני ה׳ צופות רעים וטובים (משלי ט״ו ג׳): אזנים להם ולא ישמעו (תה׳ קט״ו ו׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא (שם ס״ה ג׳) שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו ואומר (שם י׳ י״ז) תכין לבם תקשיב אזניך: אף להם ולא יריחון (תה׳ קט״ו ו׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא (ויק׳ א׳ י׳) אשה ריח ניחח לה׳ ואומר (בראׁ ח׳ כ״א) וירח ה׳ את ריח הניחח: ידיהם ולא ימישון (תה׳ קט״ו ז׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישע׳ מ״ח י״ג) ואומר אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (שם מ״ה י״ב): רגליהם ולא יהלכו (תה׳ קט״ו ז׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם (זכר׳ י״ד ג׳) ואומר (שם ד׳) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים: לא יהגו בגרונם (תה׳ קט״ו ז׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא חכו ממתקים וכלו מחמדים (שה״ש ה׳ ט״ז) ואומר והגה מפיו יצא (איו׳ ל״ז ב׳): מי כמכה נאדר בקדש. נאה אתה ואדיר בקודש שלא כמדת בשר ודם מדת המקום: בשר ודם אין יכול לדבר שני דברים כאחד אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר עשר הדברות בדבור אחד כענין שנ׳ (כ׳ א׳) וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר: ד״א שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לשמוע משני בני אדם כאחד אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כל באי עולם עומדין ומתפללין

ל) דרש באלים כמו באלמים ע׳ מכילתא. מ) עי׳ מכילתא שכ׳ כאן שני דברים אבל לקמן איתא גם במכילתא עשרת הדברות כאחת.

לפניו ושומיע תפלתם כאחת שנ׳ (תה׳ ס״ה ג׳) שומיע תפלה עדיך כל בשר יבואו: ד״א שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם פועל עושה מלאכה אצל בעל הבית זוריע עמו חוריש עמו מנכש עמו מטביע (עמו והוא) [אחר] נותן לו: אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא תאב לבנים נתן לו שנ׳ (תה׳ קכ״ז ג׳) הנה נחלת ה׳ בנים: תאב לחכמה נתן לו שנ׳ (משלי ב׳ ו׳) כי ה׳ יתן חכמה: תאב לנכסים נתן לו שנ׳ (דהי״א כ״ט י״ב) והעושר והכבוד מלפניך: נורא תהלות. שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם מוראו על הרחוקים יתר מן הקרובים אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא מוראו על הקרובים יתר מן הרחוקים שנ׳ (תה׳ נ׳ ג׳) וסביביו נסערה(נ) מאד: ואומר (שם פ״ט ח׳) אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו: ואומר (איו׳ כ״ה ב׳) המשל ופחד עמו: ואומר (ויק׳ י׳ ג׳) בקרובי אקדש: עשה פלא. שלא כמידת בשר ודם מדת המקום בשר ודם בונה תחתון ואח״כ בונה עליון אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא בונה עליון ואחר כך בונה תחתון שנ׳ (ברא׳ א׳ א׳) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם כשהוא מקרה מקרה בעצים ואבנים ועפר אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כשהוא מקרה אינו מקרה אלא במים שנ (תה׳ ק״ד ג׳) המקרה במים עליותיו: ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לצור צורה במים אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא צר צורה במים שנ׳ (ברא׳ א׳ כ׳) ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה: * ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לצור צורה באפילה אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא צר צורה באפילה שנ׳ (תה׳ קל״ט ט״ו) אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ: ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם כשהוא צר צורה מתחיל מראשו או מרגליו או מאחד מכל איבריו אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כשהוא צר צורה צר הכל כאחד שנ׳ (ירמ׳ י׳ ט״ו) כי יוצר הכל הוא ואומר (ש״א ב׳ ב׳) ואין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו: * בשר ודם צר צורה והוא נותן פאפוסיא(ס) בתוך סממנין והקב״ה יצר את האדם מסמן אחד גלגל זה של עין שחור והקיפו לבן והשנים לבנות והקיפן אדום: * בשר ודם אינו יכול לצור צורה בתוך צורה והקב״ה יצר את האדם במעי אמו: * בשר ודם צר צורה ואינה זזה ממקומה והקב״ה יצר את האדם והוא מהלך מסוף העולם עד סופו: * בשר ודם צר צורה ואינו רואה ושומעת ולא מדברת והקב״ה יצר את האדם והוא רואה ושומיע ומדבר: * בשר ודם צר צורה ואינו יכול לעשות לה [נפש ו]קרבים [והקב״ה יצר את האדם ועשה לו נפש וקרבים הוא שדויד אומר (תה׳ ק״ג א׳) ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי את שם קדשו]: ד״א עושה פלא עָשָׂה פלא אין כתיב כן אלא עֹשֵׂה פלא עם האבות ועתיד לעשות עם בנים וכן הוא אומר (מיכ׳ ז׳ ט״ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות ואומר (תה׳ קל״ט י״ד) אודך על כי נוראות נפלאתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד:

י״ב. **נטית ימינך תבלעמו ארץ** מגיד הכתוב שכל הנפשות בכף מי שאמר והיה העולם שנ׳ (איו׳ י״ב י׳) אשר בידו נפש כל חי: תבלעמו ארץ. בזכות מה ניתנה

נ) נ״ל נשערה. ס) עי׳ מדרש שמואל פ׳ ה׳ הפירושים שהביא רש״ב למלה זו. וכולן דחוקין, ונ״ל שהיא מלה מורכבת ממלות παν (כל) φύσις (טבע) וצורתה כל מיני תולדות הטבע. עוי״ל שמלה שהיא παμπησία (כל אשר לו). ובמכילתא שלנו שהמאמר קטוע, ועי׳ מה שהביא בילקוט שמואל סי׳ פ״ג בשם המכילתא.

להם קבורה שאמרו ה' הצדיק (ט' כ"ז) אמר להם המקום אתם צדקתם עליכם את הדין אני אתן לכם קבורה נטית ימינך תבלעמו ארץ [ד"א נטית ימינך תבלעמו ארץ] לפי שהיה הים מזרקן ליבשה ויבשה זורקתן לים הים אומר ליבשה קבלי אכלוסיך: ויבשה אומרת לים קבל אכלוסיך: אמרה לו יבשה ומה אם בשעה שלא קבלתי אלא דם הבל יחידי נאמר בי (ברא' ד' י"א) ועתה ארור אתה מן האדמה עכשיו היאך אני יכולה לקבל כל ההמון הזה עד שנשבע לה הקב"ה שאין אני מעמידך בדין שנ' נטית ימינך תבלעמו ארץ ואין ימין אלא שבועה שנ' (ישע' ס"ב ח') נשבע ה' בימינו: ד"א נטית ימינך מגיד הכתוב שכשהמקום מטה את ידו הרשעים פונין מן העולם שנ' (צפני' ב' י"ג) ויט ידו על צפון ויאבד את אשור: ואומר (יחז' כ"ה ט"ז) (נטיתי) [נוטה] ידי על פלשתים והכרתי את כרתים והאבדתי את שארית חוף הים ואומר (צפני' א' ד') (הנני נוטה) [ונטיתי] ידי על יהודה ועל כל יושבי ירושלים מושלו משל להי"ד לבצים שנתונות ביד אדם שאם מטה ידו (מהם) [מעט] מיד נופלות ומשתברות וכן כשהמקום מטה ידו וכשל עוזר ונפל עזור ויחדיו כולם יכליון (ישע' ל"א ג').

י"ג. נחית בחסדך חסד שעשית עמנו לא היה בידינו מעשים כענין שנ' (ישע' ס"ג ז') חסדי ה' (אזכור) [אזכיר]: ואומר (תה' קי"ט ס"ד) חסדך ה' מלאה הארץ: עם זו. אעפ"י שכל העולם כולו שלך הוא אין לך עם אלא ישראל שנ' (ישע' מ"ג כ"א) עם זו יצרתי לי: נהלת בעזך. בתקפך שנ' (תה' כ"ח ז') ה' עזי ומגני: ד"א בזכות תורה שנ' (שם כ"ט י"א) ה' עז לעמו יתן: ד"א בזכות מלכות בית דויד שנ' (שם כ"א ב') ה' בעזך ישמח מלך: אל נוה קדשך. בזכות בית המקדש שעתידין לבנות כתיב אל נוה קדשך וכתיב (שם ע"ט ז') ואת נוהו השמו:

י"ד. שמעו עמים ירגזון כיון ששמעו שאבדו פרעה וחילו בים ואבדה מלכות מצרים ושפטים שנעשו בע"ז שלהן התחילו מתרגזין: ד"א כיון ששמעו שהקב"ה מגביה קרנם של ישראל התחילו כועסין אמר להן הקב"ה כמה מלכים עמדו מכם ולא רגזו בני ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל (ברא' ל"ו ל"א) כמה שלטונות עמדו מכם ולא כעסו בני אלוף לוטן אלוף שובל אלוף צבעון אלוף ענה (שם כ"ט) עכשו אתם כועסין אני נותן לכם כעס שאין בו רצון ה' מלך ירגזו עמים (תה' צ"ט א'): חיל אחז יושבי פלשת. אמרו עכשו הן באין לגבות עירותן(ע) של אפרים אביהם שנ' (שם ע"ח ט') בני אפרים נשקי רומי קשת הפכו ביום קרב: ד"א חיל אחז יושבי פלשת אמרו אין להן דרך אלא עלינו עכשו הן באין ובוזזין את נכסינו ומחריבין את ארצנו:

ט"ו. אז נבהלו אלופי אדום אם תאמר שהם באים לירש את ארצם הרי כבר נאמר (דבר' ב' ד') ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו אל תתגרו בם אלא מפני ארנוניאות(פ): ד"א אמרו עכשו הן באים לגבות מריבה שבין אבינו לאביהם שנ' (ברא' כ"ז מ"א) וישטם עשו את יעקב על הברכה: אילי מואב יאחזמו רעד.

ע) במכילתא גרס לעורר עירותן, ובכה"י הגיה עירותן ופי' מלשון ויהי עריך, אולם מצינו כמה פעמים מלת עִירְתא בתרגום הסורי הנקרא פשיטא, והוראתה חוב ועונש, גואל הדם מתורגם תמיד: תבע עִירְתא דדמא, אין לו דמים מתורגם: לית לה עירתא, נקום נקמת מתורגם: אתבע עירתא, ובלשון ערבי عارية מלוה וחוב, ולפ"ז לגבות עירותן היינו לנקום נקמת דם אביהם. פ) מס וארנונא.

אם תאמר שהן באין להחריב את ארצן או לירש אותה הרי כבר נאמר (דבר' ב' ט') אל תצר את מואב אלא מפני ארנוניאות: ד"א אמרו עכשו הן באין לגבות מריבה שבין אבינו לאביהם ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט (ברא' י"ג ז'): נמגו כל יושבי כנען. כיון ששמעו שאמר לו הקב"ה למשה (דבר' כ' ט"ז) רק מערי העמים האלה לא תחיה כל נשמה התחילו נמוגים אמרו אלו ואלו אין מתיראין אלא מפני ממונם ומפני נכסיהן התחילו נמוסין אבל אלו אין באין עלינו אלא לכלותינו על אחת כמה וכמה התחילו נמוגים אין נמיגה אלא המסאה שנ' (תה' ע"ה ד') נמוגים ארץ וכל ישביה: ואומר (יחזקאל כ"א כ') למען למוג לב והרבה המכשולים (למען) נמוגו כל ישבי כנען:

ט"ז. תפול עליהם אימתה ופחד אימתה על הקרובים ופחד על הרחוקים(צ) וכן הוא אומר (יהוש' ה' א') ויהי כשמע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ימה וגו' וימס לבבם ולא היה בם עוד רוח מפני בני ישראל: בגדול זרועך ידמו כאבן. כיון שעברו ישראל את הים כינם עליהן עמלק כל מלכי אומות העולם לבוא להלחם עמהם נתפלל משה באותה שעה ודממו כולן כאבן שנ' בגדול זרועך ידמו כאבן: ד"א כיון שנכנסו מרגלים לארץ כל מי שרצה לומר אלו מרגלי ישראל היה דומם כאבן לכך נאמר בגדול זרועך ידמו כאבן: עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית. עד שיעבר את הירדן עד יעבר את נחלי ארנון: עם זו. אעפ"י שכל העולם כולו שלך אין לך עם אלא אלו שנ' (ישע' מ"ג כ"א) עם זו יצרתי לי: קנית. תורה נקראת קניין שנ' (משלי ח' כ"ב) ה' קנני ראשית דרכו: ישראל נקראו קנין שנ' עם זו קנית: ארץ ישראל נקראת קנין שנ' (ברא' י"ד י"ט) קונה שמים וארץ: בית המקדש נקרא קנין שנ' (תה' ע"ח נ"ד) ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו: יבואו ישראל שנקראו קנין לארץ ישראל שנקראת קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין בזכות תורה שנקראת קנין לכך נאמר עם זו קנית:

י"ז. תביאמו ותטעמו נבאו אבות ולא ידעו מה נבאו תביאנו ותטענו אין כתיב אלא תביאמו ותטעמו בנים נכנסין ואין אבות נכנסין וכן הוא אומר (שה"ש א' ח') אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך גדיים נכנסין ואין התישים נכנסין: ד"א תביאמו ותטעמו ככרם הזה שנטוע שורות שורות וכן הוא אומר (ע' יחז' מ"ח ג') מפאת קדמה ועד פאת ימה נפתלי אחד יהודה אחד אשר אחד: ותטעמו נטיעה שאין לה נתישה וכן הוא אומר (ירמ' כ"ד ו') ובניתים ולא אהרום ונטעתים ולא אתוש ואומר (ע' ירמ' ל"ב מ"א) ונטעתים על הארץ הזאת באמת בכל לבבי ובכל נפשי: בהר נחלתך. בהר שהבטחתנו בו וכן הוא אומר (ע' יחז' כ' מ') כי בהר קדשי בהר מרום ישראל שם יעבדוני בית ישראל כלו בארץ ושם ארצם ושם אדרוש כל תרומותיכם ראשית משאתם לכל קדשיכם: ד"א בהר נחלתך תורה נקראת נחלה שנ' (במ' כ"א י"ט) וממתנה נחליאל: ישראל נקראו נחלה שנ' (דב' ט' כ"ו) והם עמך ונחלתך: ארץ ישראל נקראת נחלה שנ' (שם כ"ו א') והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה: בית המקדש נקרא נחלה שנ' בהר נחלתך: יבואו ישראל שנקראו נחלה לארץ ישראל שנקראת נחלה ויבנו בית המקדש שנקרא נחלה בזכות תורה שנקראת נחלה לכך נאמר בהר נחלתך: מכון לשבתך פעלת ה' זה אחד מן המקראות שכסא שלמטן כנגד כסא שלמעלן שנ' (ישע' ס"ו א') כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי: ואומר (ע' יחז'

צ) במכילתא גרס אימה, ועי' רש"י ובהערת זכור לאברהם שם.

מ"ג ז') בן אדם מקום כסאי והדום כפות רגלי אשר אשכן שם בתוך בני ישראל לעולם: ואומר (תה' י"א ד') ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם: ואומר (מ"א ח' י"ג) בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים: פעלת ה' מקדש. חביב בית המקדש לפני מי שאמר והיה העולם שכל העולם כולו לא נברא אלא במאמרו של הקב"ה שנ' (תה' ל"ג ו') בדבר ה' שמים נעשו אבל כשבנה בית המקדש כויכול פעולה הוא לפניו שנ' פעלת ה' מקדש אוי להם לאומות העולם ממה ששומעת אוניהם שבית המקדש קרוי פעולה לפני מי שאמר והיה העולם והן החריבוהו האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תה' קל"ז ז'): ואומר (ירמ' כ"ה ל') ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו הידד כדורכים יענה (על) [אל] כל יושבי הארץ: אוי להן לאומות העולם ממה ששומעת אוניהם וקבצתי את כל הגוים אל עמק יהושפט ונשפטתי אתם שם על עמי ועל נחלתי (יואל ד' ב'): עמי אלו ישראל נחלתי זה בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: מקדש ה' כוננו ידיך. חביב בית המקדש לפני מי שאמר והיה העולם שכל העולם כולו לא נברא אלא ביד שנ' (ישע' מ"ח י"ג) אף ידי יסדה ארץ אבל כשנבנה בית המקדש לא נבנה אלא בשתי ידיו שנ' כוננו ידיך: * ד"א מקדש ה' חביב בית המקדש שניתן בין שתי שמות פעלת ה' מקדש ה'(ק): ד"א מקדש ה' כוננו ידיך אימתי מתקדש שמו בעולמו כשהוא מכונן מקדשו ומקבץ גליות עמו שנ' (תה' קמ"ז ב') בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס מושלו משל להד"ד ללסטים שנכנסו לתוך פלטין של מלך תפסו מעבדיו של מלך והרגו מהם וצלבו מהם ושרפו מהם והחריבו פלטין שלו בא המלך וישב עליהם בדין תפס מהן והרג מהן וצלב מהן ושרף מהן וישב פלטין שלו ונודעה מלכותו בעולם:

י"ח. ה' ימלוך לעולם ועד ר' יוסי אומר אלו אמרו ישראל ה' מלך לעולם ועד לא שלטה בהן אומה ומלכות אלא ה' ימלוך לעולם ועד לעתיד לבוא: מפני מה

י"ט. כי בא סוס פרעה * מלמד שאף פרעה בכלל(ר): וישב ה' עליהם את מי הים. עליהם שב אבל עמך ונחלתך וצאן מרעיתך בני אברהם אוהבך זרע יצחק ידידיך משפחת יעקב בכוריך גפן שהסעת ממצרים וכנה שנטעה ימיניך: ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים: * הרי שמונה עשרה פסוקים(ש) כנגדן תקנו חכמים שמונה עשרה ברכות בתפלה: שלשה פסוקים הראשונים שבח לשם(ת) ושלשה האחרונים הודייה לשם(א) האמצעיים מעין המירע(ב): * כנגדן תקנו חכמים שלש ברכות ראשונות שבח אחרונות הודייה: אמצעיות צרכי כל איש ואיש: * וכנגדן פייסן הקב"ה בשמונה עשרה פסוקי נחמות אמר הקב"ה אתם אמרתם אז ישיר אתם משבחים באז שנ' (ישע' נ"ח ח') אז יבקע כשחר אוריך: אז תקרא וה' יענה (שם ט'): אז תיראי ונהרת (שם ס' ה'): אז תתענג (אל) [על] ה' (שם נ"ח י"ד): אתם אמרתם עזי עורי עורי לבשי עוזך (ישע' נ"ב א'): עורי לבשי עוז זרוע ה' (שם נ"א ט'): אתם אמרתם ה' איש מלחמה ה' שמו זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך (ירמ' י"א ט"ז): אתם אמרתם מרכבות פרעה ואתה על במותימו תדרוך (דב' ל"ג כ"ט): אתם אמרתם תהומות יכסיומו ירדו במצולות האומר

ק) ברכות ל"ג ע"א. ר) עי' לעיל צד 54 י"ד כ"ח. ש) ובפרטן אתה מונה י"ט, דהרי לקמן מונה גם פסוק כי בא מהשירה? ול"ל דאגב שיטפיה נקט י"ח, וכוונתו על י"ט ברכות, דברכת המינים כבר נתקנה ביבנה. ת) עד סוף פי' ג'. א) פ' י"ז עד סוף י"ט. ב) מעין המאורע.

לצולה חרבי (ישע' מ"ד כ"ז): אתם אמרתם ימינך ה' נשבע ה' בימינו (שם ס"ב ח'): אתם אמרתם וברב גאנך תהרוס קמיך תשלח חרונך יאכלמו כקש והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום (עובדי' א' י"ח): אתם אמרתם וברוח אפך נערמו מים יצאו מים חיים מירושלים (זכר' י"ד ח'): אתם אמרתם אמר אויב לבן כל אוכליך יאכלו וכל צריך כולם בשבי ילכו והיו שוסיך למשסה וכל בוזיך אתן לבז (ירמ' ל' ט"ז): אתם אמרתם נשפת ברוחך ואת רוחי אתן בקרבכם (יחז' ל"ו כ"ז): אתם אמרתם מי כמכה אשריך ישראל מי כמכה (דבר' ל"ג כ"ט): אתם אמרתם נטית ימינך תבלעמו ארץ ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו ארץ חפץ (מלא' ג' י"ב): אתם אמרתם נחית בחסדך וחסדי מאתך לא ימוש (ישע' נ"ד י'): אתם אמרתם שמעו עמים ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר (שם ל' כ"א): אתם אמרתם אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזימו רעד ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו וישב תחתיו ולא ירגז עוד (ש"ב ז' י'): אתם אמרתם תפל עליהם אימתה ופחד והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך אפים ארץ ישתחוו לך (ישע' מ"ט כ"ג): אתם אמרתם תביאמו והביאותים אל הר קדשי (שם נ"ו ז'): אתם אמרתם ה' ימלוך יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל (דני' ב' מ"ד): אתם אמרתם כי בא סוס פרעה(ג) והיה שם מסלול ודרך הקודש יקרא לה (ע' ישע' ל"ה ח'):

כ'. ותקח מרים הנביאה היכן נתנבאתה מרים הרי הוא אומר (ב' א') ותהר האשה ותלד בן ותרא אותו כי טוב הוא אמרה לאביה עתיד לצאת ממך מי שמושיע את ישראל וכיון שנולד משה נתמלא הבית אור עמד אביה ונשקה על ראשה ואמר לה נתקיימה נבואתיך וכשהושלך ליאר אמרה לה אמה היכן נבואתיך אע"פ כן עדיין בנבואתה עומדת ותתצב אחותו (ב' ד'): אחות אהרן. וכי אחות אהרן היית ולא אחות שניהם היית אלא לפי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו ומניין שנתן נפשו עליה דכתיב (במ' י"ב י"א) ויאמר אהרן אל משה בי אדוני אל נא תשת עלינו חטאת וגו': * ד"א שנתנבאת ועדיין היא אחות אהרן קודם שיולד משה(ד): את התף בידה. וכי מאין היה להם לישראל תופים על הים אלא לפי שהצדיקים מובטחין עם יציאתן ממצרים שהמקום עושה להם נסים וגבורות ולפיכך נטלו תופים ומחולות בידם:

כ"א. ותען להם מרים מגיד הכתוב שכשם שאמר משה שירה לאנשים כך מרים אמרה שירה לנשים: שירו לה' כי גאה גאה:

כ"ב. ויסע משה את ישראל מים סוף ר' יהושע אומר זו נסיעה נסעו ישראל על פי משה לפי שכל המסעות כולן לא נסעו אלא על פי גבורה אבל נסיעה זו לא נסעו אלא על פי משה לכך נאמר ויסע משה: ר' אליעזר אומר על פי ה' נסעו לפי שמצאנו בשנים ושלשה וארבעה מקומות שלא נסעו אלא על פי הגבורה שנ' (במ' ט' י"ח) על פי ה' יסעו בני ישראל ועל פי ה' יחנו ואומר (שם כ') ויש אשר יהיה הענן ימים מספר על המשכן על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו ואומר (שם כ"ג) על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו אף זו על פי גבורה נסעו אם כן למה נאמר ויסע משה אלא שהסיען בעל כרחן במקל כיון שראו פגרי בני אדם שהיו מעבידים בהם בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה אמרו דומה שלא נשתייר אדם במצרים נעשה

ג) משמע דס"ל דגם פסוק כי בא סוס מהשירה דלא כמ"ש הרמב"ן בפי' התורה וכבר השיגו הגר"א ז"ל הובאו דבריו בתי' גו"ר הא"ח כלל ב' סי' ק'. ד) מגילה י"ד ע"א.

ע"ז ונשוב למצרים שנ' (שם י"ד ד') נתנה ראש ונשובה מצרימה: יכול שאמרו ולא עשו ת"ל (ע' נחמי' ט' י"ז) ויתנו ראש לשוב לעבודתם במִרְיָם: ר' יהודה בי ר' אלעאי אומר ע"ז היתה בידן של ישראל והסיעה משה באותה שעה: *ד"א ויסע משה את ישראל מים סוף הסיע מהן המרייה שהמרו על ים סוף שנ' (תה' ק"ו ז') וימרו על ים בים סוף: **ויצאו אל מדבר שור.** זה מדבר כוב אמרו עליו על מדבר כוב שהוא מהלך שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה וכולו מלא נחשים ועקרבים שנ' (דב' ח' ט"ז) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב ואומר (ישעי' ל' ו') משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה לביא וליש מהם אפעה ושרף מעופף אין אפעה אלא אִיכְעוֹס (ה): אמרו איכעוס זה בשעה שרואה צל עוף הפוריח באויר מתאכל אותו העוף ונושר איברים איברים וכן הוא אומר (ירמי' ב' ו') ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים המוליך אותנו בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות מקום שהצל עמו מות: אמר ר' אבא דבר זה שח לי רבינו הגדול אדם אחד היה בארץ ישראל ושמו מריטה ולמה קורין אותו מריטה שפעם אחת הלך ללקט עצים מן ההר וראה את הנחש ישן והנחש לא ראהו ונשר כל שערו ולא צמח בו שער עד יום מותו והיו קורין אותו מריטה: **וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו בו מים**' ר' יהושע אומר כדי ליגען ר' אליעזר המודעי אומר והלא מים תחת רגליהן של ישראל הם: הארץ אין צפה אלא על פני המים שנ' (תה' קל"ו ז') לרוקע הארץ על המים. מה ת"ל ולא מצאו מים כדי לנסותם: אחרים אומרין מים שנטלו מבין הגזרים שלמו באותו מקום שנ' ולא מצאו מים: ואף בכליהם לא מצאו כענין שנ' (ירמי' י"ד ג') ואדיריהם שלחו צעיריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם בושו והכלמו וחפו ראשם: דורשי רשומות אמרו אלו דברי תורה שנמשלה במים שנ' (ישעי' נ"ה א') הוי כל צמא לכו למים לפי שפירשו מדברי תורה שלשה ימים לכך מרדו לפיכך התקינו להם נביאים שביניהן שיהיו קוראין בתורה בשבת ובשני ובחמישי הא כאיזה צד קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת קורין בשני ומפסיקין בשלישי וברביעי קורין בחמישי ומפסיקין בערב שבת:

כ"ג. **ויבאו מרתה** ר' יהושע אומר בשלשה מקומות באו ישראל באותו יום שנ' ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם על כן קרא שמה מרה: ר' אליעזר המודעי אומר לא באו אלא למקום אחד ונקרא על שם שעירע בו:

כ"ד. **וילונו העם על משה לאמר מה נשתה** ר' יהושע אומר היה להן לישראל לימלך בגדול שביניהן לאמר מה נשתה ומה לא נשתה אלא שעמדו ואמרו דברי תרעומת על משה: ר' אלעזר המודעי אומר לְמוּדִין הן ישראל להיות עומדין ואומרין דברי תרעומת על משה ולא על משה בלבד אלא אף על הגבורה לכך נאמר [לאמר] מה נשתה:

כ"ה. **ויצעק אל ה'** מיכאן אתה למד שאין הצדיקים קשין לקבל(ו) ולפי דרכנו למדנו שתפלת הצדיקים קצרה: ומעשה באחד שעבר לפני התיבה לפני ר' אליעזר והאריך בברכותיו אמרו לו תלמידיו רבינו ראית פלוני שהאריך בברכותיו כדי שיאמרו מברכן(ז) הוא אמר להם לא האריך יותר ממשה שנ' (דב' ט' י"ח) ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה: ושוב מעשה באחד שעבר לפני ר' אליעזר וקיצר

ה) במכילתא גרס עכס. ו) נ"ל דהאי קבלה לשון צעקה כמו קובלין אנו עליכם פרושים (ידים פ"ד מ"ו). ז) במכילתא גר' מאריך וגי' שלפנינו נ"ל יותר נכונה.

בברכותיו אמרו לו תלמידיו רבינו ראית פלוני שקיצר בברכותיו כדי שיאמרו תלמיד חכם הוא אמר להם לא קיצר פחות ממשה רבינו שאמר (במ' י"ב י"ג) אל נא רפא נא לה: שהיה אומר יש שעה לקצר ויש שעה להאריך אל נא רפא נא לה הרי לקצר: ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה (דב' ט' ט') הרי להאריך: **ויורהו ה' עץ.** ר' יהושע אומר זה עץ של ערבה: ר' אלעזר המודעי אומר זה עץ של זית אין לך מר יתר מזית: ר' נתן בר יוסף אומר זה עץ של קְרָדִים(ח) ויש אומרין אף עיקרי תאנה ועיקרי רמון: דורשי רשומות אומרין הורהו דברי תורה שמשולין בעץ שנ' (משלי ג' י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה: ר' ישמעאל בירי' יוחנן בן ברוקה אומר בוא וראה כמה מפורשין דרכי בשר ודם מדרכי המקום בשר ודם מתוק מרפא את המר אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא מר מרפא את המר הא כאיזה צד נותן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות נס בתוך נס: כיוצא בו אתה אומר (מ"ב ב' כ"א) ויצא אל מוצא המים וישלך שם מעט מלח ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים האלה ולא יהיה משם עוד מות ומשכלת והלא מים יפים כיון שנותנין לתוכן מלח מיד מבאישין הא כאיזה צד נתן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות נס [בתוך נס]: כיוצא בו אתה אומר (ישעי' ל"ח כ"א) ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים וימרחו על השחין ויחי: והלא בשר חי כיון שנותנין עליו דבלי תאנה מיד מתאכל אלא נתן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות נס [בתוך נס]:

וישלך אל המים וימתקו המים באותה שעה היו ישראל מתחננים ומתגרים לפני אביהם שבשמים כבן שמתחטא(ט) לפני אביו כתלמיד שמתגרה לפני רבו אמרו לפניו רבונו של עולם חטאנו שנתרעמנו על המים: **וימתקו המים.** המרו לפי שעה והומתקו דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי אומר מרים הם מתחלתן שנ' מים מים שני פעמים: **שם שם [לו] חק ומשפט.** חק זו שבת ומשפט זה כבוד אב ואם דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר חק אלו העריות שנ' (ויק' י"ח ל') ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות: משפט אלו דיני אונסין ודיני חבלות ודיני קנסות: *ר' שמעון בן יוחאי אומר מפני מה קדמו דינין לכל המצות כשהדין בין אדם לחברו תחרות ביניהן נפסק הדין נעשה שלום ביניהם וכן יתרו אומר למשה (י"ח כ"ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים ויכלת עמוד וגם כל העם הזה אל מקומו יבא בשלום: **ושם נסהו.** שם נעשה נִסָּיוֹן לישראל כענין שנ' (מ"ב כ"ה כ"ד) נשא אויל מרודך מלך בבל את ראש יהויכין כך דברי ר' יהושע: אמר לו רבי אלעזר המודעי והלא אין גדולה בכל מקום אלא בשין וכאן אינו אלא סמך מה ת"ל ושם נסהו שם נסה [המקום] את ישראל: *ד"א ושם נסהו שם ניסו אבותינו את המקום:

כ"ו. **ויאמר אם שמוע תשמע** שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו הרבה שנ' אם שמוע תשמע שכח אדם מצוה אחת משכיחין אותו מצוות הרבה שנ' (דב' ח' י"ט) אם שכוח תשכח: **לקול ה' אלהיך.** מלמד שכל השומע בקול גבורה מעלה עליו כאלו שימש לפני חי העולם ב"ה: **והישר בעיניו תעשה.** זה משא ומתן שכל הנושא והנותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כולה: **והאזנת למצותיו.** אלו הלכות: **ושמרת כל חוקיו.** אלו גזירות: **כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך. ואם אשים כי אני ה' רופאיך.** כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי

ח) נכתב בגליון פי' עלי גפן ובמכי' גר' קתלוס. ט) מתגעגע (תענית פ"ג מ"ח).

אומר שמוע יכול רשות ת"ל תשמע קבעו הכתוב חובה: ד"א תשמע זה הכלל שכל התורה כולה כלולה בו: לקול ה' אלהיך. אלו עשר הדברות שנאמרו על הר סיני: והישר בעיניו תעשה. אלו אגדות משובחות הנשמעות באזני כל אדם: והאזנת למצותיו. אלו גזרות: ושמרת כל חקיו. אלו עריות: אם עשית כן כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך: מה ת"ל כי אני ה' רופאיך אמר לו הקב"ה למשה דברי תורה שנתתי לך חיים הן לך רפואה הן לך שנ' (משלי ד' כ"ב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא: ד"א כי אני ה' רופאיך ר' יצחק אומר אם אין בהם מחלה למה הן צריכין רפואה אלא אמור מעתה לא אשים עליך בעולם הזה כי אני ה' רופאיך לעולם הבא:

כ"ז. ויבואו אלימה ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים מגיד הכתוב שהיה אותו מקום מקולל במים יתר מכל המקומות שהרי היו שם שנים עשר מבועים ולא סיפקו אלא שבעים דקלים וכשבאו ישראל חנו ששים רבוא בני אדם וסיפקו להם מים ולנו ושנו ושלשו: ויחנו שם על המים. מלמד שלא היו ישראל חונים אלא על המים כך דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי אומר מיום שברא הקב"ה את העולם ברא שם שנים עשר מבועין כנגד שני עשר שבטים ושבעים דקלים כנגד שבעים זקנים: *ויחנו שם על המים. מלמד שהיו יושבין ועוסקין בדברי תורה שניתנו להם במרה:

[טז]. א'. ויסעו מאלים ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין בחמשה עשר יום למה נאמר יום לידע איזה יום שאירעה שבת להיות: שסדורה ובאה מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שניתנה להם(י) בעשרים ושנים (עשר) באייר: ד"א למה נאמר יום לידע יום שניתנה בו תורה לישראל: ד"א למה נאמר יום לידע יום שניתן בו מן לישראל: חררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנו אחד ושלשים יום וכן הוא אומר (י"ב ל"ט) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וכאן בחמשה עשר יום לחדש השני בצדו הוא אומר הנני ממטיר לכם לחם: ר' שילא אומר נסתפקו הימנה ששים ואחת סעודה:

ב'. וילונו כל עדת בני ישראל ר' יהושע אומר היה להן לישראל לימלך בגדול שבהן לומר מה נאכל אלא שעמדו ואמרו דברי תרעומת על משה: ר' אלעזר המודעי אומר למודין הן ישראל להיות עומדין ואומרין דברי תרעומת על משה ולא על משה בלבד אלא אף על הגבורה לכך נאמר וילונו כל עדת בני ישראל(כ):

ג'. ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותינו ביד ה' אמרו לואי מתנו בשלשת ימי החשך במצרים: בשבתנו על סיר הבשר. ר' יהושע אומר והלא תאובין הן לכל(ל) אלא שַׁבִּידוּ(מ) ואמרו: באכלינו לחם לשובע. והלא תאובין הן לכל אלא שבידו ואמרו: ר' אלעזר המודעי אומר עבדים היו ישראל במלכות מצרים והיו יוצאין לשוק ונוטלין פת בשר ודגים וכל דבר ואין כל בריה ממחה על ידן והיו יוצאין לשדה ונוטלין תינין וענבים ורמונים וכל דבר ואין ממחה על ידן: כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה. אמרו הוצאתם אותנו למדבר תוהו הזה שאין בו כלום: להמית את כל הקהל הזה ברעב. ר' יהושע אומר אין לך [מיתה] קשה יתר מן הרעב שנ' (איכ' ד' ט') טובים היו

י) השבת ניתנה בכ"ב שהוא יום בט"ז באייר בראשון בשבת. כ) דרש גזירה שוה וילונו וילונו מפ' דלעיל ט"ו כ"ד, וע' מכילתא. ל) ר"ל תאבין היו לכל, דהיינו שהיו אביונים במצרים התאבים לכל דבר. מ) שבדו מלבם ואמרו שקרים.

חללי חרב מחללי רעב: ר' אלעזר אומר בְּרָעָב בָּא רָעָב בא עלינו רעב אחר רעב, דַּבָר אַחַר דַּבָר, חשֶׁךְ אַחַר חשֶׁךְ:

ד'. ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם ר' יהושע אומר אמר לו הקב"ה הריני נגלה מיד ואיני מעכב: ר' אלעזר המודעי אומר אינו אומר הנני אלא לאבות(נ): ממטיר לכם *ר' יהושע אומר בודאי אין ראוי אלא לכם: ר' אלעזר המודעי אומר אינו אומר לכם אלא בזכות אבותיכם: מן השמים מאוצר טוב שבשמים כענין שנ' (דב' כ"ח י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים: רבן שמעון בן גמליאל אומר בא וראה כמה חביבין ישראל לפני אביהן שבשמים ולפי שהן חביבין נתחלפו להן מעשי בראשית נעשו עליונים תחתונים ותחתונים עליונים שמתחלה היה הלחם עולה מן הארץ שנ' (שם ל"ג כ"ח) אל ארץ דגן ותירוש והטל היה יורד מן השמים שנ' (שם) אף שמיו יערפו טל עכשיו נתחלפו הדברים התחיל הלחם יורד מן השמים שנ' לחם מן השמים והטל עולה מן הארץ שנ' (ט"ז י"ד) ותעל שכבת הטל: ויצא העם וילקטו. ר' יהושע אומר שלא תהיו יוצאין לחצרותיכם ומלקטין אלא שתהיו יוצאין למדברות ומלקטין: דבר יום ביומו. ר' יהושע אומר שילקט אדם מן היום למחר וכן מערב שבת לשבת: ר' אליעזר אומר שלא ילקט אדם מן היום למחר וכן היה ר' אליעזר אומר מי שיש לו מה שיאכל היום ויאמר מה אני אוכל למחר הרי זה ממחוסרי אמנה שנ' דבר יום ביומו מי שברא יום ברא פרנסתו: *ד"א דבר יום ביומו ר' שמעון אומר מפני חיבתן של ישראל נותן להם דבר יום ביומו מושלו משל להי"ד למלך בשר ודם שכעס על בנו ואמר אל יראה פני אלא מתחלת השנה יבא ויטול פרנסתו: היה מתפרנס כל השנה והוא מתבלקט(ס) הלווי אראה פני אבה ואל אתפרנס כיון שנתרצה לו אמר יבוא בכל יום ויטול פרנסתו אמר אותו הבן כדאי אם אין בידי אלא ראיית המלך בכל יום כדאי הוא: כך ישראל מפני חיבתן ניתן להם פרנסת יום יום כדי שיהיו מחלין ומקבלין פני שכינה בכל יום: למען אנסנו הילך בתורתי אם לא. *נסוי(ע) הוא להן ולכל באי העולם שכל מי שמלאו לבו לעבוד את השם בכל לבו הוא ממציא לו ספקו מכל מקום: ר' יהושע אומר שנה אדם שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית ועשה מלאכה כל היום מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כולה: ר' אליעזר אומר לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן הא כאיזה צד היה אדם יושב ושונה ואינו יודיע מאין יאכל וישתה מאין ילבש ויתכסה הא לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן שנייה להן לאוכלי תרומה:

ה'. והיה ביום הששי והכינו מיכאן שילקט(פ) אדם מערב שבת לשבת: והיה משנה. לחם שהוא משונה אתה אומר לחם שמשונה אי אינו אלא לחם כפול כשהוא אומר לקטו לחם משנה [שני העומר לאחד] הרי לחם כפול אמור מעתה הא מה ת"ל משנה לחם שהוא משונה: בכל יום היה יורד עומר אחד ובשבת שני עמרים בכל יום היה ריחו נודף ובשבת ביותר בכל יום היה מצהיל כזהב ובשבת יותר(צ): *ד"א והיה ביום הששי והכינו מכאן אמרו חול מכין לשבת וחול מכין ליום טוב ואין יום טוב מכין לשבת ולא שבת מכינה ליום טוב(ק):

נ) בזכות האבות. ס) כפי עניינו הוא מצטער ומתאונן. ע) גדולה כדלעיל ושם נסהו. פ) במכי גרי': שמערב. צ) עי' תנחומא הוצאת בובער פ' בשלח אות כ"ד מאמר זה בשם חזקי' בר (נ"ל ברבי) חייא. וכבר העירו שחזקיהו ברבי חייא הוא המסדר של מכדרשב"י. ק) ביצה ב' ע"ב.

ו'. ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל ערב אמרו להן עד שאתם ישינים על מטותיכם המקום מפרנס אתכם: וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. מיכאן אתה אומר ששקולה יציאת מצרים לפני מקום כנגד [כל] נסים וגבורות שעשה המקום לישראל:

ז'. ובקר וראיתם את כבוד ה' מיכאן אתה למד שבפנים מאירות ניתן להן מן לישראל מן ששאלו אותו כהלכה ניתן להם בפנים מאירות בשר ששאלו ממלי מעין(ר) ניתן להם בפנים חשכות: ונחנו מה כי תלינו עלינו. אמרו להן אנו מה ספונין שאתם עומדין ומתרעמין עלינו:

ח'. ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול מיכאן אתה למד שבפנים חשכות ניתן להם בשר לישראל אבל מן בפנים מאירות: לא עלינו תלונותיכם כי על ה'. אמרו להם אילו עלינו הייתם עומדין ומתרעמין לא היינו מצטערין אלא שאתם עומדין ומתרעמין לפני קיים עולמים ב"ה:

ט'. ויאמר משה אל אהרן אמר אל כל עדת בני ישראל קרבו לפני ה' ר' יהושע אומר אינו אומר קרבו אלא ליתן את הדין כענין שנאמר (ישע' מ"א כ"א) קרבו ריבכם יאמר ה' הגישו עצמותיכם יאמר מלך ישראל(ש): ר' אלעזר המודעי אומר אינו אומר קרבו אלא כשנגלית שכינה:

י'. ויפנו אל המדבר ר' יהושע אומר אינו אומר ויפנו אלא ליתן את הדין(ת) ר' אלעזר המודעי אומר אינו אומר אלא לאבות הראשונים שנ' ויפנו אל המדבר מה מדבר אין בו חטא ועון אף אבות הראשונים שאין בהן חטא ועון: והנה כבוד ה' נראה בענן. ר' יוסי בן שמעון אומר כל זמן שישראל מבקשין לסקול משה ואהרן המקום נגלה בעמוד ענן אמר המקום מוטב ילקה עמוד ענן ואל יסקל משה ואהרן:

י"א. וידבר ה' אל משה [לאמר]:

י"ב. שמעתי את תלונות בני ישראל ר' יהושע אומר אמר לו הקב"ה למשה גלוי וידוע לפני מה שאמרו ישראל ומה עתידין לומר לפני: דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר. אמר להם בין שני הדברים הייתם עומדין: שאלתם מן לפני שאי אפשר לאדם להיות בלא לחם נתתי לכם: חזרתם ושאלתם בשר ממלי מעיים הריני נותן לכם ומפני מה אני נותן לכם כדי שלא תהא סבורין לומר אין ספק בידו ליתן לנו בשר אלא הריני נותן לכם ולבסוף אני נפרע מכם: וידעתם כי אני ה' אלהיכם. אני דיין להפרע:

י"ג. ויהי בערב ותעל השלו מיכאן אתה למד שבפנים חשיכות ניתן להן בשר לישראל: ותכס את המחנה. איני יודיע כמה הרי אומר (במ' י"א ל"א) וכאמתים על פני הארץ: שתי אמות היתה גבוהה מן הארץ שיהא אדם עומד כנגד לבו ונוטל מדבר שאין בו צער: מלבו ולמטה שתי אמות: מלבו ולמעלה אמה אחת: ואומר (שם) ויטש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה סביבות המחנה כל מה שעירע להם בשלו שני עירע להם בשלו ראשון ילמד סתום מן המפורש:

י"ד. ותעל שכבת הטל בא הכתוב ללמדך היאך היה יורד להן מן לישראל יצאת רוח צפונית וכיבדה את המדבר וירד מטר וכיבש את הארץ וירד הטל עליו והרוח מנשבת בו ונעשה כשלחנות של זהב והמן היה יורד עליו וממנו ישראל מלקטין ואוכלין:

ר) במכ' גרס: ממלא מעים. ש) בקרא כתי': יעקב. ת) עי' הגי' במכילתא.

והנה על פני המדבר. ולא על כולו אלא על מקצתו: דק. מלמד שהוא דק: מחספס. מלמד שהוא מחספס: דק ככפר על הארץ. מלמד שהיה יורד כגליד על הארץ כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר ותעל שכבת הטל כויכול פשט המקום את ידו וקבל תפלתן של אבות של שוכני עפר והוריד המן כטל לישראל: והנה על פני המדבר. ולא על המדבר כולו אלא על מקצהו: דק. מלמד שהיה יוריד מן השמים שנקרא דק שנ' (ישע' מ' כ"ב) הנוטה כדק שמים או לפי שהיה יוריד מן השמים מנין שלא היה יוריד צונן ת"ל חם(א): או לפי שהיה יוריד מלמעלה למטה יכול היה יורד בקול מנין שלא היה יורד אלא בשתיקה ת"ל חס או לפי שהיה יורד על הקרקע מנין שלא היה יורד אלא על הכלים ת"ל סף: ר' טרפון אומר לא היה יורד אלא על הסעפים(ב): ככפור כויכול פשט המקום את ידו וקבל תפלתן של אבות של שוכני עפר והוריד מן כטל לישראל בענין שנ' (איוב ל"ג כ"ד) מצאתי כפר: וכבר היו ר' טרפון ותלמידים יושבים ור' אלעזר המודעי יושב ביניהן אומר להן ר' אלעזר המודעי ששים אמה היה הווה גבהו של מן שהיה יוריד להן לישראל אמרו לו אלעזר אחינו עד מתי אתה מגביב ומביא עלינו אמר להן מקרא מן התורה אני דוריש וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב: במדת פורענות הוא אומר (ברא' ז' י"א) וארובות השמים מהו אומר (שם כ') חמש עשרה אמה גברו המים מה נפשך בתוך הנחל חמש עשרה אמה על פני ההר חמש עשרה אמה על פני בקעה חמש עשרה: ובמדת הטוב הוא אמור (תה' ע"ח כ"ג) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול: מיעוט דלתות שתים כמה ארבות בדלת ארבע ארבע על ארבע הרי שמונה: הא צא וחשוב ששים אמה היה הווה גבהו של מן שהיה יורד להן לישראל: איסי בן עקיבה אומר מנין שירד להן לישראל מן עד שראו אותו כל באי בראשית ת"ל (תה' כ"ג ה') תערך לפני שלחן נגד צוררי:

ט"ו. ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא כאחד שאומר לחברו מה הוא כך אמרו ישראל מן הוא: ויאמר משה אליהם הוא הלחם. משה אמר לזקנים וזקנים אמרו להן לישראל כך דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי אומר משה אמר להן לזקנים והוא אמר לכל ישראל: הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאכלה. ר' יוסי ביר' שמעון אומר כסוסים נתפטמו ישראל באותה שעה נאמר כאן לאכלה ונאמר להלן (תה' ע"ח כ"ה) לחם אבירים אכל איש אמר להן לחם זה שאתם אוכלין ניטוח היא באברים *וכן הוא אומר מחספס שהוא יורד במאתים שמונה וארבעים איברים של אדם מנין מחספס(ג): ד"א לחם אבירים אכל איש זה יהושע שהיה יורד לו מן כנגד כל ישראל:

ט"ז. זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו איש לפי אכלו אמרו כשהיה יוצא נחשון בן עמינדב ללקט הוא ובני ביתו היו מלקטין הרבה ועני שבישראל מלקט קמעה וכשהן באין במדה עומר לגלגלת מספר נפשותיכם. אמרו האוכל כשיעור הזה הרי הוא (בארי) [בריא] ומבורך פחות מיכאן מקולקל במיעיו יתר על כן הרי זה רעבתן: * איש לאשר באהלו תקחו. מיכאן שאדם חייב במזונות אשתו ובניו(ד):

י"ז. ויעשו כן בני ישראל וילקטו המרבה והממעיט עשו מה שנתפקדו ולא עברו על גזרת משה:

א) דרש מחספס נוטריקון חס, חם, סף. ב) אולי הוא מל"ע شعف מקום גבוה ועי' הגי' במכילתא. ג) יומא ע"ה ע"ב. ד) עי' כתובות מ"ו ע"ב וס"ס ע"ב.

י"ט. **ויאמר משה אליהם איש אל יותר ממנו עד בוקר** *גזרת מלך ואם הותיר הרי זה עובר בלא תעשה:

כ'. **ולא שמעו אל משה** אלו מחוסרי אמנה שבהן: ויותירו. האנשים אין כתיב אלא אנשים האנשים לא הותירו שאר אנשים הותירו(ה): וירם תולעים ויבאש. אפשר שמאחר שמרחיש יבאיש אלא מבאיש ואחר כך מרחיש כענין שני להלן (פסו' כ"ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו: * ד"א וירם תולעים ויבאש וכי מאין ידעו ישראל שהותירו אלא שראו קילין קילין(ו) של תולעים יוצאין מבית דתן ואבירם אלו לאלו הה"ד (משלי ג' ל"ה) וכסילים מרים קלון: ויקצף עליהם משה. כעס עליהן משה ואמר להן [מפני] מה עשיתן כך:

כ"א. **וילקטו אותו בבקר בבקר** משחרית לשחרית: איש לפי אכלו. דורשי רשומות אומרין מיכאן שהיה בו במן בזעת אפיך תאכל לחם (ברא' ג' י"ט): וחם השמש. בארבע שעות: אתה אומר בארבע שעות או אינו אלא בשש שעות כשהוא אומר (שם י"ח א') כחם היום הרי שש שעות אמור הא מה אני מקיים וחם השמש בארבע שעות: ונמס. כיון שזורחת עליו חמה הוא פושר ויורד ונחלים מושכין ממנו והולכין לים הגדול ואילות וצבאים ויחמורים באין ושותין מהן ואומות העולם באין וצדין מהן והיו טועמין בהן טעם מן שנתן המקום לישראל:

כ"ב. **ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה** [לחם שהוא משונה: שני העומר לאחד. לחם כפול]: ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה. אמרו לו רבינו משה מה נשתנה היום הזה משאר ימים אמר להן: הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה'. אמרו לו אימתי אמר להן מחר:

כ"ג. **את אשר תאפו אפו** על האפוי אפו ועל המבושל בשלו מיכאן לעירובי תבשילין כדברי בית שמאי שצריכין עירוב לכל מין ומין: ר' יהושע אומר את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו הרוצה לאפות מתאפה לו והרוצה לבשל מתבשל לו: ר' אלעזר המודעי אומר את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו הרוצה לטעם דבר האפוי טועם בו טעם כל אפויין שבעולם: דבר בישול טועם בו טעם כל בישולין שבעולם:

כ"ד. **ויניחו אותו עד הבקר** עשו מה שנתפקדו:

כ"ה. **ויאמר משה אכלהו היום** לפי שהיו ישראל רגילין לצאת בשחרית אמרו לו רבינו משה נצא בשחרית אמר להן אכלוהו היום אמרו לו הואיל ולא יצאנו בשחרית נצא בין הערבים אמר להו כי שבת היום לה'. לפי שפקע לבן של ישראל באותה שעה אמרו לו רבינו משה הואיל ולא מצאנוהו היום שמא לא נמצאנו למחר אמר להן היום לא תמצאוהו בשדה. היום אי אתם מוצאין אותו מוצאין אתם אותו למחר דברי ר' יהושע: ר' אלעזר חסמא אומר בעולם הזה אין אתם מוצאין אותו אתם מוצאין אותו לעולם הבא: ר' יהושע אומר אמר להן משה לישראל אם תזכו לשמר שבת תנצלו משלש פורעניות מיומו של גוג ומיומו של משיח ומימי בית דין הגדול: ר' אלעזר המודעי אומר אמר להן משה לישראל אם תזכו לשמר שבת עתיד המקום ליתן לכם ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה:

ה) עי' מכילתא. ו) בתנחומא תלוה אות י"א גר' קלאכין, ועי' ערוך ערך קלן.

כ"ו. **ששת ימים תלקטוהו** רבי יהושע אומר למדנו שלא היה המן יורד בשבת ביום טוב מנין ת"ל שבת לא יהיה בו: רבי אלעזר המודעי אומר ששת ימים תלקטוהו למדנו שלא היה המן יורד בשבת: ביום הכפורים מנין ת"ל שבת לא יהיה בו(ז):

כ"ז. **ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט** אלו מחוסרי אמנה שבהן:

כ"ח. **ויאמר ה' אל משה עד אנה מאנתם** אמר לו הקב"ה למשה אמור להן לישראל הוצאתי אתכם ממצרים וקרעתי לכם את הים והורדתי לכם את המן והיגזתי לכם את השלו ועשיתי לכם נסים וגבורות עד מתי אתם ממאנים לשמור מצותי ותורתי שמא תאמרו מצוות הרבה הישלתי עליכם שבת זו שנתתי לכם במרה לשמרה ולא שמרתם אותה: שמא תאמרו שומר שבת מה שכר נטל ת"ל (ישע' נ"ו ב') שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע הא למדת שכל המשמר את השבת מרוחק הוא מן העברה: מצותי ותורותי ראו כי ה' נתן לכם השבת. * גדולה שבת שכן מצינו מן התורה ובנביאים ובכתובים שהיא שקולה כנגד כל המצות בתורה דכתיב עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי ראו כי ה' נתן לכם השבת: בנביאים (יחז' כ' י"א—י"ב) ואתן להם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וגם את שבתותי נתתי להם להיות לאות ביני וביניהם: בכתובים (נחמי' ט' י"א) דכתיב ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצוות טובים ואת שבת קדשך הודעת להם(ח):

כ"ט. **ראו כי ה' נתן לכם השבת** אמר להם הזהרו שהמקום נתן לכם את השבת: על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים. מכאן היה ר' יאשיה אומר לחם כפול: שבו איש תחתיו. אלו ארבע אמות: אל יצא איש ממקומו. אלו אלפים אמה:

ל"א. **ויקראו בית ישראל את שמו מן** דורשי רשומות אומרין ישראל קראו אותו מן: והוא כזרע גד. אי אתה יודיע של מה: ר' יהושע אמר הוי אומר של זרע פשתן: או מה זרע פשתן אדום אף הוא אדום ת"ל לבן: רבי אלעזר המודעי אומר דומה לאגדה שמושך לבו של אדם: ר' יוסי אומר מגיד על עצמו שהוא מן לפי שאינו יורד לא בשבתות ולא בימים טובים ולא ביום הכפורים: אחרים אומרין כשם שהנביא מגיד להם חדרים וסתרים לישראל כך המן מגיד להן חדרים וסתרים: הא כאיזה צד אשה סורחת על בעלה היא אומרת הוא סרח עלי והוא אומר היא סורחת עלי באין אצל משה לדין אומר להן לבקר משפט: לשחרית אם נמצא מן שלה בבית בעלה בידוע שהיא סורחת עליו ואם נמצא מן שלה בבית אביה בידוע שהוא סורח עליה(ט): וכן המוכר עבד לחבירו זה אומר לקחתי והלה אומר לא מכרתי באין אצל משה לדין אומר להן לבקר משפט: לשחרית אם נמצא מן שלו בבית רבו ראשון בידוע שאינו מכור: ואם נמצא מן שלו בבית רבו אחר בידוע שהוא לקוח: וטעמו כצפיחית בדבש. ר' יהושע אומר כאידפס(י) עם העיסקריטין: ר' אלעזר המודעי אומר כסולת זו שצפה על גבי נפה ולושה בדבש וחמאה:

ל"ב. **ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר ממנו וגו'** אם אומר אני יכול לא הניחו אהרן אלא בשנת הארבעים ת"ל (פס' ל"ד) כאשר צוה אל

ז) לפי גי' זו לר"א המודעי המן היה יורד ביו"ט, ועי' תוס' ביצה ב' ע"ב ד"ה והיה.
ח) ירושלמי ברכות פ"א ה"ה. ט) יומא ע"ה ע"א ועי' בעין יעקב שם הם ב' נוסחאות.
י) כנראה צ"ל כאילפס עי' מכילתא או שיש חילוף ד' בל' כמו אזדא אזלא.

משה ויניחהו אהרן לפני העדות: אימתי נעשה ארון לא בשנה שנייה [הוי לא הניחו אהרן אלא בשנה שנייה]:

ל"ג. **ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת** צנצנת זו אינו יודע של מה היא אם של זהב אם של כסף אם של נחשת אם של ברזל אם של עופרת ת"ל צנצנת אחת לא אמרתי אלא כלי שמציין(כ) יותר מחברו ואיזה הוא כלי שמציין יותר מחברו הוי אומר זה כלי חרש: ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם. ר' יהושע אומר לאבות: רי אלעזר המודעי אומר לדרות: ר' יוסי אומר לימות ירמיה לפי שהיה ירמיה אומר להן לישראל התעסקו בתורה אמרו לו אם נתעסקנו בתורה מאין אנו מתפרנסין הוציא להם צנצנת של מן אמר להן אבותיכם שנתעסקו בתורה ראו במה נתפרנסו אף אתם אם נתעסקתם בתורה לסוף המקום מפרנס אתכם: וזו אחת משלוש אתות שעתיד אליהו לגלות להן לישראל ואלו הן צלוחית של מן וצלוחית של מים(ל) וצלוחית של שמן המשחה:

ל"ה. **ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה** ר' יהושע אומר ארבעים יום אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה מת משה בשבעה באדר ואכלו ממנו עשרים וארבעה של אדר וששה עשר של ניסן וכן הוא אומר (יהושע ה' י"ב) וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ: ר' אלעזר המודעי אומר עשרים וארבעה של אדר ושלשים של אדר שני שהיא היתה מעוברת ואכלו ממנו ששה עשר בניסן וכן הוא אומר וישבת המן ממחרת: אחרים אומרין ארבע וחמשים שנה אכלו ישראל את המן ארבעים שנה במדבר ושבע של כבוש ושבע של חלוק שני' עד בואם אל ארץ נושבת מה ת"ל ארץ נושבת מלמד שארבע עשרה שנה אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה:

ל"ו. **והעמר** איני יודע כמה ת"ל עשירית האיפה הוא. אחר מעשרה בשלוש סאין שהן שבעת רבעים ועוד: ועוד זה אחד מחמשה ברובע(מ):

[יז]. א'. **ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין** לפי דרכינו למרנו שאין השונא בא אלא על החטא ועל העברה:

ב'. **וירב העם עם משה** שעברו על שורת הדין: ויאמר אליהם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'. אמר להם כל זמן שאתם מידיינין כנגדי הרי אתם מנסים את המקום: ד"א אמר להם כל זמן שאתם מדיינין כנגדי המקום עושה לכם נסים וגבורות ושמו מתגדל בעולם:

ג'. **ויצמא שם העם למים** מלמד שנגע בהם צמאון ולהלן (ט"ו כ"ג) ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה לא נגע בהן צמאון אבל כאן נגע בהן צמאון: ויאמר למה זה העליתנו ממצרים. * אמר להן דרך ארץ אדם כועס בתוך ביתו אין נותן פניו אלא בקטן אבל כאן נתנו פניהם בגדול: להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא. מיכאן היה ר' יאשיה אומר נפל ביתו הבל(נ) לכותא: ד"א להמית אתי ואת בני ואת מקני. אמרו בהמתו של אדם אינה אלא חייו הא כאיזה צד אדם יוצא לדרך ואין בהמתו עמו מסתגף הוא:

כ) אולי פי' שמצוין ובמכי' גר' שמציין. ל) במכ' גר' מי נדה, ובגליון מדרש הגדול פי' שהן המים ששתו ישראל כמו שנאמר ויצאו מים רבים (במדבר כ' י"א). מ) מובא מר' טודרוס הלוי בשם מכילתא דרשב"י, ע' דף 1 הערה ע'. נ) הבל כמו חבל.

ד'. **ויצעק משה אל ה' לאמור מה אעשה לעם הזה** להודיע [שבחו] של משה שלא אמר הואיל והן מידיינין כנגדי אף אני איני מבקש עליהן רחמים אלא מה אעשה לעם הזה: עוד מעט וסקלוני. אמר לפניו [רבונו] של עולם בינך לבינם הרי אני הרוג שאמרת לי אל תקפיד כנגדן כי תאמר אלי שאהו בחיקך (במ' י"א י"ב): כאן המקום ממיך ומשה מגביה אבל במעשה העגל המקום מגביה ומשה ממיך:

ה'. **ויאמר ה' אל משה עבור לפני העם** (על) [עבור] על דבריהם שנפשם קניטה(ס): ר' יהודה אומר עבור על חטא שלהן: ר' נחמיה אומר לפני העם הזה וּדְבַנְשָׁא ליה ימליל(ע): ד"א עבור לפני העם הזה והוציא להם מים: וקח אתך מזקני ישראל. לעדות שלא יאמרו מעיינות היו: ומטך אשר הכית בו את היאר קח בידך והלכת. זה אחד משלשה [דברים] שהיו ישראל מתרעמין ואומרין של פורענות הן ואלו הן קטרת ומטה וארון: קט־ת זו אמרו של פורענות היא היא הרגה נדב ואביהוא היא הרגה קרח ועדתו לסוף ידעו שהיא של ברכה ויתן את הקטרת ויכפר על העם (במ' י"ז י"ב): ארון זה אמרו של פורענות הוא הוא הרג את (עזה ואת) פלשתים ואת בית שמש והרג את עֻזָּא: לסוף ידעו שהוא ברכה וישב ארון ה' בית עבד אדום הגתי שלשה חדשים ויברך ה' את עבד אדום ואת כל ביתו (ש"ב ו' י"א): מטה זה אמרו של פורענות הוא הוא הביא מכות על המצריים במצרים לסוף ידעו שהוא של ברכה ומטך אשר הכית בו את היאר קח בידך והלכת:

ו'. **הנני עומד לפניך שם על הצור בחרב** אמר לו כל מקום שאתה מוצא רושם רגלי אדם כענין שנ' דמות כמראה [אדם] (יחז' א' כ"ו) שם אני עומד לפניך(פ): והכית בצור. מיכאן ר' יוסי בן זימרה אומר מקל זה של סמפיר הוא והכית על הצור אין כתיב כן אלא והכית בצור:

ז'. **ויקרא שם המקום מסה ומריבה** ר' יהושע אומר משה קראו מסה ומריבה: ר' אליעזר המודעי אומר המקום קראו מסה ומריבה שנ' ויקרא שם המקום מיכאן לבית דין הגדול ב"ה(צ) שנקרא מקום: על ריב בני ישראל וגו'. ר' יהושע אומר אמרו אם ישנו רבון כל העולמים ב"ה כדרך שהוא ישנו עלינו נדע ואם לאו [לא] נדע: ר' אלעזר המודעי אומר [אמרו] אם ספק צרכינו במדבר נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו:

ח'. **[ויבא עמלק]** ר' יאשיה ור' אלעזר חסמא אומרין מקרא זה רשום ומפורש על ידי איוב (ח' י"א) היגאה גמא בלי בצה ישגה אחו בלי מים וכי אפשר לגמא זה להיות שלא בצים ואפשר לאחו זה להיות שלא מים כך אי אפשר להן לישראל לפרוש מדברי תורה לפי שפירשו מדברי תורה באו לתרעומת לפיכך בא עליהן שונא שאין השונא בא אלא על החטא ועל העבירה שני' ויבא עמלק: ויבא עמלק. שבא בגילוי פנים שני' (דב' כ"ה י"ח) ולא ירא אלהים: ר' יוסי בן חלפתא אומר ויבא עמלק שבא בעצה לפי שהלך וכינס כל אותן אלפים וכל אותן רבבות בשביל לקבל פורענות אמרו היאך אנו יכולין לעמוד כנגדן: פרעה שעמד כנגדן טבעו הקב"ה בים היאך אנו יכולין לעמוד כנגדן אמר להם אני אתן לכם עצה מה תעשו: אם ינצחונו ברחו ואם לאו באו וסייעונו

ס) בנער. ע) עי' מכילתא. פ) גם מאמר זה הובא מר' טודרוס הנ"ל לד 1 הערה ע' בשם מכילתא דרשב"י. צ) ב"ד של מעלה, ונקרא מקום מפני שהוא מכוון כנגד מקדש של מטה שנקרא מקום כמ"ש (דב' י"ז ח') וקמת ועלית אל המקום. וגם מאמר זה הובא מר' טודרוס הנ"ל לד 1 הערה ע' בשם מכדרשב"י.

עליהם: ר' נתן בן יוסף [אומר] חמשת עממים פסע ובא עמלק ועשה מלחמה עם ישראל שנ' (במ' י"ג כ"ט) עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבוסי והאמרי יושב בהר והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן הוא היה לפנים מכולם: רבי אומר לא בא אלא מהררי שעיר ארבע מאות פרסה פסע ובא עמלק ועשה מלחמה עם ישראל: אחרים אומרים יבא עמלק כפוי טובה ויפרע מעם כפויי טובה: וילחם עם ישראל ברפידים. ר' יהושע אומר היה נכנס תחת ענני הכבוד וגונב נפשות מישראל והורגן שנ' (דב' כ"ה י"ח) אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך: ברפידים. אמר רבי חנניה דבר זה שאלנו את ר' אליעזר כשהוא יושב במותבא רבא רפידים מה הוא אמר לנו כמשמעו: ועוד אמר ר' חנניה דבר זה שאלנו את ר' אליעזר כשהוא יושב במותבא רבא מפני מה פדו ישראל פטרי חמורים ולא פדו פטרי גמלים ולא פטרי סוסים אמר לנו גזרת מלך מלכי המלכים ב"ה: ד"א לפי שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים שאין לך כל אחד ואחד שלא היו לו שבעים חמורים לפניו שהיו טוענין כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות: דורשי רשומות אומרין אין רפידים אלא רפיון ידים לפי שריפו ידיהם של ישראל מן התורה לפיכך בא עליהן שונא שאין השונא בא [אלא] על החטא ועל העבירה וכן הוא אומר (דה"ב י"ב א') ויהי כהכין מלכות רחבעם וכחזקתו עזב את תורת ה' וכל ישראל עמו: מהוא אומר (שם ב') ויהי בשנה החמישית עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה':

ט'. ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים מיכאן שיהיה כבוד תלמידו של אדם חביב עליו ככבוד חברו וילמד כל העולם כולו ממשה שלא אמר ליהושע בחר לי אנשים אלא בחר לנו אנשים עשאו כמותו: אנשים. אנשים גבורים אנשים יראי חטא: וצא הלחם בעמלק. * וכי משה עומד ואומר ליהושע [לעשות] מלחמה עם עמלק אלא מסורת היא שאין בני עשו נופלין אלא ביד בניה של רחל(ק): וצא הלחם בעמלק. ר' יהושע אומר אמר לו הקב"ה למשה צא מתחת כנפי השכינה והלחם בעמלק: ר' אלעזר המודעי אומר אמר לו הקב"ה למשה אמור לו ליהושע ראשך זה למה אתה משמרו לא לכתר צא והלחם בעמלק: מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלהים בידי. מחר נהיה מעותדין ועומדין על ראש הגבעה ומטה שאמר הקב"ה בידך תהא בידי לעולם כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר מחר נגזור תענית ונהא מעותדין ועומדין: על ראש אלו מעשה אבות: הגבעה אלו מעשה אמהות: ומטה אלהים בידי אמר משה לפני המקום במטך זה הוצאתם ממצרים וקרעת להם את הים והיגזת להם את השלו והורדת להם את המן ועשית להם נסים וגבורות: במטה זה תעשה להם נסים וגבורות בשעה זו:

י'. ויעש יהושע כאשר אמר לו משה עשה מה שנתפקד ולא עבר על גזרת משה: ומשה ואהרן וחור. * זה בנה של מרים(ר): עלו ראש הגבעה. לענין שאמרנו * מיכאן לשליח צבור שיהיה אחד מימינו ואחד משמאלו(ש):

י"א. והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל ר' אליעזר אומר וכי ידיו של משה מגברות ישראל או ידיו משברות עמלק אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינים במה שפקד המקום למשה המקום עושה להם נסים וגבורות: כיוצא בו אתה אומר (י"ב ז') ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות וגו' וכי מה הדם מהנה למלאך

ק) ב"ב קכ"ג ע"ב ופסיקתא פ' זכור. ר) עי' רש"י. ש) פרקי דר"א פ' מ"ד, עי' א"ח סי' תקס"ו ס"ז.

ומה מהנה למזוזה אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינים במה שפיקדן משה לעשות המקום חס עליהן: כיוצא בו (במ' כ"א ח') ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף וגו' וכי נחש ממית ומחיה אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינין במה שפיקדן הן מתרפאין: ד"א והיה כאשר ירים משה ידו ר' עקיבה אומר כשהיה משה מגביה ידו רמז שעתידין ישראל להגביה דברי תורה הן נוצחין וכשהוא משפיל ידו כויכול שעתידין ישראל להשפיל דברי תורה ואינן נוצחין:

י"ב. וידי משה כבדים יקרו ידיו של משה באותה שעה כאדם שתלויין בו שני כדי מים כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר מיכאן שאין מרשלין לדבר מצוה שאלו אמר לו משה ליהושע בחר לי אנשים מיד לא בא לידי צער ההוא אלא אמר למחר: ויקחו אבן. וכי לא היה שם כסת אחת או גלובקרין(ת) אחד שיניחו לו וישב אלא אמר כל זמן שישראל שרויין בצרה אף אני אהא עמהן בצער מכאן אמרו אשרי אדם שמצטער עם הצבור: ואהרן וחור תמכו בידיו. מלמד שהיה מעלה בהן ומוריד בהן: ויהי ידיו אמונה עד בא השמש. מלמד שהיו ישראל בתענית כל אותו היום כך דברי ר' יהושע: ר' אליעזר המודעי אומר וידי משה כבדים שיקר החטא על ידיו של משה ולא היה יכול לעמוד בו: מה עשה נפנה לאבות הראשונים שנ' ויקחו אבן וישימו תחתיו אלו מעשה אבות: וישב עליה אלו מעשה האמהות ואהרן וחור תמכו בידיו מה ת"ל מזה אחד ומזה אחד מלמד שהיה אהרן מזכיר [זכות] לוי וחור מזכיר זכות יהודה מיכאן אמרו אין פוחתין משלשה שיורדין לפני התבה בתענית צבור: ויהי ידיו אמונה ידו שלא נטל בה כלום מישראל אמונה עד בא השמש: ד"א ויהי ידו אמונה אמר משה לפני מקום רבונו של עולם על ידי הוצאתם ממצרים ועל ידי קרעת להם את הים והורדת להן את המן והיגזת להן את השלו ועשית להן נסים וגבורות: ועל ידי תעשה להם נסים וגבורות בשעה זו: ד"א אמונה עד בא השמש אמר ראיתי כל מלכיות כולן אין עושות מלחמה אלא עד שש שעות מלכות חייבת זו עושה מלחמה משחרית ועד ערבית:

י"ג. ויחלש יהושע את עמלק ר' יהושע אומר שירד וחתך ראשי גבורים העומדין בראשי שורות: ר' אלעזר המודעי אומר בו לשון נוטריקון ויחל ויאחז(א) וישבר: עמלק. כמשמעו: עם. אלו בניו: את. אלו חיילות שעמו כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר עמלק כמשמעו: עם. אלו בניו: את אלו חיילות שעמו: כשהוא אומר ואת אלו חיילות שעם בניו: לפי חרב. ר' יהודה אומר לפי חרב למדנו למלחמה זו שלא היתה אלא על פי גבורה(ב): אחרים אומרין לפי חרב נתקיים בהם מה שנאמר להלן (יחז' ל"ה ו') כי לדם אעשך ודם ירדפיך אם לא דם שנאת ודם ירדפך: ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר זקנים הראשונים אומרין שוט שישראל לוקין בו סופו ללקות ילמד כל העולם כולו מפרעה שמתוך שבא ושעבד את ישראל טיבעו המקום בים שנ' (תה' קל"ו ט"ו) וניער פרעה וחילו בים סוף: וכן אתה מוצא בעמלק שמתוך שבא והזיק את ישראל איבדו המקום מן העולם הזה ומן העולם הבא שנ' (פ' י"ד) כי מחה אמחה את זכר עמלק כך כל אומה ומלכות שתבא ותזיק את ישראל בו בדבר המקום נפרע ממנה:

ת) עי' ערוך ערך גלפקרא. א) מאותיות הל' דרש ד' מלות ויחל ויאחז. דאי לא הוי אלא מלה אחת נוטריקון הוי סגי באות אחת דהיינו ח' לחודא, ועי' הגי' בילקוט. ב) הובא מר' טודרוס הנ"ל דף 1 הערה ע' בשם מהרלב"י ועי' תרגום יונתן.

י"ד. כתוב זאת זכרון בספר כתוב משכתוב כאן(ג): זאת. מה שכתוב במשנה תורה: זכרון. משכתוב בנביא: בספר. משכתוב במגילה כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר זאת משכתוב כאן ובמשנה תורה: זכרון משכתוב בנביא: בספר משכתוב במגילה: ושים באזני יהושע. בו ביום נמשח יהושע כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר זה אחד מן ארבעה שניתן להם רמז שנים חשו ושנים לא חשו: משה ניתן לו רמז ולא חש ושים באזני יהושע יהושע מכנים את ישראל לארץ: לסוף היה עומד ומבקש כל אותן בקשות וכל אותן תחנות עד שנ' לו (דב' ג' כ"ו) רב לך אל תוסף דבר: יעקב ניתן לו רמז ולא חש שנ' (בר' כ"ח ט"ו) והנה אנכי עמך ושמרתיך לסוף היה מתירא שנ' (שם ל"ב ח') ויירא ויצר לו אפשר מי שהבטיחו המקום כך יהא מתירא אלא אמר שמא יגרום החטא: דויד ניתן לו רמז וחש שנ' (ש"א י"ז ל"ו) גם את הארי גם את הדוב(ד) הכה עבדיך אמר מה אני ספון שהרגתי שלוש בהמות רעות הללו אלא שמא דבר עתיד לערע בישראל ועתידין להנצל על ידי לכך נאמר (שם) והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם: מרדכי ניתן לו רמז וחש שנ' (אס' ב' י"א) ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים אמר אפשר לחסידה זו שתנשא לערל זה אלא שמא דבר עתיד לערע בישראל ועתידין להנצל על ידה מיד ויודע הדבר למרדכי ויגד לאסתר המלכה (שם כ"ב): כי מחה אמחה. מחה בעולם הזה, אמחה לעולם הבא: מחה לו ולכל משפחתו כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר עמלק זה אגג: זכר זה המן מחה לו ולכל משפחתו אמחה לו ולכל (הדורות הוא) [הדור ההוא]: מתחת השמים. ר' יהושע אומר שלא יהיה לו נין ונכד לעמלק שלא יאמרו גמל זה של עמלק: רחל זו של עמלק אילן זה של עמלק: ר' אלעזר המודעי אומר לפי שבא לאבד את ישראל מתחת כנפי השמים אמר משה לפני המקום רבונו של עולם רשע זה בא לאבד את בניך מתחת השמים ספר תורה שנתת להן מי יקרא בו: ר' נתן אומר לא בא המן אלא זכר לישראל שנ' (אסתר ט' כ"ח) וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם:

ט"ו. ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה' נסי ר' יהושע אומר משה קראו נסי אמר להן נס זה שעשה לכם המקום בגיני עשאו: ר' אלעזר המודעי אומר המקום קראו נסי שכל זמן שישראל שרויין בנס כאלו נס לפניו: שרויין בצרה כאלו צרה היא לפניו: שרויין בשמחה שמחה היא לפניו וכן הוא אומר (ש"א ב' א') כי שמחתי בישועתך(ה):

ט"ז. ויאמר כי יד על כס יה משישב על כס יה ותהא מלחמה שֶׁלְיָה(ו) באותה שעה מלחמה לה' בעמלק: * מיכאן מנוי מלך קודם להכרתת זרעו של עמלק(ז) כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר נשבע הקב"ה בכסאו שאם יבואו כל אומות העולם להתגייר יקבלו מהן ומעמלק לא יקבלו מהן שנ' (ע' ש"ב א' י"ג) ויאמר דוד אל הנער המגיד לו מי אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי באותה שעה נזכר דויד מה נאמר למשה רבו שאם יבואו מכל אומות העולם להתגייר יקבלו מהן ישראל ועמלק לא יקבלו מהן ויאמר לו דוד דמך על ראשך פיך ענה בך (ע' שם ט"ז): מדר דר * אמר הקב"ה מן דָר וְדָר אֲנָא בָתְרֵיה לְדָר דָרִין(ח): מדור דור מדור העולם הזה לדור העולם

ג) ע' מגילה ז' ע"א וירוש' שם פ"א ה"ה. ד) עי' המקרא בפנים. ה) עי' מכילתא שם המאמר קטוע. ו) כמו של יה, ונ"ל דצ"ל ותהא מלחמה של יה, עי' ילקוט. ז) סנהדרין כ' ע"ב. ח) פסיקתא דר"כ סוף פ' זכור והובא בילקוט.

הבא כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר מדורו של שמואל לדורו של משיח שיש בו שלשה דורות ומנין שיש בו שלשה דורות שנ' (תה' ע"ב ה') ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים:

פרשת וישמע יתרו.

[יח]. א'. וישמע יתרו מה שמועה שמע ובא: ר' יהושע אומר מלחמת עמלק שמע ובא שכן היא כתובה בצדה שנ' (י"ז י"ג) ויחלש יהושע את עמלק: ר' אלעזר המודעי אומר מתן תורה שמע ובא שכן מצינו ביום שניתנה תורה לישראל זעו כל מלכי תבל בהיכליהם שנ' (תה' כ"ט ט') ובהיכלו כלו אומר כבוד נתקבצו כל אומות העולם אצל בלעם אמרו לו דומה שהמקום מאבד את עולמו במים כדרך שאיבדם לאנשי דור המבול כענין שנ' (שם י') ה' למבול ישב: אמר להן שוטים כבר נשבע שאינו מביא מבול לעולם שנ' (ישע' נ"ד ט') כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ אמרו לו בודאי מבול של מים אינו מביא אבל מבול של אש מביא(ט): אמר להן אינו מביא לא מבול של מים ולא של אש תורה נותן לעמו ושבר משלם ליראיו: כיון ששמעו ממנו הדבר הזה פנו כולם איש איש למקומו: ר' אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא שכן מצינו ביום שנקרע ים ליש־אל שמעו מסוף העולם ועד סופו שנא' (יהושע ה' א') ויהי כשמוע כל מלכי האמרי אשר בעבר הירדן ימה וכל מלכי הכנעני אשר על הים את אשר הוביש ה' את מי הירדן מפני בני ישראל עד עברם: וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע (שם ב' י') כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם: אמרו בת עשר שנים היתה בשעה שיצאו ישראל ממצרים: כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר זינתה: לחמשים שנה נתגיירה אמרה בשלשה דברים חטאתי [בשלשה דברים] ימחול לי בחבל ובחלון ובסוכה (י) שנ' ותורידם בחבל בעד החלון (שם ב' ט"ו) ותטמנם בפשתי העץ (שם ו'): יתרו. בתחלה היו קורין אותו יתר שנ' (ד' י"ח) וילך משה וישב אל יתר חותנו כיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא יתרו: וכן את מוצא באברהם מתחילה היו קורין אותו אברם כיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא אברהם: וכן את מוצא (בשרי) [בשרה] מתחלה היו קורין אותה שרי כיון שעשת מעשים נאים הוסיפו לה אות אחת ונקראת שרה לכל העולם: וכן את מוצא ביהושע מתחלה היו קורין אותו הושע וכיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא יהושע: ויש שמונעין מהן: יש לך ללמוד מעפרון מתחלה היו קורין אותו עפרון כיון שפסק דמים עם אבינו אברהם ואמר לו ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא (בראׄ כ"ג ט"ו) מנעו ממנו אות אחת ונקרא עפרן: וכן את מוצא ביהונדב מתחלה היו קורין [אותו] יהונדב (מ"ב י' ט"ו) וכיון שנתחבר לרשע שהוא יהוא (כ) מנעו ממנו

ט) וכתב על זה בעל מדרש הגדול וז"ל: לפי שהגוים מודים בנסים ונפלאות שנעשין בעולם אלא אומרין שמא הוא זה טבעו של עולם ארבעה יסודות הן כל אחד ואחד מליף בזמן ידוע לכך אמרו מבול של מים אינו מביא מבול של אש הוא מביא ועוד מבול של רוח ועוד מבול של עפר. י) במכילתא גרי ובסוכה, אך מדמייתי קרא דותטמנם בפשתי העץ ה"מ דקאי דעשתה סוכה של עץ וכלי פשתן והניחם בתוכה, עי' סנהדרין ק"ו ע"א. כ) משמע דמיירי ביהונדב בן רכב, אבל במכילתא שלנו משמע דמיירי ביונדב בן שמעה דשמואל ב' י"ג, ג'.

אות אחת ונקרא יונדב (ירמ' ל"ה ו') מיכאן אמרו אל תתחבר לרשע ואפלו לקרבו לתורה: *וכן את מוצא באחאב בן קוליה בתחלה היו קורין אותו אחאב (שם כ"ט כ"א) כיון שעשה מעשים רעים מנעו ממנו אות אחת ונקרא אחב (ל): שבעה שמות נקראו ליתרו יתר יתרו חובב בן רעואל פוטיאל קני: יתר שיתר פרשה אחת בתורה נתן לו הקב"ה פרשה להתגדר בה ואיזו זו מנוי זקנים שנא' (פ' כ"א) ואתה תחזה מכל העם: יתרו שעשה מעשים נאים: חובב שהיה חביב למקום: בן שהיה כבן למקום: רעואל שהיה ריע למקום וכן הוא אומר (פ' י"ב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים: פוטיאל שפט (מ) כל ע"ז שבעולם: קני שקנה העולם הבא: כהן מדין. ר' יהושע אומר כומר היה כענין שנ' (שופט' י"ח ל') ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כוהנים לשבט הדני: ר' אלעזר המודעי אומר שר היה כענין שנ' (ש"ב ח' י"ח) ובני דויד כהנים היו: חתן משה מתחלה היה משה מכבדו שנ' (ד' י"ח) וישב אל יתר חותנו עכשו התחיל חמיו מכבדו אמרו לו מה טיבך אמר להן חתן משה אני: את כל [אשר] עשה אלהים למשה ולישראל שקול משה כישראל וישראל כמשה שקול הרב כתלמיד ותלמיד כנגיד (נ): כי הוציא ה' את ישראל ממצרים מיכאן אתה למד ששקולה יציאת מצרים לפני המקום כנגד כל נסים וגבורות שעשה המקום לישראל:

ב'. ויקח יתרו חתן משה את צפורה אשת משה אחר שלוחיה ר' יהושע אומר אחר שפטרה בדבר (ס) ר' אלעזר המודעי אומר אחר שפטרה באגרת נאמר כאן אחר שלוחיה ונאמר להלן (דב' כ"ד א') וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתו מה שילוח האמור להלן גט אף שילוח האמור כאן גט: אימתי שלחה בשעה שאמר לו המקום למשה לך והוציא את ישראל ממצרים לקח את אשתו ואת בניו והרכיבם על החמור אמר לו המקום לאהרן צא לקראת אחיך המדברה יצא לקראתו התחיל מגפפו ומנשקו אמר לו משה אחי היכן היית כל השנים הללו אמר לו במדין אמר מה טיב אלו בני אדם שעמך אמר לו אשתי ובני הן ואמר לו להיכן אתה מוליכן אמר לו למצרים אמר לו על הראשונים אנו מצטערין עכשו אתה מביא את האחרונים מיד אמר לה חזרי לבית אביך מיד נטלה שני בניה וחזרה לבית אביה לכך נאמר אחר שלוחיה ואת שני בניה:

ג'. ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה ר' יהושע אומר ארץ נכריה היא לי בודאי ר' אלעזר המודעי אומר ארץ נכריה שכל העולם עובדין ע"ז ואני עובד את מי שאמר והיה העולם שנא' (ע' תהל' נ' א') אל אלהים דבר ויקרא ארץ (ע) מזרח שמש עד מבואו:

ד'. ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה אימתי הצילו המקום ר' יהושע אמר בשעה שאמר לו דתן מי שמך לאיש שר ושופט עלינו (ב' י"ד): ר' אלעזר המודעי אומר תפסו את משה והעלוהו לבימה כפתוהו והניחו לו סיף על צוארו ירד מלאך מן השמים בדמות משה תפשו את המלאך והניחו את משה: ר' אליעזר אומר בני אדם שתפסו את משה עשאן המקום כתים כתים אלמים

ל) עי' סנהדרין ל"ג ע"א. מ) אולי פירושו שפטפט וכלאם בהם, עי' ערוך ערך פט. נ) אולי צ"ל כנגדו. ס) ופי' בעל מדרש הגדול וז"ל: כלומר לא גירשה אלא אמר לה לכי לבית אביך. ע) עי' לקמן פסוק ו'.

חרשין וסומין: אומרין לאלמים היכן הוא משה ואינן יכולין לדבר: לחרשים ואינן שומעין: לסומין ואינן רואין וכן הוא אומר (ד' י"א) מי שם פה לאדם [וגו']:

ה'. ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה למה נאמר לפי שנא' (פ' ז') ויאמר אל משה אני חתנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה איני יודיע בניו של משה או בניה ממקום אחר ת"ל ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו בניו של משה ולא בניה ממקום אחר: אל המדבר הרי הכתוב מתמיה עליו אדם ששרוי בביתו ובכבודו של עולם עכשיו יבא למדבר תוהו הזה שאין בו כלום לכך נאמר אל המדבר:

ו'. ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך ר' יהושע אומר שלח לו ביד שליח: ר' אליעזר המודעי אומר שלח לו באגרת וירה לתוך מחנה ישראל (פ) עשה בגיני ואם אי אתה עושה בגיני עשה בגין אשתך: ואם אי אתה עושה בגין אשתך עשה בגין שני בניך: ר' אליעזר אומר אמר לו הקב"ה למשה אני שאמרתי והיה העולם שנ' (ע' תה' נ' א') אל אלהים דבר ויקרא ארץ (צ) אני שמקרב ואני מרחיק אני שקירבתי את יתרו ולא ריחקתיו אדם זה שבא אצלך לא בא אלא להתגייר לא בא אלא להכנים תחת כנפי השכינה אף אתה קרביהו ואל תרחקיהו מיכאן אמרו לעולם יהא אדם מרחק בשמאל ומקרב בימין לא כדרך שעשה אלישע לגיחזי שריחקו לעולם:

ז'. ויצא משה לקראת חתנו אמרו יצאו משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ויש אומרין אף ארון (ק) יצא עמהם: וישתחו וישק לו וישאלו איש לרעהו לשלום. אין אנו יודעין מי נשתחוה למי ומי נשק למי: מי שמענו שקרוי איש לא משה כענין שנ' (במ' י"ב י"ג) והאיש משה עניו מאד הא לא נשתחוה ולא נישק אלא משה ליתרו מיכאן אמרו לעולם יהא אדם נוהג כבוד בחמיו וכן דויד אמר לשאול ואבי ראה גם ראה (ש"ב כ"ד י"ב) מלמד שהיה נוהג בו כבוד ככבוד אביו: וישאלו איש לרעהו לשלום. *גדול הוא השלום שהוא קודם לשבחו של הקב"ה שכן מצינו לא פתח ליתרו תחלה לא ביציאת מצרים ולא בעשרת הדברות ולא בקריעת ים סוף ולא במן ולא בשלו אלא בשלום תחלה שנ' וישאלו איש לרעהו לשלום ואחר כך ויספר משה לחותנו מפני שהשלום מישב את הדעת לשמוע את כל אלו: ויבאו האהלה. זה בית המדרש:

ח'. ויספר משה לחותנו למשכו ולקרבו לתורה: את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים. שקול פרעה כמצרים ומצרים שקולין כפרעה: *על אודות ישראל. שתדע עמי בישראל (ר): את כל התלאה. במצרים: אשר מצאתם. על הים: בדרך. זו ביאת עמלק: ויצילם ה'. מכולם:

ט'. ויחד יתרו על כל הטובה ר' יהושע אומר בטובת המן הגיד לו אמר לו מן שנתן לנו הקב"ה אנו טועמין בו טעם פת טעם בשר טעם דגים טעם חגבים טעם כל מטעמים שבעולם שנ' טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה: ר' אליעזר המודעי אומר בטובת הבאר הגיד לו אמר לו באר שנתן לנו המקום אנו טועמין בו טעם דבש טעם חלב

פ) עי' תנחומא הוצאת באבער. צ) עי' לעיל ריש פ' והלא. ק) במכ' גרי' שכינה ואולי ארון הוא כינוי לשכינה נוטריקון אחד רואה ואינו נראה כמו שפי' גבי תשעה וארון מצטרפין (ברכות מ"ז ע"ב). ר) נ"ל דפי' דעל אודות ישראל קאי על ויספר דאף שכבר שמע יתרו כל הנסים מ"מ סיפר משה לו על אודות ישראל שידע עמו בישראל. וידידי מהרי"א בערלינער הראה לי שבמדרש שכל טוב פי' על אודות ישראל כדי שיודה לישועתן של ישראל, ולפ"ז אפשר דצ"ל כאן: כדי שתודה עמי בישראל, ודרש אודות לשון הודאה.

טעם יין חדש טעם יין ישן [טעם] כל (מטעמים) [ממתקים] שבעולם שני׳ טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה: ר׳ אליעזר אומר בטובת ארץ ישראל הגיד לו אמר לו עתיד המקום ליתן לנו ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דויד וכהונה ולויה שני׳ טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה: אשר הצילו מיד מצרים. מתחת סבלון ההוא של מצרים:

י׳. ויאמר יתרו ברוך ה׳ (תני) [אמר] ר׳ פפים גנאי לו למשה ולסיעתו שהרי ששים רבוא הוציא המקום ממצרים ולא היה אחד מהן שפתח ובירך המקום: אשר הציל אתכם מיד מצרים. מה ת״ל ומיד פרעה מיד מי שנקרא תנין הגדול שני׳ (ע׳ יחז׳ כ״ט ג׳) הנני עליך התנין הגדול: אשר הציל אתכם. זה משה ואהרן: אשר הציל את העם אלו ישראל: [מתחת יד מצרים]. מתחת סבלון פרעה ושל מצרים:

י״א. עתה ידעתי עד עכשו לא הודה בדבר: כי גדול ה׳ מכל האלהים. אמרו מתחילה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים עכשו הוציא המקום ששים רבוא בני אדם לכך נאמר כי גדול ה׳ מכל האלהים: ד״א כי גדול ה׳ מכל האלהים אמרו מתחלה לא הניח יתרו ע״ז בעולם שלא עבדה עכשו הודה בדבר שני׳ אלהים האלהים כל האלהים מכל האלהים נעמן הודה בדבר יתר ממנו שני׳ (מ״ב ה׳ ט״ו) הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל: וכן רחב הזונה שיירה (ש) שני׳ כי ה׳ אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת (יהושע ב׳ י״א): כי בדבר אשר זדו עליהם. מכירו הייתי לשעבר (שביתר) [ועכשו ביותר] שבמחשבה שחישבו המצרים לאבד את ישראל בה דנן המקום [שני׳] כי בדבר אשר זדו עליהם:

י״ב. ויקח יתרו חתן משה עולה וזבחים לאלהים הרי הכתוב מתמיה עליו: אדם שהוא עומד ומזבח ומקטר לע״ז בכל יום עכשו יביא עולה וזבחים לאלהים: ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם. משה לאיכן הלך והלא מתחלה יצא לקראתו שני׳ (פ׳ ז׳) ויצא משה לקראת חותנו אלא מלמד שהיה עומד ומשמש: דבר זה דרש ר׳ צדוק כשהיה רבן גמליאל עומד ומשמש אמרו בדין שאנו מסיבין וגמליאל ביר׳ עומד ומשמשנו אמר להן ר׳ יהושע מצאנו גדול מרבן גמליאל שעמד ושמש: אמרו לו היזה (איזה) [זה] אמר להם אברהם שני׳ (בראׄ׳ י״ט ח׳) והוא עומד עליהם ולא בני אדם כשרים אלא בני אדם שעובדין ע״ז ומכעיסין לפני המקום על אחת כמה וכמה לרבן גמליאל שעומד ומשמש לפני בני אדם כשרים ועוסקין בתורה: אמר להם ר׳ צדוק מצאנו גדול מאברהם ומרבן גמליאל שעומד ומשמש אמרו לו היזה אמר להם אלוה השמים ברוך הוא שנותן לכל אחד ואחד צרכיו ולכל גויה וגויה די מחסורה שני׳ (תה׳ קל״ו כ״ה) נותן לחם לכל בשר ואומר (שם קמ״ז ט׳) נותן לבהמה לחמה ולא בני אדם כשרים אלא בני אדם עובדין ע״ז ומכעיסין לפניו על אחת כמה וכמה לרבן גמליאל שעומד ומשמש לפני בני אדם כשרים ועוסקים בתורה: לפני האלהים. [מלמד שכל המקבל פני חכמים כאלו מקבל פני שכינה]:

י״ג. ויהי ממחרת [ממחרת] יום הכפורים: וישב משה לשפוט את העם. כמנהגו: ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב. וכי מבקר ועד ערב היה משה יושב ודן את ישראל והלא אין הדיינין יושבין אלא עד זמן סעודה אלא כל הדן דין אמת לאמתו

ש) מבואר עפ״י הילקוט מלכים ד׳ רכ״ט דנעמן הודה יותר מרחב וא״כ רחב שיירה הודאה יתירה לנעמן.

מעלה עליו הכתוב כאלו שותף במעשה בראשית נאמר כאן מן בקר עד ערב ונאמר להלן (בר׳ א׳ ה׳) ויהי ערב ויהי בקר:

י״ד. וירא חתן משה את כל אשר הוא עושה לעם וגו׳ אמר לו כמלך שיושב ועבדיו עומדין כך אתה עושה להן לישראל מדוע אתה יושב לבדיך וכל העם נצב עליך:

ט״ו. ויאמר משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים דבר זה שאל יהודה איש כפר עגי את רבן גמליאל מה ראה משה לומר כי בא אלי העם לדרוש אלהים אמר לו ואם לאו מה יאמר כי יבא אלי העם לדרוש כמאמר אלהים יפה אמר:

ט״ז. כי יהיה להם דבר בא אלי בין טומאה לטהרה: ושפטתי בין איש. זה דין (שיש) [שאין] בו פשרה: ובין רעהו. זה דין (שאין) [שיש] בו פשרה ונפטרין והולכין כרעים: והודעתי את חקי האלהים. אלו גזירות (ת): ואת תורותיו. אלו הוראות: כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר והודעתי את חקי האלהים אלו עריות ואת תורותיו אלו גזרות:

י״ז. ויאמר חתן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עושה *חביב הוא יתרו שניתן לו מקום להתגדר בו (א) זה מנוי זקנים והלא מנוי זקנים היה דבר הגון לפני הקב״ה (ב) ומפני מה לא צוהו הקב״ה למשה תחלה (ג) אלא כדי ליתן גדולה ליתרו בעיני משה וכל בני ישראל לומר גדול היה יתרו שהסכים הקב״ה על דבריו אף יתרו לא אמרה אלא על תנאי שאם יסכים הקב״ה על דבריו שני׳ (פ׳ כ״ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים:

י״ח. נבל תבל ר׳ יהושע אומר יחללו אותך ויקנתרו אותך: ר׳ אלעזר המודעי אומר ינבלו אותך וינשרו אותך כתאנה זו שעליה נושרין וכן הוא אומר (ישעי׳ ל״ד ד׳) כנבול עלה מגפן וכנבלת מתאנה: אתה. זה משה: גם. זה אהרן: העם הזה אשר אתך. אלו שבעים זקנים כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר אתה זה משה: גם זה אהרן: העם הזה אשר אתך אלו שבעים זקנים: כשהוא אומר וגם זה נדב ואביהוא: כי כבד ממך הדבר. אמר לו הסתכל בקורה זו כשהיא לחה כל זמן שבני אדם נכנסין תחתיה אחד אחד אין יכולין לעמוד בה: שלשה וארבעה יכולין לעמוד בה לכך נאמר כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשוהו לבדיך:

י״ט. עתה שמע בקולי איעצך אם תשמע ייטב לך: איעצך ויהי אלהים עמך. [צא והמלך בגבורה] אם מודה לך אתה יכול לעמוד ואם לאו אי אתה יכול לעמוד: היה אתה לעם מול האלהים. היה להם ככלי מלא דברות: והבאת אתה את הדברים אל האלהים. דברים שאתה שומיע תבוא תרצה להם:

כ׳. והזהרת אתהם את החקים אלו גזרות (ד): ואת התורות. אלו הוראות: כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר את החקים אלו עריות שני׳ (ויק׳ י״ח ל׳) ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות: ואת התורות אלו גזרות: והודעת

ת) במכילתא ליתא אלו מדרשות. וכן בת״כ פ׳ בחקותי פרק ח׳ ה״י ספרי ראה פי׳ כ״ט. א) עי׳ יומא ע״ה ע״א. ב) עי׳ במדבר רבה סוף פ׳ ט״ו הוא מנוי הזקנים חביב לפני הקב״ה כיום מתן תורה. ג) עי׳ ספרי בהעלתך פי׳ ע״ה. ד) כ״ל דגזרות היינו מצוות שאין להם טעם אלא גזירת הכתוב כדאיתא במדרשים לפ׳ פרה חוקה חקקתי גזירה גזרתי.

להם את הדרך ילכו בה. זו גזרה שני' (דברים ה' ל') בכל הדרך אשר צוה ה' אלהים אתכם תלכו בה: ואת המעשה אשר יעשון. זה מעשה הטוב כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר והודעת להם שתודיע להם בית חייהם: את הדרך זו גמילות חסדים: ילכו זה בקור חולים: בה זו קבורת מתים: ואת המעשה זה הדין: אשר יעשון זה לפנים משורת הדין:

כ"א. **ואתה תחזה מכל העם** אתה תחוה להם מנבואה: אנשי חיל. אלו עשירים בעלי ממון: יראי אלהים. אלו שיראים מן המקום בדין: אנשי אמת. אלו בעלי הבטחה: שונאי בצע. אלו ששונאין לקבל ממון: כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר ואתה תחזה מכל העם תחזה להם באספקלריא כמחזית זו שהמלכים חוזין בה: אנשי חיל אלו בעלי הבטחה: יראי אלהים אלו שעושין פשרה בדין: אנשי אמת כגון ר' חנינא בן דוסא וחביריו: שונאי בצע אלו ששונאין ממון עצמן והלא דברים קל וחומר ומה אם ממון עצמן היו שונאין ממון אחרים על אחת כמה וכמה: ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות. שרי אלפים שש מאות: שרי מאות ששת אלפים: שרי חמשים שנים עשר אלף: שרי עשרות ששת רבוא: נמצאו דייני ישראל שבעת רבוא ושמונת אלפים ושש מאות:

כ"ג. **ושפטו את העם בכל עת** ר' יהושע אומר בני אדם שבטילין ממלאכתן והיו דנין את ישראל בכל עת: *ר' אלעזר המודעי אומר בני אדם שבטילין ממלאכתן ועסיקין בתורה יהיו דנין את ישראל בכל עת וכן הוא אומר (שופט' ה' י') רוכבי אתונות צחורות אלו תלמידי חכמים שמהלכין מעיר לעיר ומדינה למדינה ועוסקין בתורה ועושין אותה כצהרים: ישבי על מדין שיושבין ודנין דין אמת לאמתו: הולכי אלו בעלי מקרא: על דרך אלו בעלי משנה: שיחו שכל שיחתן בתורה (ה): *ד"א ושפטו את העם בכל עת בדיני ממונות הכתוב מדבר שדנין אותן בכל יום מן התורה ואפלו בערב שבת ומדברי סופרים שאין דנין בערב שבת (ו): *ד"א ושפטו את העם בכל עת דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה (ז): והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך. ודברים קטנים ישפטו הם אתה אומר דברים גדולים יביאו אליך ודברים קטנים ישפטו הם או אינו אלא דברים שבבני אדם גדולים יביאו אליך ודברים שבבני אדם קטנים ישפטו הם כשהוא אומר (פ' כ"ו) את הדבר [ה]קשה יביאון אל משה הא אין דבר גדול אמור אלא בדברים גדולים: דברים גדולים יביאו אליך ודברים קטנים ישפטו הם: אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים. אמר לו צא המלך בגבורה אם מודה לך אתה יכול לעמוד: ואם לאו אי אתה יכול לעמוד: וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. אהרן נדב ואביהוא וכל זקני ישראל על מקומו יבא בשלום: *ר' סימאי אומר הדן דין האמת לאמתו נראה כמטיל קנאה בין הבריות ואינו אלא נותן שלום ביניהם שנ' (זכ' ח' ט"ז) אלה הדברים אשר תעשו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (ח): אין לי אלא נוטל ממון שיש לו שלום: מנין שאף המתחייב ממון שגם הוא סופו שלום שנ' וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום: אין לי אלא לבעלי דינין: ומנין אף לכל ישראל ת"ל (תה' ע"ב ב') ידין עמך בצדק ועניך במשפט מה כתיב אחריו ישאו הרים שלום לעם: אין לי אלא לבני אדם בלבד מנין שהמשפט שלום אף לבהמות ולחיות ולכל בעלי חיים ת"ל (ישע' י"א ד')

ה) עירובין כ"ד ע"ב. ו) רמב"ם פי"א מה' סנהדרין ס"ג, והוא מירושלמי. ז) סנהדרין ל"ד ע"א. ח) עי' מאמר ר' סימאי בלקוטי בתר לקוטי שלי לד 14 שמאמרו שם מתאים עם גוף האמור כאן.

ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לעניי ארץ וגו' והיה צדק אזור מתניו מה כתיב אחריו וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ וגו' לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קרשי כי מלאה הארץ דעה את ה' דעה זו היא המשפט שכן הוא אומר (ירמ' כ"ב ט"ו) (לשלום) התמלוך כי אתה מתחרה בארז אביך (הכל) [הלוא] אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אתי נאם ה': גדול הוא המשפט שכל השונאו אין רפואה למכתו שנ' (איוב ל"ד י"ז) האף שונא משפט יחבוש ואין חבישה אלא רפואה שנ' (תה' קמ"ז ג') הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם:

כ"ד. **וישמע משה לקול חתנו** ודאי: ויעש כל אשר אמר. מה שאמר לו חמיו כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר וישמע משה לקול חתני ודאי: ויעש כל אשר אמר מה שאמר המקום:

כ"ה. **ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל** וגו' *מינה עליהן דיינים וצוה את הדיינים שיהיו סובלים טורח הצבור (ט) כענין שנ' (דב' א' ט"ז) ואצוה את שופטיכם וצוה את העם שיהיו נוהגין כבוד בדיינים כענין שנ' (ע' שם י"ח) ואצו אתכם בעת ההיא את הדברים אשר תעשון:

כ"ו. **ושפטו את העם בכל עת את הדבר הקשה יביאון אל משה** *אמר לו הקב"ה משה אתה דן את הקושיות הרי בנות צלפחד באין לשאל בדין שאפלו תנוקות משיבין עליו ואין אתה יודיע מה להשיב אלא (במד' כ"ז ה') ויקרב משה את משפטן לפני ה' (י):

כ"ז. **וישלח משה את חתנו** ר' יהושע אומר שילחו בכבודו של עולם: ר' אלעזר המודעי אומר נתן לו מתנות רבות: אמר לו הריני הוליך ומגייר את בני מדינתי שמתשובה שאמר להם הוי יודע מה אמרו לו אל נא תעוב אותנו (שם י' ל"א) אמרו לו אתה נתת לנו עצה טובה יפה והמקום הודה לדבריך אל נא תעזוב אותנו אמר להן כלום הנר אלא במקום חשך מה עשה נר בין חמה ללבנה אתה חמה ואהרן לבנה אלא הריני הוליך ומגייר את בני מדינתי שאביאם תחת כנפי שמים: יכול שהלך ולא חזר ת"ל (שופ' א' ט"ז) ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם אין עם אלא תורה שנ' (איו' י"ב ב') אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה מכאן אמרו כל זמן שחכם קיים חכמתו קיימת מת אבדה חכמתו עמו: וכן מצינו כשמת ר' נתן אבדה חכמתו עמו: הלכו וישבו להן אצל יעבץ שנ' (דה"א ב' נ"ח) ומשפחות סופרים ישבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב כשם שהיה מחבב את התורה כך בניו מחבבים את התורה מאחריו שכן המקום אומר לירמיה (ירמ' ל"ה ב') הלוך אל בית הרכבים והשקית אותם יין: ואתן לבני בית הרכבים גביעים מלאים יין וכוסות ואמר להם שתו יין אמר להם המקום אמר לי שתשתו יין אמרו לו אבא צונו שלא לשתות יין כל ימים שהבית הזה חרב ועדיין היה שלא חרב: אלא אמר לנו תהו מתאבלין עליו שסופו ליחרב ואמר לנו אל תסוכו ואל תספרו ואל תשבו בבתים ונשמע ונעש ככל אשר צונו יונדב אבינו: לכך נקראו שמעתים תרעתים סוכתים: תרעתים שלא רצו לגלח: סוכתים שלא רצו לסוך. שמעתים ששמעו לקול אביהם: ד"א תרעתים ששמעו תרועה מסיני: ד"א שהיו מתריעין בבקשתן

ט) עי' ספרי בהעלתך פ' נ"א ונ"ב. י) ספרי דברים ד"ה והדבר אשר יקשה מכם.

ונענין: שמעתים ששמעו לקול דברי תורה: ד"א שהיתה תפלתן נשמעת: סוכתים שהיו יושבין בסכות דכתיב ונשב באהלים: ד"א שהיו מסככין על ישראל ומגינין עליהן מעשה באחד שאמר קרבן בית שותי מים היום יצאת בת קול מבית קדש הקדשים ואמרה להן מי שקבל קרבן אבותיכם במדבר הוא יקבל קרבנכם בשעה זו: ומי הן אלו הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב: ואומר (שופטים א' ט"ז) ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים הוי אומר בית רכב המה מיתרו: בוא וראה כמה היה צדקן של בני יתרו שהרי יונדב בן רכב שמע מפי הנביא שבית המקדש עתיד ליחרב עמד וגזר על בניו שלש גזרות שלא ישתו יין ושלא יבנו בתים ושלא יטעו כרמים שנ' (ירמ' ל"ה ו') ויאמרו לא נשתה יין כי יונדב בן רכב אבינו צוה עלינו לאמר לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וכרם לא תטעו ולא יהיה לכם כי באהלים תשבו כל ימיכם למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם: ומנין למד שפרישות יין מארכת ימים שהרי ארבעה היו לוהטין אחר האדמה ולא נמצאו כראוי: קין ונח ולוט ועזיהו: קין וקין היה עובד אדמה (בר' ד' ב'): נח ויחל נח איש האדמה (שם ט' כ'): ולוט וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן (שם י"ג י'): עזיהו כי אהב אדמה היה (דה"ב כ"ו י'): ר' (יוחנן) [נתן] אומר גדול הברית שכרת הקב"ה לבני יתרו יתר מן הברית שכרת לבני דויד שהברית שנכרת עם דויד אינו כרות אלא על תנאי אם ישמרו בניך בריתי ועדותי זו אלמדם גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך (תה' קל"ב י"ב) אבל הברית שנכרת עם יונדב בן רכב לא נכרת על תנאי שנ' (ירמ' ל"ה י"ט) לכן כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לא יכרת איש ליונדב בן רכב עמד לפני כל הימים *יש אומרין שהשיא מבנותיו לכהנים ועמדו ממנו כהנים גדולים ונתן לו המקום ברית שלא יפסקו ממנו כהנים גדולים לעולם אמר רבן שמעון והלא כבר פסקה כהונה גדולה מה אני מקיים לא יכרת איש ליונדב אלא שלא פסקו ממנו יושבי סנהדרין לעולם (כ): מה אם מי שהיה מגויי הארצות וממשפחות האדמה על שעשה מאהבה נתן לו המקום מאהבה על אחת כמה וכמה אלו שהיה מישראל: (אמר ר' יוחנן (ל) עליה צוח בלעם הרשע ואמר איתן מושביך (במדי' כ"ד כ"א) אמר כמה תוקף היה לו בשביל שתי כברות שאמר קראן לו ויאכל לחם (ב' כ') נותן לו שכר ולבניו עד סוף כל הדורות) עליהם הכתוב אומר (דה"א ד' כ"ג) המה היוצרים אלה בני יונדב בן רכב שהיו יודעין כוח יצירתו של עולם: ד"א שהיתה פרנסתן מבלי מצירה: ד"א שנצרו שבועת מצות אביהם: אמר ר' אבהו (מ) זכה יתרו שיצא מבניו מרבצין גדולי תורה בישראל והיזה זה יעבץ שני' (שם ד' י') ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי ויבא אלהים את אשר שאל: אם ברך תברכני בתלמוד תורה: והרבית את גבולי בתלמידים: והיתה ידך עמי שלא אשכח משנתי: ועשית מרעה שתעמיד לי רעים כמותי: לבלתי עצבי שלא יעציביני יצר הרע מלשנות: ויבא אלהים את אשר שאל [מלמד שנתן לו מה ששאל וכו'] זו משנת ר' נתן: ר' יהודה הנשיא אומר אם ברך תברכני בפריה ורביה: והרבית את גבולי בבנים ובנות: והיתה ידך עמי במשא ומתן: ועשית מרעה חיים שנתת לי לא יהיה בהן לא חולי עינים ולא מיחוש שנים ולא מיחוש ראש: לבלתי עצבי אם אתה עושה לי כן ואם לאו הריני הולך בנסיסות (נ) לשאול: ר' חנניה בן גמליאל אומר לא

כ) עי' ספרי בהעלתך פי' ע"ח. ל) עי' סנהדרין ק"ד ע"א וק"ו ע"א. מ) ט"ס יש כאן ול"ל שם תנא, ועי' כל זה בברייתא דתמורה ט"ז ע"א ובמכילתא. נ) כתוב בגליון: תרגום והכס זועפים: נסיסין.

נאמרו דברים הללו אלא בשנה שנייה בשעה שהעמיד משה אַכְסַלְטְיָנוֹת (ס) על ישראל ואימתי העמידן בשנה שנייה שני' (במ' ב' ב') איש על דגלו באותות לבית אבותם:

[יט]. **א'. בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים** שהיו מונין לחרשים ליציאתן ממצרים: אין לי אלא לחדשים לשנים מנין ת"ל (במד' א' א') וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים אין לי אלא באותו הפרק שלא באותו הפרק מניין ת"ל (במ' ל"ג ל"ח) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם בשנת ארבעים לצאת בני ישראל: אין לי אלא עד שלא נכנסו לארץ ישראל משנכנסו לארץ ישראל מניין ת"ל (מ"א ו' א') ויהי מקץ שמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל: כיון שנבנה המקדש התחילו מונין לשני מלכים ולבנין בתים שנא' (ע' דה"ב ח' א) ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים ואומר (ישעיה ל"ו א') ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו לא זכו לימנות לבנינו ימנו לחרבנו שנ' (יחז' מ' א') בעשרים וחמש שנה לגלותינו: לא זכו לימנות לעצמן ימנו למלכיות אחרות שנ' (חגי א' א') בשנת שתים לדריוש: בשנת שלוש למלכות נבוכדנצר (דניאל ח' א') וכך לשטרות (ע) וכן הוא אומר (שה"ש א' ח') אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים: ואומר (ויק' כ"ו מ"ג) יען וביען-אין יען וביען אלא עין בעין מדה במדה (פ): ביום הזה. מלמד שהוא ראש חרש נאמר כאן ביום הזה ונאמר להלן (י"ב ב') החדש הזה לכם ראש חדשים מה להלן ראש חדש אף כאן ראש חדש (צ): באו מדבר סיני. *שבו ירדה שנאה לכל באי העולם שאינן מקיימין את התורה (ק) וכן היה ר' יוסי אומר לא בסתר דברתי אל בני ישראל לא במקום ארץ חשך (ע' ישע' מ"ה י"ט) כשנתתי תורה לישראל לא נתתיה לא בסתר ולא בארץ חשך: לא אמרתי לזרע יעקב (שם) שלכם היא: תוהו בקשונו (שם) לא עשיתיה הפותיקי (ר) אלא נתתי מתן שכרה בצדה: אני ה' דובר צדק (שם) דובר אני צדקתן של ישראל: מגיד מישרים (שם) מגיד אני מה שעשו לפני מאהבה: לא עשה כן לכל גוי (תה' קמ"ז כ') מה יעשו אומות העולם והלא לא למדו תורה: ומשפטים בל ידעום (שם) שבע מצוות נתתי להם ולא היו יכולין לעמוד בהן (ש):

ב'. ויסעו מרפידים ויבואו מדבר סיני מה אני צריך והלא כבר מפורש במסעות נסיעתן מרפידים וחנייתן במדבר סיני ומה ת"ל ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני אלא מקיש נסיעתן מרפידים לחנייתן במדבר סיני מה נסיעתן מרפידים בני מסה ומריבה היש ה' בקרבנו אם אין אף חנייתן במדבר סיני בני מסה ומריבה היש ה' בקרבינו אם אין להוריע כמה הוא כוחה של תשובה שבשעה קלה שעשו ישראל תשובה מיד נתקבלו: ויחנו במדבר. בדמסון של עולם ניתנה להם תורה לישראל: שאלו ניתנה בארץ ישראל היו בני ארץ ישראל אומרין שלנו היא ואלו ניתנה במקום אחר היו בני אותו מקום אחר אומרין שלנו היא לפיכך ניתנה להן בדמסון של עולם שכל הרוצה ליטול יבא ויטול: *ד"א מה מדבר רק מכל מעדנים כך אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמוניע עצמו מכל מעדנים וכן הוא אומר (במד' כ"א י"ח) וממדבר מתנה אין התורה

ס) כתוב בגליון: פיר' סריס. ול"ל טכסיוטיכות ופי' עורכי הצבא ועי' מכילתא. ע) כאן חסר מעשה דריב"ז שבמכילתא. פ) וכן ת"י מיכלא כל קביל מיכלא. צ) שבת פ"ו ע"ב. ק) שבת פ"ט ע"ב. ר) כ"ל שהוא כמו הפתק במשנה סוף פ"ב דע"ז, אוצר שמניחין בו דברים לגונזן. ש) עי' מכילתא, ועיין ריש ע"ז.

מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר (ת): ויחן שם ישראל נגד ההר. ולהלן [הוא אומר] ויסעו בני ישראל ויחנו בני ישראל נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת וכאן הוא אומר ויחן שם חנייה אחת ניתן בלבם כדי שיאהבו זה את זה ויקבלו את התורה: ד"א ויחן שם אמר להם שהות הרבה אתם שוהין שם וכן מצינו באחרונה ששהו שנים עשר חדש חסר עשרה ימים:

ג'. ומשה עלה אל האלהים זה היום השני: *יכול עלה שלא על פי גבורה ת"ל (כ"ד א') ואל משה אמר עלה אל ה' ואומר (שם י"ב) ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה מלמד שלא עלה אלא על פי גבורה: *ד"א ומשה עלה אל האלהים עולה בענן ויורד בענן ברית אבות וזכות בנים עולה עמו ויורדת עמו (א): *ומניין אף אחר קריאה ת"ל ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר: ומניין אף במשה משה נאמר כאן קריאה ונאמר קריאה בסנה (ג' ד') מה להלן במשה משה אף כאן במשה משה: מה להלן משה אומר הנני אף כאן משה אומר הנני (ב): כה תאמר לבית יעקב *אלו הסנהדרין: וכן הוא אומר (ישע' ב' ה') בית יעקב לכו ונלכה באור ה' (ג): ותגיד לבית ישראל. אלו שאר העם: ד"א כה תאמר לבית יעקב אלו נשים אמור להן ראשי דברים שיכולין לשמוע: ותגיד לבני ישראל אלו אנשים אמור להם דקדוקי דברים שיכולין לשמוע ולמה הקדים צוואת נשים לצוואת אנשים אלא אמר הקב"ה כשבראתי את עולמי צויתי את אדם הראשון ולא צויתי את חוה אשתו ובאת והטעתו ועבר על צווי כדאי הוא שיקדמו הנשים בצוייה שהאנשים נמשכין אחריהן לכך נאמר כה תאמר לבית יעקב אלו נשים ותגיד לבני ישראל אלו אנשים (ד): כה. בלשון הקרש, כה בענין הזה, כה בסדר הזה, כה בפסיקות הללו, כה בפרשיות הללו, כה לא לפחות ולא להוסיף: כה תאמר לבית יעקב *הכל בזכות יעקב: ותגיד לישראל הכל בזכות ישראל: ד"א כה תאמר לבית יעקב. יעקב נקרא שמו מתחלה: עכשו זכה ליטול שם הגדול ישראל כי שרית עם אלהים (בראי ל"ב כ"ט):

ד'. אתם ראיתם ולא מפי עדים ולא מפי כתב ולא מפי מסורת אני אומר לכם: אשר עשיתי למצרים אעפ"י שמצרים עובדי ע"ז ומגלי עריות ושופכי דמים לא נפרעתי מהם אלא מפניכם ובשבילכם: ואשא אתכם על כנפי נשרים. ר' אליעזר אומר זה יום הר סיני: ואביא אתכם אלי. זה בית העולמים: *ד"א על כנפי נשרים משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע (ה): רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר (דברים ל"ב י"א) כנשר יעיר קנו דרך נשר להיות מעופף על בניו בכנפיו כדי שלא יהיו מתבעתין כך כשגלה המקום ליתן תורה לישראל לא גלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שני' (שם ל"ג ב') ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן איזו היא רוח רביעית (חבק' ג' ג') אלוה מתימן יבוא (ו): ד"א על כנפי נשרים דרך עוף להיות מניח בניו בין ברכיו מפני שמתירא מפני מי שחזק ממנו אבל נשר שאין מתירא מפני מי שחזק ממנו מניחן על כתיפיו ויניחן בין רגליו מתירא הוא מאבני קלע ומן החצים שבני אדם מזרקין בו לפיכך עשה עצמו מחיצה בין בניו לבני אדם: כך עושה המקום מלאכי השרת מחיצה בין ישראל למצרים שנא' (י"ד י"ט) ויסע מלאך האלהים: *מה נשר זה מפרש בכנפיו ומחזירן לפי שעה כך היו ישראל הולכין שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל על כל

ת) עירובין כ"ד ע"א, פס' דר"כ ק"ז ע"א. א) שמות רבה פכ"ח. ב) ריש ת"כ. ג) שמות רבה שם. ד) עי' שמות רבה. ה) עי' מדרש תהלים פ"א מאמר זה בשם חזקי' בר חייא, ובברייתא דר"א בן ריה"ג מדה י"ד. ו) ספרי דברים פ' שי"ד.

דיבר ודיבר (ז) וכך הוא אומר (יחז' ט"ז י"ג) ותיפי במאד מאד ותצלחי למלוכה: מה נשר זה עולה ממטה למעלה בשעה קצרה כך ישראל עולין ממטה למעלה בשעה קצרה: ומה עלייתן עלו שלא כדרך ארץ אף ירידתן ירדו שלא כדרך ארץ (ח): וכן הוא אומר (הושע ז' י"ב) כאשר ילכו אפרוש עליהם רשתי כעוף השמים אורידם איסרם כשמע לעדתם:

ה'. ועתה אם שמוע תשמעו בקולי *כל אלה למפרע והלא דברים קל וחומר ומה אם בשעה שלא קיבלו את התורה ולא עשו את המצות עשיתי להם כל הנסים הללו לכשיקבלו את התורה ויעשו כל המצות על אחת כמה וכמה: ד"א אם שמוע תשמעו בקולי מלמד שכל תחלות קשות: התחיל אדם לשמוע הכל נוח לו: שמע אדם קמעה משמיעין אותו הרבה: שמע אדם דברי תורה משמיעין אותו דברי סופרים: ושמרתם את בריתי ר' אליעזר אומר זו ברית מילה: ר' עקיבה אומר זו ברית שבת: וחכ"א זו ברית ע"ז: והייתם לי. מיוחדים לי: עסיקין בתורתי עסיקין במצותי *וכן הוא אומר (ויק' כ' כ"ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי בזמן שאתם בדילין מן העמים אתם לי ואם לאו הרי אתם לנבוכדנצר וחבריו (ט): סגולה מכל העמים. מה סגולתו של אדם מרצה (י) עליו כך ישראל מרצין עלי מה סגולתו של אדם חביבה עליו כך ישראל חביבין עלי: *מושלין אותו משל להד"ד לאחד שנפלו לו שדות הרבה בירושה ועמד וקנה אחת משלו ואותה היה מחבב יתר מכולן למה שקנייה משלו כך אעפ"י שכל העולם כולו למי שאמר והיה העולם אינו מחבב אלא ישראל ולמה שלקחם ממצרים ופדאם מבית עבדים לכך נאמר והייתם לי סגולה מכל העמים: ר' יהושע בן קרחה אומר סגולה שלא להפקיעך אוזן (כ): וכשם שהאשה מסתגלת מאחר בעלה ובן מסתגל מאחרי אביו כך ישראל יסתגלו מאומות העולם ת"ל כי לי כל הארץ (ל):

ו'. ואתם תהיו לי מיוחדין לי עסיקין בתורתי ועסיקין במצותי: ממלכת. רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר לעתיד לבוא אין לך כל אחד ואחד שאין הווין לו בנים כיוצאי מצרים שנ' (תה' מ"ה י"ז) תחת אבתיך יהיו בניך יכול יהיו בני אדם עניים ת"ל (שם) תשיתמו לשרים בכל הארץ יכול שרים בעלי פרקמטאות ת"ל ממלכת יכול מלכים בעלי מלחמה ת"ל כהנים (אין) [אי] כהנים (אלא) [יכול] בטלנין כענין שני' (ש"ב ח' י"ח) ובני דוד כהנים היו ת"ל וגוי קדוש: מכאן אמרו ראוין היו ישראל לאכול בקדשים עד שלא עשו את העגל ומשעשו את העגל ניטלו מהן וניתנה לכהנים: וגוי. מלמד שהם כגוף אחד ונפש אחת וכן הוא אומר (דה"א י"ז כ"א) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ חטא אחד מהן כולן נענשין שנ' (ע' יהושי' כ"ב כ') הלא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו לקה אחד מהן כולן מרגישין וכן הוא אומר (ירמי' נ' י"ז) שה פזורה ישראל מה רחל זו לקה אחד מאיבריה כולן מרגישין כך ישראל לקה אחד מהן כולן מרגישין אבל גוים כולן שמחים זה על זה (מ): קדוש. מה ת"ל מכלל שני' (דב' י"ד ב') כי עם קדוש אתה לה' אלהיך הא כיצד זו קדושת מצוות שכל זמן שהקב"ה מוסיף לישראל מצוה הוא מוסיף להם קדושה (נ): אלה. *בלשון הקדש, אלה כענין הזה, אלה כסדר הזה, אלה כפסיקות הללו, אלה כפרשיות הללו, אלה לא לפחות ולא להוסיף: אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל. *מה הן הדברים

ז) עי' לקמן פסוק ויעמדו מרחוק. ח) ע' מגילה ט"ז ע"א. ט) ת"כ קדשים, ועיי' מכ' משפטים ר"פ כ'. י) נ"ל מרוצה, מרוצין. כ) נ"ל סגולה שלא להפקיעך אזן ועיי' מכילתא. ל) עי' מכילתא. מ) ויק"ר פ"ד בשם תני חזקי'. נ) עי' לקמן כ"ג ל'.

אלו שלשה כתרים שנכתרו בהן כתר תורה כתר כהונה וכתר מלכות: תורה דכתיב ושמרתם את בריתי: כהונה ומלכות דכתיב ואתם תהיו לי ממלכת כהנים: ר' נתן אומר וכתר שם טוב על גביהם (ס):

ז'. *ויבא משה מלמד שלא הלך לביתו ולא פנה לעסיקים אחרים: ויקרא לזקני העם. מלמד שנהג משה כבוד בזקנים מלמד שהזקנים קודמין לכל ישראל מלמד שנשתמש משה בזקנים שבדורו: וישם לפניהם. מסדירן לפניהן: וישם לפניהם מאיר עיניהם בהם: ד"א וישם לפניהם אמור על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: את כל הדברים האלה אשר צוהו ה'. אף לנשים:

ח'. ויענו כל העם יחדו לא בחנופה ענו ולא נשלו עצה זה מזה: ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה. מקבלין אנו עלינו: וישב משה את דברי העם אל ה'. *זה יום השלישי: ד"א וישב משה את דברי העם אל ה' בא הכתוב ללמדך דרך ארץ שאע"פ ששמע שולחו של אדם את השליחות צריך הוא שיחזור את שליחותו:

ט'. ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן אין ענן אלא ערפל קשה שענן שניתנה בו תורה דומה לענן שעל גבי הר סיני: וענן שעל גבי הר סיני היה ערפל קשה שנ' (פ' ט"ז) וענן כבד על ההר: *ר' יוסי הגלילי אומר משה נתקדש בענן שבעה שנ' (כ"ד ט"ז) ויכסהו ענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן זה היה אחר דברות והוא תחלת ארבעים יום: ר' עקיבה אומר ויכסהו הענן ששת ימים למשה לטהרו ויקרא אל משה ביום השביעי זה היה אחר דברות והוא תחלת ארבעים יום(ע): בעבור ישמע העם בדברי עמך. ר' יהודה אומר אמר לו הקב"ה למשה הריני אומר לך דבר ואתה משיביני והריני חוזר ומודה לדבריך: רבי אומר לא מפני כבודו של משה הודה המקום לדבריו אלא כך אמר לו מצוות שנתתי לך במרה הריני חוזר ושונה אותן אני לך כאן: אינו אומר אשר צוה ה' אלא אשר צוהו ה' (פ' ז'): מלמד ששומעין מפיך כששומעין מפי הקודש ולא מפיך אלא מפי זקנים העתידים לבא אחריך ומפי הנביאים לכך נאמר וגם בך יאמינו לעולם: ויגד משה. וכי [מה] אמר לו הקב"ה למשה שיאמר להן לישראל ומה אמרו ישראל למשה שיאמר לפני המקום הרי הוא אומר (פ' י"ב) והגבלת את העם סביב לאמר וגו' דברי ר' יוסי ביר' יהודה: רבי אומר *לפי שאמר להן מתן שכר אם שמעו: ומניין שאם לא ישמעו שאמר להם כל עונשין ת"ל (כ"ד ג') ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים. ויען כל העם קול אחד מלמד שאחד קולו של גדול ואחד קולו של קטן שווים לפני המקום:

י'. ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום זה יום רביעי: *ומחר וכבסו שמלותם. [שיטבלו יכול] שיטבלו ביום החמישי והלא אם יטבלו ביום החמישי הרי הן עריבי שמש לשישי מה ת"ל וקדשתם היום שיטבלו ביום הרביעי(פ): ומה היו עושין בחמישי היה משה כותב את הדברים כאדם שכותבן בסמפונות(צ): בששי מהוא אומר (ע' כ"ד ד') וישכם משה בבקר וייבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל: למי היו מצבות האלו ר' יהודה אומר לשנים עשר שבטי ישראל וחכמים

ס) אבות ד' י"ג, ספרי קרח פי' קי"ט. ע) עי' יומא ד' ע"א. פ) יבמות מ"ו ע"ב ועי' מכילתא לפ' היו נכונים ושבת פ"ו ע"ב. צ) כתוב בגליון פירוש ספרי זכרונות וכ"ל דהוא ל"י σύμφωνος, פערטראג בל"א.

אומרים לכל ישראל: *וכן הוא אומר (שם ה') וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות על ידי כל ישראל הקריבם: מיכאן אמרו בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבן (ק) ואחר כך ניתנה להם תורה: מילה דכתיב (י"ב מ"ח) וכל ערל לא יאכל בו מל אותן משה רבינו במצרים כדי שיאכלו את הפסח וכן הוא אומר (יחז' ט"ז ו') ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואמר לך בדמיך [חיי] ואומר לך בדמיך חיי שני דמים הללו זה דם מילה ודם הפסח: וקרבן דכתיב (כ"ד ה') וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת על ידי כל ישראל: וטבילה דכתיב וכבסו שמלותם אין לי שהן טעונין אלא כבוס בגדים מניין שהן טעונין טבילה דין הוא ומה אם בשעה שאין טעונין כבוס בגדים טעונין טבילה בשעה שטעונין כבוס בגדים דין הוא שיטענו טבילה (ר):

י"א. והיו נכונים ליום השלישי *מלמד שקבעו להם בית ועד: כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם. מלמד שלא היו בהן סומין: ר' שמעון בן יהודה איש כפר עיכום אומר מניין אתה אומר שאם היו יוצאי מצרים חסרין אפילו אחד לא היתה תורה ניתנת להן ת"ל כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם: *מיכאן שלא עמד דור ולא עתיד דור לעמוד הראויין לקבל את התורה כאלו: ועליהם הוא אומר (משלי ב' ז') יצפן לישרים תושיה מגן להולכי תום:

י"ב. והגבלת את העם סביב לאמר *מלמד שקבעו להן תחומין: לפי שהוא אומר (ל"ד ג') גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא אין לי אלא למזרחו לצפונו ולדרומו ולמערבו מניין ת"ל סביב מכל מקום: השמרו לכם עלות בהר. זו אזהרה יכול לא יעלה אבל יהא מותר ליגע ת"ל ונגע בקצהו יכול יעלה בגלוגתקא ת"ל עלות בהר מכל מקום: כל הנוגע בהר מות יומת. עונש:

י"ג. לא תגע בו יד אין בית העולמים בשום מגע: לא תגע בו יד *ולא שנגע בו בדבר אחר: כי סקול יסקל. אין לי אלא נסקל מניין אפלו נדחה ת"ל או ירה יירה: מניין שאם נסקל הרי הוא נדחה ת"ל סקול יסקל או ירה יירה כל חייבי סקילות נדחין: מניין שאם מת בדחייה אחת יצא ת"ל או ירה יירה: בהמה. אין לי אלא בהמה חיה מניין ת"ל אם בהמה הוא הדין לכל בהמה חיה ועוף בין טמאים בין טהורים: איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל אם איש: לא יחיה. הרי זה עונש: במשוך היובל המה יעלו בהר. כשיפסוק (ש) השופר וכן הוא אומר (יהושע ו' ה') והיה במשך בקרן היבל כשמעכם את קול השופר ובערבאי קרן לדכרא יובלא (ת): ר' יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו שכל זמן שהשכינה על גבי הר סיני העולה לראשו חייב מיתה נסתלקה שכינה טמאים ובעלי מומין מותרין לעלות לשם: וכל זמן

ק) כריתות ט' ע"א. ועי' רמב"ם רפ"ג מה' איסורי ביאה. ר) יבמות מ"ו ע"ב. וכ' ע"ז בעל מה"ג: לפי שבטמאות חמורות הוא אומר וכבס בגדיו ורחץ בשרו במים וטהר לומר שהוא מטמא בגדים ושהן טעונין כבוס: וטבילת גופו היא על כל טומאה בין טומאה חמורה בין טומאה קלה: וכבוס בגדים אינו נוהג אלא בטומאה חמורה וכן הוא אומר בטומאות הקלות הנוגע בנבלתה וטמא עד ערב והנוגע במי הנדה יטמא עד הערב הוא טמא ואינו מטמא בגדים לפיכך הוא טעון טבילה ואין בגדיו טעונין כבוס: הוי כבוס בגדים חמור הוא: אם הצריך הכתוב כאן לכבוס בגדים שהוא חמור קל וחומר לטבילת גופו שהיא נוהגת בכל טומאה בין חמורה בין קלה. ש) ע' רש"י ביצה ה' ע"ב בשם המכילתא. ת) ר"ה כ"ו ע"א.

שאהל מועד נטוי הנכנס לתוכו חייב מיתה נסתלק אהל מועד טמאין ובעלי מומין מותרין ליכנס:

י״ד. וירד משה מן ההר אל העם מלמד שלא הלך לתוך ביתו ופנה לעסיקין אחרים: מניין שכשהיה מחזיר את השליחות לא היה מחזירה אלא בבקר ת״ל (ל״ד ד׳) ויפסל שני לוחות אבנים כראשונים וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני זה הכלל לכל שנצטוה מה ת״ל (שם) כאשר צוה ה׳ אותו אלא זה בנין אב שכשהיה משה מחזיר את השליחות לא היה מחזירה אלא בבקר: ויקדש את העם. * הפרישם מן האשה לפי שהתורה נקראת קדושה: שנ׳ (משלי ט׳ י׳) ודעת קדושים בינה לפיכך צריך האדם להתקדש לה כדי שתדבק בו: והלא דברים קל וחומר מה אם לחם ומים שאי אפשר לגוף לחיות שלא בהן נתקדש מהן משה רבינו ארבעים יום עד שניתנה לו תורה על אחת כמה וכמה שצריך לאדם ליטהר לה מכל טומאת הגוף וכן הוא אומר (תה׳ י״ט י׳) יראת ה׳ טהורה אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מהטומאות לכך נמשלה התורה בשמן לומר לך מה השמן הזה כל המשקין אדם יכול להכנס בהן דולוס (א) חוץ מן השמן (ב) כך דברי תורה אין אדם יכול להכנים בהן דולוס: ומניין שנמשלו דברי תורה בשמן שני (תה׳ מ״ה ח׳) על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחביריך: ד״א אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מלהשתמש בה שלא יאמר הואיל ואני חכם חייבין בני אדם לשמשיני חייבין בני אדם לפר[נ]סיני: הלל היה אומר ודישתמש בתגא חלף: הא כל הנאות מדברי תורה נטל חלקו מן העולם: ומה בלשאצר שנשתמש בכלי בית המקדש נעקר מן העולם המשתמש בכלי שבו נברא העולם על אחת כמה וכמה (ג): ד״א אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מן הגיאות: ר׳ יוסי ביר׳ יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים כשהן קטנים לא מפני שנואפין ולא מפני שגוזלין אלא מתוך שהן גסין בעצמן: ד״א יראת ה׳ טהורה אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מאהבת כסף וזהב שכן הנביא אומר (מ״א י״ג ח׳) אם תתן לי את חצי ביתיך לא אבוא עמך: וכן אלישע אומר (מ״ב ה׳ ט״ז) חי ה׳ אשר עמדתי לפניו אם אקח: וכן דניאל אומר (דני׳ ה׳ י״ז) מתנתך לך להוין ונבזביתך לאחרן הב: אמר ר׳ יוסי בנו של ר׳ חלפתא (ד) פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד ונתן לי שלום אמר לי מאין באתה אמרתי לו מבני עיר גדולה של חכמים ושל סופרים באתי אמר לי רצונך שתשב אצלי ואתן לך פרנסה וכסף וזהב אמרתי לו אפילו אתה נותן לי כל ממון שבעולם איני יושב: אמר לי ולא קבלת עליך אמרתי לו והלא כל הרוחות והנשמות שאתה רואה בעולם כולן חוזרין לעפר ואין עומד לאדם בשעת מיתתו אלא דברי תורה בלבד: ואף ירושלים לא חרבה אלא מפני פשעה של תורה שנ׳ (מיכ׳ א׳ ה׳) בפשע יעקב כל זאת אמר לי ברוך המקום שנתן לכם דברי תורה שתהיו עסוקין בה ובטוחים ועוזבים כל הבלי עולם אמרתי לו יהי רצון שלא תעלה קנאתינו על לב אחרים ולא קנאת אחרים על לבינו ונפטרתי ממנו: ד״א אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מן העבירות: הא לפי שדברי תורה צריכין טהרה וקדושה לכך נאמר ויקדש את העם: ויכבסו שמלותם. אין לי אלא כבוס בגדים מניין שהן טעונין טבילה דין הוא ומה אם בשעה שאין טעונין כבוס בגדים טעונין טבילה: כאן שנטענו כבוס בגדים דין הוא שיטענו טבילה:

א) ל״י δόλος רמיה. ב) תוספתא ב״ק פ״ז. ג) נדרים ס״ב ע״א. ד) ע׳ פי קנין תורה.

ט״ו. ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים יכול משה אמר דבר זה מפי עצמו ת״ל (פ׳ י״א) והיו נכונים ליום השלישי וכאן היו נכונים לשלשת ימים נכונים נכונים לגזרה שוה ומה והיו נכונים האמור להלן קודש שיאמר למשה אף היו נכונים האמור כאן קודש שיאמר למשה: רבי אומר מקומו מוכרע: וקדשתם היום שיטבלו ביום הרביעי (ה) * ר׳ אלעזר בן עזריה אומר מניין לפולטת שכבת זרע ביום השלישי שהיא טמאה שנ׳ היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה: ר׳ ישמעל אומר פעמים שהן ארבע עונות פעמים שהן חמש פעמים שהן שש: רבי עקיבה אומר לעולם חמש (ו):

ט״ז. ויהי ביום השלישי בהיות הבקר * כזמן שנאמר לו מלמד שהזמן והמעשה מסייעין את השעה שחיים ניתנין בה לכל באי העולם: יכול ניתנה בלילה ת״ל ביום ביום ולא בלילה: יכול ניתנה בשתיקה ת״ל ויהי קולות וברקים קולות וקולי קולות: ברקים וברקי ברקים קולות משונין זה מזה וברקים משונין זה מזה וכן הוא אומר (תה׳ כ״ט ג׳) קול ה׳ על המים אל הכבוד הרעים ה׳ על מים רבים קול ה׳ בכוח קול ה׳ בהדר קול ה׳ שובר ארזים קול ה׳ חוצב להבות אש קול ה׳ יחיל מדבר קול ה׳ יחולל אילות ויחשוף יערות ובהיכלו כלו אומר כבוד מגיד הכתוב שביום מתן תורה היו עננים וברקים וירידת גשמים וכן הוא אומר (שופ׳ ה׳ ד׳) ה׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים: ואומר (תה׳ ע״ז מ״ט) קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל וכמו קול שופר נשמע באויר שנ׳ וקול שופר חזק מאד עד שרעש כל העולם כולו ונתקבצו כל אומות העולם אצל בלעם בן בעור אמרו לו דומה שהמקום מאבד את עולמו במים כענין שנ׳ (תה׳ כ״ט י׳) ה׳ למבול ישב אמר להן שוטים שבעולם כבר נשבע שאינו מביא מבול לעולם כענין שנ׳ (ישעי׳ נ״ד ט׳) כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ אמרו לו ודאי מבול של מים אינו מביא אבל הוא מביא מבול של אש אמר להם אינו מביא לא מבול של מים ולא מבול של אש אמרו לו והקול הזה למה אמר להם תורה הוא נותן לעמו שנ׳ (תה׳ כ״ט י״א) ה׳ עוז לעמו יתן ואין עוז אלא תורה שנ׳ (איוב י״ב ט״ז) עמו עוז ותושיה אמרו לו אם כן ה׳ יברך את עמו בשלום (ז): ויחרד כל העם אשר במחנה. נזדעזעו * והלא דברים קל וחומר ומה ישראל שעתידין ומעותדין לפני הר סיני נזדעזעו אומות העולם על אחת כמה וכמה: וכן הוא אומר (תה׳ ע״ו ט׳) משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה:

י״ז. ויוצא משה את העם לקראת האלהים [אמר] ר׳ יוסי (בן) יורן היה אומר (דבי׳ ל״ג ב׳) ה׳ מסיני בא על סיני נגלה ואני אומר מסיני בא לקבל בניו בשמחה מושלו משל להדיוט לחתן שיצא לקראת כלה מכבודו של יוצא אתה למד מה כבודו של נכנס לכך נאמר ויוצא משה את העם לקראת האלהים: ויתיצבו בתחתית ההר. נצפפו ועליהם מפורש בקבלה (שה״ש ב׳ י״ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה: ר׳ אלעזר אומר אין דבר זה אמור אלא על הים: הראיני את מראיך (שם) כענין שנ׳ (י״ד י״ג) התיצבו וראו את ישועת ה׳: השמיעיני את קולך (שה״ש שם) כענין שנ׳ (י״ד י׳) ופרעה הקריב ויצעקו בני ישראל אל ה׳: כי קולך ערב (שה״ש שם) ותעל שועתם אל האלהים (ב׳ כ״ג): ומראיך נאוה (שה״ש שם) ויאמן העם (ד׳ ל״א): רבי עקיבה אומר אין דבר זה אמור אלא לפני הר סיני הראיני את מראיך כענין שנ׳ (כ״ד ד׳) וישכם משה בבקר ויבן מזבח תחת ההר: השמיעיני את קולך כענין שנ׳ (ע פסוק ח׳) ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר

ה) עי׳ מכילתא ולעיל פ׳ י׳. ו) שבת פ״ו ע״א. ז) עי׳ לעיל ריש פ׳ יתרו.

ה' נעשה ונשמע: כי קולך ערב היטיבו כל אשר דברו (דב' ה' כ"ה): ומראך נאוה באהל מועד ויקרבו כל העדה ויעמדו לפני ה' (ויק' ט' ה'): * אחרים אומרין אין דבר זה אמור אלא לדורות הבאים: יונתי בחגוי הסלע כענין שנ' (ישעי' מ' כ"ב) על חוג הארץ: בסתר המדרגה אלו ישראל שיושבין בצד צרתן של מלכיות עד שיגיע זמנן: הראיני את מראיך זה מעשה: השמיעיני את קולך זה תלמוד: כי קולך ערב ומראיך נאוה להודיעך כמה מעלות בין תלמוד למעשה: וכבר נמנו בעליית בית ערים מי גדול תלמוד או מעשה אמר ר' טרפון גדול תלמוד אמר ר' עקיבה גדול מעשה ענו כלם ואמרו גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד(ח): ד"א ויתיצבו בתחתית ההר מלמד שכפה עליהם הקב"ה את ההר כגגית ואמר אם מקבלין אתם עליכם את התורה [מוטב] ואם לאו כאן תהא קבורתכם באותה שעה געו כולן בבכייה ושפכו לבם כמים בתשובה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (כ"ד ז') אמר הקב"ה ערבים אני צריך הרי שמים וארץ יערבונו אמר להן עסיקין הן אמרו בנינו יערבונו אמר הרי ערבים טובים וכן הוא אומר (תה' ח' ג') מפי עוללים ויונקים יסדת עוז ואומר (הושי' ד' ו') ותשכח [תורת] (ה') אלהיך אשכח בניך גם אני(ט):

י"ח. והר סיני עשן יכול מקום קודש ת"ל כולו לא מקום הקודש: מפני מה מפני אשר ירד עליו ה' באש * מגיד הכתוב שהאש ליחכה את הרקיע וירדה לה על הר סיני ונעשה כלבת אש לרמוז בו וכן הוא אומר (ישעי' ס"ד א') כקדוח אש המסים מים תבעה אש להודיע שמך לצריך: באש. מגיד שנמשלו דברי תורה באש מה אש חיים לעולם כך דברי תורה חיים לעולם: מה אש קרב לה אדם נכוה רחק ממנה צנן כך דברי תורה קרב ממנה אדם נכוה רחק ממנה צנן היינו דתנן והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר מגחלתן שמא תכוה: * מה אש קטן מדליק את הגדול וגדול מדליק את הקטן כך דברי תורה קטן למד מן הגדול וגדול למד מן הקטן(י): כל המפרפר(כ) באש בעולם הזה זוכה ומפרפר לעולם הבא: וכי מה יש לנו יש הולך צדקות ודובר מישרים: ד"א כל המקבל עליו דברי תורה שנמשלו באש פורקין ממנו עול מלכיות שנמשלו באש וכל הפורק ממנו עול תורה שנמשלו באש נותנין לו עול מלכות שנמשלו באש וכן הוא אומר (יחז' ט"ו ז') ונתתי [את] פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם: מה אש בני אדם העמלים בה ניכרין בין הבריות כך תלמידי' חכמים ניכרין בדיבורן ובהלוכן ובעטיפתן בשוק(ל): ויעל עשנו כעשן הכבשן. * מה כבשן זה בודק את החביות מהן יוצאות ליין ומהן יוצאות לשמן ומהן יוצאות חרוזות(מ) כך דברי תורה בודקין את בני אדם וכן הוא אומר (תה' י"ח ל"א) אמרת ה' צרופה הא לא ניתנו מצוות אלא לצרוף בהן דעת הבריות(נ): כעשן הכבשן. יכול כעשן הכבשן ודאי ת"ל (דב' ד' י"א) [וההר בוער באש ומה ת"ל] כעשן משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: כיוצא בו אתה אומר (יחז' מ"ג ב') והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים כקול מים רבים אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע(ס): כיוצא בו אתה אומר (תה' כ"ד ח') ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את

ח) עי' כל הנ"ל במדרש תה"ש פ"ב ד"ה יונתי בחגוי הסלע. ט) ומ' תה"ש פ' משכני אחריך ומד' תהלים ח' פי מפי עוללים. י) תענית ז' ע"א. כ) כתוב בגליון: פירוש מתגלגל בתוך האש ואינו מתירא ממנו. ל) ספרי וזאת הברכה פ' מימינו אש דת מ) כתוב בגליון: פי' נקובות. נ) וי"ר פי י"ג. ס) עי' לעיל צד 94 הערה ס'.

האוזן מה שיכולה לשמוע: כיוצא בו אתה אומר (עמו' ג' ח') אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דבר אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: כיוצא [כו] אתה אומר (דב' ל"ב ב') יערף כמטר לקחי אפשר שהגשמים גדולים מן התורה שהוא מושלה בהן אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: ויחרד כל ההר מאד. נזדעזע וכן הוא אומר (תה' ס"ח י"ז) למה תרצדון הרים גבנונים היכן אתם מרצין דינכם הרי אתם כבעלי מומין או גבן או דק: ההר חמד אלהים לשבתו זה סיני: אף ה' ישכן לנצח זה בית העולמים:

י"ט. ויהי קול השופר הולך וחזק מאד בנוהג שבעולם כל זמן שהקול הוליך הוא תושש אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כל זמן שהקול הולך הוא מתגבר כל זמן שבני תורה הולכין דעתן מתישבת וכן הוא אומר (איו' י"ב י"ב) בישישים חכמה(ע): משה ידבר והאלהים יעננו בקול. ר' אליעזר אומר כבוד גדול חלק לו המקום למשה שלא היה המקום מדבר עד שמשה אומר לו דבר כבר קבלו בניך את דבריך עליהם בשמחה ר' עקיבה אומר [מניין] שבקול ובכוח ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע ישראל ת"ל משה ידבר והאלהים יעננו ודאי מה ת"ל בקול מלמד שבקול ובכוח ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע:

כ'. וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר יכול ירד ודאי ת"ל (כ' כ"ב) כי מן השמים דברתי עמכם [ומה ת"ל] וירד ה' על הר סיני אמור מעתה (נקבעו) [נבקעו] שמי שמים העליונים וניתנה רשות לאש ללהט את המים וכן הוא אומר (ישעי' ס"ד א') כקדוח אש המסים מים תבעה אש ירד לו היציע התחתון ועמד לו על גבי הר סיני ודבר עמהן מן השמים אלו שמים שעל גבי הר סיני: ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה. * כיון שעלה משה לרקיע חברו עליו מלאכי השרת אמרו לפני הקב"ה רבש"ע מה ילוד אשה עושה כאן אמר להם ליטול תורה באתי אמרו לפני הקב"ה רבונו של עולם תסתפק בעליונים שנ' (תה' ח' ב') ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים כדאי ומה לך ולשוכני עפר אמר לו הקב"ה למשה בן עמרם החזר להם תשובה אמר לפניו רבונו של עולם וכי יכול אני להשיב את מלאכיך אמר לו החזק בכסא והחזר להם תשובה הה"ד (איו' כ"ו ט') מאחז פני כסא פרשז עליו עננו מלמד שאחז בכסא ופרש עליו מזיו עננו וסיככו כדי שלא ילהטוהו המלאכים באשם וכן הוא אומר (ל"ג כ"ב) ושכתי כפי עליך עד עברי: כיון שאחז בכסא אמר להם אתם אומרין תסתפק בעליונים: וכי מה אתם צריכין לה אמרו לו ומה כתוב בה אמר להם כתוב בה (כ' ג') לא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכי יש מכם עובדי ע"ז: כתוב בה (כ' ו') לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכי יש לפניכם מקום שבועה: כתוב בה (כ' י"ג) לא תרצח לא תנאף לא תגנוב: וכי יש בכם מכל המדות הללו: כתוב בה (כ' י"ב) כבד את אביך ואת אמך וכי יש לכם אב ואם: כיון ששמעו כך אמרו רבונו של עולם תנה לו כדי שיסתפקו בה התחתונים שאין העליונים צריכין לה הדא הוא דכתיב (תה' ח' י') ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ: וכיון שראו מלאכי השרת שנתן לו הקב"ה את התורה אף הם עמדו וגלו לו מסתורין הדא הוא דכתיב (תה' ס"ח י"ט) עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם: ואף מלאך המות כיון שראה כל המלאכים גלו

ע) סוף קנים.

לו מסתירין אף הוא גלה לו מסתירין אמר לו בשעת שהמגפה באה הקטר קטרת והיא נעצרת: כיון שהתחילה המגפה מה הוא אומר (במ׳ י״ז י״א) ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש מעל המזבח ושים קטורת ואומר ויעמד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה וכן הוא אומר (דב׳ ל״ג י׳) ישימו קטורה באפיך(פ):

כ״א. ויאמר ה׳ אל משה רד העד בעם וגו׳ * מי שעלה זרזו שלא יראה ומי שלא עלה זרזו שלא יעלה: פן יהרסו אל ה׳ לראות. שלא יפגרו את התחומין: ונפל ממנו רב. אין רב אלא אכלוסין מגיד שאם נפל אחד מהן לארץ מעלה עליו כאלו אכלוסין לפניו: ד״א ונפל ממנו רב ממי שמיעוטו מעכב את רובו:

כ״ב. וגם הכהנים הנגשים אל ה׳ יתקדשו ר׳ יהושע בן קרחה אומר אלו בכורות: רבי אומר זה נדב ואביהו(צ): בשני מקומות נאמר כהנים ולא נאמר נדב ואביהו(ק): ובשני מקומות נאמר נדב ואביהו ולא נאמר כהנים(ר): פן יפרץ בהם ה׳. * שלא יעשה בהם פרצה: ד״א פן יפרץ בהם ה׳ שלא יפרוצו:

כ״ג. ויאמר משה אל ה׳ לא יוכל העם לעלות (את) [אל] הר סיני. זו היא שר׳ יהודה אומר אמר לו הקב״ה למשה הריני אומר לך דבר ואתה משיביני והריני חוזר ומודה לדבריך: כי אתה העדות בנו לאמר הגבל את ההר. אמר לו כבר עשו להם תחומין ונזדרזו:

כ״ד. ויאמר אליו ה׳ לך רד ועלית אתה יכול הכל עלו עמו ת״ל והעם אל יהרסו לעלות: יכול הכהנים עלו עמו ת״ל ועלית אתה ואהרן עמך ואין הכהנים עמך: יכול אהרן במחיצה ת״ל (כ״ד ב׳) ונגש משה לבדו אל האלהים אמור מעתה משה מחיצה לעצמו ואהרן מחיצה לעצמו:

כ״ה. וירד משה אל העם ויאמר אליהם מלמד שלא הלך לתוך ביתו לא פנה לעסיקין אחרים: * אין לי אלא דברות הר סיני שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים מניין אף דברות אהל מועד שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים ת״ל (ל״ד ל״ד) ויצא ודבר אל בני ישראל את אשר יצוה: * כיון שירד משה לקרא לאהרן השמיע הקב״ה קולו כדי שלא יאמרו ישראל קולו שהיה ברקיע: יצא קול הראשון והשמים והארץ רעשו וההרים והגבעות נתמוטטו והימים והנהרות ברחו וכל האילנות כרעו: והמתים שבישראל חיו ועמדו על רגליהם ונרתעו ישראל וחזרו לאחוריהם שנים עשר מיל ופרחה נשמתן(ש): אותו הקול שמעו בו אנכי ולא יהיה וכן הוא אומר (תה׳ ס״ב י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי באותה שעה אמרו למשה קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה׳ אלהינו ואת תדבר אלינו (דב׳ ה׳ כ״ד) ושמע הקב״ה קולן וערב לפניו שלח למיכאל ולגבריאל ואחזו בשתי ידיו של משה שלא ברצונו והגישוהו לערפל שני׳ (כ׳ כ״א) ומשה ניגש אל הערפל (נגש) [נִגַּש] אין כתיב כאן אלא נִגַּש בעל כרחו והשמיע שאר הדברות לישראל ועליו נאמר (משלי כ״ה י״ז) כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו ישיב:

פ) ע׳ כל הנ״ל שבת פ״ח ע״ב פסיקתא רבתי פ״כ. צ) זבחים קט״ו ע״ב. ק) שמות י״ט, כ״ב וכ״ד. ר) שם כ״ד, א׳ וט׳, וע״כ בא זה ולימד על זה שהכהנים הם נדב ואביהוא. ש) ע׳ שבת פ״ח ע״ב ומדרש תהלים ס״ח פ׳ ארץ רעשה.

[כ׳]. א׳. וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר(ת) אמר להן דין אני נוהג ביניכם(א) ובין כל הדברים שאלו לא קבלתם עליכם לא הייתי נפרע מכם אינו דומה מקבל לשאינו מקבל: ר׳ יהודה הנשיא מושלו משל להד לאחד שנשא אשה אמרין לה התלקחת ליה פיסי עמריה(ב) כך אתם ישראל נמשכתם לי נתמשכתם לי נקוי(ג) שתעשו לי רצוני: ד״א וידבר אלהים מלמד שהדברים שנאמרו כאן הן שנאמרו להלן(ד) שניהם לענין אחד מה שאי אפשר לו לפה לומר ואי אפשר לה לאוזן לשמוע: כאן הוא אומר וידבר אלהים את כל הדברים האלה ולהלן הוא אומר (תה׳ ס״ב י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי ואומר (ירמי׳ כ״ג כ״ט) הלא כה דברי כאש נאם ה׳ מה אש זה נחלק לכמה ניצוצות כך דבור אחד יוצא לכמה מקראות(ה): ד״א וידבר אלהים אני נפרע על ידי כך ואני שמשלם שכר על ידי כך(ו) וכן הוא אומר (דב׳ ה׳ ד׳) פנים בפנים דבר ה׳ עמכם(ז) ד״א וידבר אלהים מלמד שהיה אומר להם על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון(ח): ד״א וידבר אלהים את כל הדברים יכול באחרונה אמרו לו קיבלנו עלינו ת״ל אנכי ה׳ אלהיך אנכי היה בכלל(ט) ויצא מוצא מן הכלל למד על הכלל מה אנכי היה לו דבור בפני עצמו וקבלה בפני עצמו(י) [אף כל הדברות היה להן דבור בפני עצמן וקבלה בפני עצמן]: מה ת״ל לאמר. מלמד שהיה אומר להן על כל דיבר ודיבר על לאו לאו ועל הין הין(כ):

ב׳. אנכי ה׳ אלהיך אני הוא זה ומי שיש לו רשות יבא וימחה(ל): ר׳ שמעון אומר לענין השחתת עולם נאמר (ברא׳ ז׳ ד׳) ומחיתי את כל היקום אני הוא זה ומי שיש לו רשות יבא וימחה: כיוצא בו אתה אומר (ע׳ ישע׳ מ״ה י״ט) לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך אני דובר צדק אני הוא ומי שיש לו רשות יבא וימחה: ד״א אנכי ה׳ אלהיך אלוה אני (אני) על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת״ל אלהיך: יכול אני עליך בפני עצמך ת״ל אנכי ה׳ אלוה אני על כל באי העולם: הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם ושמי יחול עליך: כיוצא בו אתה אומר (ע׳ ירמי׳ ל״ב, ט״ו וכ״ז) כה אמר ה׳ צבאות אלהי ישראל הנה אני אלהי כל בשר אלוה אני על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת״ל אלהי ישראל יכול עליך בפני עצמך ת״ל אני ה׳ אלהי כל בשר הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם וחל שמי עליך: ד״א אנכי ה׳ אלהיך מה ת״ל אלהיך אמר הקב״ה אם [אתם] עושין רצונו הרי אנכי ה׳(מ) ונאמר בי (ל״ד ו׳) ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ואם לאו אלהיך אני נפרע משנאיכם(נ) שאין ת״ל אלהיך אלא לשון

ת) מכאן ואילך כל המכילתא דרשב״י משוכה ממכילתא שלנו, ולא אציין עוד סימן * לפני מאמר שלא נמצא במכילתא שלנו. א) דשם אלהים מורה על מדת הדין. ב) כתוב בגליון: כלומר כיון שהשיאת לו נפלי נמרו ועשי מלאכתו. וע׳ יומא כ׳ ע״ב. ג) לפי הענין הוא כמו ראוי וכשר הדבר. ד) במשנה תורה. ה) ע׳ מכילתא לפי זכור את יום השבת וספרי דברים פ׳ של״ג שבועות כ׳ ע״ב. ו) דשם של מדת הדין מורה על שכר ועונש. ז) מבואר ע״פ פסיקתא רבתי פ׳ כ״א: בשעה שהיה מראה להם פורענותן של רשעים היה מראה להם בפנים זועפות וכו׳ וכשהיה מראה להם מתן שכרם של צדיקים לעתיד לבא היה מראה להם בפנים שמחות וכו׳. ח) ליתא דמתני׳ (אבות ה׳ ז׳) נקט ופי׳ שהיה אומר הדברות כסדר ולא ב׳ דברות בבת אחת ע׳ מכילתא. ט) בכלל כל המצות יש מצות אנכי דהיינו מציאות השם דאם אינו מאמין במציאות השם אין כאן שום מצוה. י) דמתחלה צריך לקבל אלהותו ואח״כ שאר המצות, וכמ״ש במכילתא פ׳ ו׳ וכשם שקבלתם מלכותי קבלו גזרותי. כ) ע׳ מכילתא. ל) ע׳ מכילתא: שכשעמד הקב״ה ואמר אנכי וגו׳ מי עמד ומיחה כנגדו וכו׳. מ) מדת הרחמים. נ) ליתא מעליא.

דיין: ד"א אנכי ה' אלהיך מלמד שהחזיר הקב"ה תורתו על כל אומות העולם ולא קבלו ממנו חזר לו אצל ישראל ואמר אנכי ה' אלהיך(ס): אשר הוצאתיך מארץ מצרים אפילו אין לי עליך אלא שהוצאתיך מארץ מצרים כדאי: מבית עבדים. אפילו אין לי עליך אלא שפדיתיך מבית עבדים דיי:

ג'. **לא יהיה לך** יכול לא יקיים לעצמו אבל יקיים לאחרים ת"ל לא יהיה: מה ת"ל לא יהיה לך מלמד שכל המקיים ע"ז לעצמו עובר משום שתים משום לא יהיה ומשום לך(ע): אלהים. יכול לפי שנקראו אלהים יכול יש בהן צורך לפני ת"ל אחרים (פ): ד"א מה ת"ל אלהים אחרים שלא יעשה אלוה של כסף ושל זהב ויאמר לא שקוץ אלא לאלוה(צ) לא גילול אלא לאלוה ת"ל אלהים אחרים אע"פ שאין אתה מחזיק בו לשם אלוה אי אתה רשאי לקיימו: ד"א אחרים אחרונים באחרונה נעשו כן הוא אומר (דב' ל"ב י"ז) חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם(ק) לא הועילו לך ולא הועילו לאבותיך ולא הועילו כלום מימיהן: ד"א אחרים שמאחרין את הטובה מלבוא לעולם: ד"א אחרים שעושין את עובדיהן אחרין(ר): על פני. לא בדמותי ולא בדמות שמשי: ד"א על פני מלמד שמביאין אף לעולם(ש):

ס) עי' מכילתא, ע"ז ב' ע"ב, פסיקתא רבתי פ' כ"א. ע) עי' מכילתא וספרא ריש קדשים שהביא הרמב"ן, ומכילתא שבכאן דלא כמאן ול"ע. פ) ע' מ"ש ר' יוסי במכילתא. צ) כלומר לשם שמים (*). ק) מובא בשם מכדרשב"י מר' טודרוס הלוי הנ"ל דף 1 הערה ע'. ר) מכילתא. ש) מובא ג"כ מר"ט הנ"ל בשם מכדרשב"י.

(*) ע"ז כתב לי הרב מו"ה ר' אברהם אבא שי"ף נ"י: לא אדוני! אין הפירוש כן ומלבד שלא שמענו מעולם לעשות לשם שמים אלוה של כסף ושל זהב לא יתכן סיום דברי המכילתא ת"ל אלהים אחרים אע"פ שאין אתה מחזיק בו לשם אלוה „כלומר לשם שמים" ועל כרחך צ"ל דפי' לשם אלוה דסיפא היינו „לשם ע"ז" ולא לשם שמים וא"כ לא סיפא רישא ולא רישא סיפא ופשוט בעיני פי' המכילתא כן שלא יעשה אדם אלוה של כסף ושל זהב ויאמר לא שקוץ [פי' אין אסור לעשות] אלא לאלוה [לשם ע"ז] לא גילול [פי' אין אסור ומתועב לעשות] אלא לאלוה [לשם ע"ז] וא"כ הוא שאינו עושה לשם ע"ז הוא דשרי ת"ל אלהים אחרים דאחרים מיותר ללמדנו דאע"פ שהעושה בעצמו מחזיק אותן „אחרים" ולא לאלהים קרובים כדרך שמחזיקים אותם עובדיהן אפ"ה אסור וז"ש אע"פ שאין אתה מחזיק בו לשם אלוה אי אתה רשאי לקיימו. עכ"ל הרב הנ"ל.

ואני אומר לתרץ דבורי מ"ש: „כלומר לשם שמים" כוונתי היתה עפ"י מ"ש הכוזרי מאמר א' סי' צ"ז להתנצלות ישראל במעשה העגל שהיו כמה אנשים מהם מבקשים נעבד מורגש יכונו נגדו כשאר האומות מבלי שיכחשו באלהות מוציאם ממצרים, וחטאתם היתה בציור אשר נאסר עליהם ושיחסו ענין אלהי על מה שעלו בידם ורצונם מבלי מצות האלקים, ולא היה העון ההוא יציאה מכלל עבודת מוציאם ממצרים אך היה מרי לקצת מצותיו כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות והם עשו צורה עייש"ה. לזאת כונתי בכתבי שעושה אלהי של כסף ואלהי של זהב לשם שמים, וכן פירשתי סוף המאמר אעפ"י שאין אתה מחזיק בו לשם אלוה כלומר לעבוד הצורה עצמה אלא שאתה עושה לכון נגדה בשעה שעובדין לשם אעפ"כ אסור ויליף לה מאלהים אחרים, מפני שאחרים דהיינו האומות היו עושין כן כמ"ש הכוזרי שם עיי"ש; ומפני שהכוזרי יד כל אדם ממשמשת בו סמכתי על המבין ולא הארכתי לפרש. ועפ"י דרך הרב רא"א שיף נ"י היה נ"ל לפרש עפ"י מ"ש במכילתא סוף פ"י ד"א לא תעשו לכם אלהי כסף שלא תאמרו הרי אנו עושין לנוי כדרך שאחרים עושין במדינות ת"ל לא תעשו לכם עכ"ל (ע' הגי' בסה"מ לרמב"ם ל"ת ד'). ולפ"ז מאמר דילן דמכדרשב"י יליף זאת מאלהים אחרים דאעפ"י שאינו מחזיקו לשם אלוה אלא לנוי כדרך שאחרים עושין אסור. — והבוחר יבחר.

ד'. **לא תעשה לך** מלמד שכל העושה ע"ז לעצמו עובר משום שתים משום לא תעשה ומשום לך(ת): פסל. אין לי אלא פסל כשהוא אומר כל תמונה. לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות: אשר בשמים. לרבות שמים עצמה: ממעל. לרבות מלאכי השרת: ואשר בארץ. לרבות הרים וגבעות נחשים ועקרבים: מתחת. לרבות את התהומות: ואשר במים. לרבות את חיות הים ואת הדולפנין(א): מתחת. לרבות את השלשולין(ב): לארץ. לרבות ארץ עצמה: כשהוא אומר כל תמונה לא בדמותן ולא בדמות בבואה שלהן ולא חיות רעות ולא בדמות חיות שלמעלה: אם סופינו לרבות כולן מה ת"ל פסל אלא אם אתה עושה כן נמצאת פוסל עולם ממני והריני פוסל עולם ממך(ג):

ה'. **לא תשתחוה להם** משתחוה אתה (להם) [לאדם] יכול אפלו נעבד כהמן ת"ל לא תשתחוה להם ולא תעבדם לא תשתחוה דרך עבודה(ד): לא תשתחוה להם השתחויה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה השתחויה מיוחדת מעשה יחידי וחייבין עליה בפני עצמה בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו: כך כל עבודה המיוחדת לשם אם עשה לע"ז חייבין עליה בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו(ה): ומה הן העבודות המיוחדות לשם זביחה וקטור השתחויה ונסוך אם עבד בהן לע"ז אע"פ שאין דרך עבודתה בכך חייב(ו): ולא תעבדם. שלא יעבוד ע"ז כדרך עבודתה כגון שזורק אבן למרקלים או יפעור עצמו לפעור או יקריב שערו לכמוש(ז) או יעביר בנו למולך וכיוצא בהן וכן הוא אומר (דב' י"ב ל') איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני הא אינו חייב עד שיעבור כדרך עבודתה: נמצאו שלש כרתות בע"ז(ח) העובד אותה כדרך עבודתה: והעובד אותה באחת מארבע עבודות המיוחדות לשם אע"פ שאינו כדרך עבודתה: והמקבל עליו באלוה אע"פ שלא עבד(ט): ד"א ולא תעבדם שלא ירחיץ שלא יסוך שלא ינעיל שלא יכבד שלא ירביץ שלא ינשק שלא יגפף לאחד ממיני ע"ז(י): כי אנכי ה' אלהיך. [מלמד שראו פנים שעתיד לשלם שכר צדיקים לעתיד לבא וכלפי שהנביאים משמיעים אותו בלשונות הרבה כתוב אחד אומר (דני' ז' ט') לבושה כתלג חיור וכתוב אחד אומר (ע' ישע' ס"ג ב') מדוע אדום ללבושיך וכי יעלה על דעתך שלפי שעה הם רואים לכך נאמר ביחזקאל (א' א') ואראה מראות אלהים אמר להם הרבה ראיות ראיתי עד שזכיתי לקבל פני השכינה](כ): אל קנא. מלמד שראו פנים עתידות ליפרע מן הרשעים לעתיד לבא: אל קנא אל דיין אל קשה אל אכזרי: ד"א אל קנא וכי יש לפניו קנאה וכי נפרע על ידי קנאה הא אין נפרע לא על ידי אבן ולא על ידי חץ ולא על ידי חלקוק(ל) כויכול ההולך אחר [ע"ז] חילפתני בו: שאל אגריפס סבא את רבן גמליאל אין מתקנא לא בגדול ממנו ולא בכיוצא בו אלא בקטן ממנו(מ) וכן הוא אומר (ירמי' י"ז י"ג) כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים אלו עזבו אותי מקור מים חיים עלובין היו על אחת כמה וכמה לחצוב להם בארות בארות נשברים אשר לא יכילו המים: פקד. אין פוקד אלא מזכיר וכן הוא אומר (ברא' כ"א א) וה' פקד את

ת) ע' ספרא ריש קדשים פי' אלהי מסכה לא תעשו לכם. א) כ' בגליון: פי' צורת אדם בים, ועי' בכורות ח' ע"א ורש"י שם. ב) כ' בגליון: פי' תולעים שבקרקע הים, וע' ר"ה כ"ד ע"ב. ג) הריני מטרידך מן העולם. ד) סנהדרין ס"א ע"ב. ה) עי' סנהדרין ס' ע"ב ולקמן פ' משפטים כ"ב י"א במכילתא זו. ו) סנהדרין ס' ע"ב. ז) עי' רמב"ם ס' המצוות ל"ת ו'. ח) עי' סנהדרין ס"ד ע"ב. ט) ע' סנהדרין ס"ג ע"א. י) סנהדרין ס' ע"ב. כ) המוסגר הוספתי עפ"י מה שהביא ר' טודרוס הנ"ל בשם מכדרשב"י. ל) כ' בגליון: פי' קלע. מ) עי' מכילתא וע"ז כ"ה ע"א.

שרה ואומר (ג' ט"ז) פקד פקדתי אתכם: ר' יהודה אומר כונס אני עונותיהם לידי ותולה עד ארבע דורות כיהוא בן נמשי וכן הוא אומר (מ"ב ט"ו י"ב) בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל והיה לו כן (*). כתוב אחד אומר פוקד עון אבות על בנים וכתוב אחד אומר (ע' יחז' י"ח י"ט) אב לא ישא בעון הבן ובן לא ישא בעון האב אם היו אבות זכאין תולה להן ואם לאו אין תולה להן: מושלו משל להד"ד דומה לאחד שלוה מן המלך מאה מנה וכפר בו: ובא בן בנו ולוה מן המלך מאה מנה וכפר בו: לרביעי אין מלוין אותו מפני אבותיו שהיו כפרנין וכן הוא אומר (איכ' ה' ז') אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו אל תהי קורא עונותיהם סבלנו אלא עונותינו סבלנו מי גרם לנו לסבול עונות נפשנו אבותינו שהיו כפרנין: פקד עון אבות על בנים. יכול על יוצא ירך בלבד ת"ל ועל בני בנים. יאמר זה שאלו כן הייתי אומר הא אין תולה אלא לבן בלבד מניין לשלשה וארבעה דורות ת"ל על שלשים ועל רבעים לשנאי: לשנאי. בזמן שתופסין מעשה אבותיהם (נ):

ו'. ועושה חסד לאלפים יכול ליוצאי ירך בלבד ת"ל (דב' ז' ט') לאלף דור: יאמר זה שאלו כן הייתי אומר הא אינו עושה אלא לאלף דור ומניין לאלפים ולאלפי אלפים ת"ל ועושה חסד לאלפים: לאהבי. למי שעושה לפני מאהבה: ולשמרי מצותי. למי שעושה לפני מיראה: להודיעך כמה מעלות יש בין העושה מאהבה לעושה מיראה (ס) וללמדך שמדת הטוב מרובה יתר ממדת פורעניות על אחת חמש מאות: ד"א נאמר בפסוק זה ארבעה לאוין למה כנגד ארבע מלכיות אמר הקב"ה לישראל ראו שלא ישעו אתכם לא תעשה כך לא תעשה כך: למה שאני עתיד ליפרע מהן בסוף דכתיב כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פוקד עון אבות עונו של נבוכדנצר שהוא אב שלמלכיות על בנים זה בנו בלשאצר: על שלשים זו מלכות מדי שכן הוא אומר (דני' ז' ה') ותלת עלעין בפומה: על רבעים זו מלכות יון שכתוב בה (שם ו') וארבעה רישין לחיותא: לשנאי זו מלכות אדום הרשעה שכתוב בה (מלא' א' ג') ואת עשו שנאתי: ואחר כך ועושה חסד לאלפים לאהבי מיכאן אתה למד שאין הקב"ה משרה שכינתו בציון עד שהוא נפרע מן האומות וכן הוא אומר (יוא' ד' כ"א) ונקיתי דמם לא נקיתי וה' שוכן בציון:

ז'. לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא אין שוא אלא דבר שלא היה ולא נהיה ולא עתיד להיות: כי לא ינקה ה' (אלהיך). לתוך שנאמר בחורב (ע) תשובה ונקה: יכול תהא תשובה מכפרת ת"ל כי לא ינקה ה' (פ): אין זה קל וחומר מעתה שלא תהא תשובה מכפרת (אלא) על דבר שחייבין עליו מיתה לשמים: או על כל לא תעשה שבתורה לא תהא תשובה מכפרת ת"ל כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא: על זה אין תשובה מכפרת מכפרת היא על כל לא תעשה שבתורה: הרי זה קל וחומר

נ) ברכות ז' ע"א. ס) עי' ספרי דברים פי' ל"ב. ע) שמות ל"ד ז' דכתיב ונקה לא ינקה ודרשינן מנקה הוא לשבים (יומא פ"ו ע"א). פ) על לאו דלא תשא.

*) כאן העיר הרב הנ"ל וז"ל: הנני מעיר דר' יהודה לשיטתו בר"ה דל"ב ב' דר' יוסי אמר פקדונות ה"ה כזכרונות כגון וה' פקד את שרה וכגון פקד פקדתי אתכם וכדברי המכילתא אין פוקד אלא מזכיר כו' והיינו כר' יוסי אבל ר' יהודה אומר שם בר"ה פקדונות אינן כזכרונות ולכן חולק ג"כ כאן במכילתא עמ"ש אין פוקד אלא מזכיר אלא אומר כונס אני עונותיהם לידי כו' דמפרש פוקד מענין גניזה והטמנה כגון ויפקד בבית (מ"ב ה' כ"ד) עכ"ל הרב הנ"ל.

מעתה שתהא תשובה מכפרת על מצות עשה ועל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה: אמור מעתה כל שהוא מלא תשא ולמטה עבירות קלות ותשובה מכפרת וכל שהוא מלא תעשה ולמעלה עבירות חמורות ואין תשובה מכפרת (צ): יכול לא יהא יום כפורים מכפר ת"ל (ויק' ט"ז ל') כי ביום הזה יכפר עליכם:

ח'. זכור ושמור שניהם נאמרו לענין אחד מה שאי אפשר לפה לדבר ומה שאי אפשר לאוזן לשמוע כן הוא אומר וידבר אלהים את כל הדברים האלה: ואומר (תה' ס"ב י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי (ק): שמאי הזקן אומר זכרה עד שלא תבוא ושמרה משתבוא: ואמרו עליו על שמאי הזקן שלא היה זכרון השבת זז מתוך פיו לקח חפץ טוב אמר זה לשבת: כלי חדש אמר זה לשבת (ר): ואמרו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל בכבוד שבת מצא בהמה נאה אומר זו לכבוד שבת: מצא אחרת נאה ממנה מניח את השנייה ואוכל את הראשונה: אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שכל מעשיו לשם שמים דכתיב (תה' ס"ח כ') ברוך ה' יום יום (ש):

זכור זכריהו על הכוס (ת) מיכאן שאין מקדשין אלא על הכוס של יין: ד"א זכור ושמור זכרה עד שלא תיכנס ושמרה משתיכנס מיכאן שמוסיפים מחול על קודש בכניסתה וביציאתה (א): ד"א זכור ר' יהודה בן בתירא אומר מנין שכשאתה מונה הוי מונה אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת רביעי בשבת חמישי בשבת וערב שבת ת"ל זכור (ב): את יום. אין לי אלא יום לילה מניין ת"ל לקדשו (ג): מה ת"ל יום כבוד יום קודם לכבוד לילה (ד): לקדשו. בלילה קדשו: מניין שאם לא קידש בלילה מקדש והולך כל יום ת"ל זכור את יום השבת לקדשו (ה): אם אין לו אלא כוס אחד קדושת היום קודמת לכבוד יום ולכבוד לילה (ו): ד"א לקדשו במה אתה מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה (ז) שלא תהא סעודתך של שבת כסעודת החול ולא עטיפתך של שבת כעטיפתך בחול (ח): ומניין שאפלו עני לא יהא מאכלו של שבת כמאכל החול (ט) ת"ל זכור את יום השבת לקדשו:

ט'. ששת ימים תעבד רבי אומר הרי זו גזרה אחרת שכשם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה (י): ר' אלעזר בן עוריה אומר גדולה מלאכה שלא שרת שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנ' (כ"ה ח') ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (כ): ר' יוסי הגלילי אומר גדולה מלאכה שלא קנס המקום מיתה על אדם אלא מתוך בטילה שנ' (בראי כ"ה י"ז) ויגוע וימת ויאסף אל עמיו (ל): ר' עקיבה אומר גדולה מלאכה שהרי נהנה שוה פרוטה מן הקדש מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים והפועלין שהיו עושין בהקדש נוטלין שכרן מתרומת הלשכה (מ): ר' שמעון אומר גדולה מלאכה שאפילו כהן גדול נכנס ביום הכפורים שלא בשעת עבודה חייב

צ) עי' מכילתא ויומא פ"ו ע"א ותוספתא שם פ"ד. ק) עי' לד 103 הערה ה'. ר) מובא ברמב"ן לשמות כ' ח' בשם מכילתא אחרת. ש) מכילתא וביצה ט"ז ע"א. ת) פסחים ק"ו ע"א. א) עי' ספרא אמור פרק י"ד ור"ה ט' ע"א. ב) עי' מכילתא ורמב"ן ופס' רבתי פ' כ"ג. ג) עי' פסחים ק"ו ע"א. ד) תוספתא ברכות ג' ה', פסחים ק"ה ע"א. ה) פסחים שם. ו) שם. ז) עי' מכילתא בא פ"ט ושבת קי"ט ע"א. ח) שבת קי"ג ע"א, ופס' רבתי פ' כ"ג. ט) עי' פסחים קי"ב ע"א. י) אבות דר"נ פ' י"א, ועי' הוצאת רש"ז שעכטער נוסחא ב' פ' כ"א. כ) באדר"נ פי"א בשם ר' טרפון. ל) באדר"נ שם בשם ר' יוסי. מ) ע' אדר"נ שם, ובנוסחא ב' שם מאמר זה בשם ר' אליעזר.

מיתה (נ) ובשעת מלאכה טמאים ובעלי מומין מותרין להכנס (ס): ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. זו היא שבית שמאי אומרין אין שורין דיו וסמנין וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום: ואין פורשין מצודות חיה ועופות אלא כדי שיצודו מבעוד יום: ואין טוענין בקורת בית הבד ובעיגולי הגת אלא כדי שיזובו מבעוד יום: ואין פותקין מים לגנות אלא כדי שתתמלא מבעוד יום: ואין נותנין בשר בצל וביצה על גבי האש ולא תבשיל לתוך התנור אלא כדי שיצולו מבעוד יום ובית הלל מתירין בכולן אלא שבית שמאי אומרין ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך שתהא מלאכתך גמורה מערב שבת: ובית הלל אומרין ששת ימים תעבוד עושה אתה כל ששה ושאר מלאכתך היא נעשית מאליה בשבת (ע): ועשית כל מלאכתך שתהא בשבת כמי שאין לו מלאכה (פ):

י׳. ויום השביעי שבת אין לי אלא מצות עשה מצות לא תעשה מנין ת"ל לא תעשה כל מלאכה: אין לי אלא מצות עשה ומצות לא תעשה מיתה מניין ת"ל (ל"א ט"ו) כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (שם ט"ז) ושמרו בני ישראל את השבת: אין לי אלא עונש ואזהרה למלאכת יום: עונש ואזהרה למלאכת לילה מניין ת"ל (ויק' כ"ג ל"ב) מערב עד ערב אם אינו ענין ללילי יום הכפורים תנהו ענין ללילי שבתות (צ): אין לי אלא מצות עשה ומצות לא תעשה מיתה מניין ת"ל (ל"א י"ד) מחלליה מות יומת: שבת לה׳ אלהיך. [שבות מן המחשבה] (ק) מיכאן אמרו לא יטייל אדם בשדה בשבת לידע מהיא צריכה (ר) ולא במרחץ לרחוץ בה מחשיכה וכל חשבונות שצריך להן בין שעברו בין שעתידין לבוא אין מחשבין אותן בשבת (ש): לא תעשה כל מלאכה. יכול לא יקנב את הירק ולא ידיח את הכלים ולא יציע את המטות ת"ל מלאכה: נאמרה כאן מלאכה ונאמרה מלאכה במשכן מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה אף כאן מלאכה האמורה בשבת מלאכה שיש עמה מחשבה: וכולי כי היכי דכתיבא לעיל (ת): אתה ובנך ובתך. יכול בנו ובתו (מן) הגדולים כשהוא אומר אתה הרי בנו ובתו הגדולים אמורין מה ת"ל בנך ובתך אלו בנו ובתו קטנים (א) שלא יאמר לבנו קטן הכנס לי כלי זה מן השוק הכנס לי כלכלה זה מן השוק: קטנים הבאין לכבות אין שומעין להן שאף הן נצטוו על השביתה (ב): יכול יחזור אחריהן שלא ישברו חרסים שלא ינתזו צרורות ת"ל אתה מה אתה מדעת עצמך מלאכת עצמך אף הן מדעת עצמן מלאכת עצמן (ג): יאמר בן מה ת"ל בת מפני שיש בבן מה שאין בבת ויש בבת מה שאין בבן: בן אביו חייב בו מצוות למולו לפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו על פני המים ולהשיאו אשה מה שאין בבת: בת אביה (חייב) [זכאי] במציאתה ובמעשה ידיה ובהפר נדריה מה שאין כן בבן: הא מפני שיש בבן מה שאין בבת ובבת מה שאין בבן צריך לומר בבן וצריך לומר בבת (ד):

נ) כדדרשינן בת"כ ריש אחרי בכל עת זה יה"כ, וע' מנחות כ"ז ע"ב. ס) עי' עירובין ק"ה ע"א ותוס' ב"ב י"ד ע"א ד"ה שלא. ע) עי' כל זה במשנה ובתוספתא פ"ק דשבת ובגמ' שם י"ח ע"א ויש שם כמה שנויים. פ) מכילתא. צ) עי' מכילתא פרשה מקרא אחרינא. ק) ע' מכילתא, והכא דריש מלה', דמחשבה אינו מכיר אלא ה', וכן בפסי' רבתי פכ"ג. ר) ויקרא רבה סוף פל"ד. ש) שבת קי"ג ע"א וע"ב. ת) פי' בא י"ג ט"ז (לד 16). א) מכילתא. ב) שבת קכ"א ע"א. ג) פי' כיון שעושה מלאכת עצמו הרי הוא עושה מדעת עצמו ואינו עושה לדעת אביו ומותר, ע' שבת קכ"א ע"א ומה שהביא הרשב"א שם בשם הירושלמי. ד) ספרא אמור פרשה א' ו'.

ועבדך ואמתך. יכול בעבד ואמה [העברים] ואינו כמוך (ה) ואיזה זה עבד ואמה התושבים (ו): ובהמתך. למה אני צריך אם לומר שלא יעשה בה מלאכה הרי כבר נאמר לא תעשה כל מלאכה מה ת"ל ובהמתך שלא ישכיר אדם בהמתו לגוי ולא ישאילנו ושלא תצא במשוי בשבת (ז): וגרך אשר בשעריך. אם בגר צדק הכתוב מדבר כבר אמר (במ' ט"ו ט"ז) הקהל חקה אחת לכם ולגר הגר הא מה אני מקיים וגרך בגר תושב הכתוב מדבר שהוא שכירו ולקיטו של ישראל שלא יניחנו לעשות לו מלאכה בשבת אבל לעצמו ומדעת עצמו עושה (ח):

י"א. כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ וכי לששה ימים נבראו והלא כבר נאמר (תה׳ ל"ג ו׳) בדבר ה׳ שמים נעשו אם כן למה נאמר כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים אלא להפרע מן הרשעים שהן מאבדין את העולם שנברא לששה ימים וליתן שכר טוב לצדיקים שהן מקיימים את העולם שנברא לששה ימים (ט): ד"א כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳ על שום שלשה דברים ניתנה להן שבת לישראל על שום יציאת מצרים דכתיב (דב׳ ה׳ ט"ו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים: ועל שום כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳ ועל שום וינח ביום השביעי (י): את הים ואת כל אשר בם. ים בכלל מעשה בראשית היה אלא מגיד שיש שבח בים כנגד כל מעשי בראשית: כיוצא בו אתה אומר (תה׳ ק"ד כ"ו) לויתן זה יצרת לשחק בו והלא לויתן בכלל מעשים שבים היה אלא מגיד שיש שבח בלויתן כנגד כל מעשים שבים (כ): וינח ביום השביעי. מלמד שלא נברא הנחה אלא עד יום השביעי: ד"א וינח ביום השביעי וכי יש לפניו עמל ויגע והלא כבר נאמר (ישעי׳ מ׳ כ"ח) לא ייעף ולא ייגע א"כ למה נאמר וינח אלא להפרע מן הרשעים שהן מאבדין את העולם שנברא בעמל ויגע ד"א וינח והלא דברים קל וחומר ומה אם מי שאמר והיה העולם ב"ה שאין לפניו עמל ויגע הכתיב על עצמו וינח: אדם שכתוב בו (איו׳ ה׳ ז׳) כי אדם לעמל יולד על אחת כמה וכמה יהא חייב להיות נח בשביעי (ל): על כן ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו. במה בירכו וקדשו בירכו במן וקדשו במן: בירכו במן בכל יום הוא אומר (ט"ז ט"ז) עמר לגלגלת ובשבת הוא אומר (ט"ז כ"ב) שני העמר לאחד: בכל יום הוא אומר (ט"ז כ׳) וירם תולעים ויבאש ובשבת הוא אומר (ט"ז כ"ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו (מ): ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עיכוס אומר בירכו במאורות וקדשו במאורות: בירכו במאור פניו של אדם וקידשו במאור פניו של אדם ואע"פ שנתקלקלו מאורות מערב שבת לא לקו עד מוצאי שבת: ואע"פ שנתקלקל מאור פניו של אדם מערב שבת לא לקה עד מוצאי שבת כן הוא אומר (ישעי׳ ל׳ כ"ו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים אמר לו ר׳ יוסי מה אני צריך והלא כבר נאמר (תה׳ מ"ט י"ג) ואדם ביקר בל ילין לא לן כבודו עמו אלא בטל כבודו ונמשל כבהמות נדמו אמר לו אין הגזרה היתה מערב שבת ולא לן עד שנגזרה עליו גזרה ולא לקה עד מוצאי שבת (נ):

ה) בתמיה ופשיטא שצריך לשבות בשבת. ו) עבדים כנענים ערלים ושלא טבלו שדינם כגר תושב מפני שקבלו ז' מצות בני נח (דבעבדים שנימולים וטבלו פשיטא דחייבין לשבות) ומיירי שעושין מלאכה לישראל, דלעצמן שרי, ע' כריתות ט' ע"א ויבמות מ"ח ע"ב. ז) מבואר בע"ז ט"ו ע"א ובשבת פרק במה בהמה. ח) יבמות מ"ח ע"ב, וע"ש ברא"ש. ט) פס' רבתי פכ"ג וע' ב"ר פ"י. י) שינוח האדם מיגיעו כדלקמן. כ) פס' רבתי פ' כ"ג. ל) מכילתא. מ) פס' רבתי פכ"ג, וע' מכילתא. נ) עי' פס' רבתי פכ"ג, ב"ר פי"א ומכילתא.

י"ב. כבד את אביך ואת אמך כבוד זה איני יודע מהוא כשהוא אומר (משלי ג' ט') כבד את ה' מהונך: אומר מעתה מאכיל ומשקה ומלביש ומכסה ומוציא ומכנים(ס): ר' שמעון בן יוחאי אומר גדול כבוד אב ואם שהשוה הקב"ה כבודן לכבודו ומוראן למוראו: כתיב כבד את ה' מהונך וכתיב כבד את אביך ואת אמך: כתיב (דב' ו' י"ג) את ה' אלהיך תירא וכתיב (ויק' י"ט ג') איש אמו ואביו תיראו. כתיב (ויק' כ"ד ט"ז) ונקב שם ה' מות יומת וכתיב (כ"ט י"ז) ומקלל אביו ואמו מות יומת אבל הכאה אי אפשר כלפי מעלן וכן הדין מפני ששלשתן שותפין בו אביו ואמו והקב"ה(ע): ד"א כבד את אביך ואת אמך את אביך. לרבות אשת אביך: ואת אמך. לרבות בעל אמך וכשהוא אומר ואת אמך לרבות אחיך הגדול שחייב לנהוג בו כבוד ואינו חייב בכבוד אשת אביו אלא כל זמן שאביו קיים: וכן אינו חייב בכבוד בעל אמו אלא כל זמן שאמו קיימת אבל לאחר מיתתן אינו חייב בכבודן(פ): למען יאריכון ימיך על האדמה. ולא בגולה ולא בתושבות(צ):

י"ג. לא תרצח מכלל שני' (במ' ל"ה ט"ז) מות יומת הרוצח למדנו עונש אזהרה מניין ת"ל לא תרצח(ק): מניין אמר הריני רוצח על מנת ליהרג הרי זה מותרה ת"ל לא תרצח: מניין ליוצא ליהרג ואמר הריני רוצח הרי זה מותרה ת"ל לא תרצח: ד"א לא תרצח לא תתיר דמו של רוצח(ר): לא תרצח לא תעשה הדם שיהיה צווח(ש) עליך: קשה היא שפיכות דמים שאין לה כפרה אלא רציחה שני' (במ' ל"ה ל"ג) ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו: וכן את מ"צא כשהרג שאול נוב עיר הכהנים והשמיד את הגבעונים שהיו שם מהוא אומר (ע' ש"ב כ"א א') ויהי רעב בימי דוד שלוש שנים וישאל דוד בה' ולמה לא שאל אלא לאחר שלוש שנים אלא שבשנה ראשונה אמר להם צאו וראו שמא יש בכם עובדי ע"ז שהגשמים נעצרים בעון ע"ז שנאמר (דב' י"א ט"ז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים וגו' וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר יצאו ובדקו ולא מצאו: שנה שנייה אמר להם צאו וראו שמא יש בכם מגלי עריות שהגשמים נעצרים בעון גלוי עריות שני' (ירמי' ג' ג') וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך יצאו ובדקו ולא מצאו: שנה שלישית אמר להם צאו וראו שמא יש בכם פוסק צדקה ברבים ואינו משלם שהגשמים נעצרים בעון מי שפוסק צדקה ואינו משלם שני' (משלי כ"ה י"ד) נשיאים רוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר יצאו ובדקו ולא מצאו: מיכאן ואילך אינו אלא שפיכות דמים מיד שאל באורים ותומים (ש"ב כ"א א') ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים (ת) אם כן להורג גר קל וחומר אחד מישראל:

י"ד. לא תנאף מכלל שני' (ויק' כ' י') מות יומת הנואף והנואפת למדנו עונש אזהרה מניין ת"ל לא תנאף(א): מניין אמר הריני נואף על מנת ליהרג הרי זה מותרה

ס) מכילתא קידושין ל"א ע"ב. ע) במכילתא בשם רבי ובספ"ר פ' כ"ג—כ"ד בשם תני דשב"י, ועי' קידושין ל' ע"ב בשם ת"ר, והוא ת"כ קדשים. פ) כתובות ק"ג ע"א. צ) תושבות הן מקומות שהיהודים נתיישבו שם בח"ל כמו אלכסנדריא של מצרים ורומי. ק) ע' מכילתא. ר) דרש נוטריקון לא תתיר (להרוג) רוצח עד עמדו למשפט. ש) צ"ל צורח, ודרש לא תרציח, שהדם תוסס כל זמן שהרוצח חי כמסופר בפסיקתא רבתי פ' כ"ד, ועיי"ש. ת) ע' מדרש שמואל פ' כ"ח, יבמות ע"ח ע"ב. א) מכילתא.

ת"ל לא תנאף: מניין האוכל בקערו ורואה את עצמו כאלו אוכל בקערה של חבירו והיה שותה בכוסו ורואה עצמו כאלו שותה בכוסו של חברו הרי זה מותרה ת"ל לא תנאף(ב): ד"א לא תנאף לא תינאה באף(ג) מיכאן [אמרו] אסור להריח בשמים שעל ערוה מן העריות: ד"א לא תנאף אל תניח את האף שיבא לעולם(ד): ד"א לא תנאף מרובע(ה) שלא ינאף לא ביד ולא ברגל ולא בעין ולא בלב(ו): ומניין שהיד מזנה דכתיב (ישע' א' ט"ו) ידיכם דמים מלאו(ז): ומניין שהרגלים מזנה דכתיב (משלי י"ט ב') [ואץ] ברגלים חוטא(ח): ומניין שהעינים והלב מזנין דכתיב (במ' ט"ו ל"ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם: קשה היא הזנות שלא ניטלו עשרים וארבעה תכשיטין אלא על ידה דכתיב (ישע' ג' ט"ז) ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטוית גרון ומשקרות עינים: נטויות גרון שהיו מהלכין קצרה בין ארוכות וארוכה בין שתי קצרות: ומסקרות עינים שהיו סוקרות עיניהם בסקרה: הלוך וטפוף תלכנה בבתי יד שלהם: וברגליהן תעכסנה שלפיחות מלאות אפרסמון מניחות תחת עקביהן כדי שיהיה ריחן נודף מהוא אומר שם (שם י"ח) ביום ההוא יסיר ה' את תפארת העכסים והשביסים והסהרונים: הנטיפות והשרות והרעלות: הפארים והצעדות והקשורים ובתי הנפש והלחשים: הטבעות ונזמי האף: הרי שלשה עשר תכשיטי זהב וכסף: המחלצות והמעטפות והמטפחות והחריטים: והגליונים והסדינים והצניפות והרדידים: והיה תחת בשם מק יהיה ותחת חגרה נקפה ותחת מעשה מקשה קרחה ותחת פתיגיל מחגורת שק כי תחת יופי הרי אחד עשר תכשיטי בגדים(ט): קשה היא הזנות שהאריך הקב"ה לנביאי השקר על הכל חוץ ממנה ומי הן אלו זה אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שנ' (ירמ' כ"ט כ"ג) יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי ריעיהם מה היו עושין היה אחאב אומר לאשה השמעי לצדקיה ואת יולדת נביא: וצדקיה אומר לה כה אמר ה' השמעי לאחאב ואת יולדת נביא: במלאת שפקו יצר לו (איו' כ' כ"ב) כד מטת שעתהון עשו כן בבתו של נבוכדנצר וכיון שהרגיש בהן אמר אלהיהם של אלו שונא זמה הוא: מיד הכיר בהן שהן נביאי שקר שלח והביא אותן אמרו לו אמת דברינו ונביאי אמת אנחנו אמר להם יש לי לבדוק את נביאי האמת שהרי השלכתי מהם לאור וניצלו חנניה מישאל ועזריה אף אני אבדוק אתכם אמרו אתן היו שלשה ואנחנו שנים אמר להם בחרו לכם מי שתרצו: אמרו יהושע בן יהוצדק הכהן: עשה להן טיגן גדול ונתנן בתוכן והסיק תחתיהן הן נשרפו שני' (ע' ירמי' כ"ט כ"ב) ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה לאמר ישימך אלהים כצדקיה וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש: ויהושע ניצל דכתיב (זכר' ג' ב') הלא זה אוד מוצל מאש(י): קשה היא הזנות שהיא אחד משלשה דברים שפירש בהן הכתוב גיהנם ואלו הן הבא על אשת איש ובעל לשון הרע ומלכות הרשעה: הבא על אשת איש(כ) שני' (משלי ו' כ"ז) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה: ובעל לשון הרע דכתיב (תה'

ב) נדרים כ' ע"ב. ג) מובא בפי' המשניות לרמב"ם סנהדרין פ"ז מ"ד, וע' פכ"א מה' איסורי ביאה ה"ב. ד) פסי' רבתי פ' כ"ד, במדבר רבה פ"י ב'. ה) ארבע אותיות. ו) ע' נדה י"ג ע"ב. וע' פ"ר שם, ויקרא רבה פכ"ג י"ב. ז) נדה שם. ח) ע' עירובין ק' ע"ב. ט) ע' שבת ס"ב ע"ב, יומא ע' ע"ב, פס' דר"כ פסקא י"ז, פסקא רבתי פל"א, וי"ר פט"ז, מדרש פי סוטו טמא. ולענין כ"ד תכשיטין ע' שמות רבה פמ"א: כלה זו מקושטת בכ"ד מיני תכשיטין. י) ע' סנהדרין נ"ג ע"א, תנחומא ויקרא ו', הוצאת רש"ב ויקרא אות י' פס' דר"כ כ"ה. כ) ע' סוטה ד' ע"ב.

ק"כ ג') מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים(ל) ומלכות הרשעה דכתיב (ישע' מ"ז י"ג) נלאת ברב עצתיך יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים הנה היו כקש אש שרפתם:

ט"ו. **לא תגנב** מיכלל שני' (כ"א ט"ז) וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל לא תגנב הרי זה אזהרה לגונב נפש(מ): אחד הגונב את האיש או את האשה את הגדול או את הקטן אפלו קטן בן יומו הרי זה חייב(נ): ולענין ממון הוא אומר (ויק' י"ט י"ז) לא תגנובו הרי זו אזהרה לגניבת ממון(ס):

ט"ז. **לא תענה ברעך עד שקר** אין שקר אלא מבדה כאיזה צד הפקיד לו זהב לא יאמר לו מרגלית מרגלית לא יאמר לו זהב: מכלל שני' (דב' י"ט י"ט) ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו אם ממון ממון אם מכות מכות אם עונשין עונשין עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל לא תענה ברעך עד שקר(ע):

י"ז. **לא תחמד** ולהלן הוא אומר (דב' ה' י"ח) לא תתאוה לחייב על תאוה בפני עצמה וחמדה בפני עצמה מניין התאוה אדם סופו לחמוד שנ' לא תתאוה ולא תחמוד: מניין חמד אדם סופו לגזול שנ' (מיכ' ב' ב') וחמדו שדות וגזלו(פ): תאוה בלב וכן הוא אומר (דב' י"ב כ') כי תאוה נפשך: וחמוד במעשה וכן הוא אומר (שם ז' כ"ה) לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך(צ): יכול לא יתאוה על בתו ליטלה ת"ל אשת רעך מה אשת רעך שהיא אסורה לך אף כל דבר שאסור לך: אי מה אשת רעך שחייבין עליה מיתת בית דין אף אין לי אלא דבר שחייבין עליו מיתת בית דין ת"ל ביתו ושדהו (ע' דב' ה' י"ח) או מה אלו מיוחדין שנקנין בכסף ובשטר ובחזקה אף אין לי אלא דבר שנקנה בכסף ובשטר ובחזקה ת"ל עבדו ואמתו: או מה אלו מיוחדין דברים שהן בקרקע אף אין לי אלא דבר שהוא בקרקע ת"ל שורו וחמורו(*) או מה אלו מיוחדין ששמירתן עליך(ק) אף אין לי אלא דבר ששמירתו עליך מניין לא יתאוה למקלו ולא יתאוה למנעלו ולא יתאוה לפונדתו ת"ל וכל אשר לרעיך: יכול לא יאמר לאוי(ר) עיני כעינו לאוי שערי כשערו ת"ל שורו וחמורו עבדו ואמתו ביתו ושדהו מה אלו מיוחדין דברים שאפשר להן לבא תחת ידיך וחבירך חסירן אף אין לי אלא דבר שאפשר לו לבא תחת

ל) ערכין ט"ו ע"ב. מ) מכילתא. נ) סנהדרין פ"ה ע"ב. ס) מכילתא. ע) מכילתא. פ) מובא בס' המצות לרמב"ם ל"ת רס"ו בשם מכילתא, וע' פ"א מה' גזילה ה"י ומ"מ שם, וחינוך מצוה תט"ז. צ) ע' מכילתא סוף פ"ח. ק) שאתה מצווה לשמרם שלא ילכו ויזיקו, עי' משנה ריש בבא קמא. ר) כמו הלואי.

---

*) כתב ע"ז הרב מו"ה ארי' מרדכי אבדק"ק ראדין וז"ל: ותמוה לכאורה דמאי קאמר מתחלה אין לי אלא דבר שנקנה בכסף שו"ח ת"ל עבדו ואמתו דמשמע אף דברים שאין נקנין בכשו"ח והרי קיי"ל קידושין כ"ב ע"ב דעבד כנעני הוי כקרקע לענין קנין כשו"ח. גם אי אין נקנין בכשו"ח אמאי אמר אח"ז דהן כקרקע, לכן נלע"ד להפוך הגי' וצ"ל אי מה אלו מיוחדים שהן בקרקע אף אין לי אלא דבר שהוא בקרקע ת"ל עבדו ואמתו אי מה אלו מיוחדין שנקנו בכשו"ח אף אין לי אלא דבר שנקנה בכשו"ח ת"ל שורו וחמורו. ובזה יבואו דברי המכילתא על מכונם כהלכה. עכ"ל. והנה אף שדבר הרב נ"י מ"מ קשה לי להגיה הגהה גדולה כזו דאינו מובן האיך נכשל הסופר בטעות כזה. וע"כ נראה ליישב הגי' שלפנינו דכוונת המכילתא דביתו ושדהו אינן נקנין רק בכושו"ח ולא במשיכה והגבהה משא"כ בעבד שנקנה גם במשיכה ולר"ש גם בהגבהה כמטלטלין כדאיתא בקידושין שם ולקמן כ"א כ"ז.

ידיך וחבירך חסירן: ד"א לא תחמד אשת רעיך עבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לריעיך יש לך מי שהוא חומד את כל הדברים האלו אלא מתוך שהוא בא על אשת חברו ויולדת בן זכר בעלה סבור שהוא בנו נמצא מוריש לו ביתו ושדהו ועבדו ואמתו שורו וחמורו וכל אשר לרעך: אלו הן עשר הדברות אנכי ולא יהיה לא תשא וזכור כבד ולא תרצה ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ולא תחמד חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה דברי ר' חנינה בן גמליאל(ש) וחכמים אומרין עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה(ת) חמשה כנגד חמשה: לא תרצח כנגד אנכי מלמד שכל הרוצח כאלו ממעט בדמות(א): לא תנאף כנגד לא יהיה מלמד שע"ז שקולה כנגד ניאוף וכן הוא אומר (ירמי' ג' ט') והיה מקול זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ(ב): לא תגנב כנגד לא תשא שכל הגונב סופו לישבע: לא תענה כנגד זכור כויכול אמר הקב"ה אם העדת על חברך עדות שקר מעלה אני עליך כאלו העדת שלא בראתי עולמי בששת ימים ולא נחתי בשביעי: לא תחמד כנגד כבד שכל החומד אשת חברו עולה ממנה בן מכבד את מי שאינו אביו ומקלל את אביו(ג): יכול לא יהא חייב עד שיעבור על כולן ת"ל לא תרצח לא תנאף לא תגנב לא תענה לא תחמד לחייב על כל אחד ואחד בפני עצמו אם כן למה נאמר להלן (דב' ה' י"ז) לא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ולא תחמד מגיד שכלן תפוסין זה בזה פרץ אדם באחד מהן סופו לפרוץ בכולן: מניין רצח אדם סופו לנאוף דכתיב (משלי א' י') בני אם יפתוך חטאים אל תאבה אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם נצפנה לנקי חנם גורלך תפיל בתוכינו כיס אחד יהיה לכולנו: ומניין נאף סופו לגנוב דכתיב (תה' נ' י"ח) אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך: מניין גנב סופו לבוא לידי שבועת שוא דכתיב (משלי כ"ט כ"ד) חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד:

י"ח. **וכל העם רואים** מלמד שלא היו בהם סומים: מיכלל שני' (דב' ד' ל"ה) אתה הראת לדעת מלמד שלא היה בהן טפשין: מכלל שני' (י"ט ח') ויענו כל העם יחדו מלמד שלא היה בהן אלמים: מיכלל שני' (דב' ד' ל"ו) מן השמים השמיעך את קולו מלמד שלא היו בהן חרשין: מיכלל שני' (דב' כ"ט ט') אתם נצבים מלמד שלא היו בהן חגרים(ד): ומניין שלא היה בהן אחד חושש בראשו וחש בשיניו ת"ל (תה' ק"ה ל"ז) ואין בשבטיו כושל: את הקולות. בנוהג שבעולם מה שאי אפשר לראות את הקול אבל כאן ראו את הקולות ואת הלפידים כשם שראו את הלפידים כך ראו את הקולות(ה): וירא העם. מה ראו כבוד גדול ראו: ר' אליעזר אומר מניין שראתה שפחה בישראל מה שלא ראה גדול שבנביאים(ו) שנ' וירא העם מה ראו כבוד גדול ראו: וינועו. אין לשון ניעה אלא טירוף כן הוא אומר (ישע' כ"ד י"ט) נוע תנוע הארץ כשכור ואומר (ישע' ז' ב') וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי יער מפני רוח: ויעמדו מרחוק. למה אני צריך והלא כבר נאמר (פס' כ"א) ויעמד העם מרחוק מלמד שהיו הולכין שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל על כל דבר ודבר(ז):

ש) כן הוא במכילתא במס' שיר פ' ה' פסוק י"ד ידיו גלילי זהב, אבל בירושלמי שקלים פ"ו ה"א וסוטה פ"ח ה"ג בשם חנני' בן אחי ר' יהושע. ת) ע' מכילתא מס' שיר שם וירושלמי שם ושמות רבה פמ"ז, וע' שו"ת רדב"ז ח"ג סי' תקמ"ט. א) מכילתא. ב) מובא בפסי' רבתי פכ"א בשם תני חזקי', וכבר כתבנו שתנא דבי חזקי' הוא מכדרשב"י. ג) כל זה במכילתא. ד) עי' מכילתא. ה) עי' מכילתא ריש פ"ט. ו) עי' מכילתא לעיל שירתא פ' זה אלי שאמר ר"א כעין זה. ז) מכילתא.

י"ט. ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה כזו זכו שעמדו להם נביאים וכן הוא אומר (דב' י"ח ט"ו) נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה' אלהיך(ח): אבל משהיו מלעיבים במלאכי אלהים פסקה מהם רוח הקדש כן הוא אומר (דה"ב ל"ו ט"ז) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים: ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות. אם נתוסף להם דבר אחד מתים היו: וכי מה ראו לומר למשה אחר דברות והלא כבר נאמרו אלא מלמד שהיו סוברין שדבר אחר עתיד לומר:

כ'. ויאמר משה אל העם אל תיראו אמר להם לא נתן לכם את התורה ולא עשה לכם נסים וגבורות אלא לבעבור נסות אתכם לגדלכם(ט) על כל באי העולם כענין שנ' (מ"ב כ"ה כ"ז) נשא אויל מרודך: ד"א כי לבעבור נסות אתכם לגדלכם במצוות כענין שנ' (זכרי' ט' ט"ז) כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו ואומר (תה' ס' ו') נתת ליריאך נס להתנוסס: ד"א כי לבעבור נסות אתכם בודאי(י) לשעבר הייתם שוגגין עכשיו מזידין לשעבר לא הייתם יודעין מתן שכרן של צדיקים ומחת פורענותן(כ) של רשעים לעתיד לבא: עכשו אתם יודעין מתן שכרן של צדיקים ומחת פורענותן של רשעים לעתיד לבא: ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. כל שיש לו בושת פנים לא במהרה הוא חוטא(ל):

כ"א. ויעמוד העם מרחוק. מה אני צריך והלא כבר נאמר (פס' י"ח) ויעמדו מרחוק אלא מלמד שהיו ישראל הולכין שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל על כל דיבר ודיבר: ומשה ניגש אל הערפל. יכול לערפל הפנימי או לערפל החיצון ת"ל אשר שם האלהים אמור מעתה שתי חומות של ערפל היו והיה משה מהלך ביניהן עד שמגיע לערפל הפנימית(מ) וכן שלמה אומר (מ"א ח' י"ב) ה' אמר לשכן בערפל: מיכאן אמרו כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא מאחורי ספקלרייאות שאינן מאירות ומשה רבינו מאחורי (ספקלרייאות) [ספקלרייא] אחת המאירה(נ):

כ"ב. ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל כה בלשון הקודש כה כענין הזה כה כסדר הזה כה בפסיקות הללו כה בפרשיות הללו ככל אשר צוה ה' לא לפחות ולא להוסיף(ס): אתם ראיתם. לא מפי עדים ולא מפי כתב: כי מן השמים דברתי עמכם. הרי שני כתובים מכריעין(ע) זה את זה כתוב אחד אומר (י"ט כ') וירד ה' על הר סיני וכתוב אחד אומר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם: ואי אפשר לומר וירד שכבר נאמר כי מן השמים דברתי עמכם: ואי אפשר לומר מן השמים שכבר נאמר וירד הכריע (דב' ד' ל"ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה מלמד שהרכין המקום ב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים על ראש ההר וכן הוא אומר (ש"ב כ"ב י') ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו (פ):

כ"ג. לא תעשון אתי שלא יעשה אדם מזבח כנגד מזבח ושלחן כתבנית שלחן ומנורה כתבנית מנורה דברי ר' מאיר(צ): אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. למה

ח) מכילתא וספרי דברים פי' קע"ו. ט) ע' מכילתא, ויש כאן ב' פירושים אצל לגדלכם. י) כלומר כמשמעו. כ) מכת פורענותן, ע' תרגום לשמות ט' ט"ו. ל) מכילתא. מ) עי' מכילתא ולעיל י"ט ט' והובא מאמר זה בשם מכדרשב"י מר' טודרוס הלוי הנ"ל צד 1 הערה ע'. נ) ויקרא רבה פ"א, וע' סוכה מ"ה ע"ב. ס) לעיל י"ט ג' וע' מכילתא. ע) צ"ל מכחישין. פ) מכילתא. צ) עי' ר"ה כ"ד ע"א.

אני צריך והלא כבר נאמר (פ' ד') לא תעשה לך פסל וכל תמונה מה ת"ל אלהי כסף ואלהי זהב שיכול הואיל והותר מכללו במקדש יהא מותר בכללו בגבולין ת"ל לא תעשו לכם(ק): ר' ישמעאל אומר אזהרה שמענו עונש לא שמענו מכלל שנ' (כ"ה י"ח) ועשית שנים כרובים זהב יכול הואיל והותר במינו במקדש אם עבדו בגבולין לא יהא חייב ת"ל אלהי כסף ואלהי זהב מקיש אלהי כסף לאלהי זהב מה אלהי זהב הרי הוא בכלל אזהרה והרי הוא בכלל עונש אף אלהי כסף הרי הן בכלל אזהרה והרי הן בכלל עונש(ר): ד"א לא תעשון אתי אלהי כסף לא תעשון כדמות שמשים שמשמשין לפני במרום(ש):

כ"ד. מזבח אדמה תעשה לי יכול אדמה ודאי ת"ל (דב' כ"ז ו') אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך כשתכנס לארץ עשה לי מזבח המחובר באדמה(ת) דברי ר' יהודה: ר' מאיר אומר תחת עזרות היה חלול(א) והמזבח היה מחובר באדמה: תעשה לי. ולא שנתנולו ולא שנשתקצו בעבודת אחרים מכאן גנזו בני חשמנאי את אבני מזבח ששיקצום מלכי יון(ב): תעשה לי. כל מקום שנ' לי הרי הוא קיים לעולם(ג): גדולה עבודה שהרי לא פתח הכתוב אלא בה מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו: וכן את מוצא באהל מועד שלא פתח לו אלא בעבודה תחלה שנ' (ויק' א' א') ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר אדם כי יקריב מכם קרבן לה': וכן את מוצא בכניסתן לארץ שלא פתחו אלא בעבודה תחלה שנ' (יהוש' ח' ל"א) אז יבנה יהושע מזבח: אף לעתיד לבוא אין פותחין אלא בעבודה תחלה שנ' (תה' ס"ו י"ג) אבוא ביתך בעולות: וכן את מוצא בעלייתן מן הגולה שלא פתחו אלא בעבודה תחלה שנ' (עזר' ג' ג') ויכינו את המזבח על מכונותיו: וזבחת עליו. יכול שתהא זביחה בראשו של מזבח ת"ל (דב' י"ב כ"ז) ועשית עולותיך הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך בשר ודם על מזבח ה' אלהיך ואין זביחה על מזבח ה' אלהיך: אם כן למה נאמר עליו בסמוך לו כענין שנ' (במ' ב' כ') ועליו מטה מנשה(ד): את עולותיך ואת שלמיך. אין לי אלא עולה ושלמים מניין לרבות בכורות ומעשרות חטאות ואשמות ת"ל את ואת: מניין לקומץ וללבונה ומנחת כהנים ומנחת כהן משיח ומנחת נסכים ת"ל את ואת(ה): מניין לאימורי חטאת ואימורי אשם ואימורי קדשי קדשים ואימורי קדשים קלים ת"ל את ואת: בכל מקום אשר אזכיר את שמי. מכלל שנ' (דב' י"ב ה') לשום את שמו שם ואומר (במ' ו' כ"ז) ושמו את שמי על בני ישראל יכול לא תהא ברכת כהנים נוהגת אלא במקדש: בגבולין מניין ת"ל בכל מקום אשר אזכיר את שמי: או יכול מזכיר את השם בגבולין ת"ל אבוא אליך וברכתיך סרס את המקרא זה והפכיהו בכל המקום אשר אבוא אליך שם תזכיר את שמי בברכתיך מכאן אמרו במקדש מזכיר ככתבו ובמדינה בכנויו(ו): ד"א בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו' ר' חנניה בן תרדיון אומר מניין לשלשה שיושבין ועוסקין בתורה שהשכינה ביניהן שנ' (תה' פ"ב א') אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט: ר' חלפתא איש כפר חנניה אומר משמו שניים מניין שנ' (מלא' ג' ט"ז) אז נדברו יראי [ה'] איש אל אל רעהו ויקשב ה' וישמע: אחד מניין שנ' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך(ז):

ק) מכילתא ועי' רש"י. ר) מאמר קשה לפרשו. וע' רש"י ל"ב כ"ז. ש) ר"ה כ"ד ע"ב. ת) מכילתא, זבחים נ"ח ע"א. א) מפני קבר התהום, אבל תחת המזבח לא היה חלול, וע' מל"מ פ"א מה' בית הבחירה הי"ג. ב) מדות פ"א מ"ו, ע"ז נ"ב ע"ב. ג) ע' תנחומא לפי ויקחו לי תרומה. ד) ע' מכילתא וע' בלקוטי בתר לקוטי חלי צד 3 ומה שהעירותי שם. ה) עי' מכילתא. ו) מכילתא וספרי במדבר פי' ל"ט. ז) עי' אבות פ"ג.

כ"ה. ואם מזבח אבנים תעשה לי חובה(ח): אתה אומר חובה או אינו אלא רשות ת"ל (דב' כ"ז ו') אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך חובה ולא רשות: משום ר' ישמעאל אמרו כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה(*ח) ואם מזבח אבנים: ואם תקריב מנחת בכורים (ויק' ב' י"ד) אם כסף תלוה את עמי (כ"ב כ"ד): תעשה לי. שתהא חציבתן והבאתן ובנייתן לשמי(ט): לא תבנה אתהן גזית. שלא יהוא מגוררות במגירה ולא עשויות במסר ומאיכן מביאין אותן מבתולת הקרקע חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו מקום עבודה ובניין ומוציאין ממנו האבנים או מביאין אותן מן הים הגדול(י): מכלל שני' כי חרבך הנפת עליה ותחלליה. יכול לא יהיו פסולות אלא אם כן נתגזזו בחרב ת"ל לא תניף עליהם ברזל הרי ברזל כחרב: אם סופנו לעשות ברזל כחרב מה ת"ל כי חרבך הנפת עליה זו היא שרבן יוחנן בן זכאי אומר מה ראה ברזל ליפסל מכל מיני מתכות כולן מפני שחרב נעשית ממנו חרב סימן פורעניות ומזבח סימן כפרה מעבירין דבר שהוא סימן פורענות מפני דבר שהוא סימן כפרה: והלא דברים קל וחומר ומה אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שמטילות כפרה בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הקב"ה לא תניף עליהם ברזל: בני תורה שהן כפרה לעולם על אחת כמה וכמה שלא יגע בהם אחד מכל מזיקן שבעולם(כ): לא תבנה אתהן גזית. [אתהן] אין אתה בונה גזית: בונה אתה גזית היכל ועזרות: יכול אם נפגמה אבן אחת מלמעלה יהא מזבח כולו מחולל ת"ל ותחלליה היא מחוללת ואין המזבח מחולל(ל): מיכאן אמרו כל אבן שנגע בה ברזל או שנפגמה עד שתחגור בה הצפורן כסכין של שחיטה פסולה למזבח ולכבש(מ): ד"א ותחלליה מניין לכל עבודות שעבד והמזבח פסול שיהיו פסולות ת"ל ותחלליה:

כ"ו. ולא תעלה במעלות על מזבחי יכול לא יעלה אבל יהא מותר לירד ת"ל אשר לא תגלה ערותך עליו(נ): יאמר זה שאילו כן הייתי אומר יכול יהא מזבח קטן ויעמוד בארץ ויקטיר ת"ל (ויק' י"ד כ') והעלה הכהן את העולה ואת המנחה המזבחה: אם כן למה נאמר ולא תעלה במעלות שלא יעשה לו מעלות אלא בונין כבש כמו תל בדרומו של מזבח מתמעט ויורד מראש המזבח עד הארץ והעולה במעלות על המזבח לוקה ואפלו במעלה אחת דכתיב ולא תעלה במעלות במעלת כתיב(ס): אשר לא תגלה ערותך עליו. מה אני צריך והלא כבר נאמר (כ"ח מ"ב) ועשית להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה מה ת"ל אשר לא תגלה ערותך עליו שכשעולה למזבח לא יהא פוסיע פסיעה גסה אלא מהלך עקב בצד גודל(ע): אין לי אלא למזבח לעזרות מניין ת"ל ולא תעלה במעלות על מזבחי ונאמר עליו אין עליו אלא בסמוך לו וכן הוא אומר (תה' נ"ה ט"ו) בבית אלהים נהלך ברגש(פ): יכול לא יעשה מעלות להיכל ולעזרות ת"ל ולא תעלה במעלות על מזבחי למזבח אי אתה עושה מעלות עושה אתה מעלות להיכל ולעזרות: ד"א ולא תעלה במעלות על מזבחי כשהוא אומר וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך יכול יתכוין אדם לחטא כדי שיקריב קרבן ת"ל ולא תעלה במעלות אל תקרא

ח) עי' ס' השרשים לר' יונה בן גנאח צד 35 הערה 25. *ח) מכילתא. ט) עי' ירושלמי יומא פ"ב ה"ו. י) מדות פ"ג מ"ד, ועי' רמב"ם פ"א מה' ביה"ב ה"ד שנראה שהוא ממכילתא דילן. כ) תוספתא ב"ק פ"ז ו'. ומאמר זה מובא מר' טודרוס הלוי (צד 1 הערה ט') בשם מכדרשב"י. ל) ע' כ"ז במכילתא ופ"ג דמדות מ"ד. מ) חולין י"ח, ועי' רמב"ם פ"א מה' ביה"ב הי"ד וט"ו. נ) מכילתא. ס) רמב"ם שם הי"ז. ע) מובא בסה"מ לרמב"ם ל"ת פ' בשם מכילתא. פ) עי' מכילתא דפליגא.

במעלות אלא במעילות(צ): שלא יאמר אדם איזה מעילה שקרבנה חמור שאלך ואעשנה ואעלה עולה גדולה וכן הוא אומר (ישעי' ס"א ח') כי אני ה' אהב משפט שונא גזל בעולה:

פרשת ואלה המשפטים.

[כ"א]. א'. ואלה המשפטים ר' יהודה אומר המשפטים ניתנו לישראל במרה קודם מתן תורה שנ' (ט"ו כ"ה) שם שם לו חק ומשפט(ק) יכול לא נשנו בסיני ת"ל ואלה המשפטים: ר' ישמעאל אומר כל מקום שנ' אלה חוץ מן הראשונים וכל מקום שנ' ואלה מוסיף על הראשונים כאן שנ' ואלה מוסף על הדברות העליונים מה הדברות העליונים מסיני אף המשפטים מסיני(ר) וכן הוא אומר (מלא' ג' כ"ב) זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב וגו' חקים ומשפטים ואומר (נחמי' ט' י"ג) ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצוות טובים: ר' עקיבה אומר אשר תשים לפניהם למה נאמר לפי שהוא אומר דבר אל בני ישראל ואמרת שנה ושלש ורבע(ש) מניין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו ת"ל (דב' ל"א י"ט) ולמדה את בני ישראל ומניין עד שתהא סדורה בפיו ת"ל (שם) שימה בפיהם ומניין שחייב להראות לו פנים בה(ת) ת"ל ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם ערכם לפניהם כשלחן ערוך(א): ד"א אשר תשים לפניהם לפני בני ישראל לא נאמר כן אלא לפניהם לפנים שבהן(ב) מלמד שאין שונין בדיני ממונות לעם הארץ: ד"א ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם ר' ישמעאל [אומר] אלו שלש עשרה מדות(ג) שהתורה נדרשת בהן שנמסרו לו למשה בסיני ואלו הן מקל וחומר: מגזירה שוה: מבנין אב מכתב אחד מבנין אב משני כתובים: מכלל ופרט מפרט וכלל: מכלל ופרט וכלל ואי אתה דן אלא כעין הפרט: מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד ולא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר חדש ואין אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש: דבר למוד מענינו: דבר למוד מסופו: שני כתובין המכחישין זה את זה עד שיבא הכתוב [השלישי] ויכריע ביניהן(ד): ד"א אשר תשים לפניהם ולא לפני גוים לפניהם ולא לפני הדיוטות(ה):

ב'. כי תקנה עבד עברי והלא לא היה לו לסמוך לאלה המשפטים אלא כי יריבון כי ינצו וכי יכה איש שהן דינין: דורשי רשומות אומרין לפי שנצטוו במרה על

צ) כלומר בעבירות. ק) עי' מכילתא הוצאת רמא"ש. ר) עי' מכילתא ושמות רבה ורש"י. ש) עי' עירובין נ"ד ע"ב. ת) להבינו טעם הדבר ע' רש"י שם. א) מכילתא. ב) לגדולים וחשובים שבהן, ע' ב"ר פ' ל"א. ג) דמשפטים היינו דינים, ודינים היינו מדות, כמו שאמרו והלא דין הוא, היינו דבר זה אפשר ללמוד במדה אחת מי"ג מדות. ד) בעל מדרש הגדול רומז כאן על מדרש י"ג מדות שהביא ריש ויקרא, ונדפס זה הוצאתי לאור בספר ברכת אברהם שנדפס לכבוד ידידי מו"ה אברהם בערלינער עת מלאת לו שבעים שנה בשנת תרס"ג. ה) גיטין פ"ח ע"ב.

הדינין ונתן להן עשרת הדברות אמר משה רבונו של עולם שמא יתעה יצר הרע את בניך ויעברו על המצוות ותגלה אותן מלפניך ותמכרם לעבדים לכך פתח כי תקנה עבד עברי כשתקניאם למלכיות אל ישתעבדו בהן יותר משש מלכיות שש שנים יעבד בבל ומדי ופרס ויון ואשור ורומי: ובשביעית יצא לחפשי חנם. אמר לפניו רבונו של עולם אל ישתקעו ביד רומי אלא זכות עשה עמהם חנם ובשביעית יצא לחפשי חנם: אם בגפו יבא היה למקרא לומר אם לבדו יבא יצא מהוא בגפו אמר חס ושלום אם גרמו עונות אויבים באין אליהם באגפים כנשרים שטסים בשמים דכתיב (איכה ד' י"ט) קלים היו רודפינו כנשרי שמים רבונו של עולם כנפים של בטחונות תן להם מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם (ישע' ס' ח'):

... (ו) °[אם לאיו(ז) תן לי רשות שאומר לפניך, היה ר' אלעזר בן ערך דורש עד שהייתה אש מלהטת מכל סביביו כיון שראה רבן יוחנן בן זכי שהייתה האש מלהטת מכל סביביו ירד מעל החמור ונשקו ואמר לו ר' אלעזר בן ערך אשרי יולדתך אשריך אברהם אבינו שזה יצא מחלציך הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור' אלעזר בן ערך בכף שנייה מכריע הוא את כולם(ח): פרק (ט) °כי תקנה עבד עברי. (מניין) [שמניין]° (שתהא) [כשתהא]° קונה לא תהא קונה אלא עבד עברי ת"ל כי תקנה עבד עברי(י) (מנין) [ומניין]° כשיהא נמכר לא יהא נמכר אלא לך ת"ל (ויק' כ"ה י"ט) ונמכר לך (מניין) [ומניין]° כשבית דין מוכרין אותו לא יהא מוכרין אותו אלא לך ת"ל (דב' ט"ו י"ב) כי ימכר לך(כ) אחיך העברי: °[כי תקנה עבד עברי זה שהוא מוכר את עצמו ולהלן הוא אומר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה זה שבית דין מוכרים אותו לך בא הכתוב ללמדך לשון קצרה כי תקנה עבד עברי בין שמוכר את עצמו ובין שבית דין מוכרין אותו לך]° (ל): כי תקנה עבד עברי. אתה קונה מעצמו ואי אתה קונה אמה עבריה מעצמה שהיה בדין ומה עבד עברי שאין אביו מוכרו הרי הוא מוכר את עצמו אמה עברייה שאביה מוכרת אינו דין שתהא מוכרת עצמה ת"ל כי תקנה עבד עברי עבד עברי אתה קונה מעצמו ואי אתה קונה אמה עברייה מעצמה(מ): °[קל וחומר לעברי שיהא אביו מוכרו(נ) ת"ל (פס' ז') כי ימכור איש את בתו לאמה, איש מוכר את בתו ואין איש מוכר את בנו(ס) ר' ישמעאל אומר בעבד עברי הכתוב מדבר את אומר בעבד עברי או אינו אלא בעבד כנעני ומה אני מקיים (ויק' כ"ה מ"ו) והתנחלתם אותם לבניכם

ו) הרב מו"ה שניאור זלמן שעכטער נ"י ראש ביה"מ לרבנים אשר בנעווייארק הדפיס ב' עלים ממכילתא דרשב"י, אשר נמצא בקאמברידגע, במ"ע The Jewish quarterly review שנת 1904 לד 443 עד 445, ומה שהוספתי והגהתי כאן עפ"י הנדפס שם ארשום בעגול כזה °. ז) הגר"א הגיה האמר ויש למלאות החסרון עפ"י בבלי חגיגה י"ד ע"ב, ירושל' שם פ"ב ה"א, תוספתא פ"ב. ונ"ל דבמכילתא דרשב"י היה כאן דרש כזה: ד"א ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם אלה תשים לפניהם ואי אתה שם לפניהם מעשה מרכבה ומעשה בר' יוחנן בן זכי וכו'. ולפ"ז הוי מאמר אגדה על כי תקנה עבד עברי שכתוב לעיל שהעתיק בעל מה"ג ממקור אחר ולא ממכילתא דרשב"י. ח) אבות פ"ב מ"ח. ט) כאן נרשם בכ"י „פרק". ונראה מזה שהמכילתא דרשב"י היתה נחלקת לפרקים, ועיין ההוספות מכ"י שאוסיף לקמן כ"א ל"ז בסוף הפסוק. י) ספרי דברים פי' קי"ח, ילקוט בהר רמז תרס"ו בשם ת"כ, ובת"כ שלנו ליתא. כ) ספרי שם, ת"כ בהר פרק ז'. ל) פליג על מכילתא שלנו וע' קידושין י"ד ע"ב דזה דעת ר' אליעזר. מ) וכן הוא במכילתא לקמן פ' וכי ימכור איש את בתו וכ"פ הרמב"ם ה' עבדים פ"א ה"ב, ועי' מל"מ שם דהרמב"ן חולק ע"ז. נ) ומה הבת שאינה מוכרת את עצמה אביה מוכרה הבן שמוכר את עצמו אינו דין שיהא אביו מוכרו. ס) מכילתא פרשה ג' לפס' ז'.

אחריכם לרשת אחוזה בלוקח עבד מן הגוי אבל בלוקח עבד מישראל יכול יצא בשש ת"ל כי תקנה עבד עברי שש שנים ולהלן הוא אומר (דב' ט"ו י"ב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה הוא שנאמר כן והוא שנאמר להלן אחיך אף כן אחיך]° (ע): עברי. נאמרו מצוות הללו בעבד עברי בזכותו של עבר: ד"א בזכותו של אברהם שהיה מעבר הנהר: ד"א בזכות ישראל שהיו מדברים בלשון עברי(פ) שנ' (ע' ג' י"ח) ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו(צ): שש שנים יעבד. אף את הבן יכול אף היורש [ת"ל (דב' ט"ו י"ב) ועבדך שש שנים] אחר שריבה הכתוב מיעט מביא אני את הבן שקם תחת האב ליעידה ולשדה אחוזה ומוציא אני את היורש שלא קם תחת האב ליעידה ולשדה אחוזה(ק): ד"א שש שנים יעבד אפילו בוריח שאם ברח [חייב] להשלים שני עבודה(ר): ד"א שש שנים יעבד לרבות את המטייל בשוק ולרבות את החולה(ש) ומוטל על המטה שהוא עולה לו מן המנין: ד"א יעבד שלא ימכר אומנתו לאחר לא יעשנו בלן לרבים ספר לרבים נחתום לרבים שלחני לרבים יכול אפילו היתה אומנתו כך ת"ל יעבד ר' יוסי אומר ובלבד שלא יחדש לו אומנות של כלום(ת): ובשביעית יצא. יכול בתחלת השנה או בסופה הרי אתה דן שנת שבע מוציאה עבדים ויובל מוציא עבדים מה מצינו ביובל בתחלתו ולא בסופו(א) אף זו בתחלתה ולא בסופה או כלך לדרך הזו שנת שבע מוציאה עבדים ושביעית משמטת מלוה מה מצינו בהשמטת מלוה בסופה ולא בתחלתה(ב) אף זו בסופה ולא בתחלתה נראה למי דומה דנין דבר שתלוי ביובל מדבר שתלוי ביובל ואל יוכיח השמט מלוה שאין תלוי ביובל או כלך לדרך הזו דנין דבר שאין צריך קדוש בית דין מדבר שאין צריך קדוש בית דין ואל יוכיח יובל שצריך קדוש בית דין ת"ל שש שנים יעבד כו' אמור מעתה מתחלתה ולא בסופה(ג): ד"א ובשביעית יצא פעמים שהוא עובד בשביעית שאם פגעה שנת השמטה בתוך השש עובד בה שאין השמטה משמטת עבדים(ד) אבל פגע בו שנת יובל אפילו בשנה שניה למכירתו יצא שנ' (ויק' כ"ה י"ג) בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו(ה): יצא לחפשי חנם. מכלל שנ' (דב' ט"ו י"ג) וכי תשלחנו חפשי מעמך מלמד שמצוה לומר (לא) [לו] צא יכול אם אמר לו צא הרי הוא יוצא ואם לאו אינו יוצא ת"ל יצא לחפשי חנם(ו): חנם. לפי שנ' כאן חפשי ונאמר להלן (פס' כ"ו) חפשי יכול מה חפשי שנ' להלן שטר(ז) אף חפשי האמור כאן שטר ת"ל חנם אינו צריך גט שחרור(ח): ד"א חנם יכול אם היה חולה ומוטל במטה והוציא עליו רבו יציאות יהא צריך ליתן לו ת"ל יצא לחפשי חנם(ט): ד"א חנם יכול שלא בהענקה ת"ל (דב' ט"ו י"ג) וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם העניק תעניק לו: ד"א יצא לרבות גרעון כסף(י): ד"א יצא לרבות שטר מכאן אמרו עבד עברי נקנה בכסף ובשטר וקונה את עצמו בחמשה דברים בשנים וביובל ובגרעון כסף ובשטר שחרור ובמיתת האדון בלא בן(כ):

ע) מכילתא דילן, והובא כאן בשם ר' ישמעאל, וזה מראה שמכילתא דילן היא מכילתא דר' ישמעאל. פ) ע' ב"ר פ' מ"ב ויגד לאברם העברי. צ) עד כאן עפ"י כ"י הנ"ל עלה א'. ק) ספרי דברים פי' קי"ח, קידושין י"ז ע"ב. ר) קידושין ט"ו ע"ב. ש) עי' קידושין י"ז ע"א ורמב"ם ה' עבדים פ"ב ה"ח ומל"מ שם. ת) ע' מכילתא ות"כ בהר פרק ז' ה"ג. א) ערכין כ"ח ע"ב. ב) שם וספרי דברים פי' קי"א. ג) ירושלמי פ"ק דקידושין ה"ב. ד) ערכין י"ח ע"ב, ועי' מכילתא. ה) קידושין ט"ו ע"א, וע' רמב"ם פ"ב מה' עבדים ה"ב. ו) מכאן הוציא הרמב"ם דינו פ"ב מה' עבדים ה"ב. ז) כר' אליעזר לקמן במכילתא וכר"ם בקידושין כ"ד ע"ב. ח) מכילתא. ט) ע' מכילתא. י) קידושין י"ד ע"ב. כ) שם וט"ז ע"א.

ג'. בגפו יבא בגפו יצא יכול אף גזירה ת"ל אם אינו אלא רשות(ל): ר' אליעזר בן יעקב אומר בגפו יבא בגפו יצא אין לך עליו אלא עבודה(מ): אם בעל אשה הוא. מה הוא רבו חייב במזונותיו אף אשתו ובניו רבו חייב במזונותיהן עדאן אני אומר אשה ובנים שהיו לו עד שלא לקחו רבו לא יהא רבו חייב במזונותיהן או אינו אומר כן אלא אשה ובנים שהיו לו משלקחו רבו רבו חייב במזונותיהן שכבר נתחייב במזונותיו: אבל אשה ובנים שהיו לו עד שלא לקחו רבו לא יהא רבו חייב במזונותיהן ת"ל אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו שתי נשים כאן אחת עד שלא לקחו רבו ואחת משלקחו רבו יכול אף אלו היו לו ארוסה ושומרת יבם ת"ל ויצאה אשתו עמו שהיא עמו יצאת זו שאינה עמו יכול אפלו היתה אשתו פסולה כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ת"ל ויצאה אשתו עמו אשה שהיא ראויה להתקיים עמו יצתה זו שאינה ראויה להתקיים עמו יכול אפילו נשא אשה שלא מדעת רבו ת"ל הוא מה הוא מדעת רבו אף אשתו [מדעת] רבו יכול יהא מעשה אשתו ובניו ובנותיו של רבו ודין הוא מה עבד כנעני שאין רבו חייב במזונותיו מעשה בניו ובנותיו של רבו זה שרבו חייב במזונותיו אינו דין שיהא מעשה בניו ובנותיו של רבו ת"ל הוא [הוא] מעשה ידיו של רבו ואין מעשה בניו ובנותיו של רבו יכול שתהא מציאתו וירושתו של רבו ת"ל (דב' ט"ו י"ב) ועבדך אין לך עליו אלא עבודה יכול מפני שיצא לדון בחדש לא יהא זכאי במציאתה וירושתה של אשתו ת"ל אם בעל אשה הוא החזירו הכתוב לכללו בפירוש הרי הוא כבעל מה הבעל זכאי במציאתה ובירושתה של אשתו אף זה זכאי במציאתה וירושתה של אשתו: ד"א ויצאה אשתו עמו אל תפרישנו מאשתו ולהלן הוא אומר (ויק' כ"ה מ"א) ויצא מעמך הוא ובניו עמו אל תפרישנו מבניו(נ):

ד'. אדניו יתן לו אשה. יכול גזירה ת"ל אם אינו אלא רשות(ס): אדניו יתן לו אשה. לרבות את הבן(ע): יתן לו אשה. בשפחה כנענית הכתוב מדבר אתה אומר בשפחה כנענית הכתוב מדבר או אינו מדבר אלא בבת חורין ת"ל האשה וילדיה תהיה לאדוניה אם בת חורין היאך ולדות לבעל(פ): ד"א יתן לו כופה אותו ויבא עליה(צ) ואפלו היה כהן שהוא אסור בזונה(ק) נותן לו שפחה כנענית ויבוא עליה והבנים עבדים או יכול אפילו אין לו אשה ובנים מישראל הרי הוא מותר בשפחה כנענית ת"ל ויצאה אשתו עמו בזמן שעמו אשה ובנים הוא נותן לו שפחה ואם לאו אינו יכול(ר): ד"א יתן לו אשה אחת נותן ואינו נותן לו שתי נשים(ש) יכול לא יתן לבן חורין שתי נשים ת"ל אדניו יתן לו אשה לו אין נותן שתי נשים נותן הוא לבן חורין שתי נשים(ת) יכול יתן אשה אחת לשנים כדרך שנותן לעבדיו הכנענים שפחה אחת לשנים ת"ל אדניו יתן

ל) ע' מכילתא. מ) ע' קידושין כ' ע"א. נ) כל דברי המכי' מד"ה אם בעל אשה הוא עד כאן הובאו ברמב"ן על התורה כאן בשם מכילתא אחריתי דר' שמעון, ועיי"ש, ועי"ג בת"כ בהר פרק ז' ה"ג, ורמב"ם פ"ג מה' עבדים ה"א וה"ב ולח"מ שם. ופי' אל תפרישנו מאשתו ומבניו ע' ברמב"ם פ"ג מה' עבדים ה"ה. ס) מכילתא. ע) אם מת האדון ועובד את הבן גם הבן יכול ליתן לו שפחה כנענית, וצ"ל דמרבה מאם, כבזבחים ט' ע"א. פ) מכילתא. צ) קידושין ט"ו ע"א. ק) קידושין כ"א ע"ב. ר) שם כ' ע"א. ש) שתי שפחות כמ"ש הרמב"ם פ"ג מה"ע ה"ה. ת) לדעת הפוסקים דשפחה מותרת מן התורה (ע' מל"מ פ"ג מה"ע ה"ג) מיירי כאן בב' שפחות ולדעת הפוסקים דשפחה אסורה מה"ת צ"ל דמיירי בב' נשים בנות חורין, וצ"ל דאיצטריך לאשמעינן דמשיא את בנו סמוך לפרקו, ע' יבמות ס"ב ע"ב.

לו אשה אשה אחת נותן לו ואין אשה אחת לשנים(א) יכול לא יתן לעבדיו הכנענים שפחה אחת לשנים ת"ל אדניו יתן לו אשה לו אין נותן שפחה אחת לשנים נותן הוא לעבדיו הכנעניים שפחה אחת לשנים(ב): וילדה לו בנים או בנות. מקיש בן לבת מה הבת אין לה קידושין על בן חורין ואין יוצאה הימנו בגט(ג) אף הבן אין לו קידושין על בת חורין ואין יוצאה הימנו בגט(ד): האשה וילדיה. כל בנים שיולדת בין ממנו בין ממקום (אחת) [אחר] הרי אלו עבדים(ה): תהיה לאדוניה. מלמד שיוצאה בלא גט: ד"א האשה וילדיה תהיה לאדוניה יכול אם רצה רבו למכור אשתו ובניו כשהוא תחתיו יכול הוא לעכב על ידיו ת"ל האשה וילדית תהיה לאדוניה: והוא יצא בגפו. לרבות לו יציאות הרבה בשנים וביובל ובגרעון כסף ובשטר ובמיתת האדון בלא בן(ו):

ה'. ואם אמר יאמר עד שיאמר וישנה וישלש(ז): העבד. ולא אמה מכלל שני' (דב' ט"ו י"ז) ואף לאמתך תעשה כן להעניק יכול לרציעה ת"ל העבד ולא אמה(ח): ד"א העבד עד שיאמר כשהוא עבד ויכול אם אמר בתוך שש יהא נרצע ת"ל לא אצא חפשי עד שיאמר בשעת יציאתו הא אינו אומר אלא בסוף שש(ט): אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני. אמר ר' שמעון(י) אם לאו מה עלתה על לבי שאם אינו אוהב היאך הוא נרצע מכאן אתה אומר היה אוהב את רבו ורבו אין אוהבו הוא היה אהוב על רבו והוא אינו אוהב את רבו הרי זה [אינו] נרצע שני' (דב' ט"ו ט"ז) כי אהבך: לו אשה ובנים ולרבו אין אשה ובנים הרי זה אינו נרצע שנ' אהבתי את אדני את אשתי ואת בני: ר' אלעזר בן עזריה אומר חלה אצל רבו או שחלה רבו אצלו הרי זה אין נרצע שנ' (שם) כי טוב לו עמך:

ו'. והגישו אדוניו אל האלהים מוליכו אצל שלשה ואומר דבריו בפניהם(כ): והגישו אל הדלת או אל המזוזה. יכול יהא רוצעו במזוזה ודין הוא ומה דלת שאין בה מצות מזוזה יש בה מצות רציעה מזוזה שיש בה מצות מזוזה אינו דין שיהא בה מצות רציעה ת"ל (שם י"ז) ונתת באזנו ובדלת בדלת ולא במזוזה יכול בדלת העומד או בדלת העקור ת"ל או אל המזוזה מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד(ל) אין לי אלא דלת שיש בה מזוזה דלת שאין בה מזוזה מניין ת"ל והגישו אל הדלת או אל המזוזה ראשונה מה היתה דלת שאין בה מזוזה(מ): ורצע אדוניו. ריבה אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט: אדוניו ולא בנו אדניו ולא עבדו(נ) אדוניו ולא שלוחי אדוניו(ס): [אזנו]. נאמר כאן אזנו ונאמר להלן (ויק' י"ד י"ד) אזנו מה אזנו האמורה להלן ימנית בגבוה שבאוזן אף אזנו האמורה כאן ימנית(ע) בגבוה שבאוזן(פ). ר' אלעזר א' ר' יודן היה אומר(צ)

א) ע' מכילתא. ב) רמב"ם פ"ג מה"ע ה"ה. ג) כדיליף לקמן מתהיה לאדוניה. ד) דאין קידושין לעבד, וע' מכילתא לפי והוא יצא בגפו ות"כ בהר פרשה ו' ה"ג. ה) ע' מכילתא. ו) ע"ל לד 119 הערה כ'. ז) ע' מכילתא, ואולי דרש כאן שישלש מדכתיב עוד במשנה תורה והיה כי יאמר. ח) קידושין י"ז ע"ב, ספרי דברים ס"פ קכ"ב. ט) קידושין כ"ב ע"א ספרי דברים ר"פ קכ"א. י) מכאן עד סוף הפסוק בספרי שם ובמ"ת שם, ואפשר דמביאו כאן בשם ר' שמעון משום דהתם ספרי ר"ש. אמנם מדמייתי הא: דחלה אצל רבו בשם ראב"ע ש"מ דשמות התנאים היו מקובלין אצל בעל מכדרשב"י. כ) רמב"ם פ"ג מה"ע ה"ט. ל) מכילתא. מ) רמב"ם פ"ג מה"ע ה"ט. נ) מכאן עד "את בתו האיש מוכר" בפס' ז' הדפסתי הכל עפ"י כ"י של הרב מהרש"ז שעכטער הנ"ל לד 118 הערה ו'. ס) מכילתא ורמב"ם שם. ע) מכילתא. פ) ספרי דברים פי' קכ"ב. צ) עי' לעיל י"ט, י"ז.

במולת פה רוצעו (שמה) [שמא הוא] כהן ונמצא פוסלו מן העבודה ואני אומר כל עצמו כהן אינו נרצע(ק): מרצע. אין לי אלא מרצע מניין לרבות את (המזוזה) [המחט] ואת המכתף(ר) ואת הסיל ואת הסירה(ש) ת"ל (דב' ט"ו י"ז) ולקחת דברי ר' יוסה בר רבי יהודה רבי אומר מרצע מה מרצע מיוחד מן המתכת אף אין לי אלא מן המתכות(ת): ועבדו לעולם. יכול אף הבן ת"ל [ועבדו ולא בנו ולהלן (דב' ט"ז י"ז) הוא אומר] והיה לך ולא לבן(א) שהיה בדין מה כסף שאין קונה יתיר על שש [קונה לבן רצועה שקונה יתיר על שש] אינו דין שתהא קונה לבן ת"ל והיה לך ולא לבן. קל וחומר לרצועה שלא תהא קונה יתיר על שש מה כסף שהוא קונה לבן אין קונה יתיר על שש [רצועה שאין קונה לבן אינו דין שלא תהא קונה יתיר על שש] ת"ל ועבדו לעולם. יכול לא תהא רצועה יוצאה ביובל ודין הוא ומה אם כסף שהוא קונה לבן [יוצא ביובל] רצועה שאינה קונה לבן אינו דין שיצא ביובל לא אם אמרת בכסף שאינו קונה יתיר על שש תאמר ברצועה שהיא קונה יתיר על שש ת"ל (ויק' כ"ה י') ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו זה הנרצע לפני היובל שהיובל מוציאו(ב) [ומה ת"ל] ועבדו לעולם כל ימי עולמו של רוצע(ג) אפילו נמכר שלושים וארבעים שנה לפני היובל מנין ליתן את האמור כן (ד) להלן(ה) ואת האמור להלן [כן] ת"ל (לעולם) [עולם עולם] לגזירה שוה: פרק (ו).

ז'. **וכי ימכור איש את בתו לאמה**(ז) מכלל שני' (כ"ב ב') ואם(ח) אין לו ונמכר בגניבתו יכול תהא אשה נמכרת בגניבתה ת"ל (פס' ל"ז) כי (ימכר) [יגנב](ט) איש האיש נמכר בגניבו ואין האשה נמכרת בגניבתה יכול לא תמכר בגניבת עצמה תמכר בגניבת אביה (אומרת) [אמרת] הין אם בגניבת עצמה אינה נמכרת תמכר בגניבת אביה. מפני מה אינה נמכרת בגניבת עצמה מפני שהיא [אינה] מוכרת את עצמה תמכר בגניבת אביה שכן אביה [מוכרה ת"ל כי ימכר איש האיש מוכר ואין בית דין מוכרין](י): (כ) את בתו. האיש מוכר את בתו ואינו מוכר את בנו שהייתי אומר ומה אם אמה עברייה שאינה מוכרת עצמה מדעתה אביה מוכרה עבד עברי שהוא מוכר עצמו מדעתו אינו דין

ק) קידושין כ"א ע"ב ועי' מכילתא. ר) כ"ב פיר' המַכְתֵּב. ש) כ"ב פיר' מיני קוצים. ת) קידושין כ"א ע"ב, ספרי דברים פי' קכ"ב. א) מכילתא, קידושין י"ז ע"ב. ב) מכילתא. ג) שאינו עובד את בנו. ד) במוכר עצמו. ה) בס' ראה דמיירי במכרוהו ב"ד כדלעיל פסוק ג'. ו) ע' לעיל צד 118 הערה ע'. ז) במדרש הגדול כתוב כאן וז"ל: וכי ימכור איש את בתו לאמה. הרי זה בכלל היה ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר: להקל עליה שהיא יוצאה בסימנין ולהחמיר עליה שאם רצה האדון ליעד מיעד עכ"ל ומאמר זה הוא ממדרש י"ג מדות. ע' ספר ברכת אברהם צד 67. ומכ"י שלפנינו נראה דהמאמר הוא ממכילתא דרשב"י, דלא כמו שהערתי לפנים. ח) לפנינו כתוב: אם, אמנם בכמה כ"י איתא: ואם. ט) כן יש להגיה, ע' לקמן פ' ל"ז. י) המאמר המוסגר הוספתי עפ"י מדרש הגדול להשלים בזה החסרון של כ"י. (וע' סוטה כ"ג ע"ב ומכילתא פ"ג) והנה המה"ג לא הביא אלא סוף הדרש כי ימכר איש וכו' ואין ב"ד מוכרין, (וכמו שהדפסתי ב„הפלס" ש"ג צד 321) מפני שסבר דלפי המסקנא אין אנו צריכין לדרש כי יגנב איש, דמכי ימכר איש איכא למילף דאין ב"ד מוכרין בין בגניבת אביה בין בגניבת עצמה. אך זה טעות, דכי ימכר איש מיירי בקטנה דאביה מוכרה וקמ"ל דאין ב"ד מוכרין הקטנה בגניבת אביה, ומ"מ צריך קרא דכי יגנב איש דגם בגדלות דוקא איש נמכר בגניבתו ולא אשה, דפשיטא דכי יגנב איש מיירי בגדול. ולקמן פס' ל"ז חזינן דאף לפום מסקנא קאי הדרש דכי יגנב איש. כ) כאן נשלם הכ"י ומתחיל העתק ממדרש הגדול.

שיהא אביו מוכרו ת"ל וכי ימכר איש את בתו בתו ולא בנו(ל): ד"א בתו בתו זו קטנה יכול אף נערה ת"ל בתו בת ולא אם יצאת נערה שראויה להיות אם(מ) מכאן אמרו האב רשאי למכור את בתו עד שתביא סימנין אבל משתביא סימנין אינו רשאי למכרה: לאמה. לשפחות: ד"א לאמה אמה (לפסולה) [לפוסלה] כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט הואיל וקידושין תופשין בה(נ) שאין אדם רשאי למכור את בתו אלא אם כן העני ולא מצא מה יאכל(ס) וכשהוא מוכרה אינו מוכרה אלא למי שיש לו בה קידושין(ע): לא תצא כצאת העבדים. שלא תהא נוטלת אחריו דלאים ובלריות(פ) למרחץ דברי ר' אליעזר אמר לו ר' עקיבה מה אני צריך והלא כבר נאמר (ויק' כ"ה ל"ט) לא תעבד בו עבודת עבד(צ) מה ת"ל לא תצא כצאת העבדים שלא תהא יוצאה על השן ועל העין כעבדים שהיה בדין ומה עבד כנעני שאין יוצא בשנים וביובל ובגרעון כסף הרי הוא יוצא על השן ועל העין זו שיוצאה בשנים וביובל ובגרעון כסף אינו דין שיוצאה על השן ועל העין ת"ל לא תצא כצאת העבדים(ק):

ח'. **אם רעה** אין לי אלא כעורה נאה מניין ת"ל בעיני ארוניה. בעיני בנו מניין ת"ל רעה ר' אליעזר אומר אם רעה בעיני ארוניה לרבות את הפסולין(ר): אשר לא יעדה. מכלל לאו הין שאם רצה ליעד הרי הוא מיעד: יעדה. מדעתה(ש) מלמד שאינו מקדשה אלא מדעתה והוא הדין לכל הנשים שאין מתקדשות אלא מדעתם וברצונם והלא דברים קל וחומר ומה אמה עבריה שהיא כבושה תחת ידו אמרה תורה יעדה מדעתה שאר [נשים] לא כל שכן וכיצד מיעדה אומר לה בפני שנים הרי את מקודשת לי ואינו צריך ליתן לה קידושין: ד"א יעדה מלמד שאין מיעד שתים כאחת(ת): יעדה והפדה. מלמד שמצות יעידה קודמת למצות פדייה(א): והפדה. מלמד שיוצאה בגרעון כסף(ב): ד"א והפדה מלמד שבית דין מפדין אותה בעל כרחו(ג) ד"א יעדה והפדה אין ייעוד אלא בזמן פדייה שאם ייעדה בתוך שש אפלו בסוף פרוטה אחרונה הרי זה ייעוד(ד) אבל אם יעדה אחר שש אין כאן ייעוד: לנכרי לא ימכור. יכול לא ימכרנה אבל יתנה במתנה ת"ל לא ימשול. יכול לא ימכרנה לאחרים אבל ימכרנה לקרובים ת"ל לעם לא ימכור. יכול לא ימכרנה אבל יתננה במתנה ת"ל לעם לא ימשול. יאמר לאחרים מה אני צריך לומר לקרובים שאלו נאמר לאחרים ולא נאמר לקרובים הייתי אומר לא ימכרנה לאחרים אבל ימכרנה לקרובים יאמר לקרובים [מה אני צריך לומר לאחרים שאלו נאמר לקרובים ולא נאמר לאחרים הייתי אומר לקרובים] האסורין לה לא ימכרנה אבל ימכרנה לאחרים המותרין לה צריך לומר לאחרים צריך לומר לקרובים: אין לי אלא אמה עברייה עבד עברי מניין אמרת קל וחומר ומה אמה עברייה שהוא רשאי ליעדה לו ולבנו אינו רשאי למוכרה עבד עברי שאין לו בו רשות כלל על אחת כמה וכמה(ה)

ל) עי' מכילתא. מ) ע' מכילתא ונדרים ע"ו ע"א, ועי' סנהדרין ס"ט ע"א דדרים ג"כ בן ולא אב. נ) קידושין י"ט ע"ב, ירושלמי שם פ"א ה"ב. ס) קידושין כ' ע"א, וע' רמב"ם פ"ד מה"ע ה"ב. ע) ע' קידושין כ' ע"א. פ) עי' ב"ר פמ"ה: דלייס ופנדיות הוליכה לה למרחץ, וע' במוסף הערוך של"ל דלייס ובלנריות והוא מלשון רומי balneariae בגדי מרחץ. צ) ת"כ בהר פרק ז' ה"ב. ק) ע' מכילתא. ר) קידושין י"ט ע"ב. ש) קידושין י"ט ע"א, רמב"ם פ"ד מה"ע ה"ח. ת) רמב"ם שם ה"ז. א) מכילתא. ב) קידושין ט"ז ע"א בשם חזקיה. ג) קידושין י"ח ע"א. ד) קידושין י"ט ע"א. ה) כל זה ברמב"ם פ"ד מה"ע ה"י ועיי"ש בלח"מ. וע' ס' מעין החכמה שתמה דרמב"ם פי' דלא כחד מהני תנאי דקידושין י"ח ע"ב, והנך רואה דדינו ממעין קדוש דמכלרשב"י יצא.

ואם מכר לא עשה כלום ואינו לוקה(ו): בבגדו בה. כיון שפרש טליתו עליה אין יכול למכרה(ז): ד"א לא ימשול למכרה בבגדו בה ר' שמעון אומר הראשון שבגד בה וגירשה (עליה) אין אתה רשאי לשעבדה מכאן אמרו אין אדם מוכר את בתו לשפחות אחר אשות(ח):

ט'. **לבנו ייעדנה** יכול גזירה ת"ל ואם אינו אלא רשות: לבנו. ולא לאחיו שהיה בדין מה אם הבן שלא קנתה לו תורה יבמה קנתה לו יעידה אח שקנתה לו תורה יבמה אינו דין שתקנה לו יעידה ת"ל לבנו ולא לאחיו(ט): לבנו ייעדנה. בחיי אביו מיעדה ואין מיעדה לאחר מיתת אביו(י): כמשפט הבנות יעשה לה. וכי מה למדנו למשפט הבנות מעתה אלא הרי זה כמלמד נמצא למד מה אמה עברייה היעודה אין מונעין ממנה שאר כסות ועונה כך כל הבנות(כ): ד"א כמשפט הבנות מה בת משקרשה אביה חייבין עליה מיתת בית דין ואין יוצאה אלא בגט [אף אמה עבריה משייעדה חייבין עליה מיתת בית דין ואין יוצאה אלא בגט](ל):

י'. **אחרת יקח לו** יכול גזירה ת"ל אם. אינו אלא רשות: אחרת יקח. ולא של הפקר(מ): אחרת יקח לו. מלמד שמותר לקנות לו אשה אחרת לשם אישות: אחרת יקח לו. הרי [אחרת] לו כזו מה זו נקנית בשטר אף זו נקנית בשטר(נ): שארה. זו פרנסה כענין שנ' (מיכ' ג' ג') אשר אכלו שאר עמי: כסותה. זו כסותה: עונתה. זו דרך ארץ. כענין שנ' (ברא' ל"א נ') אם תענה את בנותי ר' אליעזר בן יעקב אומר שארה כסותה לפי השאר תן כסות שלא ילבישה כסות ילדה בזקנה וכסות זקנה בילדה: כסותה ועונתה לפי עונתה תן כסותה שלא יתן לה כלים של חמה בימות הגשמים וכלים של גשמים בימות החמה(ס): לא יגרע. מלמד שהוא עובר בלא תעשה איזה היא עונתה כל אחד ואחד לפי מלאכתו כיצד הטיילים בכל לילה בעלי אומנות פעמים בשבת החמרים פעם אחת בשבת הגמלים פעם בחדש הספנין פעם לששה חדשים תלמידי חכמים מלילי שבת ללילי שבת(ע): לא יגרע מלמד שהאשה עולה עם בעלה ואינה יורדת(פ):

י"א. **ואם שלש אלה לא יעשה לה** ר' אליעזר אומר זה שאר כסות ועונה אמר לו ר' עקיבה מה אני צריך והלא כבר נאמר שארה כסותה ועונתה לא יגרע מה ת"ל שלש אלה אמור מעתה לא יעדה לא הוא ולא בנו ולא פראה(צ): ויצאה חנם. מה אני צריך אם ללמד שתהא יוצאה בסוף שש הרי כבר נאמר (דב' ט"ו י"ב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים מה ת"ל ויצאה חנם ריבה לה הכתוב יציאה אחרת ויצאה חנם אלו ימי הבגר אין כסף אלו ימי הנעורים מכאן אמרו יתירה אמה עברייה על עבד עברי שהיא יוצאה בסימנין(ק):

י"ב. **מכה איש** אין לי אלא מכה את האיש מכה את האשה ואת הקטן מניין ת"ל (ויק' כ"ד י"ז) כי יכה כל נפש בין איש ובין אשה ובין קטן אין לי אלא האיש

ו) וכן הרמב"ם פי"ט מה' סנהדרין לא מנה לאו זה בלאוין שלוקין עליהן. ז) מכילתא, קידושין י"ח ע"ב. ח) קידושין י"ח ע"א, וע' ירושלמי פ"א ה"ב. ט) מכילתא ועיי"ש. י) רמב"ם פ"ד מה"ע ה"ח. כ) מכילתא. ל) קידושין י"ח ע"א. מ) שמופקרת לזנות. ע' ב"ר סוף פ' פ': בני אדם של הפקר וע' ת"כ קדושים ריש פרק ז'. נ) ע' קידושין ט"ז ע"א ול"ע. ס) מכילתא, כתובות מ"ז ע"ב. ע) כתובות ס"א ע"ב וס"ב ע"ב. פ) שם מ"ח ע"א. צ) כל המאמר הזה מובא מר"י אבן גנאח בס' הרקמה שער ל"ד צד 214 בשם רבותינו ז"ל. ק) ע' מכילתא ורמב"ם פ"ד מה"ע ה"ה.

המכה אשה המכה מניין ת"ל מכה בין איש בין אשה: אם כן למה נאמר איש שיכול אפלו הכה את הנפלים ובן שמונה יהא חייב ת"ל איש מה איש מיוחד שהוא בן קיימה יצאו הנפלים ובן שמונה שאינן בני קיימה(ר): ומת. מגיד שאינו חייב עד שימות מכאן אתה אומר הכהו ובא אחר ובלבלו האחרון חייב(ש): מות יומת. אין אנו יודעין במה תהא מיתתו של זה הרי הוא אומר (פס' כ') נקם ינקם ונאמר להלן (ויק' כ"ו כ"ה) והבאתי עליכם חרב נקמת נקם ברית מה נקימה האמורה להלן בסייף אף נקימה האמורה כאן בסייף(ת):

י"ג. **ואשר לא צדה** היה בכלל ויצא לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר(א): ואשר לא צדה. אין אשר לא צדה אלא שלא נתכוין לו כן הוא אומר (במ' ל"ה כ"ב) או השליך עליו כל כלי בלא צדייה(ב): והאלהים אנה. אין אנה אלא שמזדקף(ג) לו כן הוא אומר (מ"ב ה' ז') כי אך דעו נא וראו כי מתאנה הוא לי וכן הוא אומר בשמשון (שופט' י"ד ד') כי תואנה הוא מבקש מפלשתים: והאלהים אנה לידו. מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב זו היא ששאל טרוגינוס את אלינוס ואת פפנס אחיו כשגזר עליהם מיתה אמר להן אני בנו של נבוכדנצר ואתם בניו של חנניה מישאל ועזריה יבוא מי שהציל את חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנצר ויציל אתכם מידי אמרו לו נבוכדנצר זכה שלא לשפך דם נקי וחנניה מישאל ועזריה זכו שלא יהרגו בחייבי מיתה אתה אי אתה כדאי ליעשות נסין על ידיך ואנו אין אנו כדאי שיעשו לנו נסים אתה נתחייבת לשפך דם נקי ואנו נתחייבנו מיתה וכי אם אין אתה הורגינו אין אנו מתים אין חמה באה עלינו ואנו מתים אין נחשים ועקרבים נושכין אותנו ואנו מתים כתוב בתורתינו ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב וכשנמות תדע שאנו בניו של חנניה מישאל ועזריה לא מתו עד שבאת עליו דיופלי מרומי ונתזו את ראשו והיו מחטטין את עיניו(ד): ושמתי לך. בחייך מלמד שמגלין למדבר(ה): מקום. נאמר כן מקום ונאמר להלן מקום מה מקום האמור להלן ערי לויים קולטין אף מקום האמור כאן מחנה לוייה קולט(ו): שמה. שם תהא דירתו שם תהא קבורתו(ז):

י"ד. **וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה** אין הודה אלא בשאט בנפש כענין שנ' (דב' י"ח כ"ב) בזדון דברו הנביא(ח): איש. פרט לקטן: על רעהו. פרט לאחרים(ט): רעהו. פרט לגר תושב מוציא אני את אחרים שאין להם מצוות בישראל עדאן לא אוציא את גר תושב שיש לו מצוות בישראל(י): ת"ל רעהו פרט לאחרים

ר) עי' מכילתא ות"כ אמור ריש פרק כ'. ש) ע' ת"כ שם וסנהדרין ע"ח ע"א. ת) עי' מכילתא לקמן פ"ז. א) מפורש במדרש י"ג מדות שהדפסתי בספר ברכת אברהם צד 67 וז"ל: כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרצח הרי ההורג בכלל שופכי דמים היה כשהוא אומר ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום הרי יצא לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר להקל עליו לידונו בגלות ולא להחמיר עליו שאם הרגו גואל הדם בגבול עיר מקלטו נהרג עליו אע"פ שלא מצינו לו מקרא מלא כמצינו למידין לדינו מן המקרא הזה ואם יצא הרצח את גבול עיר מקלטו ורצח גואל הדם את הרצח אין לו דם מחוץ הוא דאין לו דם הא לפנים יש לו דם עכ"ל, וע' מה שהערותי שם. ב) עי' ספרי מסעי פי' ק"ס וב"ק כ"ו ע"ב. ג) כמו שמשתקיף עי' ת"י בראשית מ"ח, ח'. ד) תענית י"א ע"ב, ספרא אמור פרק ט', שמחות פ"ח. ה) מכות י"ב ע"ב. ו) ע' מכילתא. ז) מכות י"א ע"ב. ח) ע' סנהדרין מ"א ע"א וס"ט ע"א. ט) מכילתא. י) שמצווין להחיותו.

רעהו פרט לגר תושב (כ): להרגו בערמה. פרט למתכוין להרוג את זה והרג את זה (ל): להרגו בערמה. זה שבא עליו בתסקופין (מ) כיואב שהרג את אבנר דכתיב (ש"ב ג' כ"ג) ויטהו יואב אל תוך השער לדבר אתו בשלי: מעם מזבחי. הא אלו היה שוגג היה המזבח קולטו ואין קולט אלא גגו של מזבח בית עולמים ואין קוליט אלא [שוגג אבל מזיד אפלו] כהן ועבודה בידו דוחין אותו ממנה וממיתין אותו (נ) אמר ר' יוסי קל וחומר דברים מה עבודה שהיא דוחה שבת דוחין אותה להמית נפש מפני נפש שבת שעבודה דוחה אותה דין הוא שידחה אותה בשביל להחיות ספק נפש (ס): תקחנו. אין לי אלא רוצח בלבד מניין לרבות שאר המומתין ת"ל תקח תקחנו (ע): למות. ולא לגלות ולא ללקות (פ): למות ולא לעונשין: ד"א מעם מזבחי מניין שתהא סנהדרין סמוכה למזבח ת"ל מעם מזבחי תקחנו למות (צ): ומניין שאין ממיתין אלא בפני הבית ת"ל מעם מזבחי תקחנו למות הא אם יש מזבח אתה ממית ואם לאו אין אתה ממית (ק) מכאן אמרו ארבעים שנה קודם חרבן בית שני בטלו דיני נפשות מישראל מפני שגלו סנהדרין ולא היו במקומן במקדש (ר):

ט"ו. ומכה אביו ולא אבי אביו (ש): אמו. ולא אם אמו: אביו ולא הספק: אמו ולא הספק (ת): מכה אביו ואמו מות יומת. יכול לא יהא חייב עד שיכם שניהם כאחד ת"ל (ויק' כ"ד כ"א) ומכה אדם יומת ואפלו אחד מהם (א) מה ת"ל מכה אביו ואמו יכול הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה יכול יהא חייב על מכת אמו ת"ל ומכה אביו ואמו את שחייב על מכת אביו חייב על מכת אמו את שאינו חייב על מכת אביו אינו חייב על מכת אמו (ב) יכול אם הכן לאחר מיתה יהא חייב ודין הוא ומה קללה שאין נוהגת בכל חייבין עליה לאחר מיתה מכה שהיא נוהגת בכל אינו דין שיהוא חייבין עליה לאחר מיתה ת"ל (שם) מכה בהמה ומכה אדם מה מכה בהמה אינו חייב לאחר מיתה אף מכה אביו ואמו לא יהא חייב לאחר מיתה (ג): יכול אם הכן ולא עשה בהן חבורה יהא חייב ת"ל מכה בהמה ומכה אדם מה מכה בהמה אינו חייב עד שיעשה בה חבורה אף מכה אביו ואמו לא יהא חייב עד שיעשה בהן חבורה (ד) מכאן אמרו אינו חייב עד שיוצא טיפת דם או עד שיצרר הדם יכול אם הכה אותן שוגג יהא חייב בתשלומין ת"ל מכה בהמה ומכה אדם מה מכה בהמה לא חלק בה בין שוגג למזיד לחייבו בתשלומין אף מכה אביו ואמו לא חלק בהן בין שוגג למזיד לפטרו מן התשלומין והוא הדין לכל עבירה שיש בה מיתה שאין בה תשלומין (ה): מות יומת. אין אנו יודעין במה תהא מיתתו של זה ת"ל (ויק' י"ט י"ח) ואהבת לרעך [כמוך] ברור לו מיתה יפה והיזה זיהו חנק רבי אומר לא מפני שהיא יפה אלא מפני שהיא מיתה סתם וכל מיתה האמורה בתורה סתם הוא חנק (ו) מניין לא יכולת להמיתו בחנק המיתו באחת מכל מיתות בין קלות בין חמורות ת"ל מות יומת מכל מקום (ז):

כ) רמב"ם פ"ב מה' רוצח ה"א. ל) סנהדרין ע"ט ע"א. מ) בעלילות. נ) ע' מכות י"ב ע"א, ירושלמי פ"ב ה"ו, מדרש שמואל פכ"ה. ס) ע' מכילתא ויומא פ"ה ע"א. ע) סרניקה דוחה עבודה ע' סנהדרין ל"ה ע"ב. פ) מכילתא. צ) מכילתא. ק) מובא ברמב"ן לבמדבר ל"ה כ"ט בשם מכילתא. ר) ע"ז ח' ע"ב. ש) ולא אמרינן לענין זה בני בנים הם כבנים. ת) ת"כ קדשים פרק ט' ה"ח. א) עי' מכילתא. ות"כ אמור פרק כ' ה"ח. ב) רמב"ם פ"ה מה' ממרים ה"ט וי'. ג) עי' ת"כ קדשים פרק ט' ה"י ואמור פרק כ' ה"ח. ד) ת"כ אמור שם. ה) כתובות ל"ה ע"א בשם תנא דבי חזקיה ועי' ירושלמי שם פ"ג ה"ג, וכבר אמרנו שחזקי' הוא המסדר מכדרשב"י. ו) מכילתא. ז) עי' סנהדרין מ"ה ע"ב.

ט"ז. וגונב איש אין לי אלא הגונב את האיש הגונב את האשה ואת הקטן מניין ת"ל (דב' כ"ד ז') כי ימצא איש גונב נפש בין אשה בין קטן אין לי אלא איש הגונב אשה הגונבת מניין ת"ל גונב בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש יכול אפלו גנב את הנפלים ובן שמונה יהא חייב ת"ל איש מה איש מיוחד שהוא בן קיימה יצאו נפלים ובן שמונה שאינן בני קיימה (ח): מניין שאינו חייב עד שיגנוב בעדים ת"ל כי ימצא איש גונב ומניין שאינו חייב עד שימכור בעדים ת"ל ומכרו (ט): ונמצא בידו. ונמצא פרט למי שמצויין בידו יצא האב שגנב את בנו ומלמד תינוקות שגנב אחד מן התינוקות ואפטורפוס של יתומים שגנב אחד מן היתומים שהן מצויין בידן תמיד (י) יכול מכרו לאחר מקרוביו יהא חייב ת"ל (שם) גנב נפש מאחיו עד שיפרישנו מאחיו (כ) או יכול לפי שמצינו בעבד כנעני שכיון שנתן בו דמים קנה יכול אף זה כן ת"ל ומכרו ונמצא בידו מגיד שאינו חייב עד שיכניסנו לרשותו ר' יהודה אומר משיכניסנו לרשותו וישתמש בו שני' (שם) והתעמר בו ומכרו (ל): מות יומת. בסתם מיתה האמורה בתורה בחנק (מ) והרשעים קרויין מתים לפני מקום מניין שכיון שעבר אדם עבירה הרי הוא מת לפני מקום ת"ל (דב' י"ז ו') [יומת המת (נ) ד"א מניין לא יכולת להמיתו בחנק המיתו באחת מכל מיתות בין קלות בין חמורות ת"ל (ס)] מות יומת מכל מקום (ע):

י"ז. ומקלל אביו ולא אבי אביו: אמו. ולא אם אמו: אביו ולא הספק אמו ולא הספק (פ): מקלל אביו ואמו מות יומת. יכול לא יהא חייב עד שיקללם שניהם כאחת ת"ל (ויק' כ' ט') אשר יקלל את אביו ואת אמו אחד מהם (צ) ומה ת"ל ומקלל אביו ואמו יכול הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה יהא חייב על קללת אמו ת"ל מקלל אביו ואמו את שהוא חייב על קללת אביו חייב על קללת אמו ואת שאינו חייב על קללת אביו אינו חייב על קללת אמו (ק): יכול אם קללן לאחר מיתה לא יהא חייב ודין הוא ומה מכה שהיא נוהגת בכל אין חייבין עליה לאחר מיתה קללה שאין נוהגת בכל אינו דין שלא יהוא חייבין עליה לאחר מיתה ת"ל (שם) אביו ואמו קלל דמיו בו אפלו לאחר מיתה (ר): יכול אפלו קללם בכנוי יהא חייב נאמר ומקלל אביו ואמו ונאמר (ויק' כ"ד ט"ו) איש כי יקלל אלהיו מה להלן בשם אף כאן בשם (ש): מות יומת אין אנו יודעין במה תהא מיתתו של זה ת"ל (ויק' כ' ט') דמיו בו ולהלן הוא אומר (שם כ"ז) באבן ירגמו אותם דמיהם בם מה דמיהם האמור להלן בסקילה אף דמיו האמור כאן סקילה (ת) נמצא חומר בדיבור יתר מן המעשה שהרי המכה בחנק והמקלל בסקילה מניין לא יכולתה להמיתו בסקילה המיתו באחת מכל מיתות בין קלות בין חמורות ת"ל מות יומת מכל מקום (א):

י"ח. וכי יריבון אנשים אין דבר טוב יוצא מתוך מריבה כן הוא אומר (ברא' י"ג ז') ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט מה גרם ללוט לפרוש מן הצדיק ההוא הוי אומר זו מריבה ואומר (דב' כ"ה א') וכי (ב) יהיה ריב בין אנשים מי

ח) מכילתא. ט) ספרי כי תצא פ' רע"ג. י) רמב"ם פ"ט מה' גניבה ה"ה, סנהדרין פ"ו ע"א, ספרי שם. כ) סנהדרין שם. ל) סנהדרין פ"ה ע"ב, ספרי שם. מ) מכילתא. נ) ברכות י"ח ע"ב. ס) המוסגר הוספתי עפ"י סברא, וכ"ל דהמעתיק דלג מן „ת"ל" עד „ת"ל". ע) כדלעיל דף 126 הערה ז'. פ) לעיל דף 126 אות ת'. צ) מכילתא, ת"כ קדשים פרק ט' ה"ט. ק) ע' ת"כ שם ולעיל דף 126 אות א'. ר) מכילתא, ת"כ שם ה"י. ש) סנהדרין ס"ו ע"א, ועי' מכילתא. ת) מכילתא. א) לעיל 126 הערה ז'. ב) נ"ל כי.

גרם להן ללקות הוי אומר זו מריבה (ג): כי יריבון אנשים בתחלה הן באין לידי ממון ואח״כ הן באין לידי מכות ואחר כך הן באין לידי עונשין: כי יריבון אנשים. אין לי אלא אנשים מניין לרבות שתי נשים איש ואשה ת״ל (פס׳ י״ט) ונקה המכה בין איש בין אשה (ד) מה ת״ל אנשים אנשים ולא שוורים (ה) שהיה בדין ומה אם במקום שפטר על נזקי עצמו חייב על נזקי שורו וחמורו כן שחייב על נזקי עצמו אינו דין שיהא חייב על נזקי שורו וחמורו ת״ל אנשים ולא שוורים: והכה איש. פרט לקטן: רעהו. פרט לאחרים: את רעהו. פרט לגר תושב (ו): באבן או באגרוף. אין לי אלא אבן ואגרוף המיוחדין מניין לרבות כל דבר ת״ל ונקה המכה בכל דבר מה ת״ל באבן או באגרף שמעון התימני אומר מה אגרוף מיוחד שמסור לעדים ולעדה כך כל דבר שמסור לעדים ולעדה (ז): ולא ימות רק שבתו יתן. הא אם מת פטור (ח):

י״ט. **אם יקום והתהלך** יכול ממטה זה למטה זו ת״ל בחוץ. אין לי אלא חוצה מניין לרבות חצירו וגנתו ת״ל אם יקום והתהלך קטע ידו וקטע רגלו שומע אני אין בזה על משענתו ת״ל אם יקום והתהלך בחוץ מה ת״ל על משענתו. על בריו הכתוב קורא גופו משענת (ט): ונקה המכה. אמר ר׳ נחמיה אם לאו מה עלתה על לבי שיהא זה מטייל בשוק וזה בא ונהרג אלא אפלו ניתק ומת מחמת מכה ראשונה הרי זה פטור (י): ונקה המכה. יכול מכלום ת״ל רק שבתו יתן. אין שבתו אלא בטליתו שני׳ (ל״א י״ז) וביום השביעי שבת וינפש אין לי אלא שבת ונזק צער בושת רפוי מניין ת״ל יתן (כ): רק שבתו. יכול יהוא רואין אותו כאלו עושה סלע ביום וכאלו עושה שתים סלעים ת״ל ונקה המכה רק שבתו יתן שבתו אחרונה יתן לא שבתו ראשונה אלא רואין אותו כאלו חגר שומר מקשאות ומדלעות ואם תאמר לקתה מדת הדין לא לקתה שכבר נתן לו דמי ידו ודמי רגלו (ל) אבל אם הכהו וצמתה ידו הכהו וצמתה רגלו ואפלו עושה עשר סלעים ביום נותן לו כפועל בטל של אותה מלאכה (מ): רק שבתו יתן ורפא ירפא. עלו בו צמחין מחמת המכה חייב לרפאתו וליתן לו שבתו שלא מחמת המכה חייב לרפותו ופטור ליתן לו שבתו דכתיב רק שבתו יתן שבתו ולא שבת שבתו (נ): ורפא ירפא. ירפא וחוזר ומרפא או יכול אפלו עבר על דברי הרופא ואכל דבש ומיני מתיקה שהדבש ומיני מתיקה קשין למכה והעלתה מכתו גרגותני יהא חייב ת״ל רק שבתו יתן ורפא ירפא (ס): ד״א ורפא ירפא התורה נתנה רשות לרופא לרפא (ע):

כ׳. **וכי יכה איש את עבדו או את אמתו** יכול בעבד ואמה העברים הכתוב מדבר ת״ל עבד ואמה עבד ואמה שתורתן שווה זו לזו יצאו עבד ואמה העברים שאין תורתן שווה זו לזו דברי ר׳ יהודה: ר׳ שמעון אומר הרי הוא אומר (פס׳ כ״א) כי כספו הוא יצאו עבד ואמה העברים שאין לו בהן כסף (פ): וכי יכה איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת״ל נקם ינקם בין איש בין אשה מה ת״ל איש פרט לקטן (צ): בשבט.

ג) ספרי דברים פי׳ רפ״ו ורנ״ב. ד) עי׳ מכילתא וספרי שם. ה) ע׳ לקמן פ׳ כ״ב וב״ק מ״ב ע״א. ו) ע׳ לעיל פסוק י״ד ולקמן פי ל״ה. ז) ב״ק ל׳ ע״ב, תוספתא סנהדרין פי״ב. ח) מן התשלומין ע׳ לעיל לד 126 אות ה׳. ט) עי מכילתא. י) עי סנהדרין ע״ח ע״א וע״ב. כ) ע׳ מכילתא. ל) ב״ק פ״ה ע״ב. מ) ב״ק פ״ו ע״א. נ) ב״ק פ״ה ע״א. ס) שם ומכילתא. ע) שם וברכות ס׳ ע״א. פ) ע׳ מכילתא, ושם בשם ר׳ ישמעאל. צ) עי לעיל פס׳ י״ח.

אין לי אלא בשבט מניין לרבות כל דבר ת״ל נקם ינקם בכל דבר (מה ת״ל בשבט אלא לומר לך בשבט הוא שיש בו דין יום או יומים אבל אם הכהו בסכין וסייף וכיוצא בהן ואמדוהו למיתה אינו בדין יום או יומים אלא אפלו מת לאחר שנה הוא נהרג עליו) (ק): ומת תחת ידו. מה אני צריך והלא אפלו מת לעשר שעות הרי זה חייב מה ת״ל ומת תחת ידו אלא אם אינו ענין למיתה תניהו ענין לשעבוד מכאן אתה אומר האומר לחבירו עבד זה מכור לך לאחר שלשים יום ר׳ אליעזר אומר שניהם חייבין בדין יום או יומים זה מפני שאינו שלו וזה מפני שאינו ברשותו (ר): נקם ינקם. נאמרה כאן נקימה ונאמר להלן (ויק׳ כ״ו כ״ה) והבאתי עליכם חרב נקמת מה להלן סייף אף כאן בסייף (ש) יכול עשה בו מכה שאין בה כדי להמית כמכה שיש בה כדי להמית ודין הוא חייב בעבד וחייב בבן חורין מה בן חורין עד שיהא במכה כדי להמית אף בעבד עד שיהא במכה כדי להמית (ת):

כ״א. **יום** יכול יום אחד ת״ל יומים. או יומים יכול שני ימים ת״ל יום אמור מעתה יום שיש בו שני ימים הוי אומר מעת לעת (א): יעמד לא יקם. לא יהרג בסייף: כי כספו הוא. יצאו עבד ואמה העברים שאין לו בהם כסף (ב): כספו. פרט לשותפין: הוא. פרט למי שחציו עבד וחציו בן חורין (ג):

כ״ב. **וכי ינצו אנשים** לעשות את שאין מתכוין כמתכוין (ד): כי ינצו אנשים ונגפו אשה. אנשים מתנצין ונגפו אשה הרה אין לי אלא בכי ינצו שעשה את שאין מתכוין כמתכוין מניין אף בכי יריבון נעשה את שאין מתכוין כמתכוין ת״ל כי ינצו וכי יריבון מַצוּת היא מריבה ומריבה היא מצות מה בכי ינצו נעשה את שאין מתכוין כמתכוין אף בכי יריבון נעשה את שאין מתכוין כמתכוין כן הוא נותן נזק וצער ולהלן הוא נותן שבת ורפוי מנין ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה ת״ל כי ינצו אנשים וכי יריבון אנשים והלא מצות היא מריבה ומריבה היא מצות אלא ליתן את האמור כאן להלן ואת האמור להלן כאן (ה): כי ינצו אנשים. אין לי אלא אנשים מניין לרבות שתי נשים אשה ואיש ת״ל ענש יענש בין איש בין אשה מה ת״ל אנשים אנשים ולא שוורים מכאן אמרו שורו שנגף את האשה פטור מדמי ולדות (ו): אלו נאמר נגפו אשה ויצאו ילדיה הייתי אומר עד שיהיו לה שני ולדות ובעל מניין יש לה בעל ואין לה ולדות (ז) יש לה ולדות ואין לה בעל ת״ל ונגפו אשה הרה מכל מקום (ח): יכול אין כל הענין מדבר אלא בבת חורין מנין לרבות את הגיורת ואת השפחה משוחררת ת״ל ונגפו אשה הרה מכל מקום (ט): ולא יהיה אסון. שומע אני אסון באשה או אסון בולדות ת״ל (פס׳ י״ב) מכה איש פרט לולדות הא מה ת״ל ולא

ק) עי׳ רמב״ם פ״ב מה׳ רוצח הי״ד שכתב בדין זה: יראה לי וכו׳, א״כ נראה שדין זה אינו ממכילתא דרשב״י אלא בעל מה״ג הוציאו מהרמב״ם, וע״כ הסגרתי מאמר זה. ר) עי׳ ב״ק ל׳ ע״א, ונראה מכאן דר״א דריש מתחת ידו ופי׳ דידו היינו רשותו, כדאיתא בירושלמי קידושין פ״ג ה״א. ש) מכילתא. ת) ע׳ מכילתא וכ״ל דבעל מה״ג השמיט דרשה דמכילתא משום דדרש בשבט כהרמב״ם וכמ״ש לעיל אות ק׳ וס״ל דמוציאין לענין עונש מן הדין להקל בעונשין, ע׳ במפרשי המכילתא. א) מכילתא. ב) לעיל לד 128 אות פ׳. ג) ע׳ ב״ק ל׳ ע״א. ד) לענין תשלומין, ועי׳ מכילתא דדרים לי׳ למתכוין להרוג את זה והרג אחר. ה) עי׳ ירושלמי נזיר פ״ט ה״ה וסנהדרין פ״ט ה״ג. ו) ב״ק מ״ב ע״א. ז) אין לה ב׳ ולדות אלא ולד א׳ וע׳ מכילתא. ח) ע׳ ב״ק מ״ט ע״א ורמב״ם פ״ד מה׳ חובל ומזיק ה״ב. ט) ע׳ ב״ק שם ורמב״ם שם ה״ד.

יהיה אסון באשה ולא בולדות(י): ולא יהיה אסון ענש. הא אם יש שם אסון אין נענש(כ): ענוש יענש. בין איש בין אשה ענוש יענש בכסף ובשווה כסף(ל): כאשר ישית עליו בעל האשה. יכול אם אמר מנה הוא נותן מנה ואם אמר מאה מנה יהא נותן מאה מנה ת"ל ונתן בפלילים בדיינים(מ) אם כן למה נאמר כאשר ישית עליו בעל האשה לימד שדמי ולדות לבעל ואם אין לה בעל הרי הוא שלה(נ):

כ"ג. ואם אסון יהיה ונתת נפש יכול הרג אדם ובהמה כאחד וקטע ראשו של זה ואצבעו של זה כאחד יכול יהא חייב מיתה ותשלומין ת"ל נפש תחת נפש ולא נפש תחת נפש ובהמה ולא נפש תחת נפש ועין(ס) אבל הרג אדם ואח"כ הרג בהמה קטע ראשו של זה ואחר כך קטע אצבעו של זה חייב שני נפש תחת נפש [עין] (ובהמה) נפש תחת נפש ועין(ע) זה הכלל כל שיש בו עון מיתה ותשלומין כאחד נידון במיתה ופטור מן התשלומין:

כ"ד. עין תחת עין משלם נזק דמי עינו: .....*ע) בן עזאי אומר הרי הוא אומר חבורה תחת חבורה ולהלן הוא אומר (פס' י"ח) והכה איש את רעהו באבן או באגרוף הא חבורה (חבורה) [אמורה] מה חבורה האמור להלן שבתו יתן ורפא ירפא אף כאן שבתו יתן ורפא ירפא חבורה בכלל היתה ויצאת ללמד ולא ללמד על עצמה אלא ללמד על הכלל מה חבורה שני' בה תחת הרי היא תשלומין אף (כאן) [כל] שני' בו תחת הרי הוא תשלומין(פ) או יכול אף נפש תחת נפש ת"ל(במ' ל"ה ל"א) ולא תקחו כפר לנפש רוצח [לנפש רוצח] אי אתה לוקח כופר אבל אתה לוקח כופר לאיברין(צ):

כ"ה. כויה תחת כויה אם חבורה כבר נאמר אלא אעפ"י שאין בה חבורה כגון שהכהו בספוד(ק) או במסמר על צפרנו במקום שאין עושה חבורה(ר) (מכאן אתה אומר המחסר חבירו אבר משלם חמשה דברים נזק וצער ושבת ורפוי ובשת(ש): נזק וצער אמור כאן: שבת ורפוי למעלה ובשת במקום אחר שני' (דבי' כ"ה י"א) ושלחה ידו והחזיקה במבושיו(ת): נזק שמין אותו כמה הוא שוה שלם וכמה הוא שוה אחר שחיסרו אבר: צער אומדין כמה אדם רוצה שיתן שיחתכו ידו בסם ולא יחתכו אותה בסכין: שבת רואין אותו כאלו הוא שומר: רפוי אומדין בכמה ימים יתרפא וכמה צריך: ובשת הכל לפי המבייש והמתבייש(א) ואם לא חסרו אבר פטור מן הנזק ואם אין בה צער פטור מן הצער ואם אין בה שבת פטור מן השבת ואם אין בה רפוי פטור מן הרפוי ואם אין בה בושת פטור מן הבושת)(ב):

י) דאינו חייב על העוברין עי' סנהדרין כ"ז ע"ב, וע' מכילתא. כ) כתובות ל"ו ע"ב. ל) דשוה כסף ככסף עי' ב"ק ז' ע"א. מ) מכילתא. נ) כמו שפסק הרמב"ם פ"ד מה' חובל ה"ב, וע' השגות הראב"ד. ס) לכאורה נראה דצ"ל: נפש תחת נפש ולא נפש ובהמה תחת נפש ולא נפש ועין תחת נפש, ע' תנא דבי חזקי' כתובות ל"ח ע"א ותוס' שם ד"ה הא נמי; אך אפשר ליישב גי' שלפנינו עפ"י מה שפי' בס' הכתב והקבלה על פסוק עין תחת עין דתחת היינו תשלומין עיי"ש וכמ"ש לק' פ' כ"ד תחת הרי הוא תשלומין. ע) כנ"ל לגרוס ופי' מדכתיב עין סמוך לנפש תחת נפש דרשינן נפש תחת נפש ועין כלומר לפעמים נותנין בהריגת נפש תשלומין נפש ועין, והיינו בעון מיתה ותשלומין זה אחר זה. וע' תוספתא ב"ק פ"ט הי"ז. *ע) בעל מה"ג השמיט כאן קצת ממכדרשב"י וע' תנא דבי חזקי' ב"ק כ"ו ע"ב. פ) רמב"ם פ"א מה' חובל ה"ה, ועי' רמב"ן פ' כ"ד. צ) ב"ק פ"ג ע"ב. ק) בספוד. ר) ע' ב"ק פ"ד ע"ב. ש) ב"ק פ"ג ע"ב. ת) ב"ק כ"ז ע"א. א) משנה ר"פ החובל. ב) רמב"ם פ"ב מה' חובל, וכנראה מה שהשגתי אינו ממכדרשב"י.

כ"ו. וכי יכה איש את עין עבדו יכול בעבד ואמה העברים הכתוב מדבר ת"ל עבד ואמה עבד ואמה שתורתן שווה זה לזה יצאו עבד ואמה העברים שאין תורתן שווה זו לזו וכי יכה איש אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל לחפשי ישלחנו בין איש בין אשה מה ת"ל איש פרט לקטן(ג): את עבדו. עד שיהא מתכוין לו(ד): את עין. יכול כיון שהכהו על עינו יהא יוצא בן חורין ת"ל ושחתה יצא זה שלא שחת יכול אפילו הכהו כנגד עינו ואינו רואה כנגד אזנו ואינו שומע ת"ל את עין עד שיכהו על עינו(ה):

כ"ז. ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל [יכול] כיון שהכהו על שנו יהא יוצא בן חורין ת"ל יפיל עד שעה שיפילנה לארץ מניין אתה אומר הכהו על שנו ונדנדה ואינו יכול להשתמש בה יהא יוצא בן חורין ת"ל שן ועין מה עין ששחת אף שן ששחת(ו) יכול אפילו הפיל שנו של חלב ת"ל עין ושן מה עין שאינה חוזרת אף שן שאינה חוזרת(ז): יפיל. עד שיתכוין לו היה רבו רופא אמר לו כחול לי עיני וסימאה חתור לי שני והפילה שיחק באדון ויצא לחירות שאע"פ שלא נתכוין להזיק הרי נתכוין ליגע באיברי העבד(ח): אין לי אלא שן ועין בלבד מניין קטע ראש אזנו ראש חטמו ראש אצבעו וראש דדין שבאשה ת"ל לחפשי ישלחנו ריבה יכול אפילו חתך הימנו לטרין של בשר ת"ל עין ושן מה עין ושן מיוחדין שהן ראשי איברים והן מומין שבגלוי ואינן חוזרין אף אין לי אלא ראשי איברים שהן בגלוי ואינן חוזרין מכאן אמרו על ארבעה ועשרים ראשי איברים העבד יוצא בן חורין ואלו הן ראשי אצבעות ידים ורגלים וראש האזנים וראש החוטם וראש הגויה וראשי דדין שבאשה(ט) מכאן אמרו עבד כנעני נקנה בחמשה דברים בכסף ובשטר ובחזקה ומשיכה והגבהה(י) וקונה את עצמו בשלשה דברים בכסף או בשטר או בראשי איברים:

כ"ח. וכי יגח פרט לשהגיחוהו מכאן אמרו שור האצטדין פטור לפי שאינו אלא מעושה(כ): שור. אין לי אלא שור שאר בהמה חיה ועוף מניין ת"ל כי יגח מכל מקום(ל): כי יגח. אין לי אלא נגיחה נגיפה נשיכה רביצה בעיטה מניין נאמר כן כי יגח שור ונאמר למטן (פס' ל"ה) וכי יגוף שור מה למטן עשה נגיפה כנגיחה אף כאן נעשה נגיחה כנגיפה(מ): את איש. עד שיהא מתכוין לו(נ): או את אשה. עד שיהא מתכוין לה: איש ואשה. אין לי אלא איש ואשה מניין לרבות קטן וקטנה טומטום ואנדרגינס ת"ל את איש או את אשה(ס): ומת סקול יסקל השור. לעשות שאר בהמות כשור(ע) אין לי אלא אלו שנגמר דינן מניין לרבות ילדותיהן וערוביתיהן ת"ל סקל יסקל(פ): ולא יאכל את בשרו. מה אני צריך וכי אין אנו יודעין שהיא נבלה ונבלה אסורה באכילה מה ת"ל ולא יאכל את בשרו מגיד שאם שחטו משנגמר דינו בשרו אסור באכילה(צ) יכול אם שחטו עד שלא נגמר דינו יהא אסור באכילה ת"ל סקל יסקל ולא יאכל את שהוא בכלל סקילה בשרו אסור באכילה ואת שאינו בכלל סקילה בשרו מותר באכילה(ק):

ג) ע' לעיל פ' כ'. ד) רמב"ם פ"ה מה' עבדים ה"א. ה) קידושין כ"ד ע"ב. ו) רמב"ם פ"ה מה' עבדים ה"ח. ז) קידושין כ"ד ע"ב. ח) מכילתא. ט) קידושין כ"ד ע"א וכ"ה ע"א. י) ע' רמב"ם רפ"ה מה' עבדים ופ"ב מה' מכירה ה"ב. כ) ב"ק ל"ט ע"א. ל) עי' מכילתא וב"ק כ"ד ע"ב. מ) ע' לקמן לפסוק ל"ה. נ) ע' ב"ק מ"ד ע"א וע"ב. ס) ע' מכילתא וב"ק מ"ג ע"ב. ע) ע' לעיל אות ל'. פ) ע' סנהדרין ע"ט ע"ב וס' ע"א. צ) מכילתא ופסחים כ"ב ע"ב. ק) ע' ב"ק מ"ד ע"ב.

לא יאכל בשרו. אין לי אלא בשר מניין ליתן גידים ועצמות קרנים וטלפים כיוצא בבשר ת"ל את בשרו לרבות(ר): לא יאכל בשרו אפילו לכלבים הרי זה בא לאסרו בהנאה(ש): ובעל השור נקי. בן עזאי אומר נקי מדמי כולו כאדם שאומר יצא איש פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום(ת) ר' אלעזר בן עזריה אומר נקי מדמי ולדות ר' אליעזר אומר נקי מחצי נזק(א):

כ"ט. ואם שור נגח אין לי אלא שור שנגח והוא תם מניין עד שיעידו בו ת"ל אם שור נגח: הוא. ודאי ולא ספק: תמול. הרי שנים: שלשום. הרי שלשה: מלמד שאין נעשה מועד עד שיעידו בו שלשה ימים זה אחר זה(ב): והועד בבעליו. אין העדה אלא בפני בעלים מנין אף בבית דין ת"ל (פס' ל"ו) או נודע כי שור נגח או נודע בבית דין(ג): ולא ישמרנו בעליו. אין לי אלא בעלים מניין לרבות שואל ושומר חנם שכיר ונושא שכר(ד) ת"ל ולא ישמרנו את שדרך שמירתו עליו אם כן מה ת"ל ולא ישמרנו בעליו פרט לשואל ששאלו בחזקת שהוא תם ונמצא מועד(ה): ולא ישמרנו. הא שמרו פטור מן הכופר: ולא ישמרנו את שיש בו דעת לשמור שיהו פטורין מן הכופר(ו): והמית איש או אשה. מה אני צריך והלא כבר נאמר וכי יגח שור את איש או את אשה ומת אלא לפי שהוא אומר ואם שור נגח הוא מתמול שלשום יכול אעפ"י שלא המית יהא חייב ת"ל והמית איש או אשה(ז): איש או אשה. מה האיש נזקיו לבניו אף אשה נזקיה לבניה אין הבעל יורש כופרה(ח) שאין הבעל יורש את אשתו כשהוא בקבר(ט): השור יסקל. מה אני צריך והלא כבר נאמר סקול יסקל השור אלא לפי שהוא אומר וגם בעליו יכול כשם שהשור נסקל כך בעליו נסקלין ת"ל השור יסקל השור נסקל ואין בעליו נסקלין(י) אם כן מה ת"ל השור יסקל וגם בעליו יומת. כמיתת הבעלים כך מיתת השור מה מיתת בעליו בדחייה ובסקילה(כ) ובעשרים ושלשה אף מיתת השור בדחייה ובסקילה ובעשרים ושלשה(ל): ד"א השור יסקל וגם בעליו יומת כמיתת השור כך מיתת הבעלים מכאן אמרו שור שהוא טרפה או של אדם טרפה שהרג את הנפש אינו נסקל(מ): ד"א השור יסקל וגם בעליו יומת אין גומרין דינו של שור אלא בפני בעליו(נ) או יכול אם אין לו בעלים אינו נסקל ת"ל השור יסקל מכל מקום(ס): ד"א וגם בעליו יומת יכול מיתה ממש הרי זה למוד מענייננו אם כפר יושת עליו אם מיתה ממש מה אני מקיים (במ' ל"ה ל"א) ולא תקחו כופר לנפש רוצח אלא מיתה בידי שמים ואם נתן כפר נתכפר לו(ע):

ל'. אם כופר יכול רשות ת"ל ונתן פדין נפשו חובה ולא רשות(פ): כפר יושת עליו. יכול אם אמר מנה יהא נותן מנה אם אמר מאה מנה יהא נותן מאה מנה נאמר

ר) ע' פסחים כ"ב ע"ב. ש) ע' לעיל לד 32 הערה ב'. ת) ע' פסחים שם בשם בן זומא. א) ע' מכילתא וב"ק מ"א ע"ב ומ"ב ע"א. ב) מכילתא וב"ק כ"ג ע"ב. ג) ב"ק כ"ד ע"א. ד) ע' ב"ק מ"ד ע"ב. ה) ע' ב"ק מ' ע"א. ו) לאפוקי חש"ו ע' ב"ק ט' ע"ב. ז) ע' מכילתא דמפיק ליה לג"ש. ח) ב"ק מ"ב ע"ב. ודע דבב"ק ט"ו ע"א דריש תנא דבי חזקי' מהאי קרא דהשוה הכתוב אשה לאיש, ואפשר דהאי דרש חסר כאן. ט) נ"ל דהיא בקבר דהיינו נכסים הראויין ולא באו לה עד לאחר מיתה, ולישנא כשהוא בקבר לא שייך אלא בגונא דב"ב קכ"ט ע"ב. ועי' ירושלמי ב"ק פ"ד ה"ז. י) וגם בעליו יומת היינו בידי שמים כדלקמן. כ) כלומר מי שחייב סקילה ישנו בדחייה. ל) עי' ירושלמי סנהדרין פ"א סוף ה"ב. מ) עי' רמב"ם פ"י מה' נ"מ ה"ז וסנהדרין ע"ח ע"א. נ) ב"ק מ"ה ע"א. ס) שם מ"ד ע"ב רמב"ם שם ה"ו. ע) ע' מכילתא ורמב"ם שם ה"ד ועי' סנהדרין ט"ו ע"ב דשם דריש תנא דבי חזקיה דרשא אחרינא, ואולי נשמט כאן. פ) וממשכנין אותו רמב"ם שם ה"ד.

כאן יושת עליו ונאמר להלן (פס' כ"ב) ישית עליו מה ישית עליו האמור להלן בבית דין אף יושת עליו האמור כאן בבית דין(צ): ונתן פדיון נפשו. יכול פדיון נפשו של ניזק ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אומר הואיל ותפסת בעלים במיתה ופטרתם בכופר אמור מעתה פדיון נפשו של מזיק(ק) מכאן אמרו שור של שותפין שהרג כל אחד מהן משלם כופר שלם שהרי כל אחד מהן צריך כפרה שלימה(ר): אשר יושת עליו. לרבות את הבן ואת הבת(ש): ככל אשר יושת עליו. לרבות [שומר] חנם ושואל שכיר ונושא שכר(ת):

ל"א. או בן יגח או בת יגח מה אני צריך והלא כבר נאמר (פס' כ"ח) כי יגח שור את איש או את אשה ומת מה ת"ל או בן יגח או בת יגח לעשות קטנים כגדולים ודין הוא חייב אדם באדם ושור באדם מה מצינו אדם באדם לא חלק בו בין קטנים לגדולים במיתה אף בזה לא חלקו בו בין קטנים לגדולים במיתה [ועוד] קל וחומר ומה אם במקום שלא חייב את הקטנים כגדולים חייב על הקטנים כגדולים כאן שחייב את הקטנים כגדולים אינו דין שנחייב על הקטנים כגדולים לא אם אמרת אדם באדם שמשלם את הבשת תאמר (בה) [בזה] שאינו משלם את הבשת ת"ל או בן יגח או בת יגח: אין לי אלא מועד תם מניין ודין הוא חייב בבן ובבת וחייב באיש ואשה מה איש ואשה לא חלק בהן בין תם למועד במיתה אף בבן ובבת לא נחלק בהן בין תם למועד במיתה ועוד קל וחומר מה איש ואשה שהורע כוחן בנזקים לא חלק בהן בין תם למועד במיתה הבן והבת שיפה כוחן בנזקים אינו דין שלא נחלוק בהן בין תם למועד במיתה אמרת כך דנין: דנין מן החמור לקל להחמיר עליו ואם החמיר במועד נחמיר בתם ת"ל או בן יגח או בת יגח שתי נגיחות כאן נגיחה למועד ונגיחה לתם: אין לי אלא על כולו מנין לרבות את איבריו ת"ל או בן יגח או בת יגח שתי נגיחות כאן נגיחה למיתה ונגיחה לנזקים(א): כמשפט הזה יעשה לו. כמשפט המועד במועד כך משפט התם בתם(ב) וחמשה מיני בהמה מועדין הן מתחלת ברייתן ואינן צריכין העדה הזאב והארי והדוב והנמר והבורדלוס(ג):

ל"ב. אם עבד יגח השור או אמה יכול בעבד ואמה העברים הכתוב מדבר ת"ל עבד ואמה עבד ואמה שתורתן שווה זה לזה יצאו עבד ואמה העברים שאין תורתן שווה זו לזו הא בכנענים הכתוב מדבר(ד): כסף. יכול דינר(ה) ת"ל שלשים. יכול שלשים דינר ת"ל שקלים: כסף. יכול בבליות ועלמיות וקפטקיות נאמר כן שקלים ונאמר להלן (ויק' כ"ז כ"ה) שקלים מה שקלים האמור להלן בשקל הקודש אף שקלים האמור כאן בשקל הקודש(ו): יתן לאדוניו. בין איש בין אשה יתן לאדוניו בין קטן בין גדול: יתן לאדוניו. יכול בבית דין ושלא בבית דין ת"ל יתן לאדוניו והשור יסקל מה

צ) ע' לעיל פ' כ"ג. ק) ב"ק מ' ע"א. ר) שם ורמב"ם שם ה"א, וכתוב בגליון: מה הוא הכופר כמה שיראו הדיינין שהוא דמי הנהרג הכל לפי שוויו של נהרג שנ' ככל אשר יושת עליו וכופר העבדים בין קטנים בין גדולים זכרים או נקבות הוא הקנס הקצוב בתורה שלשים שקל כסף יפה בין שהיה העבד שוה מאה מנה בין שאינו שוה אלא דינר למי נותנין הכופר ליורשי הנהרג ואם המית אשה הכופר ליורשיה מאביה ואינו לבעל ע"כ הגליון והוא לשון הרמב"ם פי"א מה' נ"מ הלכה א' וב'. ש) דגם בקטנים ישלם עפ"י ב"ד. ת) דגם הם ישלמו עפ"י ב"ד, ועי' לד 132 אות ד'. א) כל זה בברייתא ב"ק מ"ג ע"ב ומ"ד ע"א ועיי"ש ובמכילתא. ב) כנראה איירי כאן בשור בשור ול"ע, ועי' ב"ק ל"ג ע"א. ג) ב"ק ט"ו ע"ב ועי' רמב"ם פ"א מה' נ"מ ה"ו. ד) עי' לעיל פ' כ' וכ"ה, ועי' מכילתא. ה) אם אינו שוה אלא דינר לא ישלם אלא דינר, ועי' מכילתא. ו) בכורות מ"ט ע"ב.

סקילתו בבית דין אף (מיתתו) [נתינה] בבית דין (ז): והשור יסקל. מה אני צריך והלא כבר נאמר (פס' כ"ח) סקל יסקל השור מה ת"ל השור יסקל מכלל שנא' (להלן ואם שור נגח הוא) [ואם עבד יגח השור] יכול כיון שנגח אעפ"י שלא המית יהא חייב ת"ל השור יסקל השור יסקל לגזרה שווה מה השור יסקל האמור להלן המית אף השור יסקל האמור כאן המית ומה להלן במועד ולא בתם אף כאן במועד ולא בתם (ח) [דבר אחר] מפני שהיה בכלל ויצא לידון בחדש החזירו הכתוב לכללו (ט): (נאמר כאן שור שבע פעמים חד לגופיה והשאר לרבות שור האשה שור היתומים שור אפטרופין שור המדבר ושור הקודש ושור גר שמת שאין לו יורשין שכולן חייבין מיתה) (י):

ל"ג. וכי יפתח איש בור וגו' אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל בעל הבור ישלם בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש פרט לקטן (כ) איש פרט לגבוה (ל): כי יפתח אין לי אלא הפותח הכורה מנין ת"ל או כי יכרה יאמר פותיח שאין צריך כורה ומה אם פותיח חייב כורה לא כל שכן אלו נאמר כן הייתי אומר פותיח דיו כסוי אבל כורה עד שיטמטם יאמר כורה שאין ת"ל פותיח אלו כן הייתי אומר כורה הוא שצריך כסוי אבל פותיח אינו צריך לכסות לכך נאמר פותח ונאמר כורה (מ) יכול כורה ופתח ברשותו יהא חייב ת"ל (כ"ב ד') ובער בשדה אחר מה זה מיוחד שהוא חוץ מרשותו אף כל דבר שחוץ מרשותו הא אינו חייב עד שיחפור ברשות הרבים או יחפור ברשותו ויפתח לרשות הרבים (נ): אין לי אלא הפותיח והכורה מניין לרבות שלקח ושניתן לו במתנה ת"ל בעל הבור ישלם מכל מקום (ס) [יכול חפר ופתח ומסר לרבים יהא חייב ת"ל בעל הבור ישלם] יצא זה שאין בעלים (ע): בור. אין לי אלא בור חריצין ונעיצין ושיחין ומערות מניין ת"ל ונפל שמה כל שיש בו נפילה אם כן למה נאמר בור מה בור שיש בו כדי להמית אף כל שיש בו כדי להמית וכמה כדי להמית עשרה טפחים (פ): כי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור. איש איש לרבות בור של שותפין (צ) ולרבות פותח אחר כורה ואחר פותח שהן חייבין (ק): אין לי אלא הפותח והכורה שואל ושומר חנם ונושא שכר והשוכר מניין ת"ל ולא יכסנו את שדרך שכסוין עליו (ר): ולא יכסנו. הא אם כסהו פטור (ש): ונפל שמה. עד שיפול דרך נפילה פרט לשור שהרתיע מקול הכרייה וחזר לאחוריו ונפל (ת): שור או חמור. מה אני צריך אם ללמד על אדם שפטור הרי כבר נאמר והמת יהיה לו את שהמת שלו יצא אדם שאסור בהנאה (א) אם כן מה ת"ל שור או חמור שור ולא כליו חמור ולא כליו מכאן אתה אומר נפל לתוכו שור וכליו ונשתברו חמור וכליו ונתקרעו חייב על נזקי בהמה ופטור על נזקי כלים (ב) או יכול אפילו הוזק בה אדם יהא פטור ת"ל כסף ישיב לבעליו לרבות את הנזקים (ג): אין לי אלא שור וחמור המיוחדין מניין לעשות שאר בהמה חייה ועוף כיוצא בהן משום

ז) כלומר דאין דנין אותן אלא בב"ד מומחין, ועי' ב"ק פ"ד ע"ב. ח) עי' לעיל פ' כ"ט. ט) מכילתא ועי' במדרש על י"ג מדות שהבאתי לעיל בפסוק א' אות ד'. י) ב"ק מ"ד ע"ב. כ) עי' לעיל פסוק כ'. ל) וכן ממעט הקדש לקמן פסוק ל"ז מוגנב מבית האים ועי' ב"ק ע"ו ע"א ורמב"ם פי"ב מה' נ"מ ה"ב. מ) ב"ק נ' ע"א. ועי' מכילתא. נ) עי' ב"ק מ"ט ע"ב. ס) רמב"ם פי"ב מה' נ"מ ה"ג. ע) ב"ק נ' ע"א. פ) ב"ק נ' ע"ב. צ) שם נ"א ע"א. ק) כמו כורה אחר כורה ב"ק נ"א ע"א. ר) עי' לד 132 אות ד' ורמב"ם פי"ב מה' נ"מ ה"ח. ש) ב"ק נ"ב ע"א. ת) שם ורמב"ם פי"ב מה' נ"מ הי"ח. א) עי' ב"ק נ"ג ע"ב, ועי' תוס' ב"ק י' ע"א ד"ה שהשור. ב) מכילתא וב"ק נ"ג ע"א. ג) עי' ב"ק נ"ח ע"ב ורמב"ם פי"ב מה' נ"מ הט"ז.

ר' ישמעאל [אמרו] נאמר כאן שור וחמור ונאמר להלן לענין שבת (כ"ג י"ב) שורך וחמורך מה שורך וחמורך האמורים לענין שבת עשה שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור אף שור וחמור האמור כאן לענין נזקין נעשה שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור (ד): מה ת"ל שור או חמור שור ולא בן ולא בת חמור ולא עבד ולא אמה שהיה כדין מה שור שאין מועד לעולם הרי הוא חייב על הבן ועל הבת ועל העבד ועל האמה בור שמועד לעולם אינו דין שיהא חייב על הבן ועל הבת על העבד ועל האמה לא אם אמרת בשור שדרכו להזיק ולהלך תאמר בבור שאין דרכו להלך ולהזיק [ת"ל] ונפל שמה שור או חמור שור ולא בן ולא בת חמור ולא עבד ולא אמה (ה):

ל"ד. בעל הבור ישלם זה הוא שאמרנו בין איש בין אשה: ד"א בעל הבור ישלם לרבות כל תקלה שהיא תולדות בור ואם הוזק בה אדם חייב וכלים פטור (ו): כסף ישיב לבעליו. זו היא שאמרנו לרבות את הנזקים: והמת יהיה לו. לניזק מכאן אמרו שמין לנזקים שרואין במה פחת ומשלם לו הפחת (ז): והמת יהיה לו. מלמד שהוא חייב להטריח עליו בנבלה עד שימציאה לו (ח): והמת יהיה לו. פרט לשור פסולי המוקדשין שאין לו בעלים (ט):

ל"ה. וכי יגוף שור איש אין [לי] אלא נגיפה מניין לעשות (נגיפה) נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא בנגיפה ודין הוא חייב שור באדם ושור בשור מה מצינו שור באדם נעשה בו נגיפה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא בנגיחה (י) אף בזה נעשה בו נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה כנגיפה ועוד קל [וחומר] מה שור באדם שלא עשה בו את שאין מתכוין כמתכוין (כ) עשה בו נגיפה נשיכה רביצה ובעיטה (בנגיפה) [כנגיחה] זה שעשה בו את שאין מתכוין כמתכוין (ל) אינו דין שנעשה בו נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא בנגיפה לא אם אמרת בשור ואדם שנידון בנפשו תאמר בזה שאין נידון בנפשו ת"ל ומת לעשות נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא בנגיפה (מ) אין לי אלא שור מניין לעשות שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור הוא [הדין] והיא התשובה (נ) ת"ל ומכרו את השור החי לרבות כל בעלי חיים: כי יגף. בקרן הכתוב מדבר (ס): איש. פרט לקטן איש פרט לגבוה (ע): רעהו. פרט לאחרים: את רעהו. פרט לגר תושב יכול לא ישלם על ידי הגוי ולא יהא הגוי משלם על ידיו שכן מצינו בענין הקדש שאין משלם על ידי הקדש ולא יהא הקדש משלם על ידו ת"ל שלם ישלם לרבות של גוים ושל גר תושב יכול יהוא משלמין בתם חצי נזק ובמועד נזק שלם ת"ל שור רעהו שור רעהו יוצא כסדר הזה ולא של אחרים יוצאין כסדר הזה (פ) ועליהן הוא אומר הופיע מהר פארן הופיע פנים כנגד כל באי העולם (צ): ומת. זה הוא שאמרנו לעשות נגיחה נשיכה רביצה בעיטה כיוצא בנגיפה: ומכרו את השור החי. זה הוא שאמרנו לרבות כל

ד) ב"ק נ"ד ע"ב, תוספתא פ"ו הי"ח. ה) ברייתא זו כהלכה פליגא אדלעיל לד 134 אות ב' שהיא במכילתא דר' ישמעאל. ו) תוספתא ב"ק פ"ו הי"ד. ורמב"ם פי"ג מה' נ"מ ה"ב. ז) עי' מכילתא וב"ק י' ע"ב בשם תנא דבי חזקיה. ח) ב"ק שם. ט) ב"ק נ"ג ע"ב. י) צ"ל דלעיל בפ' כ"ח יש ללמוד דנגיפה וכו' כיוצא בנגיחה מדכתיב גבי מועד והמית איש או אשה ובגז"ש דתם ממועד כדאיתא במכילתא עיי"ש והא דיליף לעיל בגז"ש מכאן היינו לפי המסקנא דהכא דיליף מקרא דנגיחה וכו' כיוצא בנגיפה. כ) ע"ל פ' כ"ח אות כ'. ל) ע' תוספתא ב"ק פ"ג ה"ד הוצאת צוקקערמאנדעל ועי' ב"ק מ"ד ע"ב. מ) ע' מכילתא. נ) ע"ל פ' כ"ח אות ל'. ס) ב"ק ב' ע"ב. ע) ע' מכילתא וב"ק ל"ז ע"ב. פ) שם. צ) ירושלמי ב"ק פ"ד ה"ג בשם חזקיה.

בעלי חיים: ומכרו את השור החי. מלמד שאינו משלם חצי נזק אלא מגופו לפיכך אם אינו שווה אומר הרי שהזיק לפניך (ק): וחצו את כספו. שיתן לו בכספו חצי נזקו: ר' יהודה אומר שור שיפה מאתים שנגח לשור יפה מאתים והנבלה יפה חמשים זוז זה נוטל חצי החי וחצי המת וזה נוטל חצי החי וחצי המת שני ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצון אמר לו ר' מאיר לא בזה דיברה תורה אלא בשאין הנבלה יפה כלום הא מה ת"ל וגם את המת יחצון אף את הפחת יחצון משלם לו חצי הפחת (ר): וגם את המת יחצון. לרבות שבח הנבלה שאם השביחה בין שעת נגיחה לשעת עמדה בדין חולקין השבח בין המזיק והניזק (ש): ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצון. יכול שור יפה מנה שנגח שור יפה חמש [סלעים] ואין הנבלה יפה כלום יהא זה נוטל חצי החי וחצי המת ויהא זה נוטל חצי החי וחצי המת נמצא מפסיד חמשה ונוטל החמשים וכי למה יצא מועד להחמיר עליו אין משלם יתר על מה שהזיק הוי לא דברה תורה אלא בזמן ששניהן שווין: כיוצא בו שור יפה חמש [סלעים] שנגח לשור יפה מנה והנבלה יפה חמשים יהא זה נוטל חצי החי וחצי המת ויהא זה נוטל חצי החי וחצי המת ונמצא משלם שני (סלעים) [דינרים] ומחצה ונוטל חמש ועשרים היכן מצינו שהמזיק נשכר בכל מקום שיהא נשכר כאן ת"ל בעליו שלם ישלם הבעלים משלמין ואין הבעלים נוטלין (ת) הא לא דברה תורה אלא בזמן ששניהן שווין:

ל"ו. או נודע בבית דין בבעלים מניין ת"ל (פס' כ"ט) והועד בבעליו. הא אין העדה אלא בפני בית דין ובפני בעלים (א): נגח. הרי יום: תמול. הרי שנים: שלשום. הרי שלשה הוי אין מועד עד שיועד שלשה ימים ולא שלשה פעמים (ב): ולא ישמרנו בעליו. הא אם שמרו כראוי ויצא והזיק פטור (ג): ולא ישמרנו. לרבות שואל ושומר חנם ונושא שכר ושוכר כבעליון (ד): ד"א ולא ישמרנו מי שיש בו דעת יצאו חרש שוטה וקטן שאין [בהן] דעת לשמור (ה): שלם ישלם. לרבות של חרש שוטה וקטן הא כיצד מעמידין להן אפטרופין ומעידים בפני אפטרופין ואם הזיקו יהוא חייבין לשלם (ו): שור תחת השור. מלמד שמשלם נזק שלם: והמת יהיה לו. לניזק (ז): יכול יהא אומר לו תן לי מאה [מנה] תחת שורי (והלא) [והלה] אומר טול שור יפה חמש סלעים תחת שורך ת"ל שור תחת השור מה תחת האמור להלן דמים (ח) אף כאן דמים: והמת יהיה לו. מיטפל בנבלה עד שימציאה לו (ט):

ל"ז. כי יגנב איש אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל ישלם בין איש בין אשה א"כ למה נאמר איש לענין שלמטה האיש נמכר בגניבו ואין האשה נמכרת בגניבה (י): שור או שה. אין לי אלא שור ושה המיוחדין מניין לרבות הכלאים ת"ל או שה (כ) יכול שאני מרבה את הכוי ת"ל חמשה בקר ישלם תחת השור [וגו'] את שכולו שה יצא זה שאין כולו שה (ל): וטבחו. לפי [ש]יצאת בהמה טמאה שאין לה טביחה משמע מוציא את בהמה טמאה שאין לה טביחה ומביא את חיה טהורה שיש

ק) ב"ק ט"ו ע"א וע' רמב"ם פ"א מה' נ"מ ה"ג. ר) ב"ק ל"ד ע"א, תוספתא ב"ק פ"ג ה"ג. ש) ב"ק ל"ד ע"ב, רמב"ם פ"ז מה' נ"מ ה"ח. ת) ב"ק ל"ד ע"ב, וע' מכילתא. א) ב"ק כ"ד ע"א וע"ל פ' כ"ט. ב) שם כ"ג ע"ב. ג) ב"ק מ"ה ע"ב. ד) פ' כ"ט. ה) כדלעיל פ' כ"ט אות ו'. ו) ב"ק ל"ט ע"א. ז) ע' מכילתא סוף פי"א וב"ק י' ע"ב בשם תנא דבי חזקיה. ח) ע' לעיל פ' כ"ד אות פ'. ט) ע"ל פ' ל"ד אות ח'. י) ע' לקמן פ' כ"ב פ' ב'. כ) ב"ק ע"ז ע"ב. ל) תוספתא ב"ק פ"ז הע"ז.

לה טביחה ת"ל שור ולא חיה שהיה בדין ומה בהמה שאינה במצות כסוי הרי היא בתשלומי ארבעה וחמשה חיה שהיא במצות כסוי אינו דין שתהא בתשלומי ארבעה וחמשה ת"ל שור ולא חיה (מ): שה. ולא עופות שהיה בדין מה בהמה שאינה [באם] על הבן הרי היא בתשלומי ארבעה וחמשה עוף שהוא באם על הבן אינו דין שיהא בתשלומי ארבעה וחמשה ת"ל שה ולא עופות (נ): וטבחו או מכרו. אין לי אלא הוא שלוהו מניין ת"ל וטבחו או מכרו (ס): אין לי אלא גונב ומוכר גנב ונתן במתנה גנב והקיף גנב והחליף גנב ופרע בחובו מניין ת"ל או מכרו (ע) יכול גנב וירש ואחר כך טבח גנב והקדיש ואחר כך טבח יהא משלם תשלומי ארבעה וחמשה ת"ל כי יגנב איש שור או שה וטבחו או מכרו מה גניבה שאינה שלו אף טביחה ומכירה שאינה שלו יצא זה שהוא שלו (פ): יכול מכרו חוץ מידו וחוץ מרגלו יהא משלם תשלומי ארבעה וחמשה ת"ל וטבחו או מכרו מה טביחה כולה אף מכירה כולה (צ): וטבחו או מכרו. מכאן לשותפין שגנבו שאין חייבין עד שימכרו שניהם או יטבוחו [שניהם] שני וטבחו או מכרו (ק): וטבחו או מכרו. [ולא] מי שאין חייב על טבחו אלא משום מכרו יצא הגונב את הקדשים וטבחן שהוא חייב כרת משום שוחט קדשים בחוץ שיהא פטור מתשלומי ארבעה וחמשה (ר) יכול יהא חייב תשלומי כפל ת"ל (כ"ב ו') וגנב מבית האיש אם ימצא הגנב ישלם שנים מבית האיש ולא מבית הקדש (ש): וטבחו. פרט לשוחט ונתנבלה בידו ולנוחר ולמעקר (ת) או יכול שאני מוציא את הטרפה ת"ל וטבחו שחיטה שאינה ראויה לאכילה שמה שחיטה (א): חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה. גזירת מלך: יכול יהא אומר תן לי מאה מנה תחת שורי והלה אומר טול חמשה (ב) שוורים בני חמש [חמש]° סלעים תחת שורך נאמר כן תחת ונאמר להלן תחת מה תחת האמור להלן אין משלם אלא דמים אף תחת האמור כן אינו משלם אלא דמים (ג): [ע"ב]° (ד):

[כ"ב]. א'. אם במחתרת אין לי אלא במחתרת מניין לרבות חצרו וגגתו וקרקיפו ת"ל ימצא הגנב מכל מקום אם כן למה נאמר במחתרת אלא במחתרת הכה ומת אין לו דמים יצא חוץ למחתרת דמים לו (ה): יכול יהא צריך עדים ת"ל במחתרת מחתרת היא עידותו (ו) אם כן למה נאמר ימצא לענין שלמעלה חמשה בקר ישלם יכול ישלם על פי עצמו ת"ל ימצא אין ימצא מכל מקום אלא בעדים (ז) [פ]° (ח):

מ) עי' ספרא אמור פרשה ח' ס"ח וט' וע' מכילתא. נ) עי' ספרא שם ולקוטי בתר לקוטי שלי צד 24 הערה ת"ג. ס) ע' כתובות ל"ג ע"ב, ויפה שיער החכם מהרי"י הלוי שנתחלפו שם מאמרי תנא דבי חזקיה ותנא דבי ר' ישמעאל. ע) ב"ק ע"ח ע"ב. פ) ב"ק ע"ד ע"ב. צ) ב"ק ע"ח ע"ב. ק) ע' ב"ק שם דהיינו מדעת שניהם. ר) כר' נחוני' בן הקנה דכרת פוטר מתשלומין, ול"ע דהא בלא"ה פטור מוגנב מבית השים ואפשר דאיצטריך לר"ש דס"ל בקדשים שחייב באחריותן וגנב מבית השים קרינן בהן. ש) ב"ק ע"ו ע"א. ת) ב"ק ע"ח ע"ב. א) שם ע' ע"א. ב) מכאן עד כ"ב ח' היו לפני משנה עליה מכ"י (אקספארד ?) מכילתא דרשב"י אשר בטובו שלח לי הרב מו"ה שניאור זלמן שעכטער, ראש בית"מ לרבנים אשר בנעוויארק, ומה שהוספתי והגהתי עפ"י כ"י זה רשמתי בסימן עגול כזה °. וגם מחקתי עפ"י אותו כ"י כמה מאמרים שהדפסתי בהפלם באשר ראיתי שלא לוקחו ממכדרשב"י. ג) ע"ל צד 136 אות ח'. ד) כן כתוב בכ"י וצ"ל דהוא פרק או פסקא ע"ב. ה) פליג אברייתא דרשב"י בירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ח. והוא כתני ר"ח שם, אביו של חזקיה וכ"ה ברמב"ם פ"ט מה' גניבה ה"א. ו) כלומר העדאתו והיינו התראתו כדאיתא בסנהדרין ע"ב ע"ב. ז) ע' ספרי דברים פי' קנ"ח. ח) כ"כ בכ"י וצ"ל ע"ב פ והיינו פרק או פסקא ע"ג, עיין לקמן סוף פסוק ב'.

והכה. בכל אדם: ומת. בכל דבר: אין לו דם. אין לו דמים. בין בחול בין בשבת (ט): °[ולהלן הוא אומר דם לו דמים לו בין בחול בין בשבת]°:

ב'. **אם זרחה השמש עליו** וכי עליו בלבד (היא) [חמה]° זורחת והלא על כל העולם כולו היא זורחת אלא מה זריחת שמש שהיא בגלוי כך כל (דבר) °שהוא [בגלוי]° מה זריחת שמש שלום לו כך כל דבר שהוא שלום לו (י): דם לו דמים לו. בין בחול בין בשבת (כ) °[להלן הוא אומר (דב' כ"ב כ"ו) כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה. הרי הלז כזה מה זה ספק נפשות (ל) אף זה ספק נפשות. מה זה אם מוחא (מ) בידו להורגו קדם להורגו (נ): אף זה אם מוחה להורגו קדם להורגו הוי]° דמים לו שלם ישלם. הא אם אין לו דמים אינו משלם (ס) °[מה זה מיוחד עשה את שאין מיתכון כמתכוין. נידון בנפשו פטור מן הממון כך כל דבר נעשה את שאין מיתכוין כמיתכוין נידון בנפשו פטור מן הממון]° (ע): אם אין לו. מלמד שאין שמין לו בראוי כבמוחזק (פ) °[אם אין לו מלמד שאין שמין מן המטלטלין]° (צ) אם אין לו. מלמד שאין ממתינין לו עד שימות אביו או עד שתבוא ספינתו ממדינת הים: ונמכר בגניבתו. אין נמכר (בסמומו) [בזמומו] (ק) ונמכר בגניבו אין נמכר (באפילו) [בכפלו] ונמכר בגניבו אין נמכר ונישנה (על ידי אחר)° °[בגנבו. אין לך עליו מעתה (ר) ר' אלעזר אומר עד שיהא שקול כנגד גניבו]° ונמכר בגניבו (ש) האיש נמכר בגניבו ואין האשה נמכרת בגניבתה (ת): **[ע"ד פ']°**

ג'. **אם המצא תמצא בידו הגניבה** ראו אותו שנכנס ולא מצאו בידו גניבה מצאו בידו גניבה ולא ראו אותו שנכנס פטור עד שיראו אותו שנכנס וימצאו בידו גניבה (א): מכלל שנ' [להלן]° (פס' ו') וגנב מבית האיש מגיד [הכתוב]° שאינו חייב עד שיוציאו מרשות בעל הבית (ב) יכול אף זה כן מניין אתה אומר הגביהו ברשות בעל הבית הרי זה חייב (ג) ת"ל אם המצא תמצא בידו הגניבה: משור. °[לפי שמצינו בתשלומי ארבעה וחמשה . . . שהגונב בשתפות ושותף שגנב מחברו שהוא פטור יכול אף זה כן ת"ל משור]° אפילו מקצת שור (לרבות שותפין שגנבו)° (ד): עד שה. לפי שמצינו בתשלומי ארבעה וחמשה שאם מכרו חוץ מידו וחוץ מרגלו שהוא פטור (ה) יכול אף זה כן ת"ל עד שה אפילו מקצת שה: משור עד חמור עד שה חיים. (יאמר) [ייאמר]° שור וגניבה והכל בכלל אלו כן הייתי אומר מה זה מיוחד שיש בו בכורה למזבח אף כשאני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו בכורה למזבח והיזה זה שה ת"ל שה כבר שה אמור מה ת"ל (גניבה) [הגניבה]° לרבות דבר אחר: (יאמר) [ייאמר]° שור ושה (וגניבה) [והגניבה]° (והלא) [והכל]° בכלל אלו כן הייתי אומר מה זה מיוחד שיש בו (בכורה) [בכור]° לכהנים אף כשאני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו (בכורה) [בכור]° לכהנים והיזה זה זה החמור ת"ל חמור כבר חמור אמור מה ת"ל [ה]גניבה

ט) סנהדרין ע"ב ע"ב. י) שם ע"ב ע"א ועי' מכילתא. כ) לפקח עליו את הגל כדמפרש בסנהדרין ע"ב ע"ב. ל) עי' מכילתא. מ) מוחה כמו מכה. נ) הבא להורגך השכם להורגו. ס) שם ע"ב ע"א. ע) עי' לעיל דף 126 הערה ה'. פ) שאם יש לגנב הון לגבות אחר זמן אין שמין החוב לנגנב. צ) אולי צ"ל כרי"ה או כסף או מיטב, ב"ק ע' ע"א. ק) מכות ב' ע"ב. ר) כנראה ס"ל אפילו הגנבה שוה יותר מכסף ממכרו אינו חייב לשלם אח"כ, והרמב"ם פ"ג מה' גניבה הי"ד לא פסק כן. ש) קידושין י"ח ע"א. ת) ע"ל סי' כ"א פי' ז'. א) ע' שבועות מ"ו ע"א. ב) היינו אם לא הגביהו אלא משכו וילך. ג) ע' ב"ק ע"ט ע"א. ד) ב"מ ח' ע"א. ה) לעיל דף 137 אות ל'.

לרבות דבר אחר: יאמר שור ושה וחמור וגניבה (והלא) [והכל]° בכלל אלו כן הייתי אומר מה אלו מיוחדין (ו) שיש (בה) [בהן]° רוח חיים אף כשאני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו רוח חיים ת"ל חיים כבר חיים אמורין מה ת"ל [ה]גניבה לרבות דבר אחר: יכול הגונב את בנו ומכרו יהא (חייב) [משלם]° תשלומי (כפל) [כפול]° ודין הוא מה אם אלו שאין חייב על מכירתן מיתה משלם תשלומי (כפל) [כפול]° בנו שחייב על מכירתו מיתה (ז) אינו דין שישלם תשלומי כפל ת"ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין שזכאי במכירתן יצא בנו שאין זכאי במכירתו: מוציא אני את בנו שאין זכאי במכירתו ועד אן לא אוציא את בתו שזכאי במכירתה ת"ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין שזכאי במכירתן לעולם יצאת בתו שאין זכאי במכירתה לעולם: מוציא אני את בתו שאין זכאי במכירתה לעולם ועד אן לא אוציא את הקרקעות שזכאי במכירתן לעולם ת"ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין [שיש בהן]° שבר ושביה ומתה יצאו קרעות שאין בהן שבר ושביה ומיתה (ח): מוציא אני את הקרקעות שאין בהן שבר ושביה ומיתה ועד אן לא אוציא את העבדים שיש בהן שבר ושביה ומיתה ת"ל משור עד חמור עד שה מה אלו [מיוחדין]° ששמירתן עליך יצאו עבדים שאין שמירתן עליך: מוציא אני את העבדים שאין שמירתן עליך ועד אן לא אוציא את השטרות ששמירתן [עליך]° ת"ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין שמתנתן גמורה (ט) לך יצאו שטרות שאין לך בהן אלא ראיה (י): חיים שנים ישלם. אע"פ [שלא]° בשבועה (כ) °[והלא דין הוא חייב כן וחייב בבעל הבית מה מצינו בבעל . . הבית (ל) שאין משלם אלא לאחר שבועה אף זה לא ישלם אלא לאחר שבועה ועוד קל וחומר מה בעל הבית שמשלם חומש ואשם (מ) אין משלם אלא לאחר שבועה זה שאין משלם חומש ואשם אינו דין שלא ישלם [אלא] לאחר שבועה ת"ל חיים שנים ישלם אע"פ שלא בשבועה. יכול בשבועה [על פי] עצמו ודין הוא חייב כן וחייב בבעל הבית מה מצינו בבעל הבית אין משלם על פי עצמו (נ) אף זה לא ישלם על פי עצמו. ועוד קל וחומר ומה בעל הבית שמשלם חומש ואשם אין משלם על פי עצמו זה שאין משלם חומש ואשם אינו דין שלא ישלם על פי עצמו. לא אם אמרת בבעל הבית שאין משלם [אלא] לאחר שבועה תאמר בזה שמשלם לפני שבועה ולאחר שבועה. הואיל ומשלם לפני שבועה ולאחר שבועה ישלם על פי עצמו ת"ל (כי ימצא) [אם המצא] אין ימצא בכל מקום אלא עדים]°:

ד'. **כי יבער** המבער חייב [לשלם]° מכאן אתה אומר הגנבים שפתחו את הדיר ופתחו את המוקצה ויצתה (ס) בהמה והזיקה הגנבים פטורין ובעל הבית פטור שנ' ושלח את בעירה יצא זה שלא שלח הוציאוה הגנבים הגנבין חייבין ובעל הבית פטור שנ' כי יבער ישלם המבער חייב לשלם: נעל כראוי וקשר כראוי °[ועשה לה מחיצה גבוהא עשרה טפחים ומסרה לזקן ולחולה שיש בו דעת]° ויצתה [בהמה]° והזיקה פטור שנ' ושלח את בעירה יצא זה שלא שלח: נעל שלא כראוי וקשר שלא כראוי °[ועשה מחיצה שאינה גבוהה עשרה טפחים]° (או שמסרה) [ומסרה]° לחרש שוטה וקטן °[שאין

ו) עי' כל זה בב"ק ס"ג ע"ב בשם תנא דבי חזקי'. ז) אם אחר גנב את בנו ומכרו חייב עליו מיתה. ח) עי' ירושלמי שבועות פ"ו ה"ו. ט) בכ"י גר': שמכתן עליך גמורה לך. והוא ט"ס עי' לקמן פס' ח'. י) ע' לקמן פ' ח' על כל דבר פשע. כ) ברייתא דב"ק ס"ד ע"ב. ל) הוא השומר כדכתיב ונקרב בעל הבית. מ) אם כפר ונשבע ואח"כ הודה. נ) כדכתיב אשר ירשיעון אל' פרט למרשיע את עצמו. ס) בכ"י כ': ויצתא.

בהם דעת]° ויצתה [בהמה]° והזיקה חייב שני' כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם (ע): שדה או כרם. אין לי אלא שדה וכרם המיוחדין מניין לרבות כל דבר ת"ל או כרם (פ) יכול שאני (צ) מביא את שקרעה כסות ושאכלה את הכלים (ק) ת"ל כרם מה כרם מיוחד שהוא (ר) פירות אף כל דבר שהוא פירות או מה כרם פירות גמורין אף אין לי אלא פירות גמורין מניין אפילו אכלה זרעין ושתלין (ש) °[הרי אלו שמין לו]° ת"ל שדה: °[ר' שמעון אומר כרם והלא הכרם בכלל שדה היה מה תלמוד לומר שדה או כרם מלמד שאם אכלה פגין או בושר רואין אותן כאילו הן פירות גמורין (ת): ושלח את בעירה. בהמה שהיתה מהלכת כדרכה ברשות רבים ונפלה לגינה וניהנתה אם שלא מאיליה משלמת מה שניהנתה. ואם מאיליה משלמת מה שהזיקה (א). אין שמין בית קב מפני שהוא משביח. ולא בית כור מפני שהוא (. . . נים) [פוגם] אלא שמין בית סאה באותה שדה כמה היתה יפה וכמה היא יפה (ב): ושלח את בעירה. אין לי אלא שן לאכול את הראוי לה מנין לרגל לשבר בדרך הלוכה (ג) תלמוד לומר ושלח את בעירה לא השן בכלל הרגל היית שני' (ישעי' ה' ה') הסר מסוכתו והיה לבער פרוץ גדרו והיה למרמס (ד) ואין לי אלא אלו בלבד מנין הזיקה בדרך הילוכה בגופה כדרך הילוכה חמור במשוי שעליו כדרך הילוכו (ה) מה אילו מיוחדין שהזיקו כדרכן ובראוי להן משלמין נזק שלם כך כל המזיק כדרכו ובראוי לו משלם נזק שלם. ע"ט]° ושלח את בעירה. אין לי אלא שן לאכול את הראוי לה ורגל לשבר כדרך הלוכה מניין לשן לאכול את שאין ראוי לה ולרגל לשבר שלא כדרך הלוכה ת"ל ובער בשדה אחר לרבות דברים אחרים יכול על הכל משלם נזק שלם ודין הוא והלא שור שהזיק את חבירו בכלל היה ולמה יצא להקיש אליו מה שור מיוחד שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם כך כל דבר שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם (ו): °[ובער בשדה אחר. ולא בשדה בעל הבית (ז). יכול אף על פי שנתן לו רשות בעל הבית לגדוש תלמוד לומר ובער בשדה מכל מקום (ח): פ']° מיטב שדהו ומיטב כרמו [ישלם.]° מלמד שאין שמין לו אלא מן העדית (ט) °[יכול אם הזיקה בזיבורית יהו שמין לו מן העידית (י) ת"ל שדה שדה אמורה למעלה ואין לי אלא (כ) בלבד]° מניין לכל המשלם קנס (ל) (שאינו משלם) [שאין שמין לו]° אלא מן העדית ת"ל מיטב שדהו ומיטב כרמו זה בנין אב לכל המשלם קנס שאין שמין לו אלא מן העדית: מיטב שדהו ומיטב כרמו. מלמד שאין שמין לו אלא מן המטלטלין (מ) [אין לי אלא זה בלבד]° מניין לכל המשלם קנס (שלא

ע) ב"ק כ"ה ע"ב ותוספתא שם פ"ו י"ט. פ) דרש או כדלעיל כ"א ל"ז ועיי"ש הערה כ'. צ) בכ"י כתוב: שני. ק) ב"ק י"ט ע"ב ועי' מכילתא. ר) בכ"י כ' שהו. ש) בכ"י גר': ראתה זרעים ואכלה זרעים. ת) ע' ב"ק כ"ח ע"ב וכ"ט ע"א. א) ב"ק כ"ה ע"ב. ב) תוספתא ב"ק פ"ו כ"א וירושלמי שם פ"ו ה"ב. ג) ב"ק ט"ו ע"ב. ד) ירושלמי ר"פ ב"ק. ה) ב"ק י"ז ע"ב. ו) עי' ב"ק י"ז ע"א וי"ט ע"ב. ז) ב"ק כ"א ע"ב. ח) ב"ק כ"ט ע"ב. ט) גיטין מ"ח ע"ב. י) נ"ל לפרש: יכול שישלם מן העידית קרקע גדולה כמו הזיבורית שהזיקה ת"ל שדהו שלא ישלם מן העידית רק קרקע שהיא שוה כמו השדה שאמורה למעלה כי יבער איש שדה דהיינו השדה שהזיקה. כ) נ"ל: אלא זה בלבד. ל) לכאורה היה נראה להגיה דצ"ל נזק במקום קנס, אך קשה להגיה ד' פעמים דאפשר דתנא דברייתא דילן קרי לתשלומי נזקי ממונו קנס, ועיין בתוספות י' ע"א דתנא קנס חכמים במקום תקנת חכמים. מ) דמטלטלין כל מילי מיטב הוא כמ"ש בב"ק ז' ע"ב, ועי' רמב"ם פ"ח מה' נ"מ ה"י. ובכ"י גרס שאין שמין לו מן המטלטלין אך לקמן גם בכ"י גר' ב' פעמים: אלא מן המטלטלין.

ישלם) [שאין שמין לו]° אלא מן המטלטלין ת"ל מיטב שדהו ומיטב כרמו זה בנין אב לכל המשלם קנס (שלא ישלם) [שאין שמין לו]° אלא מן המטלטלין: °[מיטב שדהו וגו' מלמד שאין שמין בראוי כבמוחזק (נ): כרמו. פרט לגבוה (ס): ישלם. מכל מקום שני' ישלם משלם נזק שלם: פ"א]°

ה'. כי תצא אש לעשות את שאין מתכוין כמתכוין (ע) המדליק בתוך שלו יצתה אש ואכלה בתוך של חבירו הרי זה חייב (פ) יכול עברה נחל או שלולית דרך היחיד (צ) ודרך הרבים שש עשרה אמה וגדר שהוא גבוה ארבע אמות יהא חייב (ק) ת"ל ומצאה עד שיהא מצוי לה יכול עד שיהא מכביש למטה והולך (ר) ת"ל קוצים או מה קוצים שגדלו מחמת עצמן יכול אין לי אלא דבר שגדל מחמת עצמו ת"ל גדיש או מה גדיש מיוחד שהוא תלוש מן הקרקע יכול אין לי אלא דבר שהוא תלוש מן הקרקע ת"ל קמה או מה אלו מיוחדין שהן ראוין לדלוק יכול אין לי אלא דבר שראוי לדלוק מניין ספספה נירות ספספה מציבות של שיש (ש) ומצבות של פשתן ואבנים שמתוקנות לו לכבשנו ת"ל שדה (ת) אין לי אלא דבר שלא הובער דבר שהובער מנין (כבשנו) [אכלה כבשנות]° של סיד כבשנות של יוצרין ת"ל המבעיר את הבערה (א) °[אין לי אלא המבעיר המכבה מנין כיבת כבשנות של סיד כבשנות של יוצרים תלמוד לומר הבעירה (ב) או יכול אף המגדיש בתוך שדה חבירו שלא ברשות ת"ל גדיש וקמה מה קמה בתוך שלו אף גדיש בתוך שלו (ג): פ"ב המדליק בתוך שלו ויצתא אש ואכלה גדישו של חבירו הרי זה חיב. היו בו כילים ודלקו חייב על הגדיש וחיב על הכלים דברי ר' יהודה. וחכמים אומרים רואין את מקום הכלים כאילו מלא תבואה אין משלמין אלא דמי גדיש בלבד. מודה ר' יהודה לחכמים במשאיל מקום לחבירו להגדיש והטמין בו כילים ודלקו. אין משלמין אלא דמי גדיש בלבד. היה גדיש חיטין ומחופה שעורין. או שעורין ומחופה חיטין אין משלמין לו אלא דמי גדיש בלבד (ד)]° היה שור קשור בגדיש ודלק עמו או חמור קשור בגדיש ודלק עמו חייב ואם היו מותרין פטור שני' גדיש וקמה מה אלו מיוחדין שאין יכולין לברוח יצאו אלו שיכולין לברוח (ה): לפי שמצינו בשור שאם מסרו לחרש שוטה וקטן שהוא חייב יכול אף השולח את הבערה ביד חרש שוטה וקטן יהא חייב (ו) ת"ל כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם: °[המדליק בתוך שלו ויצתא אש ואכלה בחצירו של חבירו הרי זה חיב שכן דרך חצר להיות מכנים את הכל לתוכה (ז). ואין לי אלא אלו בלבד מנין המכה בפטיש ויצא והזיק בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים (ח) ונפח שהניח גץ על גבי ברזל ויצא והזיק בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים מה זה מיוחד שעושה בתוך שלו ומזיק בשאינו שלו הרי הוא חיב. כך כל

נ) ע' לעיל לד 138 הערה פ'. ס) ע' ב"ק ו' ע"ב תוס' ד"ה שור רעהו. ע) מכילתא. פ) ע' ב"ק ס"א ע"ב. בכ"י איתא כאן: מה זה מיוחד עשה את שאין מתכוין כמתכוין כך כל דבר נעשה את שאין מתכוין כמתכוין. עכ"ל, וצריך להיות לעיל אחרי: שאין מתכוין כמתכוין. צ) בכ"י גר': דרך רשות היחיד. ק) שם. ר) שהאש הולכת ומסרכת בעשבים ובקשים שעל גבי קרקע וכפירש"י ב"ק ס"א ע"א על מכבשת. ובכ"י גר' מכבה לפניה והולך. ש) בכ"י גר': מעוזות של שיש, וצ"ל דתחת „מצבות של פשתן" צ"ל „מעוזות של פשתן" והוא מענה האדמה שהפשתן זרוע שם. ת) ירושלמי ב"ק פ"ו ה"ח, ובבלי ס' ע"א. א) אף המבעיר מה שבוער חייב. ועי' כלים פ"ח מ"ט. ב) כלומר אף המזיק את הבעירה דהיינו שמכבה חייב. ג) עי' ב"ק נ"ט ע"ב. ד) ב"ק ס"א ע"ב וס"ב ע"א. ה) ב"ק שם. ו) ב"ק נ"ט ע"ב. ז) ב"ק ס"א ע"ב. ח) ב"ק ס"ב ע"ב.

העושה בתוך שלו ומזיק בשאינו שלו יהא חיב.]° אין לי אלא אלו בלבד מניין אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור אחד הביא את האור ואחד הביא את העצים מניין שאחרון אחרון חייב ת"ל כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם אין לי אלא אלו בלבד מניין אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור ובא אחר (וניבה המנבה הוא שחייב) °[וניבח יש בו כדי לנבח הרי הו חיב]° ת"ל כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם (ט): הרי ארבעה אבות נזיקין השור והבור המבעה וההבער לא [הרי]° השור כהרי המבעה ולא [הרי]° המבעה כהרי השור לא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בה רוח חיים ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק לכך נאמרו ארבעתן (י): [פ"ד]°

ו'. **כי יתן איש (אל רעהו)**° אין מתנת קטן כלום °[אין לי אלא בזמן שנתן קטן ותבע קטן. נתן קטן ותבע גדול מנין שני' עד האל' יבא דבר שניהם עד שתהא שעת תביעה ושעת נתינה שוין]° (כ): איש. פרט לגבוה (ל) אין לי אלא בזמן שנתן להקדש נתן לו הקדש מניין ת"ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו רעהו ולא של הקדש (מ) °[אין לי אלא בזמן שנתן להקדיש ונתן לו הקדיש נתן לגיזבר ופדאו: חולין והקדישו מנין ת"ל עד האל' יבא דבר שניהם עד שתהא שעת תביעה ושעת נתינה שוין]° (נ): רעהו. פרט לאחרים: רעהו פרט לגר תושב (ס) אין לי אלא בזמן שנתן לגוי נתן לו הגוי מניין ת"ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו: °[ואין לי אלא בזמן שנתן לגוי ונתן לו הגוי. נתן לגוי וניתגיר או שנתן לו הגוי ואחר כך ניתגיר מנין ת"ל עד האל' יב' דב' שני' עד שתהא שעת תביעה ושעת נתינה שוין]° (ע) כסף. מה כסף מן הגדל בארץ יכול שאני מוציא את כלי הים (פ) [שאינן] מן הגדל בארץ ת"ל או כלים °[דב' ר' יהודה]°: לפי שמצינו שחייב בטענה וחייב בהודאה מה הודאה בשווה פרוטה אף הטענה בשווה פרוטה ת"ל כסף מעה כסף דברי בית שמאי ובית הלל אומרין [הטענה]° שתי כסף (צ): [פ"ה]° °[מכלל שני' רעהו פרט לגבוה יכול שני מוציא את כסף מעשר תלמוד לומר כסף:]° (ק) °[לשמור. ולא לאבד]°: לשמר. ולא לחלק לעניים לשמר ולא להשליך לשמר ולא ליתן במתנה (ר): וגנב מבית האיש. ולא מראש (הגג) [גגו]° (ש) מגיד שאם לא שמר כדרך השומרין חייב: וגנב מבית האיש. ולא מבית (הגונב) [הגנב]° (ת) אין הגונב אחר הגנב משלם תשלומי כפל ולא הטובח ומוכר אחר הגנב משלם תשלומי ארבעה וחמשה: אם ימצא הגנב ישלם שנים. מה אני צריך (והרי) [והלא]° כבר נאמר אם המצא תמצא בידו הגניבה (שנים ישלם)° מה ת"ל אם ימצא הגנב מגיד שאם שלם לבעל הפקדון ואחר כך נמצא הגנב משלם תשלומי כפל או תשלומי ארבעה וחמשה (לשומר) [לשיני]° (א): ר' ישמעאל אומר אם ימצא הגנב

ט) כל זה במשנה שם. י) עי' מכילתא ומשנה ריש ב"ק. כ) כל זה בב"ק ק"ו ע"ב. ל) עי' תוס' ב"ק ס"ג ע"א ד"ה רעהו. מ) ע' ב"מ כ"ו ע"א כ"ז ע"ב. נ) ע' רמב"ם פ"ב מה' שכירות ה"ה. ס) עי' לעיל כ"א ל"ה, ולקמן צד 145 אות י'. ע) רמב"ם פ"ב מה' שכירות ה"ה. פ) ובירושלמי שבועות פ"ו ה"א תני ר"כ או כלים להביא כלי חרס. ועי' כלים פי"ז מי"ג. צ) משנה ריש קידושין ועי' ירושלמי שם. ק) אולם ס"ל כר"י בקידושין כ"ד ע"ב דמעשר ממון הדיוט הוא ואולי יש לחלק בין מעשר לכסף מעשר כדאשכחן בירושלמי מ"ש פ"א ה"א, ע' רמב"ם פ"ז מה' מ"ש ה"כ. ר) ב"ק נ"ג ע"א וירושלמי שבועות פ"ח ה"א. ש) ירושלמי שבועות פ"ח ה"א. ת) מכילתא, ב"ק ס"ט ע"ב. א) משנה ב"מ נ"ג ע"ב ועיי"ש בירושלמי.

מה אני צריך והלא כבר נאמר אם המצא תמצא בידו הגניבה מה ת"ל אם ימצא הגנב אם ימצאו לו עדים לבעל הבית שטענו טענת גנב הרי זה משלם תשלומי כפל (ב) יכול ישלם על פי עצמו °[ודין הוא חייב כן וחייב בגנב מה מצינו בגנב אין משלם על פי עצמו אף זה לא ישלם על פי עצמו. לא אם אמרת בגנב שמשלם תשלומי כפול (ג) תומר בזה שאין משלם תשלומי כפול הואיל ואין משלם תשלומי כפול ישלם על פי עצמו]° ת"ל ימצא אין ימצא בכל מקום אלא בעדים (ד): יכול ישלם לפני שבועה ולאחר שבועה °[ודין הוא חייב כן וחייב בגנב מה מצינו בגנב משלם לפני שבועה ולאחר שבועה אף זה ישלם לפני שבועה ולאחר שבועה. ועוד קול וחומר ומה גנב שאין משלם חומש ואשם משלם לפני שבועה ולאחר שבועה זה שמשלם חומש ואשם אינו דין שישלם לפני שבועה ולאחר שבועה]° ת"ל °[המצא תמצא בידו הגנ' אימתי ... מיתיחדת לאחר שבועה דבר אחר]° אשר ירשיעון אלהים אימתי נקרא רשע לאחר שבועה (ה): [פ"ו]° °[יכול יהא חייב על טענת אבוד ודין הוא חייב כזו וחייב בנושא שכר. מה מצינו בנושא שכר אינו חיב על טענת אבוד. אף זה לא יהא חיב על טענת אבוד. ועוד קול וחומר ומה נושא שכר שמשלם אבידה וגניבה אינו חייב על טענת אבוד זה שאין משלם אבידה וגניבה אינו דין שלא יהא חיב על טענת אבוד ולא אם אמרת בנושא שכר שאין משלם תשלומי כפול תאמר בזה שמשלם תשלומי כפול ת"ל אם ימצא הגנב על הגניבה הוא חיב. ואינו חיב על טענת אבוד (ו) יכול אם אבדו או שנגנבו אצלו יהא חיב ודין הוא חיב כזו וחייב בנושא שכר מה מצינו בנושא שכר משלם אבדה וגניבה אף זה ישלם אבידה וגניבה. ועוד קול וחומר מה נושא שכר שאין משלם תשלומי כפול משלם אבידה וגניבה זה שמשלם תשלומי כפול אינו דין שישלם אבידה [וגניבה] ת"ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו (ז) יכול ישלם תשלומי כפול על שליחות יד ודין הוא חייב כזו וחייב בנושא שכר מה מצינו בנושא שכר שאין משלם תשלומי כפול על שליחות יד אף זה לא ישלם תשלומי כפול על שליחות יד. ועוד קול וחומר ומה נושא שכר שמשלם אבידה וגניבה אין משלם תשלומי כפול על שליהות יד זה שאין משלם אבידה וגניבה אינו דין שלא ישלם תשלומי כפול על שליחות יד. ולא אם אמרת בנושא שכר שאין משלם תשלומי כפול תימר בזה שמשלם תשלומי כפול ת"ל (פס' ג') אם המצא תמצא בידו הגג' על הגניבה משלם תשלומי כפול ואין משלם תשלומי כפול על שליחות יד: פ"ז]°

ז'. **אם לא ימצא הגנב** אם לא ימצאו לו עדים לבעל הבית שטענו טענת גנב (ח): ונקרב בעל הבית אל האלהים. לשבועה °[או יכול לתשלומין ת"ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. ד"א נאמרה כן קריבה ונאמ' להלן קריבה. מה קריבה האמ' להלן שבועה, אף קריבה האמ' כן שבועה.]° (ט): אם לא שלח ידו °[במלאכת רעהו. מה אני צריך והלא בידו היית מה תל' לומ' אם לא שלח ידו במל' רעה' הוציא כלים

ב) עי' ב"ק ס"ג ע"ב. ג) שלא בשבועה. ד) ע"ל פסוק ג'. ה) עי' ב"ק ס"ג ע"ב וירושלמי שבועות פ"ח ה"ג ולעיל פס' ג'. ו) ע' ב"ק ס"ג ע"ב. ז) דוקא על שליחות יד חייב ולא על אבידה וגניבה. ח) בכ"י גר': גונב. ט) במה"ג כתוב כאן כבמכילתא דר' ישמעאל: ונקרב בעל הבית וגו' שומע אני לשאול באורים ותומים וכו' ונקרב בעל הבית וגו' לשבועה אתה אומר לשבועה וכו' וכו' עד מה כאן בב"ד אף להלן בב"ד עכ"ל. וכאן הדפסתי עפ"י כ"י שעכטער והלשון צ"ע קצת וצ"ל דקריבה האמורה להלן היינו עד הא' יבוא דבר שניהם דזו היא קריבה וזו היא ביאה.

מתוך קלצטר(י) והוציא בהמה ורכב עליה חיב שנ' אם לא שלח ידו במל' רעהו שלה זה מכל מקום]⁰ (כ).

ח'. חישב לשלח יד [בפקדונו של חבירו]⁰ בית שמאי מחייבין ובית הלל פוטרין בית שמאי אומרין על כל דבר פשע לעשות את המחשבה כמעשה ובית הלל (פוטרין) [אומ']⁰ אם לא שלח ידו [במ' רע' מגיד שאינו חיב] עד שישלח יד אם כן למה נאמר על כל דבר פשע שיכול אין לי אלא הוא מניין לרבות את עבדו ואת שלוחו ת"ל על כל דבר פשע(ל): (מניין)⁰ היטה(מ) את החבית ונטל הימנה ונשברה אין משלם אלא רביעית (ת"ל) [שנ']⁰ על פשע על מה שפשע: עקרה(נ) משלם דמי כולה שנ' על כל דבר פשע על כל מה שפשע(ס) העבירה ממקום למקום ונשברה בתוך ידו לצורכו חייב לצורכה פטור(ע) שנ' (אם לא שלח ידו לצורך עצמו) ⁰[פשע יצא זה שלא פשע]⁰ [פ"ה]⁰: על כל דבר פשע על שור על חמור [על שה]⁰. ייאמר(פ) שור ופשע והכל בכלל אלו כן הייתי אומר מה זה מיוחד שיש בו בכורה למזבח ⁰[אף כשני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו בכור למזבח ואיזו זה שה תל' לומ' שה כבר שה אמור מה תל' לומ' פשע לרבות דבר אחר. ייאמר שור ושה ופשע והכל בכלל אילו כן הייתי אומר מה אילו מיוחדין שיש [בהן] בכור לכהנים אף (בשני) [כשני] מרבה אינו מרבה אלא דבר שיש בו בכור לכהנים ואיזו זה חמור תל' לומ' חמור כבר [חמור] אמור מה תל' לומ' פשע לרבות דבר אחר ייאמר (ושור) [שור] ושה וחמור ופשע והכל בכלל אילו כן הייתי אומ' מה אילו מיוחדין שיש בהן רוח חיים אף (בשני) [כשני] מרבה איני מרבה אלא]⁰ דבר שיש בו רוח חיים ת"ל שלמה יכול אף הקרקעות ת"ל על שור ⁰[על חמור על שה מה אילו מיוחדין שיש בהן שבר ושבויה ומיתה יצאו קרקעות שאין בהן שבר ושבויה ומיתה. ועד אן לא אוציא את העבדים שיש בהן שבר ומיתה תל' לומ' על שור על חמור על שה. מה אילו מיוחדין ששמירתן עליך יצאו עבדים שאין שמירתן עליך [מוציא אני את העבדים שאין שמירתן עליך] ולא אוציא את השטרות ששמירתן עליך תל' לומ' על שור על חמור על שה מה אילו מיוחדין שמתנתן גמורה לך יצאו שטרות]⁰ שאין [לך]⁰ בהן אלא ראייה (צ): [פ"ט]⁰ יכול יהא חייב על פחות משוה פרוטה ת"ל שלמה מה שלמה מיוחדת שיש בה [שוה]⁰ פרוטה (כך אינו חייב עד שיודה בפרוטה ויכפור בשתי מעין (ק) ותהיה ההודיה ממין הטענה) (ר) ⁰[חיב להכריז כך כל דבר שיש בו שוה פרוטה חיב להכריז]⁰ (ש) טענו שור וחמור (ושה)⁰ והודה באחד מהן הרי זה חייב שנ' על שור ועל כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה על חמור ועל כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה על שה ועל כל (שלמה) [אבדה]⁰ אשר יאמר כי הוא זה: טענו בשור והודה בשה בשה והודה בשור פטור מה ראית להביא את זה ולהוציא את זה מביא אני את זה שהודה מקצת טענה (ת) ומוציא אני את זה שלא הודה מקצת טענה: ⁰[מנה לי בידך אין לך בידי והיה . . . לך בידי ונתתיו לך (א). יש (לך)

י) הוא קלסתר, והיינו סל, ע' כלים פ"כ מ"א. כ) ע' ב"מ מ"א ע"א. ל) ב"מ מ"ד ע"א, ועי' מכילתא. מ) בכ"י גר': היטה. נ) בכ"י גר': עקרה. ס) ב"מ מ"ג ע"ב. ע) עי' ב"מ מ' ע"ב. פ) כן הגירסא בכ"י. צ) ע"ל פסוק ג'. ק) שבועות ל"ט ע"ב, רמב"ם פ"ג מה' טוען ונטען ה"א. ר) שבועות ל"ח ע"ב. ש) דקרא גם בשומר אבידה איירי דכתיב על כל אבדה, עיין ב"ק כ"ז ע"א וב"מ כ"ז ע"א. ת) דטענו חטין ושעורין והודה בא' מהן חייב, שבועות מ' ע"א. א) כנראה הכ"י מכאן עד מה לאיש וכו' נמחק ומטושטש, וע' שבועות ל"ח ע"ב ושם מ' ע"ב.

[לי] בידך מנה וכסות ומנה ובהמה פטור נח . . . . . מהן חמשים דינר חיב מה ראית להביא את זה ולהוציא את זה אביא . . . אני את זה שהודה ממין הטענה ומוציא אני את זה שלא הודה ממין הטענה]⁰ (ב): אשר יאמר כי הוא זה. יכול כשם שהכפירה בשתי כסף כך ההודייה בשתי כסף ת"ל כי הוא זה אפילו שווה פרוטה (ג): עד האלהים יבא. טענו בחוץ והודה לו ובא לבית דין וכפר אם יש לו עדים שהודה בפניהם חייב (ד) ואם לאו פטור שנ' עד האלהים יבא דבר שניהם מה שדיברו שניהם בחוץ: עד האלהים יבא דבר שניהם. זו שבועה נאמר להלן שניהם (ה) ונאמר כאן שניהם מה להלן שבועה אף כאן שבועה מכאן אמרו שלשה נשבעין מן התורה השומר ומודה במקצת ומי שחייבו עד אחד (ו): מניין שאין מטין על פי אחד לחובה ת"ל אשר ירשיעון אלהים (ז): [אשר ירשיעון אלהים]. פרט למרשיע עצמו מכאן אמרו אין אדם משלם קנס על פי עצמו (ח): ישלם שנים לרעהו. ר' ישמעאל אומר קורא אני עליו כאן ישלם שנים וקורא אני עליו להלן ישלם אותו בראשו וחמישיתו יוסף עליו כיצד יתקיימו שני הכתובים כל המשלם את הקרן חייב בחומש וכל שאינו משלם את הקרן פטור מן החומש (ט): ישלם שנים לרעהו. לרעהו ולא להקדש לרעהו ולא לאחרים (י):

ט'. כי יתן איש אל רעהו יכול שתי הפרשיות כולן בענין אחד וכי כתוב וכי (כ) אינו אלא כי מלמד שהוא ענין אחר הוי פרשה ראשונה בשומר חנם פרשה שנייה בנושא שכר ושוכר (ל) שומר חנם נשבע על הכל ופטור שומר שכר פעמים נשבע [ופעמים] משלם (מ): כי יתן איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל ישלם בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש פרט לקטן (נ): רעהו. פרט לאחרים רעהו פרט לגר תושב רעהו פרט להקדש שאין חייבין עליהן שבועה (ס): חמור או שור או שה. אין לי אלא אלו המיוחדין מניין לרבות שאר בהמה ת"ל וכל בהמה (ע). מניין לרבות שאר המטלטלין ת"ל וכל לשמור. יכול שאני מרבה שטרות ועבדים וקרקעות ת"ל חמור או שור או שה מה אלו מטלטלין אף אין לי אלא מטלטלין (פ): ומת או נשבר או נשבה. יאמר מיתה מה אני צריך לומר שבוייה ושבורה אלו כן הייתי אומר מה מיתה מיוחדת שאין בו רוח חיים יצאת שבורה ושבויה שיש בהן רוח חיים צריך הכתי' לומר מתה שבורה ושבויה: יאמר שבורה מה אני צריך לומר שבויה ומתה אלו כן הייתי אומר מה שבורה מיוחדת שהיא בפניך (צ) יצאת שבויה ומתה שאין בפניך צריך כתי' לומר שבורה ושבויה: יאמר שבויה מה אני צריך לומר שבורה ומתה אלו כן הייתי אומר מה שבויה מיוחדת שיש בה רוח חיים יצאת שבורה ומתה שאין בהן רוח חיים (ק) צריך הכתי' לומר מתה שבורה ושבויה מניין לרבות שאר כל האונסין ת"ל מת או נשבר או נשבה (ר): ומת. שתהא מיתתו בידי שמים: או נשבר. ששברתו חיה: או נשבה. ששבוהו לסטין עדיין אני אומר השבר והשבי בין שיכול להצילה [בין שאינו יכול להצילה ת"ל ומת

ב) ע"כ נדפס עפ"י כ"י. ג) עי' צד 144 אות ק'. ד) והוא שאמר אתם עדי, סנהדרין כ"ט ע"א. ה) שבועת ה' תהיה בין שניהם. ו) רמב"ם פ"א מה' טוען ונטען ה"ב. ז) עי' לקמן כ"ג ב' לא תהיה אחרי רבים לרעות. ח) ב"ק ע"ה ע"א. ט) מכילתא. י) שם וע"ל פסוק ו' ורמב"ם פ"ב מה' שבועות ה"ה. כ) דיהי' משמע ו' מוסיף על ענין ראשון. ל) ב"מ צ"ד ע"ב. מ) שבועות מ"ט ע"א. נ) ע' שבועות מ"ב ע"א ב"ק ק"ו ע"ב. ס) ע"ל פסוק ו'. ע) עי' מכילתא. פ) שבועות מ"ג ע"א, ב"מ כ"ז ע"ב. צ) כלומר שעכ"פ הבהמה עדיין היא לפניך. ק) די"ל כיון שנשברה והיא טריפה הוי כאין בה רוח חיים. ר) צ"ל דדריש או לרבות כדלעיל צד 140 אות פ'.

מה מיתה שאינו יכול להצילה] אף שבר ושבוי שאינו יכול להציל (ש): אין רואה. בעדים הכתוב מדבר (ת) נאמר כאן רואה ונאמר להלן (ויק' ה' א') והוא עד או ראה מה ראה האמור להלן שני עדים אף רואה האמור כאן שני עדים: אין רואה שבועת ה' תהיה בין שניהם. הא יש עדים בעל הבית פטור מכל דבר איסי בן יהודה אומר אין ראה שבועת ה' תהיה בין שניהם הא יש רואה יביא ראיה ויפטר ואם לאו חייב לשלם (א): שבועת ה' תהיה בין שניהם. בנקיטת חפץ (ב): בין שניהם. להוציא את היורש: שניהם. להוציא את שכנגדו חשוד על השבועה: בין שניהם. שלא ישביענו הדיין על כרחו: ר' נתן אומר בין שניהם מגיד שהשבועה חלה על שניהם (ג):

י'. **שבועת ה' תהיה בין שניהם** אינה זזה מבין שניהם אם הנשבע נשבע על שקר סופה לחזור עליו אם המשביע משביע על שקר סופה לחזור עליו (ד) הדא דאמרי בין זכאי בין חייב לידי שבועה לא תקרב: אם לא שלח ידו. לצרכו אתה אומר לצרכו או שלא לצרכו הרי אתה דן נאמר כאן שליחות יד ונאמר להלן שליחות יד מה להלן לצרכו אף כאן לצרכו (ה): ולקח בעליו. מקבל ממנו השבועה (ו): ולא ישלם. מכאן אמרו בעל הנבלה מטפל בנבילתו (ז): ד"א ולקח בעליו ולא ישלם. כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין (ח): ד"א ולקח בעליו ולא ישלם כשהוא אומר שבועת ה' תהיה בין שניהם אין אנו יודעין איזה ישבע ויתן (ט) ת"ל ולקח בעליו ולא ישלם כיון שקיבלו בעלים שבועה הלא (י) פטור מלשלם יכול אף השכיר והנגזל והנחבל כן ת"ל בין שניהם פעמים שזה נשבע ופעמים שזה נשבע (כ): ד"א ולקח בעליו ולא ישלם השאילו שור ורבע את האדם ושור ונגח את האדם אם עד שלא נגמר דינו מסרו לבעליו פטור ואם משנגמר דינו מסרו לבעליו חייב (ל) שני ולקח בעליו ולא ישלם את שדרך בעלים לקבל אותו יצא זה שאין דרך בעלים לקבל אותו אמור מעתה אלו המטלטלין (מ):

י"א. **ואם גנב יגנב** אין לי אלא גנבה אבדה מניין הרי אתה דן הואיל וגניבה חסרון שמירה ואבידה חסרון שמירה אם למדת על הגניבה שחייב לשלם עליה אף אבדה חייב לשלם עליה (נ): מעמו. כל שהוא עמו אמר לו השאליני פרתך ושלחה לו ביד בנו ביד עבדו או ביד שלוחו וגנבה בדרך יכול יהא חייב (ס) ת"ל מעמו מרשותו של שומר: ישלם לבעליו. בין איש בין אשה בין קטן בין גדול: ד"א ישלם לבעליו אם לאו מה עלתה על לבי שלא לבעליו הוא משלם אם תאמר תקון מקרא הוא (ע) הרי כבר נאמר (פס' ד') מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם אין כן בעלים (פ) מה ת"ל ישלם לבעליו לבעליו ולא לבעל חוב לבעליו ולא לבעל הנזק ולא לבעל הפקדון מכאן אתה אומר היו לו פקדון או מלוה ביד אחרים למי יתנו ר' טרפון אומר ינתנו לכושל שבהן ור' עקיבה אומר ינתנו ליורשין שהיורשין פטורין מלשבע (צ):

ש) מכילתא. ת) מכילתא. א) ע' מכילתא וב"מ פ"ג ע"א. ב) עי' מכילתא ושבועות ל"ח ע"ב. ג) כל זה במכילתא. ד) זה פירוש על השבועה חלה על שניהם, ועי' שבועות מ"ז ע"ב תוס' ד"ה אלא ותוספתא שם פ"ו ה"ג. ה) מכילתא. ו) עי' ב"ק ק"ו ע"א. ז) מכילתא. ח) שבועות מ"ד ע"ב. ט) כלומר ישבע או יתן דאם לא נשבע משלם, וע' ירושלמי רפ"ז דשבועות. י) כמו הלא. כ) משנה רפ"ז דשבועות ומדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, וע' תוספתא שם פ"ו ה"ג. ל) ב"ק ל"ח ע"ב. מ) כנראה הוא דרש אחר שדרש מן ולקח דמיירי במטלטלין ומפרש דולקח קאי אפקדון. נ) מכילתא. ס) ב"מ ל"ח ע"ב. ע) דרך קרא לומר כן. פ) אין כתיב כאן ישלם לבעלים, הרי דאין דרך המקרא לומר כן. צ) כתובות פ"ד ע"א.

י"ב. **אם טרף יטרף** זה עדר דברי ר' יאשיהו אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר כה אמר ה' כאשר יציל הרועה מפי הארי שני כרעים או בדל אוזן (עמו' ג' י"ב): יביאהו עד. ר' יוחנן בירי' יאשיהו אומר יביאהו עד יביא עדים שנטרפה באונס (ק): [אבא שאול אומר יביא עדירה לב"ד וכן הוא אומר כאשר יציל הרועה מפי הארי וגו'] (ר) יביאהו עד [הטרפה. יוליך הבעלים אצל טרפה ויהא פטור מלשלם או] (ש) אעפ"י כן יהא חייב לשלם הדין נותן הואיל ואבדה חסרון שמירה וטריפה חסרון שמירה אם למדת על אבידה שחייב לשלם אף טריפה יהא חייב לשלם ת"ל טרפה לא ישלם יכול כל טרפה לא ישלם ת"ל ואם טרף יטרף בשתי טריפות הכת' מדבר: הטרפה לא ישלם. יש טרפה שהוא משלם ויש טרפה שאינו משלם איזו טרפה שחייב לשלם כגון טריפת חתול ושועל ואיזו טריפה שפטור מלשלם כגון טריפת ארי וזאב כל שהוא כדרך האונס פטור וכל שאינו כדרך האונס חייב כשם שחלקה תורה בין טרפה לטרפה ובין אונס לאונס כך תחלק בין מיתה למיתה ובין שבורה לשבורה ובין שבויה לשבויה בין מיתה למיתה כיצד היתה רועה לפניו ונפלה ומתה פטור סיגפה הרעיבה נעל הדלת בפניה ונפלה ומתה חייב: בין שבר לשבר כיצד היתה [רועה] לפניו על פתח שער העיר ונפלה ונשברה (ת) פטור העלה לראשי צוקין העבירן כאחת ודחפן אחת לחברתה ונפלה ונשברה חייב: בין שבויה לשבויה היתה רועה לפניו על פתח העיר בא גיים ונטלה פטור הוליכה למקום גדודי חיה ולסטים בא גיים ונטלה חייב (א):

י"ג. **וכי ישאל איש** ניתק הכת' את השואל מכלל שומר שכר ואמרו ענין בפני עצמו (ב): איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל ישלם בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש פרט לקטן: מעם רעהו. פרט לאחרים: מעם רעהו פרט לגר תושב (ג): מעם רעהו מגיד שאינו חייב עד שיוציאה מרשותו (ד): ונשבר או מת. אין לי אלא שבורה ומתה אבדה וגניבה מנין ודין הוא חייב כן וחייב בנושא שכר מה מצינו בנושא שכר משלם אבדה וגנבה אף זה ישלם אבדה וגנבה ועוד קל וחומר ומה נושא שכר שאין משלם את האונסין משלם אבדה וגנבה זה שמשלם את האונסין אינו דין שישלם אבדה וגנבה זה הוא קל וחומר שאין לך עליו תשובה (ה): ונשבר או מת. אין לי אלא שבורה ומתה שבוייה מניין ודין הוא נאמר כן שבורה ומתה ונאמר להלן (פס' ט') שבורה ומתה מה שבורה ומתה האמורה להלן שבוייה עמהן אף שבורה ומתה האמורה כן שבוייה עמהן (ו) מה שבורה ומתה האמורה להלן פרט לעבדים ולשטרות ולקרקעות אף שבורה ומתה [האמורה] כן פרט לעבדים ולשטרות ולקרקעות (ז): בעליו אין עמו שלם ישלם אם בעליו עמו לא ישלם. וכי [אין] אנו יודעין שבעליו אין עמו שלם ישלם ואם בעליו עמו לא ישלם אלא פעמים שבעליו עמו חייב אין בעליו עמו פטור כאיזה צד השואל את הפרה ושאל בעלה עמה השוכר את הפרה ושכר בעלה עמה שאלה ושכר בעלה או שכרה ושאל בעלה אעפ"י שהבעלים עומרין וחורשין במקום אחר נפלה ומתה פטור שני אם בעליו עמו לא ישלם אבל שאלה ואחר כך

ק) מכילתא. ר) מאמר מוסגר זה הוספתי עפ"י תשובות הגאונים הוצאת הרכבי סי' רכ"ט (שהובא שם בשם ספרי דבי רב והדרש שבמכילתא דילן הובא בשם מכילתא דארץ ישראל) ועפ"י מה שהביא הרמב"ן כאן בשם מכילתא דרשב"י ועי' ב"ק י"א ע"א. ש) הוספתי המוסגר עפ"י מכילתא ועיי"ש. ת) מכאן נראה שלא פי' נשבר שסברתו היה כמו לעיל פסוק ט'. א) ע' כל זה ב"מ ל"ג ע"ב. ב) מכילתא. ג) כלדעיל פסוק ט'. ד) מכילתא. ה) ב"מ ל"ה ע"א ועי' מכילתא. ו) עי' מכילתא. ז) ע"ל דף 145 אות פ'.

שאל בעלה או שכרה ואחר כך שכר בעלה שאלה ואחר כך שכר בעלה שכרה ואחר כך שאל בעלה אע"פ שהבעלים עומדין וחורשין על גבה נפלה ומתה חייב שני בעליו אין עמו שלם ישלם (ח): אין לי אלא שואל שאם שאל בבעלים פטור שומר חנם ונושא שכר והשוכר מניין אמרת קל וחומר ומה שואל שמשלם את הכל פטר בו שאלה בבעלים שומר חנם שהוא פטור מן הכל נושא שכר ושוכר שהן פטורין מן האונסין אינו דין שיהוא פטורין בו בזמן שהיא שמירה בבעלים (ט): בעליו אין עמו שלם ישלם. מכאן אמרו השואל משלם את הכל חוץ מן המתה בשעת מלאכה ובלבד שלא ישנה (י):

י"ד. **אם בעליו עמו** יכול אם אמר לאחר צא והשאל עם פרתי ויצא ונשאל (עמו) [עמה] יהא פטור ת"ל בעליו עמו בעליו ולא שלוחו (כ): הרי שלש פרשיות לשלשה דינין ראשונה לשומר חנם שנייה לשומר שכר שלישית לשואל שומר חנם נשבע ופטור מן הכל ונושא שכר נשבע על האונסין ומשלם את שאינן אונסין שואל משלם את הכל חוץ ממיתה בשעת מלאכה וכלן אם היו בבעלים אפילו פשעו פטורין (ל): אם שכיר הוא בא בשכרו. בשוכר הכת' מדבר אל תקרא שכיר הוא אלא שכור הוא: בא בשכרו. שומע אני ישבע ויהיה פטור על הכל הרי אתה דן הואיל ונושא שכר מֶהֱנֶה והשכיר מְהַנֶּה אם למדתה על נושא שכר שנשבע על האונסין ומשלם את הגניבה ואת האבידה אף שוכר נשבע על האונסין ומשלם את הגניבה ואת האבידה: והרי שומר חנם שהוא מהנה ופטור מלשלם הוא יוכיח על השוכר אעפ"י שהוא מהנה יהא פטור מלשלם אמרת הפרש נושא שכר נֶהֱנֶה ומהנה והשוכר נהנה ומהנה לא תביא שומר חנם שמהנה ואינו נהנה אם למדת על נושא שכר שנשבע על האונסין ומשלם את האבדה ואת הגניבה [אף שוכר נשבע על האונסין ומשלם את האבדה ואת הגניבה] (מ):

ט"ו. **וכי יפתה איש בתולה** דרך אשה להתפתות מן האיש ואין דרך האיש להתפתות מן האשה כשהיה ר' אליעזר מגיע לפסוק הזה היה אומר חבל על דא דרך ארץ אשה מתפתה מן האיש קטן מתפתה מן הגדול וכן ירמיה אומר (ירמי' כ' ז') פתתני ה' ואפת אבל אבותינו מה הוא אומר (תה' ע"ח ל"ו) ויפתוהו בפיהם (נ) וכי דרך ארץ גדול מתפתה מן הקטן ובלשונם יכזבו לו וכי דרך ארץ גדול מקבל דברי כזב אלא שפיתו בעצמן וכיזבו בעצמן (ס) ואע"פ כן ויושיעם למען שמו (תה' ק"ו ח'): בתולה. פרט לבעולה ולמוכת עץ (ע) בתולה פרט לבוגרת ולאילונית (פ): אשר לא ארשה. פרט לשנתארסה ונתגרשה מן האירוסין (צ): ושכב עמה. מרעתה וברצונה ושכב עמה עד שיבוא עליה כדרכה (ק) ובעדים יכול תהי נקנית לו בפיתויה ת"ל מהר ימהרנה לו לאשה. מלמד שצריכה הימנו קידושין (ר) יכול אע"פ שאינה ראויה לו לאשות [ת"ל] מהר ימהרנה לו לאשה את שראויה לו לאישות להוציא אלמנה לכהן גדול גרושה

ח) ירושלמי רפ"ח דב"מ, וכנראה צריך להגיה שם. ט) עי' ב"מ צ"ה ע"א. י) ב"מ צ"ו ע"ב. כ) רמב"ם פ"ב מה' שאלה ה"ה, ועי' ב"מ צ"ו ע"א. ל) ב"מ צ"ה ע"א. מ) מכילתא. נ) עי' פסיקתא רבתי סוף פ' כי תשא. ס) לישנא מעליא, ועי' מכילתא סוף פרשה י"ג. ע) ע' כתובות ל"ח ע"א וספרי דברים פי' רמ"ד. פ) כתובות ל"ט ע"ב, מ' ע"ב. צ) מכילתא. ק) רמב"ם פ"א מה' נערה ה"ח, דלא כספרי דברים פי' רמ"ד ורמ"ש דרכים ושכב עמה והשוכב עמה כל שכיבה. ר) קדושין מ"ו ע"א.

וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לבן ישראל בת ישראל לממזר ולנתין (ש) יכול הואיל וראויה לו לאישות יהא חייב בקנסה ת"ל

ט"ז. **אם מאן ימאן אביה** (ת) מלמד שהרשות ביד האב למאן: בזמן שאין לה אב מניין שהרשות בידה ת"ל מאן ימאן מניין אף הבעל ממאן ת"ל מאן ימאן מכל מקום (א): לתתה לו. איש אחד שקדש אשה (אחד) [אחת] (שקידש אשה) מקודשת שנים שקדשו אשה אחת אינה מקודשת: ד"א לתתה לו מלמד שאב זכאי בקדושי בתו קטנה (ב): כסף ישקול. אבל לא שמענו כמה הרי אתה דן נאמר כאן כסף ונאמר באונס (דב' כ"ב כ"ט) כסף מה כסף האמור באונס חמשים אף כסף האמור כן חמשים כמהר הבתולות וכי מה למדנו למוהר הבתולות מעתה הרי זה בא כמלמד ונמצא למד מה להלן חמשים אף כאן חמשים (ג):

י"ז. **מכשפה** משמע תופש את הזכר ותופש את הנקבה או מפני מה נקראו כשפים על שם נשים לפי שרוב כשפים בנשים (ד): לא תחיה. זו אזהרה לבית דין שלא להחיות את המכשף (ה): לא תחיה. ר' יוסי הגלילי אומר נאמר כאן לא תחיה ונאמר להלן (דב' כ' ט"ז) לא תחיה כל נשמה מה להלן בסייף אף כאן בסייף ור' עקיבא אומר נאמר כאן לא תחיה ונאמר להלן (י"ט י"ג) אם בהמה אם איש לא יחיה מה להלן סקילה אף כאן סקילה: אמר לו ר' יוסי הגלילי עקיבה אני דן לא תחיה מלא תחיה ואתה דן לא תחיה מלא יחיה אמר לו אתה דנו מן הגוים שאין להם מיתה אלא בסייף ואני דנו מישראל שיש להם מיתות הרבה בן עזאי אומר כל שוכב עם בהמה מות יומת נתנו ענין לו מה זה בסקילה אף זה בסקילה (ו):

י"ח. **כל שוכב עם בהמה** מה אני צריך אם איש הבא על הבהמה כבר אמור ואם אשה מביאה את הבהמה כבר אמורה מה ת"ל כל שוכב עם בהמה זה הזכור המביא את הבהמה עליו (ז) אין לי אלא בהמה חיה מנין ת"ל כל שוכב עם בהמה: מות יומת. בסקילה (ח):

י"ט. **זובח לאלהים יחרם** יכול בשוחט קדשים בחוץ הכת' מדבר ת"ל זוביח לאלהים יחרם זה הזוביח לע"ז עצמה אין לי אלא זובח מקטר ומנסך מנין ת"ל בלתי לד' לבדו ריקם את כל העבודות שהן לשם המיוחד מה זו מעשה יחידי וחייבין עליה לע"ז בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו אף כל שהוא מעשה יחידי חייבין עליה לע"ז בין עובדו בין שאינו עובדו (ט): זובח לאלהים יחרם. יכול העובד ע"ז יהיו נכסיו אסורין בהנאה יכול ע"ז עצמה לא תהא אסורה בהנאה ת"ל (דב' ז' כ"ו) שקץ תשקצנו

ש) מכילתא ועי' כתובות כ"ט ע"ב גבי אונס. ת) בכ"י שהיה ביד החכם מהר"י הלוי כתוב: ת"ל אם מאן ימאן אביה „עד שימאן אביה" מלמד שהרשות ביד האב למאן. והחכם הנ"ל שיער שצ"ל: יכול הואיל ואינה ראויה לו לאישות לא יהא חייב בקנסה ת"ל אם מאן ימאן אביה עד שימאן אביה, ע"כ, וזה מסכים עם ברייתא דתני חזקיה שהובאה בירוש' כתובות פ"ג ה"א ועם ת"י. — ולפי הגי' שלפנינו צ"ל להגיה שצ"ל „כונסה" תחת „בקנסה". א) כתובות ל"ט ע"ב. ב) כתובות מ"ו ע"ב. ג) כל זה במכילתא. ד) סנהדרין ס"ז ע"א. ה) רמב"ם פי"ד מה' סנהדרין ה"ג, ועי' סה"מ ל"ת ש"י. ו) סנהדרין ס"ז ע"א. ז) סנהדרין כ"ד ע"ב, וע' מכילתא ות"כ קדשים פרק י'. ח) מכילתא ועי' מכילתא. ט) עי' סנהדרין ס' ע"ב ולעיל כ' ה' ד"ה לא תשתחוה להם וירושלמי שבת פ"ז ה"ב בשם תני חזקיה ומדרש על י"ג מדות (שהוצאתי לאור בס' ברכת אברהם) מדה ז'.

ותעב תתעבנו כי חרם הוא ע"ז עצמה אסורה בהנאה אין העובד ע"ז נכסיו אסורין בהנאה: בלתי לד' לבדו. להביא את המשתף מכאן אמרו כל המשתף שם אחר עם הקב"ה נעקר מן העולם (י):

כ'. וגר לא תונה שתי אונאות בדבר אחת אונאת ממון ואחת אונאת דברים (כ): ולא תלחצנו. שתי לחיצות בדבר אחת לחיצת ממון ואחת לחיצת דברים (ל): כי גרים הייתם. אמר להם אם תופשין אתם אותי לשום גר אף גר תופש אתכם על שום כי גרים הייתם בארץ מצרים כן הוא אומר (הוש' ב' ה') פן אפשיטנה ערומה והצגתיה וגו':

כ"א. אלמנה ויתום אין לי אלא אלמנה ויתום מנין לרבות כל אדם ת"ל לא תענון (מ) אם כן למה נאמר אלמנה ויתום ממהרני ליפרע על ידי אלמנה ויתום יתר מכל אדם (נ) שהאשה קובלת על בעלה בן קובל לאביו אבל אלו אין להן למי שיקבלו אלא לי בלבד: ד"א כל אלמנה אפילו אלמנתו של מלך (ס) ויתום אחד יתום מאב ואחד יתום מאם ועד אימתי נקראין יתומין עד שיעמדו לעצמן (ע): לא תענון. מכלל שני' אם ענה תענה יכול לא יהא חייב עד שיענה ויענה ת"ל לא תענון אפילו ענוי אחד אם כן למה נאמר אם ענה תענה לחייב על כל ענוי וענוי (פ):

כ"ב. ענה תענה אחד המענה גופן במלאכה או לבן בדברים או יכול אפילו ללמדן תורה וללמדן אומנות ת"ל תענה (צ): אם צעק יצעק אלי. יכול לא יהא חייב עד שיצעק ויצעק ת"ל צעקתו אפילו צעיקה אחת אם כן למה נאמר אם צעק יצעק לחייב על כל צעקה וצעקה: שמוע אשמע צעקתו. לא כשם שאני שומע מזה אני שומע מזה (ק):

כ"ג. וחרה אפי נאמר כאן וחרה אף ונאמר להלן (ר) חרי אף מה חרי אף האמור כָן חרב אף חרי אף האמור להלן חרב מה חרי אף האמור להלן עצירת גשמים וגלות אף חרי אף האמור כָן עצירת גשמים וגלות (ש): ד"א נאמר כן אף ונאמר להלן אף (ת) מה אף האמור להלן דבר וחיה רעה אף [אף] האמור כן דבר וחיה רעה נמצינו למדים שבכל מקום שני' חרי אף חמשה מיני פורענות דבר וחרב חיה רעה ועצירת גשמים וגלות (א): והרגתי אתכם בחרב. וכי המקום הורג אותם בחרב אלא מביא עליהם מי שהורג אותם בחרב (ב): והיו נשיהם אלמנות ובניהם (ג) יתומים. ממשמע שני' והיו נשיהם אלמנות איני יודיע שבניהם יתומים אלא נשיהם אלמנות יושבות ומשמרות כשבויין אינן יכולות להנשא בניהם יושבין ומשמרין כשבויין אינן יכולין לירד לנחלה (ד): ד"א אם מענים אתם את הדין לסוף נשיהם מתענות בבתי דינין אחרים ובניהם מתענין

י) סנהדרין ס"ג ע"א וע' מכילתא. כ) מדכתיב ב' פעמים כאן ובויקרא י"ט ל"ג. ל) מדכתיב עוד וגר לא תלחץ לקי' כ"ג ט', וע' ב"מ נ"ט ע"ב. מ) מכילתא. נ) כלקמן פ' כ"ד. ס) ע' ספרי דברים פי' רפ"א ורמב"ם פ"י מה' דיעות ה"י. ע) רמב"ם שם וע' במעין החכמה דף י"ח ע"א שתמה מאין הוציא הרמב"ם דין זה, ועתה תראה כי ממעין קדוש מוצאו. פ) ע' מכילתא. צ) רמב"ם שם. ק) יותר אני שומע מצועק, וכמ"ש במכילתא. ר) דברים י"א י"ז. ש) מכילתא. ת) היינו אף אני אעשה זאת (ויק' כ"ו ט"ז), וע' ת"כ שם, ושם נאמר ג"כ דבר וחיה רעה בפסוק כ"ב וכ"ה. כן פי' ר' דוד פרדו בפירושו לספרי. א) כל זה בספרי דברים פי' מ"ג. ב) וכן ת"א ויקרא כ"ו כ"ה דקטלין בחרבא. ג) כינה המדרש. ד) מכילתא, ב"מ ל"א ע"ב.

בבתי אחרים: אבה יודן איש צידון (ה) אומר משום רבן גמליאל מניין שלא יאמר אדם איני כדאי שיתפלל על בית המקדש ועל ארץ ישראל ת"ל שמוע אשמע צעקתו וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות הוי אומר מדת הטוב ומה מדת הפורענות המועטת היחיד מתפלל והמקום שומע תפלתו מדת הטוב המרובה דין הוא שהיחיד מתפלל והמקום שומע תפלתו:

כ"ד. אם כסף תלוה יכול רשות ת"ל (דב' ט"ו ח') והעבט תעביטנו חובה לא רשות: משום ר' ישמעאל אמרו כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה שהן חובה זו אחת מהן (ו): כסף. אין לי אלא כסף מניין לרבות בהמה פירות וכלים ת"ל תלוה אין לי אלא הלואה מניין לרבות נזק וחצי נזק ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה ת"ל אם כסף אם כן למה נאמר תלוה מכאן אתה אומר מרבין על השכר ואין מרבין על המכר הא כאיזה צד השכיר לו ביתו והשכיר לו שדהו אמר לו אם מעכשיו אתה נותן לי במנה ולאחר זמן במאה וחמשים מותר משום רבית: מכר לו ביתו ומכר לו שדהו אמר לו אם מעכשיו אתה נותן לי במנה ולאחר זמן במאה וחמשים אסור משום רבית (ז) שני' אם כסף תלוה את עמי את העני עמך מה הלואה מיוחדת לא ממה שאתה נותן לו אתה נוטל ממנו יצא זה (שמי) [שמה] שאתה נותן לו אתה נוטל ממנו (ח): עני עמך. אין לי אלא עני עשיר מניין ת"ל עמך: אשה מניין ת"ל את עמי אם כן למה נאמר (עמי) [עני] ממהרני ליפרע על ידי עני יתר מן העשיר (ט): לא תהיה לו כנושה. אם הלויתה אותו לא תרחקנו לא תעקיץ (י) על שדהו או על חמורו: לא תהיה לו כנושה שלא ידחקנו ולא יתבענו כשידע שאין לו (כ): לא תהיה לו כנושה לא היה למד לשאול בשלומו לא ישאל בשלומו לשלח לו דורון לא ישלח לו דורון (ל): לא תשימון עליו נשך. איזה הוא נשך זה הנושך סאה מִכּור וסלע מִמָּנֶה (מ): ונשך זה רבית (נ) קשה היא הרבית שכל המלוה ברבית אין לו חלק לעולם הבא דכתי' (ע' יחזק' י"ח י"ג) בנשך נתן ורבית לקח וחי לא יחיה וחי חיה בעולם הזה לא יחיה לחי העולם הבא (ס): כל הענין מדבר בלשון יחידי אם כסף תלוה לא תהיה לו כנושה כאן בלשון מרובה לא תשימון עליו נשך מלמד שהרבה נזקקין למלוה אחת מכאן אתה אומר אחד המלוה ואחד הלווה ואחד הערב ואחד העדים כולן חייבין (ע):

כ"ה. אם חבול תחבול יכול שהרשות בידו לחבול ת"ל (דב' כ"ד י') לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו אם כן למה נאמר אם חבול תחבול מי שיש לו רשות לחבול בשלוח בית דין הכתי' מדבר (פ): חבול תחבול. לחייב על כל חבול וחבול: עד בוא

ה) ובפתיחתא דאסתר רבתי איתא אבא אוריין איש צידן משום ר' גמליאל ובילקוט שם הגי' אבא גוריון (וע' משנה סוף קידושין) וע' במדרש אבא גוריון על אסתר שהו"ל החכם רש"ב, וכ"ל דהוא אבא יודן דכאן כמו איסי בן יהוד' שנקרא ג"כ איסי בן גוריא ע"ש גור ארי' יהוד' וע' תוספתא אהלות פי"ח ה"ז ויבמות פי"ד ה"ז. ו) מכילתא. ז) ב"מ ס"ה ע"א. ח) תוספתא ב"מ רפ"ד וכמו שהגיה שם בעל מנחת בכורים וכן הגי' בכ"י ערפורט שהו"ל רמ"ם צוקקערמאנדל, וע' פי' מנחת בכורים ולפ"ז נ"ל שהדרש שבכאן לא קאי על דינא דמתני' אלא על פי' אחר שפי' בעל התוספתא במרבין על השכר. ט) ע"ל פ' כ"א. י) נ"ל לא תעקוף וכדאיתא בירוש' גיטין פ"ה ה"א שלא יהא אדם רואה את שדה חברו יפה ומלוה אותו מעות ועוקף ונוטלה ממנו. כ) רמב"ם פ"א מה' מלוה ה"ב ובזה מיושב קושי' הלח"מ שם. ל) ב"מ ע"ה ומדרבנן וקרא אסמכתא. מ) משנה רפ"ה דב"מ. נ) גמ' שם נשך ותרבית חדא מילתא. ס) פדר"א פל"ג, וע' תוס' ב"מ ע' ע"ב ד"ה תשיך וסוטה ה' ע"א. ע) ב"מ ע"ה ע"ב. פ) ב"מ קי"ג ע"ב.

השמש. אי אפשר לומר עד בוא שכבר נאמר (שם י"ג) כבוא השמש ואי אפשר לומר כבוא שכבר נאמר עד בוא מה ת"ל עד בוא ומה ת"ל כבוא מלמד שמחזיר כלי יום ביום וכלי לילה בלילה מחזיר לו את (הסגיג) [הסגום] בלילה ואת המחרישה ביום אבל אין מחזיר לו את (הסגיג) [הסגום] ביום ולא את המחרישה בלילה (צ): תשיבנו לו. לו אתה מחזיר ואי אתה מחזיר ליורשיו (ק):

כ"ו. כסותה זו חלוקו: שמלתו. זו טליתו: לערו. זה עור קטובליה (ר) שלו: במה ישכב. לרבות את הכר ואת הכסת ואת הסדין אין לי אלא אלו בלבד מניין לרבות שאר הכלים ת"ל כסותה שמלתו לערו במה ישכב: יכול אפילו היו לו שני כלים ואין צריך לאחד מהן (ש) ת"ל היא כסותו והיא שמלתו והיא לערו במה ישכב בן עזאי אומר לערו את שעורו משמש בה פרט למקופלת ומונחת בתיבה: והיה. אין והיה אלא מיד (ת): כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני. אע"פ שאני נפרע על ידי כך אני הוא שנותן שכר על ידי כך: היה ר' שמעון אומר אהבי ממון אוהבין זה את זה והגזלנין אוהבין זה את זה והחמסנין אוהבין זה את זה ומלוי רבית אוהבין זה את זה למי נאה ליפרע מכל אלו אני הוא שאין בו אחת מכל המדות הללו:

כ"ז. אלהים לא תקלל יכול אם אמר לו ארור אתה יהא חייב ת"ל אלהים לא תקלל מגיד שאינו חייב עד שיפרש בשם או בכנוי (א): ר' אליעזר בן יעקב אומר אלהים לא תקלל ליתן אזהרה על ברכת השם (ב): יכול אם קללן לאחר מיתה יהא חייב ודין הוא ומה עונש מועט חייבין עליו לאחר מיתה אזהרה מרובה אינו דין שיהוא חייבין עליו לאחר מיתה ת"ל (ויק' י"ט י"ד) לא תקלל חרש מה חרש מיוחד שהוא חיים אף כל שהוא בחיים והמקלל את המת פטור (ג): אלהים לא תקלל. מלמד שהמקלל את הדיין עובר משום שתים משום דיין ומשום חבירו (ד): ונשיא בעמך לא תאור. מלמד שהמקלל את הנשיא עובר משום שלש משום דיין ומשום חבירו ומשום נשיא (ה): נשיא בעמך לא תאור. בנוהג מנהג עמך פרט לשפירשו מדרכי צבור כירבעם בן נבט (ו):

כ"ח. מלאתך ודמעך מלאתך אלו בכורים שהן ניטלין מן המליאה ודמעך זו תרומה (ז) שהיא נקראת דמע (ח): לא תאחר. לא תאחר דבר שראוי להקדימו מלמד שכל המקדים תרומה לבכורים מעשר ראשון לתרומה מעשר שני לראשון עובר בלא תעשה אלא מפרישן על הסדר בכורים ואחריהם תרומה ואחריהן מעשר ראשון ואחריו מעשר שני (ט): ר' אליעזר בן יעקב אומר לא תאחר שלא תאחרם בשעת הגורן מליתנם לבעלים: בכור בניך תתן לי. יכול יתנם לי ודאי (י) ת"ל (במ' ג' נ"א) ויתן משה את כסף הפדיום לאהרן ולבניו אין לי אלא בזמן ההוא לדורות מניין ת"ל (שם) על פי ה' כאשר צוה ה' את משה (כ) אם כן למה נאמר בכור בניך תתן לי כל זמן

ל) ספרי דברים פי' רע"ז. ק) ב"מ קי"ג ע"א. ר) כתוב בגליון פי' כתב והוא בל"ע מלת כלאיתא במכילתא, וע' ערוך. ש) ב"מ קי"ג ע"א, תוספתא שם פ"י ה"ט. ת) ספרי דברים פי' כ"ה. א) שבועות ל"ו ע"א, רמב"ם פכ"ו מה' סנהדרין ה"ג. ב) רמב"ם סה"מ ל"ת ס' בשם מכילתא, ועי' ילקוט מלות ס"ט. ג) ת"כ קדשים פרשה ב' הי"ג. ד) רמב"ם פכ"ו מה' סנהדרין ה"ב. ה) רמב"ם שם. ו) מכילתא. ועי' הגי' בילקוט. ז) מכילתא. ח) מלת דמע בלשון שומרוני הוא חלב, ולכך נקרא תרומת דמע שהתרומה הוא החלב (במדבר י"ח, י"ב) ועי' טהרות פ"ג מ"ג. ט) מכילתא. י) כלומר לי ממש, דהיינו שיתן הפדיון להקדש. כ) ומקרא דבמדבר י"ח ט"ו אינו מוכח שיתנו דמי הפדיון לכהן די"ל דהם להקדש.

שאתה נותנו כמצותו מעלה אני עליך כאלו נתנו לי ואם לאו מעלה אני עליך כאלו אותי קפחתה:

כ"ט. בכור בניך תתן לי כן תעשה לשורך לצאנך מה בכור אדם בגבולין כך בכור בהמה בגבולין (ל) אלא שאין (מ) עולין לירושלים אבל נאכלין במומן בכל מקום: דורשי רשומות אומ' אלהים לא תקלל מלאתך ודמעך לא תאחר שאם קללת דיין תבואתך את מקלל וכן את מוצא כשקלקלו הדין נתמעטה התבואה דכת' (רות א' א') ויהי בימי שפוט השופטים שהיה הנשפט שופט את שופטיו (נ) ויהי רעב בארץ מפני שעותו את הדין אבל אם זכיתם הדין תהיה תבואתך שלמה מלאתך ודמעך לא תאחר ואם עשיתם כן הוין לך בנים זכרים בכור בניך תתן לי עשיתם כן הרי שורך וצאנך והברכה מצויה בכל מקום: לפי שהוא אמר ביום השמיני תתנו לי יכול יהוא ישראל נותנין בכור בהמה לכהן כשהוא בן שמונה ת"ל בכור בניך תתן לי כן תעשה לשורך לצאנך מה בכור אדם אינו נפדה אלא לשלשים יום אף בכור בהמה שלשים יום מכאן אתה אומר עד כמה ישראל חייבין לטפל בבכור בהמה דקה שלשים יום יכול אף בגסה שלשים יום ת"ל כן תעשה לשורך ריבה לו הכת' עשייה אחרת עד כמה ישראל חייבין ליטפל בבכור דקה שלשים יום ובגסה חמשים יום (ס): שבעת ימים יהיה עם עמו וביום (ע) השמיני. יכול בכור כשר ביום השמיני ופסול מיום השמיני ולהלן ת"ל במוקדשין (ויק' כ"ב כ"ז) מיום השמיני והלאה ירצה יכול יהוא כשרין משמיני ואילך ופסולין ביום השמיני ת"ל ביום השמיני תתנו לי מניין ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה ת"ל אמו אמו לגזרה שוה (פ) מה אמו האמור להלן קדש יונק מן החול אף אמו האמור כן קדש יונק מן החול מכאן אמרו לא יניקו קדשים זה את זה (צ): תתנו לי. מלמד שכל הקרבנות כשרין מיום השמיני ואע"פ כן משלשים יום ולמעלה חביב יותר (ק):

ל'. ואנשי קדש תהיון לי. איסי בן יהודה אומר כל זמן שהקב"ה מוסיף מצוה לישראל הוא מוסיף להן קדושה (ר): ואנשי. אין לי אלא אנשים נשים מניין ת"ל תהיון לי: ובשר בשדה. אין לי אלא שנטרפה בשדה בגג ובחצר ובחרבה מניין ת"ל טרפה לא תאכלו (ש) יכול נטרפה באזנה וברגלה תהא אסורה ת"ל לכלב תשליכון אותו שנטרפה כבשר הראוי לכלב (ת): רבי אליעזר בן יעקב אומר טרפה לא תאכלו ליתן אזהרה על הטרפה אין לי אלא שנטרפה מניין לבשר שפירש מן הבהמה שהוא באזהרה ת"ל ובשר בשדה לא תאכלו (א): מניין לאבר עובר שיצא ואחר כך נשחטה אמו שהוא בלא תעשה ת"ל ובשר בשדה טרפה כיון שיצא למקום שהוא לו כשדה טרפה אקרא בו (ב) מניין לבשר קדשים שיצא לחוץ לקלעים ובשר קדשים קלים שיצא חוץ לחומת ירושלים ובשר פסח שיצא חוץ לחבורה שהן בלא תעשה ת"ל ובשר בשדה טרפה כל שיצא חוץ ממחצתו בשר בשדה טרפה אקרא בו (ג) לא. תאכלו. אין אכילה פחותה

ל) דשאי ליתנו לכהן בכל מקום, וע' מכילתא. מ) נ"ל: שהן. נ) עי' ריש רות רבה. ס) בכורות כ"ו ע"ב. ע) במקרא כתוב: ביום אבל במכילתא ובת"י גרס וביום, וכן לק' ל"א י"ז. פ) ת"כ אמור פרשה ח' ה"ה. צ) מכילתא וע' מעילה י"ג ע"א. ק) רמב"ם פ"א מה' מעשה קרבנות הי"ב, משנה סוף פ"ק דפרה. ר) מכילתא. ש) ע' מכילתא. ת) מכאן למד הרמב"ם דרשתו פ"ד מה' מאכלות אסורות ה"ז. א) חולין ע"ג ע"ב. ב) חולין ס"ח ע"א, וע' רמב"ם פ"ה מה' מ"א ה"ט. ג) זבחים פ"ב ע"ב.

מכזית: לכלב תשליכון מלמד שהיא מותרת בהנאה (ד): אותו. אותו אתה משליך לכלב ואין אתה משליך בהמת קדשים שמתה לכלב (ה):

[כג]. א׳. לא תשא שמע שוא שלא ידבר סניגורין לפניהן (ו) מניין לדיין שלא ישמע טענת אחד מבעלי דינין עד שלא יבוא חבירו [ת״ל] לא תשא שמע שוא (ז): ומניין שלא יטעון אדם טענת שקר ת״ל לא תשא שמע שוא (ח) מניין שלא יטעים אדם דבריו לדיין תחלה ת״ל לא תשא שמע שוא לא תשיא שמע שוא (ט): ומניין אזהרה למספר לשון הרע ולמקבל לשון הרע ת״ל לא תשא שמע שוא לא תשיא (י): אל תשת ידך עם רשע. זו אזהרה שלא ישיא רשע עד (כ): ומניין לעד אחד שיודִיע בחברו שהוא רשע אל יעיד עמו ת״ל אל תשת ידך עם רשע אל תצטרף עמו לעדות (ל): להיות עד חמס. אל תשת חמסן עד מכאן אמרו הרועים והגזלנים והחמסנים וכל החשודים על הממון פסולין מן העדות (מ):

ב׳. לא תהיה אחרי רבים לרעות מניין שדיני נפשות בעשרים ושלשה ת״ל (במ׳ ל״ה כ״ד—כ״ה) ושפטו העדה והצילו העדה עדה שופטת ועדה מצלת עשרה מזכין ועשרה מחייבין שלשה מניין ממשמע שנ׳ לא תהיה אחרי רבים לרעות מכלל שאי אתה הווה עמהן לרעה [אבל] אתה הווה עמהן לטובה יכול שאי אתה הווה עמהן לרעה כל עיקר ת״ל אחרי רבים להטות אמור מעתה הואיל ואמרה תורה הרוג על פי עדים הרוג על פי מטין מה עדים אין פחות משנים אף מטין אין פחות משנים אין בית דין שקול מוסיפין עליהן עוד אחד הרי שלשה ועשרים (נ): רבי אומר ממשמע שנ׳ לא תהיה אחרי רבים לרעות שומע אני היה עמהן לטובה אם כן למה נאמר אחרי רבים להטות שלא תהא הטותך לטובה כהטותך לרעה הטותך לטובה על פי אחד ולרעה על פי שנים (ס): ולא תענה על רב לנטות. שלא תאמר בשעת מניין דיי שאהיה כפלוני אלא אמור מה שבפניך (ע) [יכול אף דיני ממונות כן ת״ל אחרי רבים להטות] (פ) ד״א לא תענה על רב לנטות שלא ילמד חובה מי שלימד זכות בדיני נפשות (צ): ד״א לא תענה על רב לנטות מכאן שמחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה (ק): ד״א לא תענה על רב לנטות מכאן שאין פותחין בדיני נפשות תחלה לחובה אלא לזכות (ר): ד״א לא תענה על רב לנטות מכאן אין מתחילין בדיני נפשות תחלה אלא מן הצד לא מן הגדול על רב כת׳ (ש): ד״א לא תענה על רב מכאן שאין מושיבין מלך בסנהדרין (ת):

ג׳. ודל לא תהדר יכול לא יהדרנו בממון ת״ל בדינו. שלא יהדרנו בדין

ד) ע׳ פסחים כ״ב ע״ב. ה) תמורה ל׳ ע״ב וע״ש ל״ב ע״א. ו) ע׳ רמב״ם פכ״א מה׳ סנהדרין ה״י וע׳ שבועות ל׳ ע״ב וגי׳ כ״י מינכען שם: מנין שלא יעשה דבריו סנגרון, ועי׳ פי׳ ראשונים שהובאו בס׳ ערוך השלם ערך סניגור. ז) מכילתא ועי׳ שבועות ל״א ע״א. ח) ע׳ שבועות שם מה שדרש מפ׳ מדבר שקר תרחק. ט) שם. י) מכילתא ועי׳ פסחים קי״ח ע״א. כ) רמב״ם פ״י מה׳ עדות ה״א. ל) שם ועי׳ שבועות ל׳ ע״ב. מ) ע׳ מכילתא וסנהדרין כ״ה ע״ב. נ) ע׳ משנה ריש סנהדרין, תוספתא שם פ״ג ה״ז וירושלמי פ״א ה״א בשם תני חזקיה. ס) תוספתא שם ועי׳ רמב״ם סה״מ ל״ת רפ״ב שמשם נראה שהי׳ לפניו מאמר זה גם במכילתא דר׳ ישמעאל. ע) רמב״ם סה״מ ל״ת רפ״ג בשם מכילתא, וע׳ חינוך סי׳ ע״ז וע׳ תוספתא סנהדרין פ״ג ה״ח. פ) הוספתי עפ״י רמב״ם סה״מ שם ועי׳ רמב״ם ה׳ סנהדרין פ״י ה״א. צ) סנהדרין ל״ב ע״א, וע׳ רמב״ם סה״מ שם וה׳ סנהדרין פ״י ה״ב. ק) סנהדרין שם. ר) שם. ש) סנהדרין ל״ו ע״א. ת) סנהדרין י״ח ע״ב.

שלא תאמר עני הוא זה בן טובים הוא זה אזכנו בדין ונמצא מתפרנס בנקיות ת״ל ודל לא תהדר בריבו ולהלן הוא אומר (ויק׳ י״ט ט״ו) לא תשא פני דל (א):

ד׳. כי תפגע אין לי אלא מצות עשה מצות לא תעשה מניין ת״ל (דב׳ כ״ב א׳) לא תראה (ב) את שור אחיך: אין לי אלא אחיך אויבך מניין ת״ל שור אויבך מכל מקום (ג) [יכול] אף של אחרים כן ת״ל (שם) אחיך (ד). מה אחיך שהוא עמות (ה) עמך כך כל אדם שהוא עמות עמך: אם כפפת את יצרך (ו) לעשות שונאך אוהבך מבטיחך אני שאני עושה שונאך אוהבך: כי תפגע. יכול פגיעה ממש ת״ל כי תראה יכול משיראנו מרחוק ת״ל כי תפגע הא כאיזה צד ראייה שהיא כפגיעה אחד משבעה ומחצה במיל שיעור רוס (ז): תועה. כל שדרך תעיתו מכאן אתה אומר היה חמור רועה כדרכו וכלים מונחין כדרכן אין נזקק להן חמור מפסיג בין הכרמים כלים מונחין באמצע דרך הרי זה יוקק להן (ח): השב תשיבנו. מכלל שנ׳ (כ׳ י״ב) כבד את אביך ואת אמך יכול אפילו אמרו לו אביו ואמו אל תחזיר ישמע להם ת״ל השב תשיבנו (ט): החזירה וברחה מניין שחייב להחזיר ת״ל השב תשיבנו אפילו מאה פעמים (י): לו. החזירם לאחיך או לרשות שהיא שלו (כ):

ה׳. כי תראה אין לי אלא מצות עשה מצות לא תעשה מניין ת״ל (דב׳ כ״ב ד׳) לא תראה (ל): כת׳ כי תראה וכת׳ כי תפגע ראייה שהיא כפגיעה (מ): חמור שונאך. שונא ואויב זה מישראל הוא וכי אפשר והכת׳ אומר (ויק׳ י״ט י״ז) לא תשנא את אחיך אלא זה שראוהו שעבר עבירה והתרה בו ולא פירש ואין שם עד אחר כדי ללקותו ולפטרו שמצוה לשנאתו עד שיחזור למוטב אע״פ כן מצוה להחזיר אבידתו ומצוה לפרוק עמו ולטעון דכת׳ (יחז׳ ל״ג י״א) חי אני נאם ה׳ אלהים אם אחפוץ במות הרשע (נ): רובץ. ולא עומד: תחת משאו. ולא פרוק (ס): וחדלת מעזוב לו. מניין אתה אומר היה אדם גדול או שהיה כהן והוא בבית הקברות או שחשכה לילי שבת שאין רשאי ליזקק לה ת״ל וחדלת מעזוב לו פעמים שאתה חודל פעמים שאי אתה חודל (ע): עזב תעזב עמו. זו מצות פריקה ולהלן הוא אומר (דב׳ כ״ב ד׳) הקם תקים עמו זו מצות טעינה פריקה בחנם וטעינה בשכר (פ) מצות פריקה קודמת למצות טעינה (צ): עזב תעזב עמו. הלך וישב לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצית לפרוק פרוק או לא תפרוק פטור שנ׳ עמו יכול אפילו זקן וחולה ת״ל עזב תעזב (ק): עמו. לרבות משוי שעל כתיפו:

ו׳. לא תטה משפט אביונך מה אני צריך והלא כבר נאמר (דב׳ ט״ז י״ט) לא תטה משפט אחד עני ואחד עשיר מה ת״ל לא תטה משפט אביונך זה אביון במצוות שלא תאמר רשע הוא חזקתו שהוא משקר וחזקת זה שאינו משקר אעבר עליו את הדין ת״ל לא תטה משפט אביונך (ר): ד״א משפט אביונך אי אתה מטה מטה אתה דינו של אחר

א) ספרא קדושים פרק ד׳ ה״ב, ספרי דברים פי׳ י״ז. ב) מכילתא וספרי דברי׳ פי׳ רכ״ב. ג) ספרי שם. ד) ב״מ ל״ב ע״ב. ה) מקובץ בדת, ע׳ שבועות ל׳ ע״א. ו) ע׳ ב״מ ל״ב ע״ב. ז) מכילתא. ספרי שם, ב״מ ל״ג ע״א. ח) ב״מ ל׳ ע״ב. ט) ב״מ ל״ב ע״א. י) ב״מ ל״א ע״א. כ) ע׳ רמב״ם פי״א מה׳ אבדה הי״ד. ל) מכילתא וספרי דברים פי׳ רכ״ה. מ) לעיל אות ז׳. נ) רמב״ם פי״ג מה׳ רוצח הי״ד, ועי׳ פסחים קי״ג ע״ב. ס) ב״מ ל״ג ע״א. ע) ע׳ מכילתא וב״מ ל׳ ע״א. פ) ב״מ ל״ב ע״א. צ) רמב״ם פי״ג מה׳ רוצח הי״ג. ק) ב״מ ל״ב ע״א. ר) רמב״ם פ״כ מה׳ סנהדרין ה״ה וע׳ מכילתא.

מכאן אמרו ישראל וגוי שבאו לדין אם יש זכות לישראל בדינינו דנין לו בדינינו ואומר׳ לו כך דינינו ואם יש זכות לישראל בדיני גוים דנין לו בדיניהם ואומרין כך דינכם (ש):

ז׳. **מדבר שקר תרחק** . . (ת) מניין לדיין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא חברו ת״ל מדבר שקר תר׳: מניין לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל דין חבירו ת״ל מדבר שקר תר׳ (א): ונקי וצדיק אל תהרג. אם לאו מה עלתה על לבי להרוג נפשות נקיים אביונים אלא זה שיש לו צד לזכותו מכאן שאין עונשין באומדן הדעת (ב): מניין אתה אומר יש לו עדים ואין לו התראה יש לו התראה ואין לו עדים פטור (ג) שנים מעידין בו שחילל את השבת אחד מעיד שלקט תינין ואחד מעיד שליקט ענבים אחד מעיד שליקט שחורות ואחד מעיד שליקט לבנות (ד) יכול הואיל וחלל זה שבת מכל מקום יבוא ויהרג ת״ל ונקי וצדיק אל תהרוג: ונקי וצדיק אל תהרג. מלמד שמחזירין אותו לזכות יכול יהוא מחזירין אותו לחובה ת״ל ונקי וצדיק אל תהרג ואין לי אלא למיתה לגלות מניין נאמר כאן דבר ונאמר להלן (ה) דבר מה דבר האמור להלן גלות אף דבר האמור כאן גלות ואין לי אלא גלות למכות מנין נאמר כאן רשע ונאמר להלן (דב׳ כ״ה ב׳) רשע מה רשע האמור להלן מכות אף רשע האמור כאן מכות (ו) יכול אף בדיני ממונות לא יהיו מחז׳רין אותו לחובה ת״ל נקי וצדיק אל תהרג למיתה אי אתה מחזירו מחזירו אתה לממון (ז): יכול כשם שיצאו ידך כך יצאו ידי ת״ל כי לא אצדיק רשע (ח): כי לא אצדיק רשע. מצדיקו אני בתשובה (ט):

ח׳. **ושחד לא תקח** . . . . . . (י) כי השחד יעור . . . . . .(כ) ד״א כי השחד יעור עיני חכמים אומר על טמא טהור ועל טהור טמא: ויסלף דברי צדיקים. על אסור מותר ועל מותר אסור (ל):

ט׳. **וגר לא תלחץ** אמר ר׳ (לוי) [אליעזר] מפני מה הזהירה תורה על הגר בשלשים וששה מקומות מפני שסורו רע שלא יחזור לסורו (מ): כי גרים הייתם. מכאן אמר ר׳ אליעזר מום שבך אל תאמרו בחבירך (נ):

י׳. **ושש שנים תזרע את ארצך** מניין לאורז ולדוחן ולפרגין ולשומשמין שהשרישו לפני ראש השנה שכונסה אתה בשביעית ת״ל ואספת את תבואתה בשביעית. יכול אע״פ שלא השרישו ת״ל שש תזרע ואספת ששה זרעים וששה אספים לא ששה זרעים ושבעה אספים (ס): ר׳ נתן בן יוסף אומר כת׳ אחד אומר (ויק׳ כ״ה ג׳) שש שנים תזרע שדיך וכת׳ אחד אומר שש שנים תזרע את ארציך כאיזה צד יתקיימו שני כתובים אחד כשנכנסו ישראל לארץ ואחד כשעלו מן הגולה (ע):

ש) ע׳ ב״ק קי״ג ע״א וספרי דברים פי׳ ט״ז. ת) המדרש הגדול מביא כאן ברייתא דשבועות ל׳ ע״ב וע׳ ילקוט כאן. א) שבועות ל״א ע״א. ב) רמב״ם פ״כ מה׳ סנהדרין ה״א, וע׳ מכילתא וסנהדרין ל״ז ע״ב. ג) ע׳ סנהדרין מ׳ ע״ב. ד) במכילתא: „אחד מעידו שעובד לחמה ואחד עובד ללבנה״, וכן ברמב״ם שם, ועי׳ פ״ב מה׳ עדות ה״ב. ה) דברים י״ט ד׳: וזה דבר הרוצח. ו) ע׳ סנהדרין ל״ג ע״ב. ז) מדכתיב אל תהרג משמע דוקא למיתה אין מחזירין. ח) מכילתא. ט) דכיון שחוזר בתשובה אינו נקרא רשע. י) המה״ג מביא כאן ש״ס דכתובות ק״ה ע״א. כ) גם כאן מביא ברייתא דכתובות שם. ל) כל זה בספרי דברים פי׳ קמ״ד. מ) עי׳ מכילתא לעיל פי׳ י״ח וב״מ נ״ט ע״ב. נ) ב״מ שם. ס) ספרא בהר פרשה א׳ ה״ז וש׳. ע) כשנכנסו לארץ היתה כל הארץ שלהם ע״כ אמר את ארצך, וכשעלו מן הגולה היו משועבדים למלכי פרס ולא היתה כל הארץ שלהם ועל זה כתיב תזרע שדך, ואעפ״כ היתה שביעית נוהגת. וע׳ ספרא שם ה״ט ור״ה י״ג ע״א בשם ר׳ יונתן בן יוסף מאמר אחר.

י״א. **ובשביעית תשמטינה** מלקשש: ונטשתה. מלסקל (פ) יכול יהא משיב עליה שומרין עד שתגיע שעת הביעור ויתננה להן ת״ל ונטשתה (צ): ואכלו אביוני עמיך. אין לי אלא עני עשיר מניין ת״ל (ויק׳ כ״ה ו׳) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה אם כן למה נאמר אביוני עמיך דומה לעניים (ק): ויתרם תאכל חית השדה. וכי שלא בטובתך אין חיה אוכלת מה ת״ל ויתרם תאכל חית השדה כל זמן שחיה אוכלת מן השדה אתה אוכל מן הבית כלה מן השדה כלה מן הבית (ר) מכאן אמרו הכובש חמשת מיני כבשין בחבית אחת רבן גמליאל אומר מי (שכל) [שכלה] מינו מן השדה מבער אותו את דמיו מן הבית (ש): יכול יהוא כולן מתבערין כאחת ת״ל כרמך. יכול יהוא כל הארצות מתבערין כאחת ת״ל זיתך. מה מצינו בשני מינין שבאילן לזה ביעור בפני עצמו ולזה ביעור בפני עצמו כך כל אחד ואחד יש לו ביעור בפני עצמו: יכול תהא כל שדה ושדה [צריכה ביעור בפני עצמו ת״ל....] מכאן אתה אומר שלש ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל (ת): כן תעשה לכרמך לזיתך. והלא הכרם והזית בכלל היה ולמה יצא להקיש אליו מה כרם מיוחד שהוא בעשה [ועוברין עליו בלא תעשה] דכת׳ (ויק׳ כ״ה ה׳) ואת ענבי נזיריך לא תבצור כך כל שהוא בעשה עוברין עליו בלא תעשה (א): מניין אין מזבלין ואין מפרקין אין מעפקין (ב) אין מעשנין אין מגזמין (ג) ואין מצדדין (ד) בעלין ת״ל כרמך. ומניין אין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסלין ואין מצדדין ואין מגזמין בעלין ת״ל זיתך:

י״ב. **ששת ימים תעשה מעשיך** מכלל שנ׳ (כ׳ ט׳) ששת ימים (תעשה) [תעבד] ועשית כל מלאכתך ויום השביעי (תשבת) [שבת] אין אתה שובת אלא בשעה שאתה עושה כל מלאכה בשעה שאין אתה עושה כל מלאכה (ה) מניין ת״ל וביום השביעי תשבת מכל מקום מקיש שבת לשביעית ומה שביעית שאין בה עון מיתה שובת הוא מערב שביעית לשביעית בשלושים יום שבת שיש בה עון מיתה אינו דין שצריך להוסיף מחול על קודש (ו): למען ינוח שורך וחמורך. מלמד שאתה מצווה על שביתת בהמה ואי אתה מצווה על שביתת הכלים (ז): וינפש בן אמתך. ר׳ יוסי הגלילי אומר הנח לו ור׳ עקיבה אומר הרויח לו (ח): והגר. זה גר תושב שהוא שכירו ולקיטו של ישראל שלא יניחנו לעשות לו מלאכה אבל לעצמו עושה (ט):

י״ג. **ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו** שלא ישכיר אדם בהמתו לגוי ולחשוד על השביעית (י) ר׳ אלעזר בן [יעקב] אומר ליתן לא תעשה על כל עשה האמור בפרשה (כ): ושם אלהים אחרים לא תזכירו. שלא ידור אדם בשם ע״ז ולא יקיים בשמה ולא יעשה את הגוי שידור בשם ע״ז שלו (ל): ד״א ושם אלהים אחרים לא תזכירו זו אזהרה לנביא המתנבא בשם ע״ז לפי שהוא אומר (דב׳ י״ח כ׳) ומת הנביא ההוא עונש

פ) סוכה מ״ד ע״ב. ושם גרסינן מלקשקש. צ) ע׳ מכילתא. ק) עי׳ ספרא בהר פרק א׳ ה״ו ומשנה שביעית פ״ט מ״ח, ועי׳ מכילתא. ר) ספרא בהר פרק א׳ ה״ח פסחים נ״ב ע״ב. ש) ע׳ שביעית פ״ט מ״ה. ת) שביעית פ״ט מ״ב. א) מובא בסה״מ לרמב״ם מ״ע קל״ד בשם מכילתא, ועי׳ חינוך פ״ד. ב) כ״ב: פי׳ כמו מאבקין, ועי׳ שביעית פ״ב מ״ב ומ״ג. ג) ע״ז נ׳ ע״ב. ד) ע׳ תוספתא שביעית פ״א ה״י. ה) דהיינו בשביעית, וע׳ מכילתא ורש״י. ו) ר״ה ט׳ ע״א, וע׳ ירושלמי ריש שביעית. ז) עי׳ שבת י״ח ע״א. ח) עי׳ שיטת ר״ע בפסוק זה ביבמות מ״ח ע״ב ובמכילתא בא פ׳ ט״ו. ט) עי׳ לעיל פי׳ יתרו כ׳ י׳. י) עי׳ ע״ז ט״ו ע״א וע״ב. כ) ע׳ מכילתא וספרי דברים פי׳ פ״ב. ל) ע׳ סנהדרין ס״ג ע״ב.

שמענו אזהרה מניין ת"ל ושם אלהים אחרים לא תזכירו (מ): ד"א לא תזכירו לא יאמר אדם לחבירו שמור לי אצל ע"ז פלונית ואני אשמור לך אצל ע"ז פלונית וכל ע"ז שבמקרא מותר להזכירה כגון פעור ובל ונבו וכמוש (נ): לא ישמע על פיך. זו אזהרה למדיח ולמסית (ס):

י"ד. שלש רגלים ולא בעלי קבין (ע) שלש רגלים הכל לפי רגליו של אדם אינו דומה הבא מבית פוגי (פ) להבא מבית פרסי: תחג לי. שיקריב שלמי חגיגה (צ): תחג לי בחגיגה הבאה לשמה אדם יוצא ידי חובתו ואין אדם יוצא ידי חובתו בחגיגה שאין באה לשמה (ק) אם כן למה נאמר תחג לי כל זמן שאתה חוגג למצותו מעלה אני עליך כאלו נדבה הבאתו ובזמן שאי אתה חוגג כראוי מעלה אני עליך כאלו אתה מועל בהר הבית ובעזורות כן הוא אומר (ישע' א' י"ב) כי תבואו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי:

ט"ו. את חג המצות תשמור מכלל שני (דב' ט"ז א') שמור את חדש האביב ועשית פסח יכול אין אתה עושה פסח אלא בשעה שיש לך אביב בשעה שאין לך אביב (ר) מניין ת"ל את חג המצות תשמר: ד"א מה יציאת מצרים אע"פ שאין לך אביב אלא מצה מניין ליתן את האמור בפסח מצרים בפסח דורות ואת האמור בפסח דורות בפסח מצרים ת"ל שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתיך. מלמד שהשנה שיצאו בה ישראל ממצרים היתה כתקנה (ש): ולא יראו פני ריקם אף מן הצדקה ולא יראו פני ריקם אפילו כל שהוא וחכמים אומרים אין פחות לעולת ראייה ממעה כסף ולחגיגה שתי (ת) כסף:

ט"ז. וחג הקציר ר' ישמעאל אומר כל זמן שעצרת בשבת יום טוב (א) אחר שבת חוגג וקוצר (ב): בכורי מעשיך מכלל שני (ל"ד כ"ב) בכורי קציר חטים אין לי אלא של חטים של שעורין מניין ת"ל אשר תזרע בשדה. אין לי אלא שזורע שעלה מאליו מניין ת"ל אשר בשדה. אין לי אלא שבשדה שבגג ושבחצר ושבחרבה מניין ת"ל (במ' י"ח י"ג) בכורי כל אשר בארצם (ג): ד"א וחג הקציר בכורי מעשיך מלמד שאין מביאין בכורים קודם עצרת ואם הביא אין מקבלין ממנו (ד): וחג האסף בצאת השנה. מכלל שני (דב' י"ד כ"ב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה איני יודע אימתי הוא שנה ת"ל וחג האסיף בצאת השנה ולהלן הוא אומר (ל"ד כ"ב) תקופת השנה אימתי שנה יוצאה הוי אומר בתקופה יכול תקופת טבת ת"ל חג יצאת תקופת טבת שאין בה חג יכול תקופת ניסן שהרי יש בו חג ת"ל וחג האסיף שיש בה אסיף יצאת תקופת ניסן שאין בה אסיף יכול תקופת תמוז שהרי יש בה אסיף ת"ל חג האסיף בצאת השנה ולהלן הוא אומר תקופת השנה תקופה שיש בה חג ואסיף ושנה יוצאה בה והיזו זו זו

מ) רמב"ם ה' ע"ז פ"ה ה"ו וסה"מ ל"ת כ"ו. נ) סנהדרין ס"ג ע"ב. ס) ע' סנהדרין שם, ובסה"מ ל"ת ע"ו (הוצאת בלאך) מובא זה בשם מכילתא דר' ישמעאל, וע' מגדל עוז לה' ע"ז פ"ד ה"א וחינוך פ"ז. ע) חגיגה ג' ע"א. פ) נ"ל שהוא בית פאגי והוא מקום קרוב, ולעומת זה בית פרסי היה מקום רחוק, ולפום צערא אגרא. צ) רמב"ם ריש ה' חגיגה, וע' ספרא אמור ריש פרק י"ז וחגיגה י' ע"ב. ק) ע' ריש זבחים. ר) כגון בשביעית וע' מכילתא ד"ה וחג הקציר. ש) נ"ל דדרש מן למועד חדש האביב כי בו יצאת ממצרים. ת) ספרי דברים פי' קמ"ג, וע' ירוש' חגיגה פ"א ה"ב. א) צ"ל: יום טבוח ועי' חגיגה י"ז ע"א. ב) ע' חגיגה י"ח ע"א. ג) מנחות פ"ד ע"ב. ד) בכורים פ"א מ"ג.

תקופת תשרי (ה): באספך את מעשיך. אין לך בהן אלא אסיף מניין לכל אחד ואחד שיהא לו אסיף בפני עצמו ת"ל באספך את מעשך כל אחד ואחד יש לו אסיף בפני עצמו מכאן אמרו באחד בשבט ראש השנה לאילן דברי בית שמאי ובית הלל אומרין בחמשה עשר בו כל אילן שחנטו פירותיו לפני חמשה עשר בשבט הרי הוא לשעבר לאחר חמשה עשר בשבט הרי הוא לעתיד לבוא (ו):

י"ז. שלש פעמים יכול בכל רגל ורגל ת"ל בשנה יכול בכל זמן שירצה ת"ל פעמים אין פעמים אלא זמנים שני' (ישע' כ"ו ו') תרמסנו רגל רגלי עני פעמי דלים (ז): יראה. פרט לסומא שאין יכול לראות (ח): זכרך. להוציא את הנשים: כל זכורך. לרבות את הקטנים זו הוא שבית הלל אומרין כל קטן שיכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית חייב בראייה (ט): את פני האדון. אם עושה אתה את כל האמור בענין הריני פונה מכל עסקי ואיני עוסק אלא בך (י):

י"ח. לא תזבח על חמץ אין לי [אלא] זוביח זורק ומנסך מניין ת"ל דם זבחי (כ). מכאן אמרו אחד השוחט ואחד הזורק ואחד המקטיר או אחד מבני חבורה אם היה ברשות אחד מהן כזית חמץ בשעת זביחה עוברין בלא תעשה (ל): זבחי. זה הפסח וכן הוא אומר (י"ב כ"ז) ואמרתם זבח פסח הוא לה': לא ילין חלב חגי עד בקר. מכאן אמרו הקטר חלבים כל הלילה (מ): לא ילין חלב חגי עד בקר. לפי שמצינו בקדשי קדשים שבזמן אכילתן הקטרתן יכול אף קדשים קלים כן ת"ל לא ילין חלב חגי עד בקר אין לי אלא חלבי חגיגה חלבי פסח מניין ת"ל (ל"ד כ"ה) ולא ילין לבקר זבח חג הפסח לרבות פסח כחגיגה והוא הדין לכל האמורין שאם הלינן עבר בלא תעשה (נ) זה הכלל כל שקירבו מתיריו ביום מעלין אותו כל הלילה (ס):

י"ט. ראשית נאמר כן ראשית ונאמר להלן (במ' י"ח י"ב) ראשית יכול מה ראשית האמור להלן עד ששייר מקצת (ע) אף ראשית האמור כן עד ששייר מקצת מניין שאם רוצה אדם לעשות כל שדהו בכורים עושה (פ) ת"ל בכורי אדמתך. אם כן למה נאמר ראשית ליתן כהן ראשית שיהוא קודמין לתרומה (צ): אדמתך. פרט לערים: אדמתך פרט לגולן (ק): תביא בית ה' אלהיך. מלמד שהוא חייב בטיפול הבאתן עד שיביאם לבית הבחירה (ר): לא תבשל גדי. ר' עקיבה אומר חיה ועוף אינן מן התורה שני' לא תבשל גדי בחלב אמו לא תבשל גדי בחלב אמו שלשה פעמים פרט לחיה ועוף ולבהמה טמאה: ר' יוסי הגלילי אומר נאמר (דב' י"ד כ"א) לא תאכלו כל נבלה ונאמר לא תבשל גדי בחלב את שאסור משום נבלה אסור לבשל בחלב עוף שאסור משום נבלה יכול [יהא] אסור לבשלו בחלב ת"ל בחלב אמו יצא עוף שאין לו חלב אם (ש): לא תבשל גדי בחלב אמו. אין לי אלא גדי בחלב אמו פרה בחלב אמה מניין ת"ל גדי בחלב בשר בחלב מכל מקום אסור: נאמר כן לא תבשל גדי ונאמר להלן (ל"ד

ה) דא' בתשרי ר"ה למעשרות כדאיתא בר"ה י"ב ע"א. ו) ריש ר"ה ועיי"ש דף ט"ו ע"ב. ז) ספרי דברים פי' קמ"ג, וע' חגיגה ג' ע"א. ח) ריש חגיגה. ט) ספרי שם, חגיגה ד' ע"א. י) ספרי שם. כ) עי' מכילתא. ל) רמב"ם פ"א מה' ק"פ ה"ה, פסחים ס"ג ע"א. מ) ריש ברכות. נ) ע' רמב"ם פ"א מה' ק"פ ה"ז ומ"ל שם. ס) רמב"ם פ"ד מה' מעשה קרבנות ה"ב. ע) חולין קל"ו ע"ב. פ) בכורים פ"ב מ"ד. צ) ע"ל כ"ב כ"ח מלאתך ודמעך. ק) בכורים פ"א מ"ב. ר) שם פ"א מ"ט. ש) מכילתא וספרי דברים פי' ק"ד.

כ"ו) לא תבשל לא תבשל אחד לאיסור אכילתו ואחד לאיסור הנאתו ואחד לאיסור בישולו (ת):

פרשת כי תשא.

[לא]. י"ב. ויאמר ד' אל משה דבר אל בני ישראל (א) אתה לא על ידי מליץ ולא על ידי שליח:

י"ג. את שבתותי תשמורו למה נאמר לפי שהוא אומר (כ' י') לא תעשה כל מלאכה אין לי אלא דברים שהן אסורין משום מלאכה דברים שהן משום שבות מניין ת"ל אך את שבתותי תשמורו להביא את הדברים שהן משום שבות: וכבר היו ר' ישמעאל ור' עקיבה ור' אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך ולוי הסדר ור' ישמעאל בנו של ר' אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן ונשאלה שאלה מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת היה ר' ישמעאל אומר הרי הוא אומר (כ"ב א') אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים ספק שבא לגנוב ספק שבא להרוג והלא דברים קל וחומר ומה שפיכות דמים שהיא מטמאה את הארץ ומסלקת את השכינה הרי הוא דוחה את השבת קל וחומר לפקוח נפש שידחה את השבת: ר' אלעזר בן עזריה אומר מה מילה שאינה אלא אחד מאיברין של אדם תדחה את השבת קל וחומר לכל הגוף [אמרו לו] ממקום שבאתה אי מה להלן ודאי אף כאן ודאי ולא ספק: ר' עקיבה אומר הרי הוא אומר (כ"א י"ד) מעם מזבחי תקחנו למות אם דוחה רציחה את העבודה שהיא דוחה את השבת קל וחומר לפקוח נפש שידחה את השבת: רבי יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר אך חלק יש שבתות שאתה שובת ויש שבתות שאין אתה שובת ור' שמעון בן מנסיא אומר הרי הוא אומר (פ' י"ד) ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם שבת מסורה ואי אתם מסורין לשבת: ר' נתן אומר הרי הוא אומר (פ' ט"ז) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת פקח עלין שבת אחת כדי שיעשה שבתות הרבה: כי אות היא ביני וביניכם. ולא ביני ובין אומות העולם: לדורותיכם. שינהוג הדבר (לדברות) [לדורות]: לדעת. למה נאמר לפי שהוא אומר ושמרו בני ישראל את השבת שומיע אני אף חרש שוטה וקטן במשמע ת"ל לדעת לא אמרתי אלא במי שיש בו דעת: אני ה' מקדשכם. בעולם הזה מעין קדושת העולם הבא מגיד שקדושת שבת מעין העולם הבא כן הוא אומר (תה' צ"ב א') מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת:

י"ד. ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם זו שר' שמעון בן מנסיא אומר לכם שבת מסורה ואי אתה מסורין לשבת: כי קדש היא לכם. מגיד שהשבת מוספת קדושה לישראל לעולם מה לפלוני חנותו נעולה משמר שבת מה לפלוני בטל ממלאכתו משמר שבת ומיעיד לפני מי שאמר והיה העולם שברא את העולם מששת ימי בראשית ונח ביום השביעי כן הוא אומר (ישע' מ"ג י') אתם עדי נאם ה' ואני אל: מחלליה מות יומת. למה נאמר לפי שהוא אומר (פ' ט"ו) כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (כ' י') ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אין לי אלא עונש ואזהרה למלאכת יום עונש ואזהרה למלאכת לילה מניין

ת) חולין קט"ו ע"ב. א) רובי מאמרי פרשה זו נמצאים (עם קצת חילופי גירסאות) במכילתא, ע"כ ציינתי כוכב כזה * לפני המאמרים שנתחדשו כאן.

ת"ל מחלליה מות יומת עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל ויום השביעי שבת לה' שאין ת"ל שבת אלא להביא את הלילה לאזהרה דברי ר' אחי ברי' יאשיה ר' יהודה בן בתירה אומר הרי גוים שבאו לעיר וחללו ישראל את השבת יכול יהוא ישראל אומרין הואיל וחללנו מקצתה תהא שבת כולה מחוללת ת"ל מחלליה מות יומת אפילו כהרף עין מחלליה מות יומת: כי כל העושה בה מלאכה. עד שיעשה מלאכה גמורה הרי שכתב אות אחת בשחרית ואות אחת בין הערבים וארג חוט אחד בשחרית וחוט אחד בין הערבים שומיע אני יהי' חייב ת"ל כי כל העושה בה מלאכה עד שיעשה מלאכה גמורה: ונכרת. למה נאמר לפי שהוא אומר (לא תעשה כל מלאכה) [מחלליה מות יומת] אין לי אלא מזיד והתראת עדים מזיד ובינו ובין עצמו מניין ת"ל ונכרת להביא את המזיד בינו לבין עצמו: ונכרת. אין הכרתה אלא הפסקת הנפש: ההיא. מזידה דברי ר' עקיבה: מקרב עמה. ועמה שלום (ב):

ט"ו. ששת ימים תעשה מלאכה ר' ישמעאל אומר כתוב אחד אומר ששת ימים (יעשה) [תעשה] מלאכה וכתוב אחד (כ' ט') אומר ששת ימים תעבד ועשית כאיזה צד נתקיימו שני כתובים כשישראל עושין רצון המקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים כן הוא אומר (ישע' ס"א ה') ועמדו זרים ורעו צאנכם וכשאין ישראל עושין רצון מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן ולא עוד אלא שאף מלאכת אחרים נעשית על ידם כן הוא אומר (דב' כ"ח מ"ח) ועבד את איביו אשר ישלחנו ה' אל' בו (ג) ברעב ובצמא וגו': וביום השביעי שבת שבתון קדש לה'. למה נאמר לפי שהוא אומר (ויק' כ"ג ד') אלה מועדי ה' מקראי קדש [יכול] כשם שמועדות מסורין לבית דין כך תהא שבת מסורה לבית דין ת"ל וביום השביעי שבת שבתון קדש לה' לשם שבת מסורה ואין שבת מסורה לבית דין כן הוא אומר (ויק' כ"ג ג') שבת היא לה' בכל מושבותיכם: *כל העושה מלאכה ביום השבת. אפילו מלאכת משכן: *מות יומת. שומע אני בכל מיתה ת"ל (במ' ט"ו ל"ה) ויאמר ה' אל משה מות יומת האיש רגום אותו בא' הוי אומר בסקילה:

ט"ז. ושמרו בני ישראל את השבת וגו' זו היא שר' נתן אומר פקיח עלין שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה ור' אלעזר אומר לעשות את השבת [וגו'] דבר שהברית כרותה בו והיזו זו זו ברית (מלח) [מילה] ור' אלעזר בן פרטא אומר מניין שכל המשמר שבת אחת כתקנה מעלה עליו הכת' כאלו הוא עושה את השבת ת"ל לעשות את השבת לדרתם ברית עולם ור' אומר מניין שכל המשמר שבת אחת כתקנה מעלין עליו כאלו הוא עושה את השבת מיום שנברא העולם ועד שיחיו מתים ת"ל לעשות את השבת לדורותם ברית עולם: *ד"א ושמרו בני ישראל את השבת שצריך להוסיף מחול על הקדש מושלין אותו משל לארי שהוא עורר מלפניו ומלאחריו (ד) ומה אם ארי שאינו ממית אלא בעולם הזה הרי בני אדם נזהרין מלפניו ומאחוריו כמה מילין קל וחומר לשבת שהיא הורגת מחלליה בעולם הזה ולעולם הבא: ר' מאיר מושלו משל למה הדבר דומה למי שהוא שומר את הפרדס אם משתמר מבפנים אינו משתמר אם משמרו מבחוץ הרי הוא משתמר כך המצוות צריכין אנו לעשות להן שמירה מבחוץ: ויש אומר משל אחר החרב אין שמירתה אלא תיקה הבגדים הללו אין שמירתן אלא קופסי אף שבתות וימים טובים אין שמירתן אלא מן החול: ר' יצחק אומר ומה אם ערי הלוים שאין חייבין עליהן

ב) מובא בספר הרזים דר' טודרוס הלוי הנזכר לעיל צד 1 הערה ע' בהם מכילתא דרשב"י. ג) כינה המדרש. ד) ע' מכילתא יתרו לפסוק זכור את יום השבת.

כרת ולא מלקות צריכין מגרש חוצה להן אלפים אמה לכל רוח קל וחומר לשבתות וימים טובים שצריכין מגרש לפניהן ולאחריהן:

י"ז. ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם ולא ביני לבין אומות העולם: אות היא לעולם. מגיד שאין השבת בטילה מישראל לעולם מפני שמסרו עצמן עליה: שכל דבר שמסרו ישראל נפשם עליו נתקיים בידם כגון שבת ומילה ותלמוד תורה וטבילה לפי שמסרו ישראל נפשם עליהן נתקיימו בידם ודבר שלא מסרו ישראל נפשם עליו לא נתקיים בידם כגון בית המקדש והדינין שמיטות ויובילות לפי שלא מסרו ישראל נפשן עליהם לא נתקיימו בידן: כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. וגו' ממה שבת מיעבודה או אף מן הדין ת"ל וינפש מגיד שאין הדין ביטל מלפניו לעולם כן הוא אומר (תה' פ"ט ט"ו) צדק ומשפט מכון כסאיך ואומר (שם צ"ז ב') ענן וערפל סביביו: *ד"א שבת וינפש שבת מן המאמרות של מעשה בראשית ונשלם כל חפצו שהוא כנפשו וכלבבו לכך נאמר שבת וינפש: *גדולה שבת שהיא אחד מעשרה דברים שנאמר בהן ברית: הקשת שנ' (בר' ט' י"ג) את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית: המילה שנ' (שם י"ז י"ג) והיתה בריתי בבשרכם: השבת שנ' לעשות את השבת לדורותם ברית עולם: ע"ז שנ' (י"ט ה') ושמרתם את בריתי אמר ר' עקיבה זו ברית ע"ז (ה): ותלמוד תורה שנ' (ל"ד כ"ז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית: שחרור עבדים שנ' (ירמ' ל"ד י"ג) אנכי כרתי ברית את אבותיכם מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי: הכהונה שנ' (במ' י"ח י"ט) ברית מלח עולם היא: הלויה שנ' (מלא' ב' ד') להיות בריתי את לוי: מלכות בית דוד שנ' (תה' פ"ט ד') כרתי ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי: ארץ ישראל שנ' (בר' ט"ו י"ח) ביום הוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך [וגו']: גדולה שבת שאין התינוק נימול עד שתעבור עליו שבת שנ' (בר' י"ז י"ב) ובן שמונת ימים ימול לכם: גדולה שבת שאין קרבן קרב עד שתעבור עליו שבת שנ' (כ"ב כ"ט) וביום (ו) השמיני תתנו לי וגו': גדולה שבת שאין הכהנים כשרין לעבודה עד שתעבור עליהן שבת שנ' (כ"ט ל') שבעת ימים ילב' הכהן: גדולה שבת שאין המזבח עצמו כשר לעבודה עד שתעבור עליו שבת שנ' (שם ל"ז) שבעת ימים תכפר על המזבח: גדולה שבת שאין המצורע והזב והזבה הנדה והיולדת וטמא מת זוכין להטהר אלא אם כן עברה עליהן שבת שכך הוא אומר בכולן שבעת ימים: גדולה שבת שאין האבל מתנחם עד שתעבור עליו שבת שנ' (בר' נ' י') ויעש לאביו אבל שבעת ימים: גדולה שבת שכיון שנידלדלו ישראל מן המצות לא עמדה להן אלא זכותה כשנידלדלו בימי אחאב היא עמדה להן שנ' (מ"א כ' כ"ט) ויחנו אלה נכח אלה שבעת ימים וכשנידלדלו בימי אליהו היא עמדה להן שנ' (שם י"ח מ"ד) ויהי בשביעית וכשנידלדלו בימי יהורם היא עמדה להן שנ' (מ"ב ג' ט') ויצא מלך ישראל ומלך יהודה ומלך אדום ויסבו דרך שבעת ימים: גדולה שבת שנתנה הקב"ה הבחנה לבחון בין גירי הצדק שהרי לא פירש משש מאות ושלש עשר מצוות אלא השבת בלבד שנ' (ישע' נ"ו י') ובני הנכר הנלוים אל ה' לשרתו ולאהבה את שם ה' להיות לו לעבדים כל שומר שבת מיחללו ומחזיקים בבריתי מכאן אמרו ישראל משומד המשמר שבתו בשוק הרי הוא כישראל לכל דבר ושאינו משמר שבתו בשוק הרי הוא כגוי לכל דבר (ז):

ה) ע' לעיל י"ט ה' ומכילתא שם. ו) ע' לעיל לד 153 הערה ע'. ז) ע' עירובין ס"ט ע"ב.

[לד]. **י"ב. השמר לך פן תכרת ברית ליושב הארץ** (ח) זו אזהרה שלא לכרת ברית לעובדי ע"ז:

י"ג. כי את מזבחותם תתוצון זו מצות עשה לאבד ע"ז וכל משמשיה וכל הנעשה בשבילה:

י"ד. כי לא תשתחוה לאל אחר לחייב על ההשתחויה אפילו שלא דרך עבודתה בכך:

ט"ו. פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהן וזבחו לאלהיהן מאחר שהזהיר שלא לאכול מזבחו אתה למד שזבחו אסור (ט) מכאן אמרו שחיטת הנכרי נבלה ומטמא במשא:

ט"ז. ולקחת מבנותיו לבניך מאחר שהזהיר שלא ליקח מהן אתה למד שהן אסורין ולהלן הוא אומר (דב' ז' ג') (לא) [ולא] תתחתן בם:

י"ז. אלהי מסכה לא תעשה לך הא אם אכל מזבחם הוא נושא מבנותם והן מטעין אותו והוא עובד ע"ז: לא תעשה לך. ואפילו לנואי: אלהי מסכה לא תעשה לך את חג המצות תשמר. מכאן אמרו כל המבזה את המועדות כאלו נטפל לע"ז:

י"ח. את חג המצות תשמר לימד על חולו של מועד שהוא אסור בעשית מלאכה ולא בכל מלאכה הוא אסור אלא כדי שלא יהא כיום חול לכל דבר: למועד חדש האביב. יכול בזמן שיש אביב אתה עושה פסח ואם לאו אין אתה עושה פסח ת"ל את חג המצות תשמר בין שיש לך אביב בין שאין לך אביב אם כן מה ת"ל למועד חדש האביב (י) עשאו הכת' סימן לו ומכאן שמעברין את השנה מפני האביב (כ):

י"ט. כל פטר רחם לי יכול אף נקבה ת"ל וכל מקנך תזכר מה בכור בהמה זכר ולא נקבה אף בכור אדם זכר ולא נקבה: וכל מקנך. יכול אפילו גמל וסוס ת"ל פטר שור ושה הרי זה כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט (ל): ד"א ר' יהושע בן קרחה אומר כל פטר רחם לי הרי זה כלל יכול אף של אחרים ת"ל מקנך יכול אף של נקבה ת"ל תזכר יכול אף של חיה ת"ל פטר שור ושה זה הוא כלל שצריך לפרט (מ):

כ'. ופטר חמור תפדה בשה ופטר חמור שני פעמים עד שיהיה היולד חמור והנולד חמור (נ): תפדה בשה. שה מכל מקום בין זכרים בין נקיבות בין תמימים בין בעלי מומין בין קטנים בין גדולים: ד"א בשה לא בעגל ולא בחיה ולא בטרפה ולא בכלאים ולא בכוי ולא בפסולי המוקדשין שהרי נאמר בהן (דב' י"ב ט"ו) כצבי וכאיל מה צבי ואיל אין פודין בהן אף פסולי המוקדשין אין פודין בהן (ס): ד"א תפדה בשה מניין אם אין לו שה לפדותו שיהא פודיהו בשוויו ונותן דמיו לכהן ת"ל תפדה בשה מכל מקום לא אמרה תורה שה להחמיר עליו אלא להקל עליו שאם היה לו פטר חמור ששוה עשר סלעים פודיהו בשה אפילו שוה דינר (ע): תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו. מצות פדיה קודמת למצות עריפה: וערפתו. נאמר כאן עריפה ונאמר להלן (דב' כ"א ד')

ח) לפרשה זו אין כאן מכילתא דרי"ש. אך באשר שאחד ממאמרי מדרש הגדול שבכאן מובא בשם מכילתא חשבתי שבעל מה"ג העתיק גם כאן ממכילתא דרשב"י וע"כ הכנסתי מאמרי מה"ג אלו למכילתא דרשב"י. ט) רמב"ם פ"ד מה' שחיטה הי"א. י) עי' לעיל כ"ג ט"ו. כ) סנהדרין י"א ע"ב. ל) בכורות ו' ע"א. מ) ע' מכילתא בא ריש פט"ז. נ) בכורות ה' ע"ב. וע' על כל פסוק זה לעיל י"ג י"ג ומכילתא שם. ס) בכורות י"ב ע"א. ע) רמב"ם פי"ב מה' בכורים הי"א.

עריפה מה להלן בקפ"ס ומאחוריו ואסור בהנאה אף כאן בקפ"ס ומאחריו אסור בהנאה: כל בכור בניך תפדה. מגיד שאם היו לו חמשה בנים מחמש נשים וכולן בכורות שחייב לפדות את כלן: ד"א כל בכור בניך תפדה שאם עבר האב ולא פדהו כשיגדיל חייב לפדות את עצמו: כל בכור בניך תפדה ולא יראו פני ריקם. הרי שהיה לפניו פדיון בנו ועולת ראיה ואין לו כדי לזה וכדי לזה פדיון בנו קודם שנ' כל בכור בניך תפדה ואחר כן ולא יראו פני ריקם (פ):

כ"א. ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבת בחריש ובקציר תשבת והלא חריש וקציר בכלל כל מלאכות היו ולמה יצאו לומר לך מה חריש וקציר מיוחדין שהן אבות מלאכות וחיבין עליהן בפני עצמן אף כל שאר אבות מלאכות חיבין עליהן בפני עצמן (צ): ד"א בחריש ובקציר תשבת ר' שמעון בן אלעזר אומר מכלל שנ' בחריש ובקציר תשבת יש לך קציר מצוה שהיא דוחה את השבת והיזה זה קציר העומר (ק) ר' ישמעאל אומר יכול תהא חרישת העומר דוחה את השבת ת"ל בחריש ובקציר קציר שזמנו קבוע יצא חריש שאין לו זמן קבוע: ר' יהודה אומר בחריש ובקציר תשבות חריש שקצירו אסור זה חריש של ערב שביעית וקציר שחרישו אסור זה קציר של מוצאי שביעית ור' שמעון אומר שבות מן החריש בשעת קציר ושבות מן הקציר בשעת חריש (ר):

כ"ב. וחג שבועות תעשה לך זה חג העצרת: בכורי קציר חטים. מכאן שאין מביאין בכורים קודם עצרת: וחג האסיף תקופת השנה. ולהלן הוא אומר (כ"ג ט"ז) בצאת השנה איזה הוא חג ש"יש בו אסיף ותקופה ושנה יוצאה בו הוי אומר זה תשרי (ש):

כ"ג. שלש פעמים בשנה אין פעמים אלא זמנים: יראה כל זכורך. לרבות את הקטן מכאן אמרו כל קטן שיכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית אביו חייב להעלותו: את פני האדון ה'. אדון אני על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת"ל אלהי ישראל יכול עליך בלבד ת"ל את פני הארון ה' הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם ושמי יחול עליך (ת):

כ"ד. כי אוריש גוים מפניך ולא יחמד איש את ארצך דברה תורה כנגד היצר שלא יאמרו ישראל היאך אנו מניחין ארצינו ובתינו ושדותינו וכרמינו ועולין לרגל שמא יבואו אחרים וישבו במקומותינו לפיכך ערב להן הקב"ה ולא יחמד איש את ארצך בעלותך ליראות ולא עוד אלא שאין רשות לאחד מן המזיקין להזיק אתכם ומעשה באחד שהניח את כריו ובא ומצא אריות סובבין אותו ומעשה באחד שהניח בית תרנגוליו ובא ומצא חותלות מקורעין בפניהן לקיים ולא יחמוד איש את ארצך (א):

כ"ה. לא תשחט על חמץ אחד השוחט ואחד המקבל ואחד הזורק ואחד המקטיר וכן אחד מבני חבורה אם היה ברשות אחד כזית חמץ בשעת שחיטת הפסח עוברין בלא תעשה (ב): ולא ילין לבקר זבח חג הפסח. מכאן שכל המלין אימורין עובר בלא תעשה:

כ"ו. ראשית בכורי אדמתך נאמר כאן ראשית ונאמר להלן (דב' כ"ו ב') ראשית מה להלן שבעת מינים אף כאן שבעת מינים (ג): אדמתך. פרט לערים ולגולן:

פ) קידושין כ"ט ע"ב. צ) עי' שבת ע' ע"א. ק) ע' ר"ה ט' ע"א. ר) מאמר זה מובא בשם מכילתא מר' אברהם בן הרמב"ם בס' מעשה נסים, שילא לאור בפאריס שנת תרכ"ז, צד 89. ש) ע"ל כ"ג ט"ז. ת) עי' לעיל כ' ג' ומכילתא משפטים פ"כ. א) ירושלמי פיאה פ"ג ה"ז. ב) ע' לעיל כ"ג י"ח. ג) עי' ספרי ריש כי תבא.

תביא בית ה' אלהיך. מלמד שהוא חייב להטפל בהן עד שיביאם לבית הבחירה (ד): לא תבשל גדי בחלב אמו. הרי זה בא לאסור בשולו קל והומר אכילתו אין לי אלא גדי וחלב אם שור בחלב מניין ת"ל לא תבשל בחלב: אמר ר' יצחק בשלשה מקומות כתיב לא תבשל גדי בחלב אמו אחד לענינו ואחד לענין תורה ואחד לענין המעשרות לענינו מה כתי' (כ"ג י"ט) ראשית בכורי אדמתך וכתב בתרי' (שם כ') הנה אנכי שולח מלאך לפניך לענין תורה מה כתי' ראשית בכורי אדמתך מה כתב בתריה ויאמר ה' אל משה כתב לך וכו' אמר הקב"ה למשה עד דסנדלא ברגלך כבוש כובא מלא תבשל גדי בחלב אמו כתב לך וכו' לענין מעשרות (דב' י"ד כ"א) לא תבשל גדי בחלב אמו וסמיך ליה (שם כ"ב) עשר תעשר אמר לו אל תגרמו לי לבשל גדיים במעי אמן שאם אין אתם עוסקים בתורה ומוציאין מעשרותיכם כראוי רוח אחת של קדים אני מוציא ושודפתן היך דכתיב (מ"ב י"ט כ"ו) ושדפה לפני קמה (ה):

פרשת ויקהל.

[לה]. א'. ויקהל משה (ו) למה נאמר לפי שהוא אומר (כ"ה ח') ועשו לי מקדש שומיע אני בין בחול בין בשבת מה אני מקיים מחלליה מות יומת (ל"א י"ד) בשאר כל המלאכות חוץ ממלאכת המשכן או אף במלאכת משכן ומה אני מקיים ועשו לי מקדש בשאר כל הימים חוץ מן השבת או אף בשבת והדין נותן הואיל ועבודה קרויה עבודה ומכשירי עבודה קרויין עבודה אם למדתי לעבודה שהיא דוחה את השבת קל וחומר למכשירי עבודה שדוחין את השבת ועוד קל וחומר מה עבודה שאינה באה אלא מכוח מכשירין הרי היא דוחה את השבת מכשירי עבודה שאין עבודה באה אלא מכוחן מנין שאם נפגמה קרנו של מזבח או שנפגמה [הסכין] שומיע אני יתקנם בשבת ת"ל ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם בחול ולא בשבת: ויאמר אליהם אלה הדברים. רבי אומר להביא את ארבעים מלאכות חסר אחת שנאמרו לו למשה על פה:

ב'. ששת ימים תעשה מלאכה זו היא שר' ישמעאל אומר כתוב אחד אומר ששת ימים תעשה מלאכה וכתוב אחד אומר (כ' ט') ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך כאיזה צד יתקיימו שני כתובין הללו כשישראל עושין רצון המקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים כך הוא אומר (ישע' ס"א ה') ועמדו זרים ורעו צאנכם ובזמן שאין ישראל עושין רצון המקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן ולא עוד אלא אפילו מלאכת אחרים נעשית על ידיהן כן הוא אומר (דב' כ"ח מ"ח) ועבד את איביו אשר ישלחנו ה' בו: וביום השביעי יהיה לכם קדש. למה נאמר שלא יהו כהנים אומרין הואיל ומותרין אנו במקדש נהא מותרין בגבולין ת"ל וביום השביעי יהיה לכם קדש לכם קדש ולמקדש חול: שבת שבתון לה'. שהיא מסורה לשם לא לבית דין: כל העושה בו מלאכה יומת. לא בו ובחבירו *הרי שכתב שתי אותיות אחת בשבת ואחת ביום הכפורים וארג שני חוטין אחד ביום השבת ואחד ביום הכפורים שומיע אני יהא חייב (ז) (על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו) ת"ל כל העושה בו מלאכה יומת לא בו ובחבירו: *כיוצא בו שבת וכפור לפניו ועשה מלאכה בין השמשות יכול יהא חייב (ח) ת"ל כל העושה בו

ד) עי' לעיל כ"ג י"ט. ה) עי' כל זה בפסיקתא דר"כ ופסיקתא רבתי פסקא עשר תעשר ותנחומא פ' ראה. ו) מכאן עד סוף צד 166 הרוב נמצא (בקצת חילופי גירסאות) במכילתא, והמעט שנוסף כאן מצויין בכוכב כזה *. ז) עי' כריתות ט"ז ע"ב. ח) ע' כריתות י"ט ע"א.

עד שיקבע היום: *אין לי אלא מלאכות ותולדות שהן אסורין מניין לאסור שבות ת"ל (כ' י') כל מלאכה יכול יהוא חייבין חטאת על איסור שבות ת"ל מלאכה מלאכה המיוחדת חייבין עליה ואין חייבין על אסור שבות: *מנין למקח וממכר והלואה ופקדונות שנקראו מלאכה ת"ל (כ"ב ז') אם לא שלח ידו במלאכת רעהו: *מניין לדינין ולטענות ולערעורין ולכל מעשה בית דין שנקראו מלאכה ת"ל (דה"א כ"ו כ"ט) כנניהו ובניו למלאכה החיצונה על ישראל לשוטרים ולשופטים: *מנין לקדושין ולגטין שנקראו מלאכה ת"ל (עזר' י' י"ג) אבל העם רב והעת עת גשמים והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים: *מנין לחשבונות שנקראו מלאכה שנ' (בר' ל"ט י"א) ויבא הביתה לעשות מלאכתו:

ג'. **לא תבערו אש** למה נאמר לפי שהוא אומר (ל"ד כ"א) בחריש ובקציר תשבות שבות מן החריש בשעת הקציר ושבות מן הקציר בשעת החריש אין לי אלא ששובת מערב שביעית לשביעית מערב שבת לשבת מנין ודין הוא הואיל ושביעית לשם השם [ושבת לשם השם] אם למדתי ששובת מערב שביעית לשביעית אף הוא שובת מערב שבת לשבת ועוד קל וחומר מה שביעית שאין חייבין עליה מיתת בית דין הרי הוא שובת מערב שביעית לשביעית שבת שחייבין עליה מיתת בית דין דין הוא שישבות מערב שבת לשבת או לא יהא רשאי להדליק לו את הנר ולעשות לו מדורה ולהטמין לו את החמין מבעוד יום ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת ביום השבת אי אתה מבעיר אבל אתה מבעיר מערב שבת לשבת: ד"א לא תבערו אש למה נאמר לפי שהוא אומר (ויק' ו' ו') אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה שומע אני בין בחול בין בשבת ומה אני מקיים מחלליה מות יומת (ל"א י"ד) בשאר כל המלאכות חוץ מן המערכה או אף במערכה מה אני מקיים לא תכבה בשאר כל הימים חוץ מן השבת או אף בשבת ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם במושבותיכם אי אתה מבעיר מבעיר אתה במקדש אמר תלמיד אחד מתלמידי ר' ישמעאל לא תבערו אש למה נאמר לפי שהוא אומר (דב' כ"א כ"ב) וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת שומע אני בין בחול בין בשבת מה אני מקיים מחלליה מות יומת בשאר כל המלאכות חוץ ממיתת בית דין או אף במיתת בית דין מה אני מקיים והומת ותלית אותו בשאר כל הימים חוץ מן השבת או אף בשבת ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם זה מושב בית דין שרפה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה שרפה מיוחדת אחת מארבע מיתות בית דין אינה דוחה את השבת אף שאר מיתות בית דין לא ידחו את השבת מכאן שאין עונשין בשבת: ר' (נתן) [יונתן] אומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם למה נאמר לפי שהוא אומר ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים שומיע אני לא יהא חייב עד שיעבור על ארבעים חסר אחת אבות מלאכות ת"ל (ל"ד כ"א) בחריש ובקציר תשבות או יכול עד שיעבור על שתים ואם לאו לא יהא חייב ת"ל לא תבערו אש הבערה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה הבערה מיוחדת אחת משלשים ותשע אבות מלאכות וחייבין עליה בפני עצמה אף שאר תשעה ושלשים אבות מלאכות יהא חייב על כל אחת ואחת בפני עצמה: ור' נתן אומר לא תבערו אש למה נאמר לפי שהוא אומר (י"ב ט"ז) אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם שומיע אני לא יהא רשאי להדליק לו את הנר ולעשות לו מדורה ולהטמין לו את החמין ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת ביום השבת אי אתה מבעיר אבל אתה מבעיר ביום טוב:

הוספה.

איזה מאמרים שכנראה הם ממכילתא דרשב"י לפרשת שמות, וארא, בא.

ליקטתים מתוך מדרש הגדול, לקוטי בתר לקוטי.

[ג]. ד'. **ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה** זה בנין אב כל מקום שנ' דבר נקדים בו קרייה לדבר(א): לא אם אמרת בדבור הסנה שהוא תחלה לדבר תאמר בדבור הר סיני שאינו תחלה לדבר ת"ל (י"ט ג') ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר אם אמרת בצד השווה שבהן שהן דבר ובאש ומפי קדש למשה הקדים בהן קרייה לדבר תאמר בדבור אהל מועד שאינו באש ת"ל (ויק' א' א') ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר: אלא הצד השוה שבהן שהן דבר ומפי קדש למשה הקדים בהן קרייה לדבר: מניין שכל קרייה וקרייה היו משה משה ת"ל (ג' ד') ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה שאין ת"ל ויאמר מלמד שכל הקריות היו משה משה: ומניין על כל קרייה היה אומר הנני ת"ל מתוך הסנה ויאמר הנני שאין ת"ל ויאמר מלמד שעל כל קרייה וקרייה היה אומר הנני: משה משה אברהם אברהם (ברא' כ"ב י"א) יעקב יעקב (שם מ"ו ב') שמואל שמואל (ש"א ג' י') לשון חבה ולשון זירוז: ד"א משה משה הוא משה עד שלא נידבר עמו הוא משה משנידבר עמו:

ה'. **ויאמר אל תקרב הלם** אמר ר' יהושע בן קרחה(ב) כשאמר משה הנני אין לשון הנני אלא הריני למלכות אמר לו הקב"ה במקום עמודו של עולם אתה עומד אברהם אומר (ברא' כ"ב א') הנני ואתה אומר הנני אל תקרב הלם אין הלם אלא מלכות שנ' (ש"ב ז' י"ח, דה"א י"ז ט"ז) מי אנכי ה' אלהים ומי ביתי כי הביאותני עד הלום וכן הוא אומר (ש"א י' כ"ב) הבא עוד הלום איש:

ו'. **ויאמר אנכי אלהי אביך** נגלה עליו הקב"ה תחלה בקולו של עמרם אביו כדי שלא יתירא לפי שמשמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע (ג): באותה שעה שמח משה ואמר עמרם אבי חי אמר לו הקב"ה אנכי אלהי אביך אלהי אברהם וגו' בפתוי באתי אליך שלא תתירא (ד) מיד ויסתר משה פניו מיכאן אמרו חכמים אשרי המכיר את מקומו והעומד במקומו ועליו אמר שלמה (קהלת י' ד') אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח (ה):

א) עיין כל מאמר זה בריש ת"כ. ב) ע' מאמר זה בב"ר פנ"ה, ובמה"ג לבראשית שם ליתא וכנראה הוא כאן ממכדרשב"י. ג) עי' לעיל צד 100 וצד 101. ד) וכן בשמות רבה פ"ג. ה) פי' אע"פ שבאת לך ממשלה אל תנח מדת ענותנותך, כמו שמפורש בקהלת רבה.

ז'. **ויאמר ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים** מגיד הכתוב (ו) ששעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל שעבודין שבעולם שנ' ראה ראיתי מה ת"ל ראה ראיתי שני פעמים שמאחר שמטבעין אותן בים חוזרין וכובשין אותן בבנין: מושלו משל למה הדבר דומה לאחר שנטל את המקל והכה בו שני בני אדם שניהם קבלו את הרצועה מתוך המקל כך צערן ושעבודן של ישראל גלוי וידוע לפני המקום לכך נאמר כי ידעתי את מכאוביו:

ח'. **וארד להצילו מיד מצרים** זו ירידה חמישית (ז) שכת' בשכינה: ר' שמעון בן יוחאי אומר כשנגלה הקב"ה על משה בסנה (ח) לשלחו למצרים אמר לפניו רבונו של עולם השבע לי שכל מה שאני מבקש ממך אתה נותן לי ונשבע לו על כך חוץ משני דברים מהכנסת הארץ ויום המיתה (ט) ונשבע ושמר מה שנשבע לו שנא' (ישעיה מ"ה כ"ג) בי נשבעתי יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון: ולהעלותו מן הארץ ההיא. מגיד הכת' שארץ ישראל בגבהו של עולם (י): אל ארץ טובה ורחבה. שמרחבת לבו של אדם וכן הוא אומר (ירמיה ג' י"ט) ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי: מה צבי זה קל ברגליו (כ) מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלים לבוא מכל פירות הארצות: ד"א מה צבי זה משאתה מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו כך אין ארץ ישראל מחזקת פירותיה בשעה שישראל עושין את התורה: ד"א מה צבי קל לאכול מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלין לאכול מכל פירות הארצות: או קלין יכול לא הן שמנים ת"ל (ג' ח') ארץ זבת חלב ודבש שמנים כחלב ומתוקים כדבש וכן הוא אומר (ישעי' ה' א') אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן: מה שור זה אין בו גבוה מקרנו כך ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות: או מה שור זה אין בו פוסלת מקרנו (ל) כך ארץ ישראל פסולת מכל הארצות ת"ל בקרן בן שמן שמינה היא ארץ ישראל: ללמדך שכל מי שגבוה מחבירו משובח מחבירו: ארץ ישראל לפי שהיא גבוהה מכל משובחת מכל: בית המקדש לפי שהוא גבוה מכל משובח מכל [ולפי (מ) שהיה חביב מכל נברא לפני כל שנאמר (ירמי' י"ז י"ב) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו: ארץ ישראל שהיתה חביבה מכל נבראת קודם לכל שנאמר] (משלי ח' כ"ו) [עד לא עשה ארץ וחוצות (נ) וראש עפרות תבל, ארץ אלו שאר ארצות וחוצות אלו מדברות ו[ראש עפרות] תבל זו היא ארץ ישראל ר' שמעון בן יוחאי אומר תבל זו (ארצו) [ארץ ישראל] שנאמר (שם ל"א) משחקת בתבל ארצו ואומר (שם ל') משחקת לפניו בכל עת ולמה נקרא שמו תבל על שם שהיא מתובלת בכל [שכל] הארצות יש בזו שאין בזו ויש בזו שאין בזו אבל ארץ ישראל אינה חסירה כלום שנאמר (דב' ח' ט') לא תחסר כל בה:] נחלת צבי צבאות גוים (ירמ' ג' י"ט) ארץ שהיא עושה חוילאות למלכים ושלטונים שכל מלך ושלטון שלא קנה ברומי

ו) כל מאמר זה הובא מר' טודרוס הלוי הנ"ל צד 1 הערה ט' בשם מכדרשב"י ובש"ר פ"ג הוא בשם ר' יוסי. ז) באדר"נ פל"ד היא ירידה רביעית, אמנם בנוסחא ב' של אדר"נ הוצא' שעכטער פל"ז ג"כ היא ירידה חמישית וכן בפרקי דר"א פ"מ, וע' ספרי במדבר פי' ל"ג. ח) פרקי דר"א פמ"ה. ט) פסחים נ"ד ע"ב, וע' מכילתא ויסע פ"ה. י) זבחים נ"ד ע"ב, ספרי דברים סוף פי' ל"ז. כ) כל מאמר זה בספרי שם וקצת בכתובות קי"ב ע"א ובשמות רבה פל"ב. ל) אין בו פסולת יותר מקרנו. מ) הוספתי עפ"י ספרי שם. נ) כל מאמר המוסגר זה מובא מר' טודרוס הלוי הנ"ל צד א' הערה ט' בשם מכילתא דר"ש, ומזה ראיה שכל המאמר המדבר בשבח א"י היה כתוב כאן במכדרשב"י.

אומר לא עשיתי כלום כך כל מלך ושלטון שלא קנה פלטראות וחלאות בארץ ישראל אומר לא עשיתי כלום (ס):

ט"ז. **לך ואספת את זקני ישראל** אמר ר' עקיבה נמשלו ישראל בעוף מה עוף אינו יכול לפרוח בלא כנפים כך ישראל אין יכולין לעמוד בלא זקנים (ע): פקד פקדתי אתכם. זו היא מסורת אגדה שבידן שמי שיבא ויאמר להן בלשון פקידה הוא גאלן:

י"ז. **ואמר אעלה אתכם מארץ מצרים אל ארץ הכנעני** מגיד שארץ כנען משובחת ממנה: ארץ מצרים אם אתה עמיל בה בפסל ובקורדום ונותן שנת עיניך עליה ואם לאו אין בידך כלום אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הן ישינין על מטותיהן והמקום מוריד להן גשמים: משל למלך שהיה מהלך בדרך וראה בן טובים אחד ומסר לו עבד אחד לשמשו שוב ראה בן טובים אחד מעודן ומפונק מסר לו שני עבדים לשמשו: שוב ראה בן טובים מעודן ומפונק ועוסק בפעולה ומכירו ואת אבותיו אמר גזרה שאני עושה בידי ומאכילו: כך כל הארצות נותנין להן שמשין לשמשן: מצרים שותה מן נילוס: בבל שותה מן הנהרות: אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הן ישנין על מטותיהן והמקום מוריד להן גשמים: ללמדך שלא כמדת בשר ודם דרכי המקום: דרכי בשר ודם קונה לו עבדים שהן זנין ומפרנסין אותו אבל מי שאמר והיה העולם קונה לו עבדים שיהא הוא זנן ומפרנסן (פ):

כ"א-כ"ב. **והיה כי תלכון לא תלכו ריקם** זו מצות לא תעשה (צ): ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה, זו מצות עשה: כלי כסף וכלי זהב ושמלות. האחרון האחרון חביב (ק): הראוי לשאול כלי כסף שואל: כלי זהב שואל: בגדים שואל: אמר ר' עקיבה שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכשחטאו ניטלו מהם וחזרו למקומן (ר): תורה דכת' (שמות כ"ד י"ב) ואתנה לך את לוחות האבן: ואומר (כ' כ"ב) כי מן השמים דברתי עמכם: וכשאדם למד פרק ושכחו לשמים הוא עולה שנ' (משלי כ"ג ה') התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים: ותחלת ישראל דכת' (יהושע כ"ד ג') ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר: וכשחטאו ויגלם מעבר לנהרי כוש (ע' צפניה ג' י'): ובזת מצרים וכשחטאו עלה שישק מלך מצרים ולקח את אוצרות בית ה' (מ"א י"ד כ"ה):

[ד]. י"ח. **וילך משה וישב אל יתר חותנו** לא היה צריך לומר אלא וישב מצרימה ולמה אל יתר חתנו להתיר לו נדרו (ש) לטול ממנו רשות שבתחלה הוא אומר (ב' כ"א) ויואל משה לשבת את האיש: ואין הואלה אלא שבועה (ת): וכיון שאמר לו הקב"ה לך והוציא את ישראל אמר אלך ואשאל על נדרי הדא היא אלכה נא ואשובה אל אחי היה בדעתו של משה להערים כדי שימצא פתח לנדרו אמר אם אני אומר לו אלך ואשוב אל אחי שמא אינו רוצה אלא אבליע הדבור אלכה נא ואשובה: יתרו הבין

ס) מובא בב"ר פי' פ"ה בשם תני רשב"י. ע) שמות רבה פ"ה וש"נ. פ) ספרי דברים פי' ל"ח. צ) מאמר זה הוא ממכילתא דרשב"י כדמוכח לעיל צד 25 הערה ל', וכן דרך ספרי דברים וספרי זוטא למנות עשה ולא תעשה כמ"ש בספרי "מבוא למדרשי הלכה" צד 65. ק) ע' לעיל צד 24 הערה ת' וש"ר פ"ג. ר) בפסחים פ"ז ע"ב ומכילתא דר' ישמעאל מס' דעמלק ד"ה וילחם עם ישראל ברפידים. ש) ע' שמות רבה פ"ד: בנו של ר' חייא הגדול אמר לא הלך אלא פרעה עד שהתיר לו יתרו את נדרו. ע"כ. ובנו של ר"ח הגדול הוא חזקיה המסדר של מכדרשב"י כמ"ש בכמה מקומות, וע' תנחומא. ת) נדרים ס"ה ע"א ספרי דברים פי' כ"ז.

בדברים הושיב (א) לו על הראשונה והניח השנייה ויאמר יתרו למשה לך לשלום: התחיל משה מצר מיד נגלה עליו הקב"ה בפימליא של מעלה והתיר לו את הנדר דכת' (פ' י"ט) ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים: כבר נתן (לך) [לו] יתרו רשות: הקב"ה למה הוצרך לכך מלמר שהתיר לו נדרו: והאיך התיר לו אמר משה אם היית יודע שישראל מתעכבין ואינן נגאלין אלא על ידך היית נודר: אמר לפניו רבונו של עולם אפלו על אחד מהם לא הייתי נודר: אמר לו הקב"ה אם כן מותר לך מופר לך:

[ה]. כ"ב. וישב משה אל ה' ויאמר אמר ר' אלעזר ביר' יוסי (ב) פעם אחת הלכתי לאלכסנדריא של מצרים וראיתי שער ועצמות הרבה ממועכין בבנין ניטפל לי זקן אחד אמר לי בא וראה מה עשו אבתי לאבתיך מהם הרגו בחרב מהם טבעו בים מהן נתמעכו בבנין: ועל דבר זה נענש משה שאמר למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני ומאז באתי אל פרעה וגו':

כ"ג. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה אמר לפניו רבונו של עולם אותו השם שאמרת לי (ג) שהוא רחום וחנון ארך אפים ורב חסד משהזכרתיו לפני פרעה הרע לעם הזה: והצל לא הצלת את עמיך. אמר ר' עקיבה כל כעס שכעס הקב"ה על משה על שאמר והצל לא הצלת את עמיך (ד) אמר לפניו רבונו של עולם מי הוא שמציל מי הוא שגואל: אמר ר' אלעזר המודעי חלילה לאותו צדיק שיאמר כלשון הזה והצל לא הצלת (ה): אלא אמר לפניו רבונו של עולם יודיע אני בך שאתה עתיד לגאול את ישראל ממצרים שמא על ידי אדם אחר הן יוצאין ואני לא זכיתי שיצאו על ידי: אמר לו אתה זכיתה ועל ידך הן יוצאין ממצרים שמתשובת הדבר אתה למד ויאמר ה' אל משה עתה תראה וגו':

[ו]. א'. כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו ביד חזקה מלמעלן וביד חזקה מלמטן: ביד חזקה ישלחם מלמעלן: דכת' (י"א א') עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אחרי כן ישלח אתכם זו מכת בכורות: וביד חזקה יגרשם מארצו מלמטן: דכת' (י"ב ל"ג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ: ואומר (תה' ק"ה ל"ח) שמח מצרים בצאתם כי נפל פחדם עליהם:

ג'. וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הפרש בין נבואת האבות לנבואת משה ושאר הנביאים: האבות כשהיה הקב"ה נגלה עליהן לדבר עמהן לא היה נגלה לא בחיות ולא במרכבה ולא בשאר מיני הכבוד אלא על גבן היתה שכינה שורה: אמר ר' שמעון האבות הן הן המרכבה(ו) שנ' (בראי' י"ז כ"ב) ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם והנה ה' נצב עליו (שם כ"ח י"ג): מפני מה שהיו מקודשין לשרית השכינה: אבל שאר הנביאים היה נגלה עליהן בכבוד כל אחד ואחד כפי כוחו: האבות כשהיה הקב"ה נגלה עליהן לדבר עמהן לא היה נגלה לא בברקים ולא ברעמים ולא בקולות ולא בזוועות מפני שהן יודעין את כוחו ואת גבורתו ואת גדלו ואת גאונו: אבל שאר הנביאים היה הקב"ה נגלה עליהן בקולות וברעמים ובברקים ולפידים לפי צורך בני דורן מפני מה מפני שאין בני דורן יודעין כוח גבורתו של הקב"ה הלויי בקולות וברקים והלויי יכנעו: האבות כשהיה הקב"ה נגלה עליהן

א) דוגמתו בע"ז נ"ה ע"א: אני אוכין ואדון לפניך. ב) סנהדרין קי"א ע"א. ג) ע' שמות רבה. ד) דעת ר"ע דהכא הוא כדעת ר' ישמעאל בשמות רבה, ושם דעת ר"ע כר"א המודעי דהכא. ה) ע' לעיל צד 5. ו) ב"ר פ' מ"ז בשם ר"ל.

לצוותן לא היה מתנה עמהן אם בחקותי תלכו ואם בחקותי [תמאסו] (ויק' כ"ו ג' וט"ו) מפני מה מפני שהן יודעין כוח מתן שכרן של צדיקים ופורענותן של רשעים ואינן צריכין להתרות בהן: אבל שאר הנביאים הלויי יפרש להן מתן שכרן [של צדיקים] ופורענותן [של רשעים] כמה פעמים והלויי יכנעו בני דורן: האבות כשהיה הקב"ה מדבר עמהן לא היה קולו (מרעים) [מרעיש] את העולם אלא בחשאי שלא היה הצורך להשמיע בני דורן: אבל שאר הנביאים כשהיה הקב"ה מדבר עמהן היה מרעיש את העולם שנ' (תהל' כ"ט ה') קול ה' שובר ארזים: בד"א עד שלא הוקם המשכן אבל משהוקם המשכן נתייחד מקום לדבור ולא היה העולם מרעיש: האבות כשהיה הקב"ה מצווה אותן לפנות מארץ לארץ לא היה מבטיחן משהוא עושה להן מפני מה מפני שהיו בעלי אמנה: אבל שאר הנביאים כמה הבטחות הבטיחן והלואי יאמינו בני דורן כמה הבטיח את אבתינו במצרים אל ארץ זבת ודבש (ג' ח') וכן במדבר אע"פ כן היו בספק: כמה הבטיחנו אף לנו רני עקרה (ישעי' נ"ד א') קומי אורי (שם ס' א') נחמו נחמו עמי (שם מ' א') גילי מאד בת ציון (זכרי' ט' ט') הנה יום בא לה' (שם י"ד א') הנני שולח מלאכי (מלא' ג' א') ואע"פ כן מתפונגין (ז): האבות לא היו צריכין לפרש להן שם המפורש אבל שאר הנביאים נתפרש להם השם: שהיו בני דורן [צריכין] לכך: ראייה לדבר ממשה רבינו שנא' וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם: לא נגליתי להם כמוך:

ו'. לכן אמר לבני ישראל אני ה' ר' יודן אומר כדאי היו ישראל ראויין לישטף במצרים שהפרו ברית מילה ועבדו ע"ז אלמלא שהביא הקב"ה עצמו בשבועה שנ' לכן אמר לבני ישראל אני ה' ואין לכן אלא שבועה (ח) שנ' (ש"א ג' י"ד) ולכן נשבעתי לבית עלי: אני ה'. אני יודע שסופן למרוד בי ולהכעים לפני ואע"פ כן הריני גואלן למען שמי וכן הוא אומר (ב' כ"ה) וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים: ר' יהודה בן לקיש אומר (ט) וירא אלהים ראה שעתידין להכעים: וידע אלהים שעתידין למרות ולנאץ אע"פ כן גאלן למען שמו שנ' (יחז' כ' ט') ואעש למען שמי: ר' שמעון ביר' אלעזר אומר הרי הוא אומר (ישעיה ס"ג ח') ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע: יכול לא היה גלוי לפניו שעתידין לשקר ת"ל אך יכול גאלן כבני אדם משקרין ת"ל בנים לא ישקרו: מלמד שעשו תשובה ודנן לפי שעתן(י):

י"ד. אלה ראשי בית אבותם ר' עקיבה אומר לא נאמרה פרשה זו ויצום אל בני ישראל אלא אמר לו הקב"ה שתף עמך ראשים (כ) לעולם אין העוף פוריח בלא כנפים (ל): ר' יהודה אומר לא נאמר לו ליחס אלא שבטו של לוי בלבד אמר לו ר' נחמיה (מ) אם כן היה לו ליחסו בלבד מפני מה שתף עמו ראובן ושמעון אמר לו שלא לפגום את שלפניו: אמר ר' יהושע בן קרחה לא נאמר לו אלא ליחס בניו של קרח שנ' (ו' כ"ד) ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף: ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר לא נאמר לו אלא ליחס פנחס עם שבטו של לוי שנא' (ו' כ"ה) ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה ותלד לו את פנחס:

ז) פג להם ולא האמינו. ח) ש"ר פ"ו ועי' לעיל צד 5. ט) מכילתא יתרו פסוק ויסעו מרפידים. י) ע' ב"ר ס"פ כ"ג. כ) שמות רבה בשם ר' יעקב. ל) לעיל צד 169 הערה ע'. מ) ר"י ור' נחמי' מפלגים בענין אחר בשיר רבה פ"ד פסוק כולך יפה רעיתי ומום אין בך.

[ח]. ג'. ויעשו כן החרטומים בלטיהם היו אומרין על המקומות שעדיין לא נתמלאו והן מתמלאין לא מדבריהן אלא מדבריו של משה:

י"ד. ויעשו כן החרטומים בלהטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו כיון שראה הקב"ה שהן מתגאין בראשונות אפלו מקומות שהיו אומרין למלאותן לא היו המכות שפות (נ) בהן שכן הוא אומר בכנים ויעשו כן החרטומים בלהטיהם להוציא לעשות לא נאמר אלא להוציא שכבר הן עשויין בא הכנים ולימד על הכל שכת' בהן ויעשו שלא נתמלאו מדבריהן אלא מדבריו של משה: רבי אומר הרי אומר (תהל' ק"ה כ"ח) שלח חשך ויחשיך אפשר החשך מכה תשיעית הוא והוא פותח בה תחלה אלא זה בנין אב לכל המכות מה החשך לא עשו החרטומים בלטיהם כמותו אף כולן לא עשו החרטמים כמותן: ר' יהודה אומר כל המכות כולן נשנו בספר תלים(ס) חוץ משלשה שלא נשנו הכנים והשחין והחשך (ע) מפני ששלשתן מפורשין בתורה שלא עשו החרטמים בכנים הוא אומר ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו: בשחין הוא אומר (ט' י"א) ולא יכלו החרטמים לעמוד לפני משה מפני השחין: בחשך לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו (י' כ"ג): אבל השאר שהיו בני אדם חוששין שעשו החרטמים כמותן בא דויד וסמך כולן לגבורתו של הקב"ה ולא צרך לסמוך אלו השלשה מפני שהן מפורשין בתורה ויש אומרין אף אלו כבר פירשן דויד שנ' (תהל' ע"ח מ"ט) ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה: עברה זה השחין שנ' בו פיח כבשן ונקראת האש עברה שנ' (ע' יחז' כ"א ל"ו) באש עברתי אפיח עליהם: וזעם אלו הכנים שנקראו המאכולת וזעם שנ' (משלי כ"ב י"ד) וזעום ה' יפול שם: צרה זה החשך שנא' (ישע' ח' כ"ב) צרה וחשכה: וכל אחד מן המצרים היה נדון במכות לפי שעבודו ששעבד את ישראל שנ' (תה' ע"ח נ') יפלס נתיב לאפו ואין פלס אלא משקל שנ' (ישעיה מ' י"ב) ושקל בפלס הרים: ומפני מה בכולן נאמרה התראה (פ) ובכנים ובשחין ובחשך לא נאמרה בהן התראה אלא מהקב"ה מתרה באדם פעם ראשונה ושנייה אינו צריך להתרות בו שלישית שנא' (איוב ל"ג י"ד) כי באחת דבר אלהים ובשתים לא ישורנה: ויש אומרין אף אלו היתה בהן התראה וילמדו סתומות מן המפורשות:

[ט]. א'. ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה אמר ר' נחמיה כל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים היתה מכת דבר בכל אחת מהן (צ) וכן הוא אומר (ט' י"ד) את כל מגפותי ואומר (ע' יהושע כ"ד ה') ואשלח את משה ואת אהרן ואגוף את מצרים בכל מגפותי קרא הכת' המכות מגפות: הא כאיזה צד בדם מפני המים המלוחין: בצפרדעים מפני החיות המשכלות (ק): בכנים היו עולין בגופן כמחטין ומעלין נומי (ר) ומתין: ערוב כמשמעו: דבר כמות שהוא: אין לי אלא בבהמה בלבד ומניין אף באדם

נ) שפות מבואר על פי מדרש תהלים ע"ח וז"ל: כל מכה שהיתה באה עליהם מכת דבר שפה עליהם (ועי' לקמן), ובשמות רבה פ"י כל מכה ומכה שהיתה באה במצרים היה הדבר מתמהם ובא עמה. ולפ"ז שפות היינו מתמהמות ובאות, לא היו המכות שכבר היו עשויין ע"י משה מתמהמות ובאות עד שיהא נראה כאלו עשאון החרטמים. ס) בפי' ע"ח ובפי' ק"ה. ע) אלא נזכרו בפי' ע"ח. פ) עי' פסיקתא זוטרתא ח' ט"ו, ומשם נראה דר' טוביה לא היה לו מדרש דילן. צ) ע' לעיל הערה נ. ק) מבואר עפ"י מ"ש במה"ג גבי צפרדעים וז"ל ואין לי אלא צפרדעים בלבד ומניין לרבות כל החיות המשכלות שנים שנ' (תה' ע"ח מ"ה) וצפרדע ותשחיתם: ואין השחתה אלא מיתה שנ' (ש"א כ"ו ט') ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתהו. עכ"ל. ר) לשו' νομή נגע האוכלת בבשר.

ת"ל בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן: היה הסוס נופל ורוכבו עמו: החמור וחמרו: הגמל וגמלו: הבקר ואכרו: הצאן ורועיהן: ראייה לדבר מן העתידות שנ' (זכריה י"ד ט"ו) וכן תהיה מגפת הסוס הפרד הגמל והחמור וכל הבהמה אשר יהיה במחנות ההם כמגפה הזאת: אין לי אלא הבהמות המפורשות בלבד ומניין אף החיות שאינן ברשותן שמתו בדבר שני' (תה' ע"ח נ') וחיתם לדבר הסגיר: ד"א וחיתם לדבר הסגיר אלו נפשותיהן כענין שני' (איוב ל"ג כ"ב) ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים: נמצאת אומר נרמזה להם מכת בכורות ממכת דבר שהיא גם היא דבר שני' (ט' ג) הנה יד ה' הויה פעם שנייה(ש):

[י]. כ"א. ויאמר ה' אל משה נטה ידך על השמים ויהי חשך בא וראה שאין הקב"ה נפרע מן הרשעים אלא בחשך שכן מצינו כשנתנקם מפרעה וממצרים לא נתנקם מהן אלא בחשך במצרים הוא אומר (י' כ"ג) לא ראו איש את אחיו: ועל הים הוא אומר (י"ד כ') ויהי הענן והחשך: וכן כשנתנקם מסנחריב לא נתנקם ממנו אלא בחשך שנא' (מ"ב י"ט ל"ה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור: וכן בלשצר נתנקם ממנו בחשך שנ' (דני' ה' ל') ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשראה: וכן המן הרשע לא הופרה עצתו אלא בחשך שנא' (אסתר ו' א') בלילה ההוא [נדדה] שנת המלך: וכן לעתיד לא יפרע הקב"ה מן הגוים אלא בחשך שנ' (ישע' ס' ב') כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים: ר' מאיר אומר משל את הצדיקים בדירתן (ת) ומשל את הרשעים בדירתן: משל את הצדיקים בדירתן במרעה טוב ארעה אותם ובהרי מרום ישראל יהיה נויהם (יחז' ל"ד י"ד) ומשל את הרשעים בדירתן כה אמר ה' צבאות ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום (א) (יחז' ל"א ט"ו) משל אין עושין כסוי לגגית (ב) לא של כסף ולא של זהב ולא של נחשת ולא של ברזל ולא של בדיל ולא של עופרת אלא של חרש מפני שהוא מין במינו כך אמר הקב"ה גיהנם חשך והתהום חשך יבא חשך ויכסה על חשך דכת' (קהלת ו' ד') כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכסה:

כ"ג. לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו היה המצרי עומד ואינו יכול לישב: יושב ואינו יכול לעמוד (ג): כופף קומתו ואינו יכול לפשטה: פושטה ואינו יכול לכפפה: שנ' ולא קמו איש מתחתיו: אמר ר' יצחק אוי להן לאומות העולם שהן נידונין לפי מעשיהן שנ' (ישע' כ"ט ט"ו) הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם (ד) לפיכך לוקין בחשך שנ' (תה' ל"ה ו') יהי דרכם חשך וחלקלקות אבל ישראל מה כת' בהן ולכל בני ישראל היה אור במושבתם שהן עסיקין בתורה ובמצוות שכת' בהן (משלי ו' כ"ג) כי נר מצוה ותורה אור:

ש) ע' לעיל צד 67 סוף פסוק י"א: ד"א עושה פלא. ת) בי"ר פל"ג בשם ר' לוי. א) במס"ג כתוב כאן עוד: א"ר יהודה ברי' סימון האבלתי הובלתי כתיב ע"כ וכן בב"ר שם בשם ר' יהודה בר רבי ובשמות רבה פי"ד. ב) מובא בריש במדבר רבה בשם חזקי' בב"ר קי"א וכן בשמות רבה פי"ד ובתנחומא הוצ' רש"ב ובמדרש תהלים ק"ה. וא"כ מאמר שלפנינו הוא ממכילתא דרשב"י שסידרה חזקיה וממנה שאבו הב"ר ושאר מדרשים. ג) דוגמתו פי' בשלח י"ד כ' (צד 49). ד) ע' ילקוט תהלים רמז תשכ"ג.

תושלב"ע

מפתח לשמות התנאים וקצת שאר שמות.

הסי׳ * מורה שהשם נזכר באותו דף ב׳ פעמים או יותר.
הסי׳ ° מורה שהשם נמצא בהערותי לאותו דף.

צד	
80[16]	המודעי אומר °[שבעים יום אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה מת משה בשבעה באדר אכלו ממנו]°.
83[29]	שעם בניו: לפי חרב °[ר׳ יהושע אומר לא ניולום אלא היו דנין אותן ברחמים]°.
84[6]	לארץ [ואין משה מכנים את ישראל לארץ].
85[1]	מדורו °[של משה לדורו של שמואל, ר׳ אליעזר אומר מדורו]°.
85[7]	אומר כבוד °[יכול לא ידעו על מה ת״ל ובהיכלו כלו אומר כבוד]° נתקבצו.
87[12]	מרחוק °[שנ׳ האלהי מקרוב אני נאם ה׳ ולא אלהי מרחוק]°.
88[7]	ובירך המקום °[עד שבא יתרו ובירך את המקום שנ׳ ויאמר יתרו ברוך ה׳]°.
90[24]	יביאו אליך °[דברים גדולים יבואו אליך]°.
92[36]	לא חולי °[מעים ולא מיחוש]° עינים.
92[37]	לשאול °[ויבא אלהים את אשר שאל נתן לו המקום מה ששאל]°.
93[19]	ר׳ יוסי אומר [הרי הוא אומר].
96[11]	דברי העם °[ליתן שכר למשה על כל עלייה ועלייה ועל כל ירידה וירידה ד״א וישב משה את דברי העם]°.
96[24]	לעולם: °[ויגד משה את דברי העם אל ה׳. זה יום הרביעי]°.
100[12]	אני צריך °[אמרו] הרי שמים וארץ יערבונו אמר להן °[בטילין הן אמרו אבותינו יערבונו אמר להן]°.
101[17]	צ״ל: דברתי עמכם °[יכול לא ירד ודאי ת״ל]° וירד.
103[23]	יחול עליך °[כיוצא בדבר אתה אומר שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה׳ אדון אני על כל באי העולם. יכול אף אתה כיוצא בהן ת״ל אלהי ישראל. יכול עליך בפני עצמך ת״ל את פני האדון הא ביצד ארון אני על כל באי העולם וחל שמי עליך]°.
105[30]	אין מתקנא °[אלא באחרים שנ׳ וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה׳ הוא האלהים אמר לו אין מתקנא]°.
106[6]	וכפר בו °[ובא בנו ולוה מן המלך מאה מנה וכפר בו]°.
107[22]	של שבת °[כמאכלו שלחול ועשיר לא יהא מאכלו שלשבת]°.
109[1]	בעבד ואמה °[העברים הכת׳ מדבר כשהוא אומר למען ינוח עבדך ואמתך כמוך יש עבד ואמה]° ואינו כמוך.
113[7]	לוח זה °[שנ׳ ויכתבם על שני לוחת אבנים ואו׳ שני שריך כשני עפרים ואו׳ ידיו גלילי זהב כיצד]° חמשה.
113[33]	מרחוק °[ומה ת״ל ויעמדו מרחק]°.
119[6]	יכול אף °[את]° היורש °[ת״ל ועבדך ולא את היורש מה ראית להביא את הבן ולהוציא את היורש]° אחר שריבה הכתוב.
120[4]	לקחו רבו °[רבו חייב במזונותיהן שמתחלה לא לקחו אלא על מנת כן אבל אשה ובנים שהיו לו משלקחו רבו]° לא יהא רבו.
128[23]	מחמת המכה [ונסתרה המכה].

יתר התקונים וההשמטות

צד		במקום	גר׳
121	1	ואין	°ואין נותן
121	12	יכול	°יכול אף
121	27	אלא	°בתורה אלא
124	11	אמה עבריה משייעדה	°זו משקדשה אביה
124	15	[אחרת]	°הלז
125	9	אשר	°לשון
125	13	אלינוס ואת פפנס	°אליסס ואת פפוס
125	16	בחייבי	°כחייבי
125	28	בישראל	°כישראל
125	29	בישראל	°כישראל
127	3	יכול	°שיכול
129	6	שניהם חייבין	°זה וזה אינו בדין
129	7	זה מפני שאינו שלו וזה מפני שאינו ברשותו	°הראשון מפני שאינו תחתיו וזה מפני שאינו עבדו
131	29	ילדותיהן	°ולדותיהן
133	15	איש	°מצינו באיש
134	1	[נתינה]	°נתינתו
134	23	וזֹחר	°וכורה ואחר
135	17	באדם נעשה	°באדם עשה
136	2	בכספו	°מכספו
137	27	מכל	°בכל
138	5	שהוא שלום לו	°שהוא שלום לו דמים לו

צד		במקום	גר׳
143	11	רשע	°רשע הוי אומר
144	7	הימנה	הימנה רביעית
145	27	כת׳ לומר	°הכתוב לומר מתה
146	16	איזה	°או זה ישבע ויטול או זה
147	15	ודחפן	°ודחפה
148	24	לפסוק - היה אומר	°לפיסוק — הוה אמר
148	26	אבותינו	°באבותינו
150	6	אותי	°אותו
151	1	בבתי	°בבתי דינין
152	38	תלומת דמע	תלומה דמע
153	1	נתנו	°נתת
153	16	עמו	אמו
154	28	בדינו	°בריבו
155	26	או לא	°ואם לא [לא]
157	19	אין אתה	יכול אין אתה
158	8	למצותו	°כמצותו
159	24	בהן	°בה כח
160	30	משׁשת	°בששת
161	10	הפסקת הנפש: ההיא	הפסקה: הנפש ההיא
164	29	מקורעין	מקורעות
165	8	שור	בשר שור
"		תבשל	תבשל גדי

צד	
121[18]	אינו נרצע °[שנ׳ כי אהבך ואת ביתיך. לרבו אשה ובנים ולו אין אשה ובנים הרי זה אינו נרצע]°.
123[13]	אדוניה °[אין לי אלא בעיני אדוניה]°.
125[16]	זכה °[לַעֲשׂוֹת נסין על ידו וחנניה מישאל ועזריה זכו שיעשו להם נסים נבוכדנצר זכה]°.
126[4]	בית עולמים ואין קוליט אלא °[כהן ועבודה בידו אבל זה מעם מזבחי אפלו מגגו של מזבח אפלו]° כהן (והמוסגר צריך למחוק).
132[13]	לשמור °[יצאו חרש שוטה וקטן שאין בהן דעת לשמור]°.
133[3]	ניזק °[או פדיון נפשו של מזיק]°.
134[18]	מכל מקום °[חפר בתוך שלו הפקיר רשותו ובורו פטור שבתחלה ברשות פתח וכת׳ בעל הבור ישלם]° יצא זה (והמוסגר צריך למחוק).
136[7]	°[בשבח נבלה קא מפלגי דר׳ יהודה סבר האי דאמר קרא]° וגם את המת יחצון.
136[11]	עליו °[או להקל עליו הוי אומר להחמיר עליו ומה מועד שיצא להחמיר עליו]° אין משלם יתר על מה שהזיק °[תם שיצא להקל אינו דין שלא ישלם יתר על מה שהזיק]°.
136[32]	לפי °[שמצינו בתשלומי כפל שעשה בהן בהמה טמאה כטהורה יכול אף זה כן ת״ל וטבחו]° יצאת.

צד

146[21] לקבל אותו °[ד״א ולקח בעליו ולא ישלם זהו שאמרנו את שדרך בעלים לקבל אותו]°.

149[6] אינה מקודשת: °[יכול לא תהא מקודשת לשניהם אבל תהא מקודשת לאחד מהם ת״ל לתתה לו איש אחד שקידש אשה אחת מקודשת שנים שקדשו אשה אחת אינה מקודשת:]°

149[29] אסורין בהנאה °[אין העובד ע״ז נכסיו אסורין בהנאה]°.

151[24] °[לא תשימון עליו נשך]° כל הענין מדבר.

154[5] שמע שוא °[לא תשיא שמע שוא]°.

155[12] החזירה וברחה °[החזירה וברחה]°.

157[10] שדה ושדה °[מתבערת בפני עצמה ת״ל בארץ בארץ דברתי ולא דברתי בכל שדה ושדה]° (והמוסגר צריך למחוק).

158[15] אלא מצה °[אף כאן אע״פ שאין לך אביב אלא מצה]°.

159[2] מעשך °[כל אחד ואחד בשעת אסיפו. יכול תהא ראש השנה ראש לכל פירות האילן ת״ל באספך מעשיך]°.

161[19] °[אשר תקראו אותם]° מקראי קדש.

מלואים.

מאמרי מה״ג שהשמטתי.

במקומות שנתחדש לי כ״י מעיקר מכדרשב״י השמטתי כמה מאמרי מה״ג (שהדפסתי בהפלס), והוצאתי הישן מפני החדש הזה, שהוא באמת ישן נושן. אולם מצאתי טוב להדפיס כאן אותן השמטות לתועלת החוקרים, שיכירו בזה, באיזה אופן העתיק בעל מה״ג מהספרים הישנים שלפניו.

118[18] אחיך העברי [במכרוהו בית דין הכתוב מדבר ועליו הוא אומר כי תקנה עבד עברי ואין לך מי שבית דין מוכרין אותו אלא גנב שאין לו לשלם שנ׳ אם אין לו ונמכר בגנבתו (א) ד״א] כי תקנה.

121[28] אדוניו ולא עבדו אדוניו ולא [שלוחיו: אזנו. מה אזנו האמור להלן ימנית בגובה של אוזן אף אזנו האמור כאן ימנית בגבוה שבאוזן. היה כהן אינו נרצע מפני שהוא נעשה בעל מום ונאמר ושב אל משפחתו לחזקה שהיה בה: במרצע אין לי אלא מרצע מנין לרבות את המחט ואת המכתף ת״ל מרצע או יכול שאני מרבה סיל וסירה רבי אומר הרי כלל ופרט וכלל מה פרט מפורש שהוא מתכת אף אין לי אלא מן המתכת להוציא את הסיל ואת הסירה: ועבדו. יכול אף הבן ת״ל ועבדו ולא לבנו ולהלן הוא אומר והיה לך עבד עולם לך ולא לבן. יכול לא תהא רצועה יוצאה ביובל ת״ל לעולם עולמו של יובל ולהלן הוא אומר ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו לרבות את הנרצע שיצא ביובל הוי אומר נרצע אין קונה עצמו אלא בשני דברים במיתת אדון או ביובל (ב): שאלו תלמידים את רבן יוחנן בן זכאי אמרו לו מה ראה העבד להירצע באזנו מכל איבריו אמר להם אוזן ששמעה על הר סיני אנכי ה׳ אלהיך לא יהיה לך אלהים אחרים על פני ופירקה מעליה

א) רמב״ם ריש ה׳ עבדים ועי׳ פתח דבר פ״ג אות ק״י. ב) ע׳ מכילתא.

צד

עול מלכות שמים וקיבלה עליה עול בשר ודם (אוזן ששמעה כי לי בני ישראל עבדים והלך וקנה לו אדון אחר) לפיכך תבוא האוזן ותירצע שלא שמרה את מה ששמעה ומה נשתנית דלת ומזוזה מכל הבית אלא אמר הקב״ה אני פדיתי אתכם מבית עבדים בשכר אותו הדם שעשיתם על המשקוף ועל שתי המזוזות ואתה מבקש לחזור לעבדות לכך והגישו אדניו אל הדלת או אל המזוזה] (ג):

122[18] ונמכר בגניבתו [מלמד שהאיש נמכר בגניבתו יכול אף האשה תהא נמכרת בגניבתה ת״ל וכי ימכר איש את בתו האיש מוכר ואין בית דין מוכרין] (ד).

139[17] אלא ראיה: [ד״א אם המצא תמצא בידו הגניבה הרי זה כלל משור עד חמור עד שה חיים הרי זה פרט שנים ישלם הרי זה כלל כלל ופרט וכלל ואי אתה דן אלא כעין הפרט מה פרט מפורש דבר שהוא מטלטל וגופו ממון אף כל דבר המטלטל וגופו ממון יצאו קרקעות שאין מטלטלין ויצאו עבדים שהוקשו לקרקעות ויצאו שטרות שאין גופן ממון לפיכך אין חייבין עליהן תשלומי כפל] (ה).

139[17] בשבועה: [חיים שנים ישלם שלא על פי עצמו שאין אדם משלם קנס על פי עצמו] (ו).

140[5] ת״ל שדה [ושלח. זה הרגל וכן הוא אומר משלחי רגל השור והחמור (ז) שדרך הבהמה לשבר ברגלה כדרך הלוכה (ח): ובער. זה השן למה כללן זה בזה לומר לך ששניהן מועדין דרך הרגל לשבר ודרך השן לאכול וכן הוא אומר הסר מסוכתו והיה לבער פרוץ גדירו והיה למרמס (ט): בשדה אחר. בשדה אחר הוא שחייב פרט לרשות הרבים שאם הזיקה ברשות הרבים בשן ורגל פטור (י): ד״א בשדה אחר בשדה אחר הוא שחייב פרט לרשות המזיק (כ) שאם הכניס זה פירותיו וכליו לרשות בעל הבית שלא ברשות ואכלתן בהמתו של בעל הבית או הזיקה אותן פטור וכן אם נכנס שורו לרשות בעל הבית ונשכו שורו של בעל הבית או נגפו והמיתו שורו של בעל הבית פטור (ל) שנ׳ ושלח את בעירה עד שישלח הזיקו וילך ויזיק].

141[2] מן המטלטלין: [מיטב שדהו ומיטב כרמו. פרט למשועבדין (מ): ישלם. כל מקום שנ׳ ישלם משלם נזק שלם: מיטב שדהו. יכול אם הזיקה סאה ישלם לו דמי סאה סאתים ישלם לו דמי סאתים ת״ל ובער בשדה אחר מלמד ששמין מה שאכלה על גב שדה אחרת מכאן אמרו אין שמין בית קב מפני שהוא משביח ולא בית כור מפני שהוא פוגם אלא אם אכלה סאה שמין ששים סאה מאותה קרקע כמה היא שווה שלימה וכמה היא שווה אחר שחסרה אותה סאה ומשלם (נ). היו פירות גמורין משלם מה שאכלה (ס): מכאן אמרו אין מגדלין בהמה דקה וחיה דקה בארץ ישראל מפני שהפסידה מרובה (ע)].

ג) קידושין כ״ב ע״ב, ירוש׳ שם פ״א ה״ב, תוספתא ב״ק פ״ז, ה׳. ד) על טעות בעל מה״ג בכאן העירותי לד 122 הערה י׳. ה) עי׳ ב״מ כ״ז ע״ב. ו) ב״ק ע״ד ע״ב. ז) ב״ק ב׳ ע״ב, ירוש׳ ריש ב״ק. ח) ב״ק י״ז ע״א. ט) ירוש׳ ריש ב״ק. י) ב״ק כ״ה ע״ב. כ) שם כ״א ע״ב. ל) שם מ״ז ע״א וע״ב. מ) ס״ל שעבודא לאו דאורייתא, עי׳ ב״ק י״ד ע״ב תוס׳ ד״ה שמע מינה. נ) עי׳ ב״ק נ״ח ע״ב, ירוש׳ שם פ״ו ה״ב, ותוספתא פ״ו כ״א. ס) ב״ק נ״ה ע״ב. ע) ב״ק ע״ט ע״ב.

צד

141[14] את הבערה [או יכול יהא חייב על כל הכלים הטמונין שבגדיש ת"ל קמה או שדה מה אלו גלויין אף אין לי אלא גלויין יצאו כלים טמונין שהוא פטור עליהן (פ)].

142[3] חייב לשלם [ניבה הרוח כולן פטורין (צ) ניבה וניבתו הרוח חייב (ק): שלם ישלם המבעיר. משלם נזק וצער ובושת ושבת ורפוי כאלו הזיקו בידו מפני שהוא כאלו הזיקו בחציו (ר): וכל תולדות האש כמוה כגון שהניח אבן או סכין או משא בראש הגג ונפל ברוח מצויה והזיק משלם נזק שלם (ש)]:

142[17] במלאכת רעהו: [כי יתן איש אל רעהו. ר' ישמעאל אומר עד שיפקיד אצלו ויאמר הא לך שמור לי זה אבל אם אמר לו תן עיניך בו הרי זה פטור (ת)].

142[23] שתי כסף: [כסף או כלים. מה כסף שדרכו לימנות אף כלים שדרכן לימנות מכאן אמרו אין נשבעין אלא על דבר שבמשקל ושבמדה ושבמנין (א): ד"א כסף או כלים מקיש כלים לכסף בין יש בו שווה פרוטה בין אין בו (ב): אין לי אלא כסף וכלים שאר כל דבר מניין ת"ל לשמר (ג):]

142[25] ליתן במתנה: [לשמר. לרבות שמירה לכל דבר ודבר במה שהוא יש שטומנין אותו בקרקע ויש שמניחין אותו בַקְפְסָה ויש שמניחין אותו בבית ויש שמניחין בבית שער לכך נאמר לשמור (ד):]

143[30] אל האלהים. [שומע אני ישאל באורים ותומים ת"ל אשר ירשיעון אלהים לא אמרתי אלא אלהים שהן מרשיעין (ה): ונקרב בעל הבית אל האלהים: לשבועה אתה אומר לשבועה או אינו אלא לתשלומין הרי אתה דן נאמר כן שליחות יד ונאמר להלן שליחות יד מה להלן שבועה אף כאן שבועה מה כאן בב"ד אף להלן בבית דין (ו): אם לא שלח ידו. עד שישלח ידו] (ז) חישב לשלח יד וכו'.

144[7] דבר פשע [ד"א אם לא שלח ידו אין לי אלא הוא בעצמו מניין לרבות שלוחו נאמר כן ידו ונאמר להלן ונתן בידה מה להלן שלוחה כמותה אף כאן שלוחו כמותו (ח): על כל דבר פשע.] מנין היטה את החבית וכו'.

144[25] אלא ראיה: [ד"א על כל דבר פשע כלל: על שור על חמור על שה ועל שלמה פרט: על כל אבדה כלל: כלל ופרט וכלל ואי אתה דן אלא כעין הפרט מה פרט מפורש דבר המיטלטל וגופו ממון אף כל דבר המיטלטל וגופו ממון יצאו קרקעות שאינן מטלטלין ויצאו עבדים שהוקשו לקרקעות ויצאו שטרות שאין גופן ממון (ט): אשר יאמר כי הוא זה. זה הוא המודה במקצת (י):]

פ) מכילתא וב"ק ס"א ע"ב. צ) ב"ק נ"ט ע"ב. ק) ע' ב"ק ס' ע"א. ר) שם כ"ב ע"א וע"ב וע' רמב"ם פי"ד מה' נזקי ממון הט"ו. ש) רמב"ם שם הט"ז. ת) מכילתא. א) מכילתא ושבועות מ"ב ע"ב. ב) דכל שני כלים ככסף ואפילו ב' מחטין שאין בהם שוה פרוטה וכמ"ש הרמב"ם פ"ג מה' טוען ונטען ה"ה. ג) מכילתא. ד) רמב"ם פ"ד מה' שאלה ופקדון ה"ב וע' ב"מ מ"ב ע"א. ה) מכילתא. ו) ע' מכילתא. ז) ב"מ מ"ג ע"ב. ח) ע' גיטין כ"א ע"א. ולא מצאתי מקור לדרשה דכאן, וע' לעיל צד 144 אות ל'. ט) ב"ק ס"ב ע"א. י) מכילתא.